This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

RIES
948 3

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

XVIII. DEEL.

TE HAARLEM
by JOH. ENSCHEDÉ en Zoonen
en J. VAN WALRÉ,
MDCCXCIX.

VOORBERIGT.

Of de Zugt tot eigen Geluk, *de Begeerte of Neiging tot* eigene *Gelukzaligheid*, *de Liefde voor* zig zelven, *de* Eigenliefde, *in dien zin verſtaan*; *en niet in dien van blinde* Eigenbaat, *die*, *alle betrekkingen tot* GOD *en den Naasten voorbyziende*, *den Mensch zig zelven tot enen God zoude doen maken*, *aan wien hy de belangen zyner Medemenſchen*, *het Godlyk Welbehagen zelve*, *tot zyn eigen onvermydlyk onheil en verderf*, *dwaaslyk*, *zoude opofferen*; *ook niet in den zin van* Eigenwaan, *of* Ingenomenheid met zig zelven, *die men*, *in 't algemeen*, *in den onvolmaakten Sterveling gerustlyk voor ene dwaasheid houden mag*: —— *of*, *zeggen wy*, *de* Eigenliefde, *in den eerstgemelden goeden*, *immers op zig zelven onſchuldigen*, *zin genomen*, *door allen voor een voornaam*, *en des Menſche Nature eigen*, *roerſel zyner handelingen erkend*, *het* énige algemene Beginſel *zy dier handelingen*; *dan of 'er*, *geheel onäfhanglyk van dit*, *van nature*, Beginſels van Goedwilligheid *in den Mensch gevonden worden*, *die hem*, volſtrekt belangloos, *zonder dat het eerstgemelde Beginſel 'er zig op enige wys onder menge*, *doen werkzaam zyn*. —— *Dit Vraagſtuk mag ſommigen als louter* beſchouwlyk, *en dus van minder nut*, *voorkomen*. *Het*

is

is het niet in het oog van allen. Het is het niet in het oog van hen, die Godsdienst en Deugd het meest beveiligd agten; wanneer de Mensch, uit één *algemeen Beginſel te werk gaande, voor het overige het gezond Verſtand, de Rede, door de Godlyke Openbaring verlicht, als zyn geleide volgt. Het is het niet in het oog van hen, die 'er niet vreemd van zynde, dat der menschlyke Nature oorſpronglyke Beginſels van Goedwilligheid eigen zyn, van begrip zyn, dat zulks ene reden te meer zoude opleveren, om den Schepper als enen weldadigen* GOD *te eerbiedigen en te beminnen; ene reden te meer, om den Mensch tot Goedwilligheid en Menschlievendheid aan te zetten. Het was het dus ook niet by een goed deel der Leden van* TEYLER's Godgeleerd Genootſchap, *die, hoe meer zy in gevoelens verſchilden, over het voornoemde Vraagſtuk, des te meer genegen waren, om het zelve tot ene Prysvraag voor het laatst verlopen Jaar* 1798 *te doen dienen.*

En waarlyk: dat de voorgeſtelde Vraag: Is 'er in den Mensch geen ander Beginſel van Werking dan Eigenliefde, en kan men alle de Neigingen en Hartstochten, die zich by hem opdoen, daar toe brengen; of huisvesten 'er in hem ook Beginſelen van Goedwilligheid, die zich door gene Eigenliefde verklaaren laaten, en volſtrekt belangeloos mogen genaamd worden? — *dat deze Vraag by andere Beminnaars van Menschkunde, Godsdienst en Zedelyke Wysbegeerte, zo min als by ons Genootſchap, als onverſchillig, en van gene of wei-*

weinige betekenis, is aangemerkt, heeft de uitkomst bevestigd. Een goed aantal van wel geſchrevene, en den Druk waardige, Verhandelingen is het zelve, als naar gewoonte, daar op ter hand gekomen. — 'Er waren echter ene en andere, die, door niet voldaan te hebben aan de gewone, en genoegzaam bekende, vereischten, ter toekenning van den Gouden Eerprys, *in gene aanmerking konden komen. — Onder dezen was die van den* Franſchen Burger SATURE; *waar van ſtraks nader; welke,* te laat *afgezonden, tevens met zyne* naamtekening *vergezeld was.*

Deze Gouden Eerprys *werdt, ondertusſchen, door de* Vergadering der Directeuren van TEYLER's Nalatenſchap en der Leden van ons Godgeleerd Genootſchap, *gaarne toegewezen aan den Schryver der Verhandelinge, onder de* Zinſpreuk:

Zie de Eigenliefde in Deugd, en Godsvrucht, dus verkeeren,
En U des naasten heil, als eigen, doen waardeeren.

die, by de opening van het Billet, bleek te zyn de, by ons Gegenootſchap, reeds zo verdienſtelyke JAN BROUWER, Leeraar der Doopsgezinden te Leeuwaarden.

Even gereedlyk werdt tot den Druk beſloten, en door Directeuren *de* Zilveren Medaille *uitgeloofd aan den Schryver der Verhandelinge, onder de* Zinſpreuk:

Alleenlyk ziet, dit heb ik gevonden, dat GOD den Mensch recht gemaakt heeft.
SALOMON. Pred. VII. 29.

die zig eerlang bekend maakte te zyn de, mede by ons reeds met veel lofs, bekende WILLEM BRUIN, Leeraar der Doopsgezinden op het Noord-eind van Westzanen.

De bekroonde Verhandeling beantwoordt het eerſte Lid der Vrage ſtelliger wyze, en behelst ene onbepaalde verdediging der Eigenliefde, *als het* énige algemene Beginſel van Werking in den Mensch; *en de Schryver tragt alle* Neigingen *en* Hartstochten, *welken in den zelven gevonden worden, daar uit te verklaren en afteleiden. — Daar de Schryver een yverig Voorſtander is der betragtinge van de Pligten omtrent* GOD *en den Naasten zo wel als omtrent zig zelven; ſpreekt het van zelfs, dat hy de* Eigenliefde, *in den gunſtigſten, en dus na genoeg in den hier voor opgegevenen, zin, opneemt.*

Weinig verſchilt hier van, in dit opzigt, de Schryver der twede Verhandelinge. En, echter, ten blyke, dat men hier toe niet ongunſtig over de Eigenliefde, *op zig zelve, beboeve te denken; beſluit deze tot de ongenoegzaamheid derzelve, om 'er alle Neigingen, Hartstochten en handelingen der Menſchen uit te verklaren: en; daar by zulks byzonderlyk en wel vooral ondoenlyk houdt, omtrent het* Medelyden; *ſtelt hy de* Goedwilligheid *tot een twede, van de* Eigenliefde *afgeſcheiden,* Beginſel van Werking, *waar uit het* Medelyden *en andere gezellige Deugden, als uit éne* Hoofdbron, *voortvloeijen.*

Beide deze Verhandelingen zyn oorſpronglyk, zo als ze hier het Licht zien, in het Nederduitsch *geſchreven.*

De

De derde Verhandeling, welke dit Deel beſluit, is ene Vertaling uit het Fransch, *waar in dezelve oorſpronglyk geſchreven is: onder de* Zinſpreuk:

Haec (*testimonia*) indicant innatam esſe homini probitatem et bonitatem gratuitam non invitatam voluptatibus, nec praemiorum meredibus evocatam.

CICERO, de Fin. Libro II. cap. 31.

De reden, waarom dezelve niet na den Eerprys *dingen konde, is ſtraks opgegeven. Het Stuk, nogthans, hadt te grote waarde op zig zelve, was te ſchoon geſchreven, en ſtelde het tegenovergeſtelde gevoelen des Schryvers van de bekroonde Verhandeling in een te ſterk licht voor; dan dat men een ogenblik zoude geaarzeld hebben, om het zelve door ene bekwame hand te doen vertalen, en door den Druk gemeen te maken.*

Het is zo: de Franſche *Burger* SATURE *verſchilt zeer veel van de eerwaarde* BROUWER *en* BRUIN, *en geheel en al van den eerſten; immers wat den uitſlag van zyne redeneringen of voorſtellen betreft. Hy is een Voorſtander van verſcheidene* Gevoelens *in den Mensch, die als zo vele* Beginſels van Werking *in hem zyn aan te merken. Dit is byzonder zyne Gedagte omtrent de* Gezellige *of Deugden van* Goedwilligheid. *De* Eigenliefde *is by hem geheel wat anders, dan by de eerſte Schryvers: geen wonder dan, dat hy, wanneer deze met zyne* gezellige Beginſels *in ſtryd komt, zeer ſterk op haar afgeeft. — Een warm aanklever van de* Theo-

INHOUD.

III. Verhandeling van SATURE, *Fransch Burger*, onder de Zinſpreuk: *Haec* (testimonia) *indicant innatam eſſe homini probitatem et bonitatem gratuitam non invitatam voluptatibus, nec praemiorum mercedibus evocatam.*

CICERO *de Fin.* Libro I. cap. 31. bl. 217

ANT-

VERHANDELING

OVER DE

VRAAGE:

IS 'ER IN DEN MENSCH GEEN ANDER BEGINSEL VAN WERKING DAN EIGENLIEFDE, EN KAN MEN ALLE DE NEIGINGEN, EN HARSTOCHTEN, DIE ZICH BY HEM OPDOEN, DAAR TOE BRENGEN; OF HUISVESTEN 'ER IN HEM OOK BEGINSELEN VAN GOEDWILLIGHEID, DIE ZICH DOOR GEENE EIGENLIEFDE VERKLAAREN LAATEN, EN VOLSTREKT BELANGELOOS MOGEN GENAAMD WORDEN?

UITGESCHREEVEN DOOR

TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP,

VAN

JAN BROUWER,

LEERAAR DER DOOPSGEZINDEN TE LEEUWAARDEN,

ONDER DE ZINSPREUK:

Zie de Eigenliefde in Deugd, en Godsvrucht, dus verkeeren,
En U des naasten heil, als eigen, doen waardeeren.

Aan welke Verhandeling, door TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, de GOUDEN EERPENNING is toegeweezen.

VERHANDELING

OVER DE

VRAAGE:

IS 'ER IN DEN MENSCH GEEN ANDER BEGINSEL VAN WERKING DAN EIGENLIEFDE, EN KAN MEN ALLE DE NEIGINGEN, EN HARTSTOCHTEN, DIE ZICH BY HEM OPDOEN, DAAR TOE BRENGEN; OF HUISVESTEN 'ER IN HEM OOK BEGINSELEN VAN GOEDWILLIGHEID, DIE ZICH DOOR GEEN EIGENLIEFDE VERKLAAREN LAATEN, EN VOLSTREKT BELANGELOOS MOGEN GENAAMD WORDEN?

Niets is zekerder, dan dat veele *algemeene* voorſtellen, die over het geheel onloogchenbaar zyn, en alzo gereedelyk toegeſtemd worden, uit hoofde der bepaaldheid van het menſchelyk Doorzicht tot meenigerleie twisten aanleiding geeven, en duister worden, wanneer zy eene grondige toetze moeten doorſtaan, en tot op den aart der dingen zullen nagevorscht worden. Dan naamlyk zyn onze zinnelyke gewaarwordingen te bot of onvermogend, tot het neemen van beſliſſende proeven, en laaten dus een te ruim veld over tot giſſingen, en twyfelachtige onderſtellingen der beſpiegelende Wysbegeerte. Van

hier ondervindt de Natuurkundige veele zwaarigheden, zo rasch hy over den aart der ligchaamen, over hunne beginſelen, de natuur der krachten en hoofdeigenſchappen der ſtoffe, wil nadenken. Niet mindere duisternis ontmoet de Geneesheer in zyne onderzoekingen omtrent de ſpysverteering, vorming der onderſcheiden vochten, de reden der voortteeling, en zoortgelyke naſpooringen in het dierlyk ligchaam. Terwyl nochtans allen in beiderlei weetenſchap ervaaren, nopens de wetten, en werkingen der Natuure, door onloogchenbaare proeven bevestigd, niet verſchillen konnen, en gevolgelyk omtrent het *algemeene* overeenſtemmen.

Even eens, en nog ſterker klemt deeze aanmerking met opzicht tot die deelen der Wysbegeerte, welke, nadien het voorwerp der Kennis, of niet voor oogen is, of moeielyker onderzocht kan worden, den naam van *Beſchouwende* draagen. Alzoo zal het wel, door alle eeuwen blyven vast ſtaan, het geen PAULUS naar waarheid getuigde, „dat Gods „ onzienlyke dingen van de Schepping der wereld „ aan, uit de Schepſelen verſtaan en doorgezien „ worden, beide zyn eeuwige kracht en Goddelyk„ heid:" hoe zeer nochthans de Godgeleerden in groote twist zyn nopens de beſchryving der verheven Eigenſchappen en Volmaaktheden, die zy den Onzienlyken toekennen. — Wederom ſtemt elk Zedekundige gereedelyk toe den ſtelregel der Ouden,

met

met naame der Stoïſche Wysbegeerte, dat men *overeenkomſtig aan de Natuure leeven*, en alzoo door Deugdsbetrachtinge naar de hoogſte volmaaktheid ſtreeven moet: (1) maar hoe moeielyk is het niet, inzonderheid voor hun, die de voorlichting der Openbaaring ontbeeren, onderling overeen te ſtemmen nopens dat opperst Goed, welk men behoort natejaagen. Ja ten huidigen dage nog, terwyl de wyze Dichtregel van den ſchranderen POPE:

Het menſchlyk onderzoek blyve aan den mensch bepaald: (2)

door het gantsch Gemeenebest der Letteren den verdienden opgang maakte, en algemeen wierd toegeſtemd, blyven evenwel verdeelde leeden heerſchen omtrent de *Menſchelyke Natuure*, en de *eigenlyke Bron*, of beginſelen onzer *Neigingen* en *Hartstochten*.

Daar nu de Vraage des Genootſchaps, tot wier beantwoording het my lust myne geringe krachten in te ſpannen, dit bedoeld verſchil ten onderwerp heeft, zal het niet ondienſtig zyn dat zelve meer te ontwikkelen, en in zynen aart te ſchetzen.

Weinige ervarenis, en geringe Menschkunde, of Zelfs-

(1) CICERO de Finibus Lib. V. Cap. 9, & de officiis Lib. III. C. 3.

(2) POPE Eſſay on Man Epist II. V. 2.

The proper Study of Mankind is Man.

Ik bediende my in den Text van de nieuwe Dichterlyke vertaaling van PIETER VAN WINTER.

Zelfkennis, wordt 'er vereischt een opmerken, dat men al wat leeft, en dus ook aan het geheel geslacht der Stervelingen, een sterke zucht ter bevordering, bewaring, en uitbreiding, of vermeerdering van zyn geluk en welvaart; met een woord, de *Eigenliefde*, door den Schepper wierd ingeplant, en alle Wysgeeren stemmen gereedelyk toe, dat dit Beginsel de waare dryfveer is van veele menschelyke handelingen, en daaden, of de zekere Bron dier Neigingen en Hartstochten, die daadelyk *nut*, en *belang* ten voorwerp hebben, of op *eigen voordeelige* doelen: gelyk mede dat deeze straelende aandrift sterker is dan eenige andere geneugte. (3)

Opmerkende nochthans dat de mensch in zyne beöordeelingen van het schoone, lofwaardige, en betaamelyke, doorgaans zonder eenige baatzucht, en naar zyne gewaarwording van behaagen, of mishaagen, uitspraak doet; en dat sommige zyner Aandoeningen, of Gemoedsbeweegingen, voornaamelyk de zodaanige, die op *Goedwilligheid* uitloopen, naar den eigenlyken zin des woords *Belangeloos* te achten zyn, hebben SCHAFTSBURY, HUTSCHESON, HUME, HULSHOFF, en zo veelen hunne gevoelens aankleeven, ter oplossing van dit Verschynsel de bekende lee-

(3) HUTCHESON zegt dit rondelyk in zyn Werk *a System of Moral Philosophy* B. I. Ch. 1. § 6. Verg: Smith's *Theory of Moral Sentiments* Op dat ik in zo bekend een zaak geen meer getuigenissen aanvoere. . .;

leere van den *Zedelyken Smaak*, of het *Gevoel* van Schoonheid en Deugd, ter baane gebragt. Schoon deezen wederom niet ten vollen overeenstemmen, huisvesten nochthans volgens allen in ons binnenste meer dan één *inwendige Zin*, of een aangebooren vermogen van Gewaarwording, onderscheiden van het oordeel, en verstand, waar door een iegelyk het bevallige, het eerlyke, en welvoegende, doch boven al het edelmoedige, en menschlievende leert opmerken, *belangeloos najaagen*, en grootmoedig beoefenen, en zulks te beter naar gelang hy zich bevlytigde op het aankweeken, versynen, of beschaaven van dit zedelyk Beginsel door voorlichting des verstands, en zuivering des harten van zelfszoekende begeerten; of alleen door zich te gewennen, en toetegeeven in het genot der meest uitgebreide *Goedwilligheid*. (4)

Genoeg is het voor ons tegenwoordig oogmerk deeze Hoofdtrekken opgegeeven te hebben eener Leere, welke ten nadeele van het Gezach der Rede, en ter begunstiging eener *Geestdryvende* Gevoeligheid, die ook den schranderen Wysgeer tot dwaalin-

(4) Dit stuk zal in het III Hoofddeel onzer Verhandeling meer in het breede ter baane moeten komen, dewyl het gezegd verschil tusschen HUTCHESON ter éénre, en HUME en HULSHOFF ter andere zyde, zeer opmerkelyk is. Zie de VIIIste Verhandeling in het Derde Deel der Zedekundige Verhandelingen door het Stolphlaansch Legaat uitgegeven bl. 214 en 218. en de Schryvers aldaar aangehaald.

lingen, en harsſenſchimmen vervoeren kan, welligt te grooten opgang maakte.

Intuſſchen ontbrak het, zoo in ons Vaderland, als elders, niet aan kundige Tegenſchryvers, die aan de wezenlykheid van deezen Zedelyken Smaak of Gevoel twyfelden, en zich daar van niet overtuigen konden, maar in tegendeel de Gronden van verpligting op verſtandige Beweegredenen bleeven vestigen, en het Geweeten, als een gevolg des oordeels over Goed en Kwaad beſchouwden (5).

Dus liep de twist veel al over de *Zeedelykheid*, en of het oorbaar, dan wel by uitſtek gevaarlyk, ware, dezelve aan eenen *inwendigen Zin* toeteſchryven: terwyl de laatstgenoemde Wysgeeren, althans in die ſtukken, welke ~~my bekend~~ zyn, zich weinig lieten gelegen zyn aan de Oplosſing der Beginſelen van Goedwilligheid, wier inſpraak, gewaarwording, en inlichting of aandrift ter Deugd, haare Voorſtanders zo hoog gewoon zyn te verheffen, met den Smaak voor

(5) JOHN BALGUY *a Collect of Moral Tracts.* RICHARD PRICE *à Review of the Principal Questions, and Difficulties in Morals.* Joh. Gottl. Faber in Diſſertatione *De Senſu Morali Spiritus Sancti Officinâ:*

Welke Titel vergeleeken met eene plaats uit dat Stukje bygebragt door den beroemden PETSCH (in zyne Briefwisſeling tusſchen Philagathos, en Philalethes bl. 39) genoegzaam bewyst, waartoe de gemelde Leere naar het Oordeel van dien Schryver overhelde. — Men voege hier by PETSCH in voornoemd Werkje; en uit de aangehaalde Stolp. Verhandelingen over het Zedelyk Gevoel; Verh. V. — VIII. en X. zynde de overige door Voorſtanders dier Leere Geſchreeven.

voor het Schoone vergelyken, en tevens met denzelven, als een uitneemend geſchenk der Godheid, aan de menſchelyke Natuure toekennen.

Het bleef derhalven onbeſlist, of *Eigenliefde alleen*, naar de verſchillende *wyzigingen*, en *gedaanten*, die zy kan aanneemen, het roerſel zy der Menſchelyke daaden, de algemeene, en eenige Grond hunner Neigingen, en Hartstochten; dan of men om deeze, en wel de zoodaanige, die *belangeloos* zyn, op te losſen, behalven dat Beginſel van werking, zekere *onderſcheiden Beginſels*, die tot *Goedwilligheid* noopen, te erkennen heeft?

Is deeze eene korte opgaave van den Staat des geſchils; dan, is daar uit ook voor den minst doorzichtigen blykbaar, hoe belangryk, en wel gekoozen de Vraage des Genootſchaps zy, en hoe zeer de Geleerde wereld zich vleien moge, dat eerlang de goedgekeurde Verhandelingen, of de zwaarigheden gantſchelyk opklaaren, of althans, over dit duister ſtuk der Wysgeerige Menschkunde, zeer veel licht verſpreiden zullen.

Wel verre nochthans van my te vermeeten, dat ik aan deezen zo zwaaren eisch eenigzins in ſtaat zyn zoude te beantwoorden, en daarom wel verre van my in dien moeielyken ſtryd de overwinning te belooven; acht ik het hierom pligtmaatig het worſtelperk in te treeden, om de vruchten myner overdenkinge nopens een onderwerp, dat my dikwerf

bezig hield, en vermaakte, niet geheel te onthouden aan die Vaderlandſche Oordeelkundigen, wier uitſpraak beſlisſen zal, of zy der Wereld van eenigen dienst zyn konnen.

Dewyl nu het volgend onderzoek, over de geheime ſchuilhoeken des harten, en de ſpringveeren van deszelfs Neigingen, en Tochten, zal moeten loopen, en myne Verhandeling de waarheid opſpoorende zich aan geenerlei Stelſel *volſtrektelyk* kan binden; hoe zeer zy meer naar de zyde der Rede, dan die des Gevoels, moge overhellen; zal het dienstig zyn langzaam, en geregeld voort te gaan, en inzonderheid daartegen te waaken, dat geene *twyfelachtige* woorden van ons gebezigd worden. Myn beſtek is daarom:

I. Eerst over den zin van ſommige uitdrukkingen te handelen, met invlechting van algemeene, en voorbereidende Aanmerkingen, betrekkelyk *de Natuur des Menſchen.*

II. Vervolgens te bewyzen dat EIGENLIEFDE het *eenig Beginſel van werkinge* zy in den Mensch, waartoe alle zyne *Neigingen*, en *Hartstochten* te brengen zyn: en

III. Eindelyk aan te toonen, dat het ongegrond, en overbodig is *Beginſelen van Goedwilligheid* met anderen te onderſtellen: waarby nog ten laatſten een Aanhangſel over den invloed der Natuure tot de vereeniging der Sexen, en van de allernaauwſte Betrekkingen, zal worden toegevoegd.

HOOFD-

HOOFDDEEL I.

Onderzoek nopens den zin van ſommige twyfelachtige *woorden, en* voorloopige *algemeene Bedenkingen over* de Natuur des Menſchen.

§ 1.

Dat veele twisten der Geleerden door alle tyden heen, of geheel, of ten deele, op louteren Woordenſtryd neder kwamen, valt niet te ontkennen, en behoeft, na de ſchoone Verhandeling van den Beroemden WERENFELS (6) over dat onderwerp, geenzins beweezen te worden. Voor alle dingen derhalven is het noodig, dat men, om naauwkeurig te redekavelen, den zin van *twyfelachtige* uitdrukkingen, die men niet af kan te bezigen, zorgvuldig bepaale, zich daar aan houde, en alzo voor verwarringen hoede. Te meer wordt dit noodzaakelyk, indien men eenig vermoeden koestert, gelyk zulks ons tegenwoordig geval is, dat Voorgangers, die over het zelfde onderwerp ſchreeven, en twisteden, verſcheiden betekenisſen hechteden aan, door hun ge-

(6) WERENFELSII Diſſertatio *De Logomachiis Eruditorum* Opusculorum Tom II.

gebezigde benoemingen. Zoo lange dus de denkbeelden in de woorden *Beginſel*, *Eigenliefde*, *Verſtand*, of *Rede*, en *Zedelyk Gevoel*, of *Geweeten*, niet onwrikbaar vast ſtaan, en by allen dezelfde zyn, verwachten wy geenzins dat men over den aart des Menſchen, en den Grond zyner Neigingen en Hartstochten, onderling zal overeenkomen, of de uitgeſchreeven Vraage des Genootſchaps naar eisch zoude konnen beäntwoorden. Hoe droog, en ongevallig, daarom, een letterkundig onderzoek zyn moge, behoeven wy geene verdere verſchooning, dat wy ons hier toe inlaaten, en zullen het zelve alleen trachten te verleevendigen door tusſchen gevlochten, voorloopige Bedenkingen over *onze Natuure*.

§ 2.

Na dat de vermaarde, en ſchrandere LOCKE zyne volleedige Wysgeerige Proeve over het Menſchelyk Verſtand, in het laatst der jongst- verloopen Eeuwe (A° 1689), had in het licht gegeeven; en de Stellingen van DESCARTES, en deszelfs Navolgers, betrekkelyk, de aangebooren, of ingeſchapen, denkbeelden, en *Beginſels*, of grondwaarheden, uitvoerig, en meesterlyk wederlegd had, waagde het niemand der Wysgeeren die oude Leere onder dezelfde gedaante wederom ter wereld te brengen of te verdeedigen, in weerwil der nu met helderen glans

glans uitſchynende waarheid (7). Edoch niet zelden treedt de voorige dwaaling andermaal te voorſchyn, en vindt haare begunſtigers onder de Menſchen, die ſteeds naar nieuwigheden uitzien, zoo maar een vernuftig, en beſchaafd Schryver, door roemzucht aangeſpoord, of zich zelven misleidende, haar met weinig onderſcheiden kleuren voordraagt. Dus, terwyl men Descartes wraakte, behaagden de gelykſoortige Stellingen van LOCKES eigen Voedſterling SHAFTSBURY, zoo rasch deeze, de verſtandige Navorſchingen zyns Meesters in haare waarde laatende, doch ſtilzwygend ondermynende, niet zonder voorgewend gezach der Oudheid, eenen *inwendigen Zin*, en *Zedelyken Smaak* voor *Schoonheid* en *Deugd*, als den Mensch Natuurlyk, of aangebooren leerde. (8) Ten einde nu ons zelven en den Leezer voor alle mogelyke misvatting, en verwarring te hoeden, en in dien ſtryd van meeningen de waarheid te vinden, is het vooral noodig te bepaalen, wat men door het woord *Beginſel*, of *Beginſelen van Werking* te verſtaan heeft, nadien op deezen Spil de twist voornaamelyk draait. Nergens, daar ik weete, laaten zich de voorſtanders van het Zedelyk Gevoel of Smaak, daar over uit. Zy ſtellen doorgaans

(7) LOCKE *Eſſay on Human Underſtanding*; Book I.

(8) SCHAFTSBURY *Characteriſticks*; — Specially in his IV. Treatiſe: *an Inquiry concerning Virtue or Merit* Vol. II. Comp. With *the life* of LOCKE prefixed to his Works Pag. VII.

gaans veele, althans veelerleie, *aangebooren*, of *ingeſchapen inwendige Vermogens van Gewaarwording*, en gelyk men oudtyds veele Verſchynſelen der Natuure, wier tweede of werkelyke Oorzaaken onbekend waren, tot Gods onmiddelyke tusſchenkomst te huis bragt, of aan zyne Almagt toeſchreef, dus ſchynen zy ook daar in te berusten, indien zy maar alle daaden des Menſchen uit deezen of geenen heimelyken, en *onderſtelden* zin, het vermeend geſchenk des Scheppers, weeten te verklaaren. Intusſchen wat anders is dit, dan zyne *onkunde* belyden, of op eene eigendunkelyke, en weinig wysgeerige wyze, door inroeping der Godheid, den Gordiaanſchen knoop doorſnyden. Het is wel zoo, alle naſpoorингen der Stervelingen hebben haare grenzen, waar buiten niemand gaan kan, en deeze aanmerking verpligt een elk, ook in de Natuur des Menſchen, *eindelyk* de hand des grooten Formeerders optemerken, die een zeker *Beginſel* van Werkzaamheid in ons harte gelegd heeft. Edoch zien wy alomme Eenvoudigheid door de Scheppinge heerſchen, en ſtraalt in dezelve ſteeds de verbaazendſte Wysheid door, dan verbiedt ons deeze bedenking om de *Beginſelen*, of de *aangebooren Werk- vermogens*, *onzer Natuure* buiten noodzaak te vermeenigvuldigen, en daar voor iets anders aantezien, dan *eene Aandrift, die aan allen gemeen is, en wel zodaanige, die het Verſtand ons aanduidt dat het Gode betaamde aan Redelyke en Zede-*

lyk

lyk vrye wezens te ſchenken. — De Vraage des Genootſchaps, die van *Beginſelen* gewaagt, is dus, zoo ik achte, geenzins of ſommige der Menſchelyke verrichtingen, uit Neigingen, en Hartstochten, die tot Goedwilligheid noopen, *onmiddelyk* voortvloeien, maar of *zoodanige Beginſelen* in den Mensch *oorſprongelyk* gevonden worden; dan wel of het eenig, en *ingeſchapen Beginſel van Eigenliefde*, de Bron, en oorzaak te achten zy van alle onze Driften, en ook van zoodaanige daaden, die anders *Belangeloos* mogen genoemd worden?

Dit vertrouw ik zal genoegzaam zyn ter aanduiding van het geen ik door *Beginſelen* verſtaa, en waarom ik dat woord in den loop deezer Verhandeling van het natuurige *Bronnen*, of *onmiddelyke dryfveeren* onzer handelingen wenſche te onderſcheiden.

§ 3.

'Er wordt ſlechts geringe Waarneeming van den Mensch, en eene zeer oppervlakkige Zelfskennis vereischt, om overtuigd te zyn, dat *Eigenliefde* het roerſel is van meenigte onzer, zoo goede, als kwaade verrichtingen; en wierd 'er eenige aandrift, of Beginſel van Werkzaamheid niet ſlechts den Stervelingen, maar ook aan alle dierlyke Wezens door den Almagtigen ingeplant, het is deeze zucht ter behoudenis, ter bevordering, en vermeerdering van hun ge-

geluk, het onmiddelyk gevolg van *Gevoeligheid* en *Zelfsbewustheid.* Dit, voor zo veel my bekend is, heeft niemand ooit geloogchend; en zoo wie zulks immer beſtaan mogt, dien zou de ſtem der geheele Natuur zyne dwaasheid aantygen, en zyn eigen hart logenſtraffen. Het veelvuldig misbruik intuſſchen, waar door de Mensch in alle eeuwen, en gewesten der Wereld, dit weldaadig geſchenk des Scheppers tegen de inſpraak van Rede, en Godsdienst, tot eigen verderf of onheil des naasten aanlag, en bezigde, lag den grond tot herhaalde klagten van Wysgeeren, en Zedekundigen; en was de vermoedelyke oorzaak, waarom dit woord in de meeste taalen ongunſtig verſtaan, met *Eigenbaat* verward, en ten besten genomen tot *Zelfsliefde*, die *eigen* nut, of *voordeel* zoekt, bepaald wierd. —— In deezen laatſten zin nu hebben de Voorſtanders des Zedelyken Gevoels zich daar van myns inziens bediend (9), en zy beyveren zich hierom om te bewyzen, dat *Belang* en *bedoeling van eigen voordeel* of *nut*, niet altoos de Bron is der Menſchelyke daaden, met naame der meest

(9) SCHAFTSBURY *Charact.* Vol. I. *an Eſſay on the Freedom of Wit and Humour* Sect. III. HUTCHESON *an Inquiry on Beauty and Virtue* Tr. II. Sect. 2. — *on the Nature and Conduct of the Paſſions* Sect. I. art. 3.— a *Syſtem of Moral Philoſophy* B. I. Ch. I. art. 6. &. *in Compendio Philoſophiæ Moralis ab eodem Auctore edito* Lib. I. Cap. 1 § 7. SMITH *on Moral Sentiments* Part I. Sect. 2. HUME *Eſſays and Treatiſes* Vol. II. Pag. 299 &c, en HULSHOFF *over Gods Wetgeevende Magt*, in het Stolp. Legaat Zed. Verh. D, II. bl. 25, 26.

meest lofwaardige bedryven, waar uit zy dan beſluiten, dat 'er ingeſchapen *Beginſelen* van *Goedwilligheid* by den Mensch huisvesten. (10) Men vergunne my nochthans *de Eigenliefde* in eenen ruimeren, en den oorſprong van dit gevoelig Beginſel meer vereerenden zin optevatten, en daar onder niet ſlechts de *Zelfsliefde*, of *Eigenbaat* te bevatten, welke op gemak, of voordeel boogt, maar ook hier toe te brengen, de uitgeſtrektſte najaaging van *Geluk*, welke den Mensch bezielt, en waar door hy ſteeds zyn genoegen, of heil, het zy *wezenlyk*, het zy *ingebeeld*, het zy *tegenwoordig*, het zy *toekomſtig*, en *afgelegen*, bedoelt, en najaagt; en, wat hier tegen zyns oordeels inloopt, zorgvuldig ſchuwt, en te vermyden tracht.

Wy veroorloven ons te meer om eene zoo uitgebreide meening aan het woord *Eigenliefde* te hechten, nadien het zeker is, dat dit Beginſel (welk ons in zynen aanleg met andere Dieren gemeen is: dermaate dat allen, van den Water-veel-voet, tot den Mensch, het Smartelyke ſchuwen, het Aangenaame zoeken,) zich met de trapsgewyze opklimming der verſtandige vermogens verder en verder uitſtrekt, en onder meenigvuldiger gedaanten voordoet. — Dus ten zy men *alles* tot een *blind* inſtinct, of ingeſchaapen neiging

(10) Zie de Schryvers aangehaald noot 9, t. a. p. en elders in de geroemde Werken.

ging bepaalen wil; ſchynt men aan deezen aanwas van het Vernuft, de Getrouwheid, Dankbaarheid, en zoortgelyke Deugden, der meest volkomene Dieren, te moeten toekennen. Wy mogen daarom ook met CICERO vastſtellen: „Dat tusſchen Menſchen, en „ Beesten, dit voornaame onderſcheid plaats grypt, „ dat deeze alleen in zo verre zy door *Gevoel* aan„ gedaan worden, zich ſchikken naar het geen zich „ voordoet, en tegenwoordig is, zeer weinig bewust„ heid draagende van het voorleedene, of kennis „ van het toekomende. Doch de Mensch, daar Hem „ de *Rede* ten deel geworden is, beſchouwt hier door „ de gevolgen der dingen, ziet hunne oorzaaken in, „ en derzelver voortgangen; en is niet onkundig van „ hunne betrekkelyke voortreffelykheeden; hy ver„ gelykt verders het gelykſoortige, en voegt of „ verbindt het tegenwoordige aan het tockomſtige; „ zoo dat hy gemakkelyk zynen levensloop over„ ziet, en berekent, wat *Hem* noodig zy om dien „ te volëindigen" (11) Daar wy nu zodaanig, en zoo uitneemend zyn boven al wat op aarde leeft, is

(11) CICERO *De Officiis* Lib. I. Cap. 4." Sed inter hominem, et beluam, „ hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id „ ſolum, quod adest, quodque præſens est, ſe accommodat, paullulum „ admodum ſentiens præteritum, aut futurum. Homo autem, quod ratio„ nis est particeps, per quam conſequentia cernit, cauſas rerum videt, „ earumque progreſſus, & quaſi antecesſiones non ignorat. Similitudines „ comparat, & rebus præſentibus adjungit, atque annectit futuras: facile „ totius vitae curſum videt, ad eamque degendam præparat res neceſſarias."

is het gevolglyk niet te verwonderen, dat het Beginſel der Eigenliefde altoos onder den invloed onzer Rede zynde, wyzigingen, en leidingen aanneemt, welke daar uit in den eerſten opſlag naauwelyks oorſprongelyk, of ook daar meede oppervlakkig niet vereenigbaar ſchynen. Doch laaten wy niet vooruit ſnellen, genoeg gezegd hebbende, om ons gebruik des woords te billyken.

§ 4.

Het wordt van allen erkent, dat de *Mensch* een *uitligchaam* en *ziel zaamengeſteld* wezen is. Niet oneigenlyk daarom heeft Hem CICERO, „ een voor„ uitziend, ſchrander, veelvuldig, of verſchillend „ geaart, ſcherpzinnig, geheugend, en *door Rede, „ en beleid uitmuntend Dier* genoemd, of omſchree„ ven." (12).

By uitſtek moeilyk, ja, om beter te zeggen, onmogelyk is het voor ons, die vreemdelingen zyn in ons binnenſte, de grenzen aan te wyzen van elk der *beide Beginſelen* deezer onze *gemengde Natuure:* want, ſchoon het ligt in het oog valt, dat wy ten deele *Redelyk* en *Zelfswerkende*, ten deele onredelyk, en Be-

(12) CICERO de Legibus Lib. I. Cap. 7. „ Animal providum, ſagax, „ multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & conſilii, quem vocamus „ Hominem."

Bewerktuigd zyn, is 'er nochthans een onzichtbaare hand, die beide deeze *vermogens* alzo vereenigd, en tot *Zamengeſtelde werkingen* den wederzydſchen invloed dermaate verknocht heeft, dat zy in veele gevallen even bezwaarlyk te onderſcheiden zyn, als het gezicht de inéénſmeltende kleuren van den zevenverwigen regenboog afzonderlyk kan gadeſlaan. Wy moeten ons zelven dus in dwaalingen verliezen, willen wy hier over al te diepzinnig redekavelen, en tot de kern der ongenaakbaare waarheid als het ware doordringen: veiligst derhalven is het by het kennelyke, het meer oppervlakkige ſtil te ſtaan; en naar deezen raad der voorzichtigheid onze onderzoekingen in te richten, nopens de vermogens der Menſchelyke Natuure, en van dat geen, wat by ons geheel *dierlyk*, geheel *redelyk*, of als *zamengeſteld uit de vereenigde werking dier Beginſelen* moet geacht worden. Na deeze waarſchuwing zal ik voortgaan, en alleen voor waarheid aanneemen het geen de ſchranderheid van LOCKE (zie § 2.) myns inziens betoogde; dat geene onzer denkbeelden voor *ingeſchapen* mogen worden aangezien.

De Zintuigen gevolgelyk verdienen het eerst onze Aandacht, nadien zy den grondſlag uitmaaken, of het voertuig zyn van alle Menſchelyke kundigheden. Hun gebied reikt dus by ons zeer verre, en ſtrekt zich uit over alle de voorwerpen, die ons omringen, en vroeger of laater onder ons bereik komen. *Werktuigelyk*

wor-

worden zy aangedaan door elke *gewaarwording*, welke zich aan hun voordoet, en brengen onmiddelyk deezen verſchillenden indruk over tot den Redelyken, en Zelfswerkenden Geest, die alzoo zich zelven met *denkbeelden* verrykt. Deeze *lydelyke* gewaarwordingen zyn eigenaartig aan Menſchen, en Dieren, gemeen, zelfs overtreffen veelen der laatstgenoemden de eerſten, in ſcherpheid, fynheid, of nauwkeurigheid van Zintuigen.

Het ligchaam verders, dat hoogstwaarſchijnlyk reeds voor de geboorte, door den omloop der levensvochten, ondervindinge heeft van zynen aangenaamen, of onaangenaamen toeſtand, ontvangt van het oogenblik dat de Zinnen in werking komen, door middel van deeze, *eerst verwarde* gewaarwordingen, vervolgens by de geduurige herhaaling der gelykſoortige aandoening, zich *allengs opklaarende* denkbeelden van den verſchillenden indruk, dien meenigerleie voorwerpen gewoon zyn te maaken op het zelfsbewust Beginſel (13).

Het is dus deeze, nu eens leevendiger dan eens flauwer, nu eens helderer, dan wederom min opgeklaarde, doch altoos *onwederſtaanbaare*, of *onwillige aandoening*, welke wy met een algemeen woord *Gevoel* noemen; en waarom wy zeggen dat de zinnelyke

(13) Uit veelen beroepen wy ons op Ch. BONNET *Eſſay de Phychologie* Ch. 1—4. Voijez *les Oeuvres* Tom. XVII in 8vo.

lyke Mensch, gelyk al wat rondom hem leeft, en ademt, uit kracht zyner Natuure *Gevoelig* is voor genoegens, en ſmarten; voor vermaak, en pyn; voor welvaart en ziekte.

Ziet hier gevolgelyk de reden, of oorſprong, der Begeerte, die van het vroegſte tydſtip des dierlyken Beſtaans, aan alle Wereldbewooners eigen is, om door afwending van het ſchaadelyke, of nadeelige, of najaaging van het ſtreelende, of nuttige, naar maate elks doorzicht reikt, of zyne drift hem voortzweept, zyn *geluk* te bevorderen (14). Maar wat anders is deeze zucht dan de *Eigenliefde* zelve? die wy alzoo te recht voor *ingeſchapen* houden, en, in het vervolg deezer Verhandeling, in haaren aart en werkingen by den Mensch, nader onderzoeken of ontleeden zouden.

§ 5.

Doch alvoorens wy tot eenige oplosſing komen, zal het niet ondienſtig zyn eene onwraakbaare, en by allen bekende Aanmerking kortelyk voor af te laaten gaan. De Mensch naamlyk, die onvermogend is door *woorden* uit te drukken, of aan anderen eenig naauwkeurig denkbeeld te geeven, van het geen in zyn binnenſte omgaat, wanneer uitwendige voorwerpen zyne Zinnen aandoen, vindt zich genoodzaakt, die ver-

(14) Bonnet au lieu cité.

verſchillende gewaarwordingen te onderſcheiden, en den naasten aan te duiden als zoo veele *byvoegelyke* Eigenſchappen der ligchaamen, welke den bedoelden indruk ſteeds by hem doen gebooren worden. Van hier is het dat men in alle tyden, en landen, volgens een onvermydelyk taalgebrek het water *koud*, het vuur *heet*, de zuiker *zoet*, en galle *bitter* noemde. Men was naamelyk te gereeder, om alzo de *aangenaame*, en *onaangenaame* gewaarwordingen, *tot het geen buiten is* over te brengen, dewyl dit het gereedſte middel was, om anderen zyne aandoeningen, hoe gebrekkig dan ook, aan te duiden, en dewyl de ervaarnis beſtendig leerde, dat elk dierlyk, en gevoelig wezen de eerstgenoemde, en derzelver oorzaaken bemint, gelyk het zelve van de laatſte, en haare bronnen, afkeerig is. Dus ſtreelt het liefkoozend zoog-kind de borst van zyne moeder, en ſlaat, of verdeedigt zich tegen den kwetzenden ſteen, niet anders dan de hond den dreigenden ſtok aanbast en de hand zyns Meesters, of Weldoeners, likt.

Noodeloos is het hier over verder uit te wyden, na dien wy ſlechts eene herinnering bedoelden deezer overdragt, welke ten aanzien van zinnelyke aandoeningen, zoo algemeen, plaats grypt. — Wy zullen nu toetreeden tot oplosſing van eenige verſchynſelen, die zich by ons voordoen, en welke ten naauwſten aan ons Onderwerp verbonden zyn, daar zy geenen geringen invloed hebben op ons oordeel,

door hy *Verſcheidenheid*, of wisſeling, of eene *maatige* verandering, hoedaanige aan Zintuigen, aan den Geest, of wel aan beiden, bezigheid verſchaffen kan, lief heeft, en inzonderheid *het nieuwe* met gretigheid zoekt; en, zoo het zich maar niet afzichtelyk voordoet, met eene blyde verrukking beſchouwt. Gelukkige wending onzer *gevoelige* Natuure, zoo krachtig en onwederſtaanbaar in de ſpeelende Kindsheid, dat zy hier door tot eene geduurige nabootzing van anderen geneigd is (16): zoo veel vermogend door ons geheel *zinnelyk* leven; als geſchikt ter beantwoording aan de eindoogmerken onzer ſchepping, volgens welke *nut*, en *genoegen*, altoos hand aan hand gaan (17).

Men denke het bovengezegde na, men pasſe het toe op zyn geheele leere, zelfs op de gedaanten der ligchamen, welke HUTCHESON, de zaak, misſchien *te veel*, uitpluizende (18), boven andere *ſchoon* acht; men vergelyke inzonderheid hier meede de keurige aanmerkingen van ADDISON in den *Spectator* (19): en dan zal men het zeker overbodig achten de *een-*

vou-

(16) ARISTOTELES heeft naamelyk den Mensch aangaande te recht aangetekend. *Το τε γαρ μιμεισθαι συμφυτον τοις ἀνθρωποις ἐκ παιδων ἐστι, και τυτω διαφερουσι των ἀλλων ζωιων οτι μιμητικωτατον ἐστι.* De Arte Poëtica.

(17) CICERO *de Finib.* L.V. C. 18, & LOCKE *on H. U.* B. I. Ch. 3. § 6.

(18) HUTCHESON Cited n. 15.

(19) *The Spectator* Tom. VI. No. 412.

voudigheid, dat algemeen Richtſnoer der Goddelyke Wysheid in al haare werken, *hier* uit het oog te verliezen; en, door de loutere onderſtelling van eenen *Inwendigen Zin*, de wonderen der Almagt in den Mensch te vermeenigvuldigen.

Ook vloeit uit de gelegde gronden, uit het welgevallen in *Keurigheid*, dat onverwachte verſchynſelen doorgaans *verwondering* wekken, die tot *verbaasdheid* overſlaat, wanneer dezelve zoo gevoeligen indruk maaken op onze Zintuigen, dat de traagere *Rede* door die ſnelheid, en leevendigheid van gewaarwording, buiten ſtaat is, de eerſte, en onvoorziene aandoening des harten te maatigen, veel min te voorkomen.

Op zoortgelyken grond rust ook ons welgevallen in het *groote*, of *ruime*, niet zo zeer van enkele ligchaamen, als wel van hooge Vertrekken, en boven al van uitgeſtrekte Velden. Want daar is het, dat de lucht, die men ademt, meerder frisheid, en veerkracht heeft; daar vermaakt zich het oog in vry, en onbelemmerd te mogen weiden; daar ligt eene aangenaame verſcheidenheid ten toon van kleuren, van voorwerpen, van reuken, die de Zinnen tevens aandoen en ſtreelen; daar ten laatſten vindt de verrukte Beſchouwer voor zyne naſpooring geenen anderen eindpaal, dan den Horizon (20).

Dit leidt ons tot dat vermogen van den Sterveling, welk

(20) *The Spectator* Cited n. 19.

welk wy *Verbeelding* noemen, die in het laatst bygebragt voorbeeld, en, op ons *zedelyk* oordeel zeker geen geringen invloed heeft. Dan tot verſtand, van het geen wy daar over zouden aanmerken, zal het niet ondienſtig zyn, alvoorens van de *Redelykheid* onzer Natuure te handelen.

§ 7.

Niets is zekerder, dan dat in den Mensch, behalven zyne Zinnelykheid, een tweede, daar van geheel onderſcheiden en oorſprongelyk vermogen huisvest, zyne *Rede* naamelyk, waar door hy niet ſlechts boven de Dieren uitmunt; maar zich ook tot den Heer der wereld in ſtaat is te verheffen. Hier van, gelyk van het verband tusſchen dit zelfs-werkend Beginſel, en ons ſtoffelyk Deel, is reeds met een woord (§ 4.) gewaagd.

Thans merken wy aan, het geen by allen is uitgemaakt, dat dit vermogen opwast, en zich uitbreidt van onzen kindſchen leeftyd, van het oogenblik onzer geboorte tot de mannelyke jaaren; terwyl het daarna wederom in den ouderdom niet zelden trapsgewys afneemt, en of geheel verdwynt, of, gelyk doorgaans het geval is, verflaauwt, verſtompt en ſuft; tot eindelyk de Ziel in het ſterf-uur des ligchaams aan het graf, en onze Wysgeerige waarneemingen ontvlucht. Als meede dat men, nadien alle onze denkbeelden hun oorſprong aan zintuiglyke gewaarwording verſchuldigd zyn (§ 2), te recht beſluiten moge, dat

zy

zy den grond, en het perk aanwyzen, waar buiten de hoogstmogelyke kennis der Stervelingen, hoe uitgebreid anders, veelvuldig, en afgetrokken, die zyn moge, met geene *zekerheid* gaan kan. — Voor het overig beroepen wy ons ten aanzien van dit *Beginſel* op de reeds aangehaalde omſchryving van het zelve door CICERO (§ 3 noot 11) gegeeven, en dit te liever, dewyl HUTCHESON deeze gedachte des Romeinſchen Wysgeers, ſchier woordelyk (21) heeft overgenomen; Terwyl hy nochthans op dat wy zulks opzettelyk aanmerken, daar op ons toeſchynt, weinig doorgedacht te hebben, dat zyn Voorganger, „het kennen van de betrekkelyke waarde der dingen" met ronde woorden niet aan eenig gevoel, maar aan *de Rede*, of het *beſchouwend Verſtand* toeſchryft. En dat te rechte, want indien de indruk der voorwerpen, gelyk zy zich aan ons voordoen, en een denkbeeld daar mede overeenkomſtig tot onze ziel overbrengen, het *werk der Zinnen* moet genoemd worden: dan eindigt hier mede derzelver vermogen: En het is eeniglyk *de werking onzer Ziele*, dat wy door andere, of laatere zinnelyke gewaarwordingen, dit denkbeeld konnen opklaaren, (§ 4.) en, gelyk niet zelden het geval is, verbeteren. — ja, nog veel meer, dat wy, omtrent de *betrekkelyke* waarde van onderſcheiden voorwerpen, die zich aan onze Zinnen aanbie-

(21) HUTCHESON a System of M. P. BOOK I. Ch. 1. § 4 p. 6. maxime in Compendio L. I. C. 1 §. 4.

bieden, door de zamenvoeging, of tegenſtelling der verkreegene denkbeelden, in ons binnenſte beſlisſen. *Gebeugen*, derhalven, en *Oordeel*, of de meenigerleie werkingen dier Krachten onzer Ziele, maaken eigenlyk dat geen uit, wat wy onze *Redelyke*, of ook *Verſtandige Vermogens* noemen. (22) Het *Gebeugen*, waar in de Schat van vroegere Zinnelyke Gewaarwordingen of Bevattingen, de voorraad onzer verkreegene denkbeelden, als het ware is weggelegd, onderwerpt dezelve ten vereischten tyde ter toetzing aan de onderſcheidende, vergelykende, of ſchiftende Bekwaamheid onzer Ziele, *het Oordeel*. Overbodig, derhalven, en louter harsſenſchimmig is het, dat HUTCHESON ter voorlichting van het zelve, meer dan *éénen Inwendigen Zin*, *meenigerlei Verheven Vermogen van Gewaarwording* onderſtelt, waar uit de Rede, of het Verſtand, wat *ſchoon*, *betaamelyk*, *loſwaardig*, *recht* en *Zedelyk Goed* is, ontwaaren zoude. (23) Want, behalven dat hy in deeze vreemde leere, gelyk anderen te recht opmerkten, weinig beſtaanbaar is met zich zelven; (24) die verſchillende uitſpraaken des Verſtands; in zoo verre zy niet als *Zinnelyk*, (§ 4 — 6) of het *uitvloeiſel onzer Gevoeligheid* (waar van § 8), mogen ge-

(22) LOCKE *on H. U* BOOK II. Ch. 10 and 11.
(23) HUTCHESON *a Syſtem of M. P.* BOOK I Ch. 2 & *comp.* l. l. § 4 & 10.
(24) PERSIUS *Brieſwiſſ*: bl 99 — 103.

geächt worden; behooren ontegenzeggelyk te huis tot *het Oordeel.* „Het onderzoek naamelyk, en de naſpooring der Waarheid, is den Mensch voornaamelyk eigen" als CICERO te recht, en zonder de minste bepaaling der onderwerpen beweerd heeft. (25) Dan wederom, en ook ten deezen aanzien, gewaagd HUTCHESON, (26) van eenen byzonderen *Zin*, of *Inwendig Vermogen;* om alzo de Rede geheel als te zoek te brengen, of dat woord naar zyne begrippen alleen tot het *gevolgtrekkend redekavelen* te beperken.

Doch laaten wy ons van woorden-twisten onthouden, zonder nochthans uitdrukkingen te billyken, die of duister, en ongegrond, of ten minsten twyfelachtig ſchynen: en vergenoegen wy ons alleen te zeggen, zoo als wy achten dat het met de zaak gelegen is.

Dit derhalven gaat vast, wanneer zeekere voorſtellen ten klaarſten op de Natuur der dingen, welke wy door opmerkinge kennen, gegrond zyn, als mede wanneer de blykbaarheid van een wel ingericht betoog daar is, dan worden wy van de *waarheid eener zaake* overtuigd; dan ondervinden wy de overeenkomst die 'er is tuſſchen het voorſtel, of ons begrip des aan-

(25) CICERO *de Officiis* Lib. I. Cap. 4„ Inprimisque hominis est propria „ Veri inquiſitio atque investigatio"

(26) HUTCHESON *in Compendio* L. I. C. 1 § 8.

aangaande, en tusſchen het wezen des onderwerps; dan *gevoelen*, dat is *bemerken* wy, dat verdere tegenſpraak onnut, en dieper navorſching overbodig zy; dan ontdekken wy ten klaarſten *de waarheid*, en haare kracht.

In deezen zin, volgens welken *overtuigd zyn* en *gevoelen*, nagenoeg één denkbeeld opleveren, bedienen zich de Ouden (27) niet zelden van laatstgenoemde werkwoord, even gelyk van *zien*, *opmerken*, *ontwaaren* &c. van Zintuiglyke gewaarwordingen ontleend, en tot het Verſtand overgebragt. Geene reden is 'er, waarom men zwaarigheid maaken zoude die *oneigenlyke* ſpreekwyzen natevolgen, daar toch alle onze denkbeelden in den grond Zinnelyk zyn, (28) indien men ſlechts op zyn hoede is om dezelve *niet* letterlyk te verſtaan, of om daar uit een vreemd, en onbekend vermogen, of Beginſel, in den Mensch te veronderſtellen, 't welk wy achten dat de dwaalinge was van hun die *een Zedelyk Gevoel*, en meenigerleien *Inwendigen Zin*, den Wysgee-

(27) Genoeg zal het zyn, dat wy ten aanzien van het Grieksch αἰσθάνεσθαι, en Latynsch *ſentire*, ons op de Woordenboeken beroepen, van H. en R. STEPHANUS, die genoeg voorbeelden aan de hand geeven ten bewyze, dat deeze Werkwoorden by de Ouden in den zin van *gewaarworden*, *opmerken*, *verſtaan*, *weeten* en *oordeelen* gebezigd zyn, en dus eene veel ruimer, en uitgeſtrekter meening hadden, dan het Nederduitsch *gevoelen* omvatten, of uitdrukken kan.

(28) De Reden deezer meening zal men vinden in § 9, vergel: met n: 36 aldaar.

geeren hebben opgedischt. (29) Dan komen wy van Woorden tot Zaaken.

Hoe zeer elke Weetenſchap haare eerſte, en algemeene Gronden, die op beſchouwing *der voorwerpen* rusten, en haare betoogbaare Stellingen hebben moge, door *redekaveling* uit de eerstgenoemde afteleiden: is het nochthans by allen uitgemaakt, dat geene zoo *afgetrokken*, en daarom zoo geheel afgeſcheiden is van allen invloed op het harte, als de *Wiskunde*. Zy dus leert haaren Liefhebbers, en Wysgeerige Beöefenaars, wat het zy *loutere waarheid te gevoelen;* zoo rasch zy nagaan hoedaanig hun ne overtuiging zy van eene *zelfs-blykbaare* Grondſtelling, (*axioma*) of ten vollen beweezene Eigenſchap eener Figuure. Zy leert allen dat, ſchoon in beiderlei geval de waarheid met gelyke kracht in de oogen ſtraalt, nochthans dit verſchil in *de wyze van oordeelen* plaats grypt; dat elke Grondſtelling zeker, of volkomen blykbaar is voor allen die den zin der woorden vatten: terwyl integendeel, om van eenige betoogbaare Eigenſchap der ligchaamsvormen overreed te worden, vereischt wordt, dat men niet ſlechts het voorſtel verſtaa, maar ook het verband, en de gepastheid, der tusſchen-denkbeelden in het bewys aangevoerd, duidelyk bezeffe.

Intusſchen, ten einde wy vervolgens van deeze on-

(29) Locke's *H. U.* book IV Ch. 2. 3. and 7.

onloogchenbaare waarneeming, in derzelver toepassing op Zedekundige onderwerpen, te meer gebruik mogen maaken, en ons voor verwarringen hoeden, hebben wy nog het onderscheid optemerken, dat 'er is tusschen het *aanneemen*, *toestemmen* of *gelooven eener waarheid*, en tusschen het *daadelyk inzien*, *ontwaaren* of *gevoelen* en *overtuigd zyn van derzelver kracht*; welk laatste niet zonder voorafgaand *bedenken*, *bespiegelen*, of *onderzoeken* der dingen, en hunne betrekkingen, plaats grypt: terwyl het eerste door *eenig*, *den mensch voldoend*, *gezach* by ons wordt uitgewerkt; hoe zeer wederom de gevolgen van beiderleie *overreedinge* in de toepassing, of het bestuur onzer handelingen, veelal dezelve zyn, en even zeker gaan.

Met behulp naamelyk van goede tafelen, en bekwaame werktuigen, weet een ervaaren Zeeman, niet zelden de hoogte der plaatzen nauwkeuriger af te meeten, en den voortgang van het schip in een gegeeven tydvak beter te bepaalen; dan hy, wien het aan ervaarenis mangelt, alhoewel hy anders tot dit werk meer grondig, en uit de beginselen der Wiskunde, by de beschouwing der redenen, onderlegd wierd.

Even eens streeft de eenvoudige Landman, of daglooner, afgaande op het algemeen oordeel nopens pligtmaatigheid, en vroomheid, den Zedekundigen, en Godgeleerden, in Deugd, en waaren Dienst van

het

het Opperwezen, niet zelden voorby; hoe zeer de laatſte ten vollen overtuigd zy van het geen recht, betaamelyk, en volgens Rede en Openbaaring Godewaardig is.— Want dermaate bepaald is onze ſterfelyke Natuure, dat niemand den wyden omvang der Weetenſchappen vermag door te loopen; waarom het gezach van algemeen erkende waarheden, by den eenen meer, by den anderen minder, by deezen in dit, by geenen in dat opzicht, gelden moet: zoo gering alverders is de hoeveelheid van denkbeelden, die wy ten éénen tyde, en zelfs by bedaarde oogenblikken, aan ons vertegenwoordigen mogen; dat allen dikwerf verpligt zyn op eens erkende *Stelregels* af te gaan; terwyl de gronden, of redenen, waarop deeze rusten, hoe zeer veelmaalen getoest, en waar bevonden, niet altoos in vollen nadruk, en klaarheid, voor den Geest blyven. Ten bewyze lust het ons nogmaals den Wiskundigen aan te haalen, die, om het verheven top dier Weetenſchap te bereiken, en zyne verkreegene kennis uit te breiden, of ook om dezelve toepaſſelyk te bezigen, het beroepen op bekende waarheden, het gebruik van ſtelkundige zamengeſtelde uitdrukkingen, (*Series*) en den dienst van berekende tafelen, noodig heeft; daar hy, ook in het midden der beoeffening, de gronden waarop die *konstmaatige* rust, zich niet altoos vermag voorteſtellen, en daartoe voor het minst eenige oogenblikken nadenkens veelmaalen vereiſchen zoude. — Dan gaan wy over

doeningen der Zintuigen tot de voorwerpen die buiten zyn, en dezelve verwekken, overbrengt (§ 5), dus ook het Gevoel der Verbeelding verplaatze tot de oorzaak waaruit, of waardoor hetzelve in werkinge komt. Dus is het, dat wy een voorwerp *ſchoon* achten, waar in niet alleen het oog eene gemaatigde verandering, of aangenaame afwisſeling (§ 6) opmerkt, maar tevens ons Oordeel, *evenredigheid*, *eenvormigheid* (*uniformity*) en boven al *gepastheid der deelen tot de bedoelde einden* ontwaart.

Dus is het dat wy hetzelve te meer verwonderen, naar maate wy deeze *zeare* en *nuttige* inrichting beter gadeſlaan, en duidelyker inzien; waarom dan ook deeze *Smaak voor het Schoone* (op dat ik my niet aan woorden ergere) even zeer voor beſchaaving, of verfyning vatbaar is, als ons Oordeel, of Verſtand, met opzicht tot meer afgetrokken Weetenſchappen, en Wiskundige Bewerkingen, door beoefening, in vlugheid van doorzicht toeneemt.

Men onderſcheide alleen zorgvuldig in deezen onze gewaarwording van *orde* en *evenredigheid*, en dat geen welk dezelve vergezelt, of van onze Verbeelding afhangt, de *behaaglykheid*. Immers, dat ook hier de geſteltenis onzer bepaalde Natuure, welke de zaaken, of voorwerpen, in regelmaatigen ſtand geplaatst, gemakkelyker overziet (§ 6) haaren invloed oeffene, en dus de waarneeming van konst, en opzettelyk beleid, in die gezegde Schikking, of ook de rechtſtreek-

ſtreekſche bedoeling van een nuttig einde, waartoe orde altoos ſtrekt, de goedkeuring van ons *niet* onverſchillig, en aandoenlyk, harte wegdraage, en ons gevolgelyk verrukke, (§ 6) valt niet te loogchenen. — Loutere waarheid immers, zoo lang wy die in het afgetrokkene, en wiskonstig (§ 7) gadeſlaan, brengt alleen toeſtemming, of overtuiging mede. Daarentegen zy werkt op onzen Geest, en Verbeelding, wanneer wy dezelve, en haare *ſchoonheid* tevens in de *voorwerpen* met een deelneemende *Eigenliefde* gadeſlaan. Van hier dan is wederom de rede af te leiden, waarom wy niet ſlechts het *groote* en *ruime* pryzen, of met een ſtil genoegen begeeren (§ 5), maar ook het vermaakelyke, of ſombere beurtelings vlieden, of zoeken, naar gelang wy *daarin* zekere inſtemming met de overhelling van onzen Geest, tot *vrolykheid* of *droefheid*, in ons verbeelden aan te treffen. Van hier nogmaals is het, dat wy den naasten in ongeluk, of lyden, gedompeld vindende, en in zynen toeſtand deelneemende, *ons* gevoel van zyne rampen, of ſmarten, *tot Hem* te rug brengen, en als in zyne plaatze treeden. Van hier ten laatſten kan de gewaarwording van zekere leevendige tooneen der Speelkonst, het keurig penſeel des Schilders, en de welſpreekende ſchetze van eenen Redenaar of Dichter by ons, het verbaazende gerucht des Onweders, het yſelyke der Krygstoneelen, en zoo wel het verſchrikkelyke, als de zachtere aandoeningen van vermaak,

maak, bekoorlykheid, en genoegen, derwyze vertegenwoordigen, dat de Verbeelding ons ylings overvoere tot dien ſtaat, welken het vermogen des Konstenaars weet af te maalen, of voor te ſtellen, volgens den kieſchen leiddraad van waarheid, en Natuure.

Daar is gevolgelyk geen grond altoos waarom men *dien Smaak voor Schoonheid*, of dat *meewaarig (ſympatetiſch) Gevoel*, voor één der ingeſchapen Beginſelen, met HUTCHESON, (30) of wel het laatstgenoemde, als een *onderwerp* (ſubſtratum) van het Zedelyk Gevoel, onzer Natuure eigen, met zynen Wysgeerigen navolger SMITH (31) zoude aanzien, dewyl deeze gewaarwordingen, of aandoeningen, in welke CICERO achtede dat de verhevenheid der Menſchen boven al het Gedierte gelegen was, (32) niet anders mogen beſchouwd worden, dan als eigenaartige *gevolgen*, en voortbrengſels onzer werkzaame Verbeelding, het *waare*, het *nuttige*, het *treffende* en *behaaglyke*, of ook het *evenredige* en *inſtemmende* met onze Gemoedsgeſteltenis, opmerkende.

Thans zullen wy deeze Aanmerkingen niet breeder uitwerken; achtende alzoo den weg gebaand te hebben

(30) HUTCHESON *Inquiry* Tr. I. Sect. 1 § 10 &c. *a Syſtem: of M. P.* BOOK Ch. 2 § 1. *Compend:* Lib. 1 C 1 § 6.

(31) SMITH *on M. S.* Part I Sect. 1 and Part VI. Sect 2. Ch. 3.

(32) CICERO *de Officiis* Lib. I. Cap. 4. Verba laudantur n. 11 & mox n. 33.

ben om in het volgend Hoofddeel uitvoeriger te handelen over de gronden, en redenen van dit Gevoel, te zoeken in de veelerleie wyzigingen onzer Eigenliefde. Dan alvoorens ons hiertoe intelaaten, ſtaat ons iets te zeggen over de *Kracht der Gewoonte.*

§ 9.

Want deeze gelukkige geſteldtenis huisvest inderdaad in onze tot werkzaamheid geſchikte, en in waarheid zeer bepaalde Natuure, dat, terwyl wy ons op alles geenzins vermogen toeteleggen, de Gewoonte zeer veel toebrenge, om den Mensch in deeze of geene opzichten, te volmaaken. Onze ligchaamen immers, ons harte, en de gaaven van onzen Redelyken Geest, wierden alzoo van den Schepper verordend, dat moeijelyke arbeid langzaam, en door geduurig poogen, ligter wordt; dat *hebbelykheden* ten goede, zoo wel als ten kwaade, zich by ons verſterken, en dat beoefening aan het Geheugen, en de Verbeeldig, vaardigheid, en aan het Oordeel vlugheid byzet. Niet te onrecht daarom wordt *Gewoonte eene tweede Natuure* genoemd, en het is deeze Eigenſchap, die aan de leiding eener welgeregelde Opvoeding inzonderheid klem geeft, of den Mensch dermaate verheft, dat CICERO, doelende op het geen van ons alreede (§ 6—8) gezegd is, ten zynen aanzien getuigde. „Het is voorwaar geen gering ver-

„ mogen van zyne Natuur, en Rede, dat hy alleen „ onder de Dieren opmerkt, wat orde is, wat het „ zy dat betaame, en welke de regelmaat zy van „ daaden, en woorden. In de voorwerpen daarom, „ die zich aan het gezicht opdoen, ontwaart geen „ ander Dier, de ſchoonheid, bevalligheid, en over- „ eenkomst der deelen. Welke gepastheid de Na- „ tuur en Rede van het zichtbaare tot den Geest „ overbrengende, oordeelt hy nog meer de ſchoon- „ heid, beſtaanbaarheid, en orde in zyne beraamin- „ gen, en daaden te moeten in acht neemen; en „ wacht zich van niets onbetaamelyks, of lafhartigs „ te doen; verders zich in alles, in gevoelens, en „ daaden, hoedende, dat hy in geenerlei opzicht „ wellustiglyk handele of denke; — en dit, te zamen „ genomen, is het, welk dat geen uitmaakt, wat „ wy *Zedelyk braaf* achten, en waar heenen ons on- „ derzoek ſtrekte: dat geen naamelyk, 't welk ſchoon „ het niet verbreid worde, nochthans voortreffelyk „ is; en dat wy te recht uit eigen aart pryswaardig „ achten, alhoewel het niemand pryze." (33)

Wy

(33) CICERO l. l. — „ Nec vero illa parvi vis naturae est rationisque, „ quod unum hoc animal ſentit, quid ſit ordo; quid ſit, quod deceat in factis, „ dictisque qui modus. Itaque eorum ipſorum, quae adſpectu ſentiuntur, nul- „ lum aliud animal pulcritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit: „ quam ſimilitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, „ multo etiam magis pulcritudinem, conſtantiam, ordinem in conſiliis factis

„ que

Wy hebben deeze geheele plaats van den Romeinſchen Wysgeer te liever overgenomen, nadien zy den denktrant der Ouden vry uitvoerig aan den dag legt, en ons toeſchynt te bewyzen, dat CICERO *Natuur* en *Rede*, of gelyk wy zeggen zouden, de vereenigde werking onzer *zinlykheid* en *Oordeel*, voor den grondſlag hield, die den Mensch in voorwerpen, gevoelens, en daaden, ſchoonheid, orde, en welvoegelykheid, leert opmerken; waarom hy dan ook door beoefening, beſchaaving of gewoonte, in deezen eene dusdaanige vaardigheid van *bevatting* verkrygen kan, dat hy de waarheid als *gevoele*. Wy verwonderen ons derhalven, dat HULSHOF (34) uit dit keurig gezegde aanleiding genomen heeft tot het onderſtellen van een onbekend vermogen," van eenen „ *Smaak*, *Bezef* of *Zedelyk Gevoel*" volgens Hem van onze *Rede* of *Oordeel* en *Zinlyke Natuur* onderſcheiden; gelyk mede dat HUTCHESON, die geen vreemdeling was in de ſchriften van CICERO, verklaaren konde, „Dat hy die de eerſte aanleidingen tot zyne „ meeningen by ſommigen der voornaamſte Schry-

„vers

„que conſervandam putat, cavetque nequid indecore effeminateve faciat: „tum in omnibus, & opinionibus & factis, nequid libidinoſe aut faciat aut „cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honeſ„tum: quod etiamſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit: quodque „vere dicimus, etiamſi a nullo laudetur, natura eſſe laudabile" Compare„tur Idem de Finib. lib. IV. Cap. 7.

(34) HULSHOFF *over Gods wetg. Magt* bl. 30 en 31.

„ vers der Oudheid ontmoette, bevonden heeft, dat „ te meer hy zich daar in oefende, hunne gevoe- „ lens naauwkeuriger inſtemden met zyne uitgewerk- „ te begrippen." (35) Zoo gemakkelyk is het voor den Mensch zich zelven te misleiden, wanneer hy, gelyk hier vermoedelyk het geval was, (36) meer op *woorden*, dan op het verband, en de denkbeelden der Schryvers afgaat. Doch het is onze Taak niet in dit verſchil nopens de Oudheid der Leere van het Zedelyk Gevoel, dat verre is van zelfs onder deszelfs voorſtanders beſlist te zyn, (37) eenigzins in te treeden: waarom wy hetzelve in het midden laatende, en den weg tot nader onderzoek der zaak zelve nu gebaand achtende, op denzelven zullen trachten voor te gaan in een volgend Hoofddeel.

(35) Hutcheson an Inqury &c. p. XXI of the Preface — „ That as he „ took the first Hints of them from ſome of the *greatest writers* of Antiqui- „ ty, ſo the more he has convers'd with them, he finds his Illustrations the „ more conformable to their ſentiments."

(36) Het dubbelzinnig woord *ſentire*, van welks betekenis by de Ouden alreede *in meer* of gehandeld is, gaf aanleiding tot de dwaaling: intusſchen ſtrekt onze vertaaling (waarin wy het werkwoord *gevoelen* opzettelyk mydden) ten bewyze, dat CICERO iets anders bedoelde, dan kundige Mannen zelfs uit deeze plaats ſchynen opgemaakt te hebben.

(37) Zie de ſchryvers aangehaald by de XVIII. Verhandeling *over het Zedelyk Gevoel* in het III Deel van de Stolp. Zed. Verh. p. 206.

HOOFD-

HOOFDDEEL II.

Over de Eigenliefde, *beſchouwd als het* eenig Beginſel van Werking *in den Mensch en de Hoofdbron van* alle zyne Neigingen, *en* Hartstochten.

§ 1.

Hoe zeer het moeielyk zyn moge de Zedekunde als Weetenſchap in het afgetrokkene te behandelen, of de rechtmaatigheid haarer voorſchriften uit algemeene grondwaarheden af te leiden, en vervolgens daar uit redekavelend te betoogen. Hoe zeer Wy erkennen, dat deeze bezwaarlykheid voornaamlyk daar in ligt, dat haare Stellingen over betrekkingen, en daaden gaande door geene *zinnelyke* tekenen konnen worden uitgedrukt, maar *woorden*, wier zin niet altoos vast ſtaat, vereiſchen, om aan onzen Geest vertegenwoordigd te worden. Hoe zeer wy eindelyk toeſtemmen, dat die moeielykheid toeneeme, dewyl de Zedelyke denkbeelden, en gevallen, meer zamengeſteld, en ingewikkeld zyn, dan die welke gedaanten, of hoegrootheden ten voorwerp hebben; ja ook om dat dezelve van onmiddelyken invloed zyn op ons harte, door zyne geheime inboezemingen het Wysgeerig Oordeel niet zelden benevelende of misleidende. — Is het nochthans, myns inziens, uit-

gemaakt, dat de gewichtige Kennis van het Pligtmaatige regelmaatig en uit vaste gronden, met voldoende zekerheid kan beweezen worden, wanneer men ſlechts naar den heilzamen raad van LOCKE *den zin der woorden* vooraf bepaale (1), en geenzins in navolging van HULSHOFF (2), het ſpoor van HUME (3) in deezen drukkende, door al te *afgetrokken* beſchouwing, *het wezen* der zaake weg denke, en alzo de *waare* Reden der Verpligtinge voorby zie.

Het onderſcheid naamlyk tusſchen louter beſpiegelende waarheden, en zodaanige als invloed behooren te hebben op den Wil des Menſchen ter regeling zyner daaden, brengt geene noodzaak mede om te onderſtellen, dat dezelve een ander vermogen van Gewaarwording, een verſchillend Bezef, Gevoel, of Smaak vereiſchen zouden; dewyl het zeker is dat, indien de laastgenoemde, even zeer als de eerſte, op de natuur der dingen, en hunne betrekkingen gegrond zyn, zy dan ook door het Verſtand te kennen zyn. (Hoofdd. I. § 7 & 8) of ſchoon de Rede, waar door zy, in verſchil met de overige, den wil buigen, en zyne keuze herwaarts, of derwaarts bepaa-

(1) LOCK *en H. U.* BOOK III. Ch. 11. § 15 en 18. and BOOK IV Ch. 3. § 18 — 20.

(2) HULSHOFF *over Gods Wetg. Magt* Hoofd. III.

(3) HUME App. 1 *Concern. Moral Sentiment* in the vol. II. of his *Eſſays and Treatiſes.*

paalen, in de inſpraak des harten, of om beter en duidelyker my te uiten, in de aandrift der Eigenliefde, die altoos *het beste* verlangt, en welke wy voor het eenig *beginſel van Werkinge* aanzien, moet gezocht worden.

Daarom zoo rasch wy weeten, hoedaanig, en hoe groot, wys, en goed de Godheid zy; zoo rasch wy ons zelven, als haar Schepſel, en de wegen kennen, waar door onze behoeften vervuld, en ons hoogstmogelyk geluk kan verkreegen worden; zoo rasch wy eindelyk den Naasten beſchouwen, deezen als van Natuure, en in hunne betrekking tot God, aan ons gelyk ſtaande, ja door den nauwen band der Gezelligheid aan ons verbonden zynde, gadeſlaan: ſchynt het niet zeer bezwaarlyk uit dit gegeevene (datum) de wederzydſche Verpligtingen, of Rechten, als zoo veele Grondwaarheden der Zedekunde optemaaken, en daar uit vervolgens de betaamelykheid, of onvoegzaamheid, van deeze of geene betwistbaare handelingen door Redekaveling af te leiden, en te betoogen met meerdere of mindere zekerheid. Ziende dus dat Orde en Wanorde, Recht, en Onrecht, Zedelyk Goed, en Kwaad, of de weg van Geluk, en Ongeluk, even gewis, als in eenig ander ſtuk der beſchouwende Wysbegeerte Waarheid en Onwaarheid, tegen elkander overſtaan, dunkt het ons een onvoeglyke Vraage te zyn, *waarom* een Verſtandig Wezen het eerſte kiezen, het laatſte verwerpen moet? *waar*

hier

hier de *Zedelykheid* ligt? nadien *dezelve* onzes inziens in de Vryheid en Redelykheid der Wezens gezocht moet worden, die verpligt zyn de betrekkingen, waar in zy zelven zich bevinden, en voorts den aart, de gevolgen, of eigenlyke ſtrekking der daaden niet uit het oog te verliezen, en, na hun eigen geluk, ook het heil van anderen, zoo veel zy vermogen, te bevorderen. Men zal immers niet loogchenen, of de bedoeling van het waare best der Schepſelen mag eene voldoende dryfveer geacht worden, die den Algenoegzaamen, wiens *Goedheid* niemand miskennen kan, tot Scheppen noopte; en wel om die inrichting te geeven aan zyne werken, welke de hoogſte Wysheid tot dat einde meest geſchikt oordeelde. Even weinig vermag de Christen, die door het licht der Openbaaring omſcheenen wordt, te twyfelen, of verſtandige Eigenliefde pryst hem die orde der dingen, als de regelmaat zyner daaden aan, welke de zucht voor zyn waare best, met de bevordering van het geluk des Naasten doet zamen ſtemmen, en aan zyne Deugd, op beiden ſtandvastig boogende, en der Godheid niet onverſchillig, de uitzichten opent op eene toekomſtige, of eeuwige, Zaligheid.

Het is wel zoo; die hoope der Onſterfelykheid den Heidenen onbekend, of by het licht der Reden meer twyffelachtig zynde, moest eigenaartig op deezen of niet, of ter naauwernoode weegen, en van hier was het dat zy *het verband* tusſchen het *goede*, en

nut-

nuttige (het καλον καγαθον, het *bonestum* & *utile*) min duidelyk inzagen. Hunne ſchranderſte Mannen echter, een SOCRATES, een CICERO, (op dat ik van de overigen zwyge,) waren *daarvan*, getuige hunne ſchriften, (4) overreed, dat het den wyzen of verſtandigen betaamde, aan het eerſte boven het laatſte de voorkeuze te geeven, wanneer beide in zekere tegenſtelling kwamen, en alzoo eenige opoffering van *eigenbelang* vereischt wierde, ten einde men zich over zelfs-bewuste braafheid toejuigchen, en in zyne Deugd vergenoegen, of als 't ware omwinden, en verheugen konde.

Ja dus oordeelden zy, om dat zy duidelyk inzagen, dat hoe voortreffelyk ons ligchaam ware, en de Mensch hierom deszelfs zorge niet behoorde te veronachtzaamen, echter de vermogens, begaafdheden, en genoegens van den redelyken Geest, als van ons edeler, en meer verheven Deel, moesten voorgetrokken, en deszelfs volmaaking inzonderheid verdiende behartigd te worden. Op deezen grond keurden zy het betaamelyk, lofwaardig, en Zedelyk goed, voor Wezens met Rede begaafd, de verſtandige goedkeuring ſteeds natejaagen, en naar die Zelfsvoldoening te ſtreeven, welke aan Edelmoedigheid, Godsvrucht en Braafheid alleen eigen is, of met één woord op den

(4) XENOPHONTIS *Memorab.* Lib. II. C. 1. CICERO *de Officiis paſſim* & Lib. IV. en V. de Finibus.

den weg der Deugd beſtendig gevonden wordt, volgens de inrichting, en beſtemming der geheele Natuure.

Wy beſluiten derhalven, dat by hun, die verſtandiglyk handelen, inzonderheid wanneer zy de voorlichtinge van Christus Wet genieten, en den wil der Godheid, zoo wel als haare *beloften*, duidelyker kennen, eene *welgeregelde* Eigenliefde, de eenige en toereikende dryfveer is hunner daaden, welke uit het gezegd Beginſel voortvloeien, en niet van elders uit Zinlykheid, averechts begrip, of overmeestering van opwellende Driften gebooren worden.

Op dezen grond gevolgelyk ruist dan ook het *inwendig Oordeel* des Menſchen over zyne voornemens, beweegredenen, en volbragte bedryven, dat Oordeel, 't welk wy liever het *Geweeten*, dan volgens zyne nieuwere, en meer twyfelachtige benaaming, met anderen het *Zedelyk Gevoel* verkiezen te noemen, en het geen hem of ſcheipert beſchuldigt en ſtraft, of volkomener vryſpreekt, en met Zelfsvoldoeninge toejuicht, naar gelang zyne pligtskennis volmaakter is, en de Driften hetzelve minder misleiden of bepevelen.

Ook is het niet te verwonderen, dat deeze goedkeurende, of verwerpende uitſpraak des Geweetens, zeer algemeen, of eenpaarig is onder de Menſchen, en zelfs by de zodaanigen, die zich anders, aan verſtandige naſpooringen, of beſchaavingen, weinig, of niet

niet laaten gelegen zyn. De eiſchen toch van Maatigheid, Rechtvaardigheid, en Godsvrucht, van zoo uitgeſtrekten invloed zynde op de Zamenleeving, en het geluk van alle derzelver Leden, worden in elke eenigzins geregelde Maatſchappye, byzonder in eene Christelyke, van jongs af ingeplant, door overlevering, verkeering, en gezach, derwyze geleerd aard, verſpreid, en gehandhaafd, dat naauwelyks iemand voor zoo veel in zynen kring nodig is, van dezelve onkundig blyve: van geene weetenſchap daarom mag men achten, dat het *geloove* in die maate de plaatze van eigen *overtuiging* vervulle, als van de *Zedekunde*. Weshalven dan ook hier in de reden gezocht moet worden, waarom in het Zedelyke het Oordeel der Menſchen, of *Geweeten*, wanneer het onzydige uitſpraak doet, doorgaans juist, en constantig, is; gelyk wy reeds aanmerkten, dat hoe verſchillend de gronden van overreeding by deezen en geenen zyn mogen, dezelve nochthans niet misſen konnen *eenerlie* gevolgen te hebben (Hoofd. I. § 8.) En dit ſtrekt wederom ten bewyze, dat het de Eigenliefde, of ons gevoelig Beginſel (Hoofd. I. § 3.) is, welke, naar voorlichting des Verſtands, de inſpraak des Geweetens, dat is desſelfs aangenaame, of knaagende beoordeelingen regelt. Gelyk het verders niet te ontkennen valt, dat zoo 'er geene andere reden is dan de gegronde, of ongegronde uitzichten op geluk, welke den wil des Menſchen ten goede, of

kwaade bepaalen, hier in dus ook de eenige dryfveer tot werkzaamheid, by hem zal moeten gezocht worden. Maar dewyl het zeker is dat geenzins, of zeer zeldzaam althans, de koele inſpraak der Rede ons tot daaden noope, dewyl Neigingen, en Driften ons geſtadig ſlingeren, dewyl hebbelykheden zich by ons vestigen, en *deeze* de onmiddelyke *bronnen* onzer werkzaamheid mogen geacht worden, zal het niet ondienstig zyn tot ons oogmerk de veelerleie *wyzigingen* der Eigenliefde, met naame die belangelooze Goedwilligheid inboezemen, uitvoerig na te gaan, of te ontleeden, ten einde wy aantoonen dat dit alles, en byzonder onze Gevoeligheid voor den Naasten, hoe zeer zy, als door het Verſtand gewettigd, aanmoediging verdiene, daar toe mag worden te huis gebragt.

§ 2.

De Neigingen, en Driften, nu der Menſchen, hunne verlangens, begeerten en inzichten, zyn zoo veelvuldig, en onderſcheiden, of neemen zoo verſchillende gedaanten aan, waaronder zy zich minder of meerder bedekt voordoen, en werken, dat wie dezelve tot een *gemeen Beginſel* tracht te rug te brengen, als het ware den Cretenſiſchen Doolhof intreedt, uit den welken naauwelyks zonder eenen goeden leiddraad de uitkomst te vinden is. Dit bedenkende verwondert my geenzins de voorzichtigheid der Engelſche Wysgeeren;

ren, en van hunne Navolgeren, die zich met eene oppervlakkige beschouwing der zaak vergenoegende, en niet tot den Oorsprong der Bronnen indringende, dezelve voor zo veele *Beginselen* der daaden opgaven, en dus eene Leere voordroegen, welke met den *schyn* van waarheid bekleed, by meenigte van hun dezelfde dwaaling dwaalende, eigenaartig grooten opgang maakte. (5)

Wy hebben hierom in deezen met de uiterste omzichtigheid voorttegaan, en zullen, om een vasten regel te volgen:

I. Eerst handelen over zodaanige Driften en Neigingen als onmiddelyk onzer Natuure in het algemeen eigen zyn, of regelrecht uit de *Eigenliefde* opwellen.

II. Vervolgens nagaan hoedaanigen invloed de byzondere *Geaartheden*, *Jaaren*, en *Opvoedinge*, hebben op den Mensch, en welke verandering in zyne Hartstochten met opzicht tot de voorwerpen waarop zy doelen, hier door plaats grypt.

III. Daarna staat ons te bewyzen dat Eigenliefde de grond zy van het *belang*, welk wy stellen in den Naasten, en deszelfs gevoelens ons aangaande.

IV. Waar uit wy dan eindelyk hebben afteleiden, dat

(5) PETSCH *Briefwisseling* bl. 7 en 36. Alwaar deeze verwarring van de *principiata*, met de *principia*, te recht van den Schryver is opgemerkt, en als de aanleiding tot het Stelsel aan den *Sensus Moralis* staat getekend.

dat van daar, en alzoo uit de Eigenliefde, de *ongezellige*, en *gezellige Gemoedsbeweegingen*, met één woord, die Neigingen, en Hartstochten; welke boven al in de Vraage des Genootschaps bedoeld worden, oorsprongelyk zyn.

§ 3.

1. Wy hebben naauwelyks iets aantemerken nopens die grovere begeerlykheden, verlangens of Driften, welke nadien zy van het stoffelyk zamenstel onzer ligchaamen afhangen, en uit deszelfs behoeften, volgens den weldaadigen wil des Scheppers, ook tegen dank by allen opwellen, en louter *Zinnelyk* genot bedoelen, by uitneemenheid *Dierlyke* genoemd worden. Het vereischt geen bewys, terwyl de naam, en geringste waarneeming zulks voldingen, dat wy deeze met al de redeloozе Bewoners der Aarde gemeen hebben. Ook is het zeker dat schoon de Natuur, en een ingeschapen Vermoogen, of *Instinct*, de voldoening en vervulling, dier verscheidene aandriften tot honger, dorst, en wellust, by de Dieren regelt, of betoomt, de maatiging of besturing daarentegen deezer eerste, hevige, en noodzaakelyke Begeerten, veel meer aan het Verstand des Menschen wierd overgelaaten. Hier om, daar de verleidende voorwerpen, door middel der Zintuigen, op zynen Geest den sterksten in-

druk maaken, en door het uitzicht op tegenwoordig of voorhanden zynde genot; het denkvermogen, dat traager werkt, en de droevige, doch afwezige, gevolgen der daaden inziet, benevelen, kiest de verdwaasde of blinde Eigenliefde, niet zelden uit zwakheid, haar wezenlyk verderf, en zondigt tegen Wet en Rede. Over zoo bekend een onderwerp, en dat behalven dien uit het gezegde in het voorgaand Hoofddeel (§. 3. &c.) genoegzaam licht ontvangt, behoeven wy ons niet verder uit te laaten; ook valt het niet in ons bestek, maar behoort tot een Zamenstel van Zedekunde, de behoedmiddelen op te geeven om diergelyke verzoekingen te voorkomen, of de voorbereidselen aantewyzen om zich daar tegen te wapenen.

Alleen, dit konnen wy niet af met CICERO te zeggen: „nadien 'er alzoo een tweederlei Bronne is, waar „uit onze daaden spruiten, de dierlyke, of harts„tochtelyke, en verstandige, of redelyke beweeg„gronden, is het Deugd, en den Mensch betaamen„de, op dat ik van hoogere verpligtingen zwy„ge, het eerste boven het laatste te doen heer„schen;" (6) en van daar is het dan ook, dat de Onthouding, Ingetogenheid, (of het toppunt van Maatiging, ('t welk de eisch der Natuure toelaat te bereiken,) door alle tyden heen voor loffelyk en

(6) Cicero de Fin. Lib. I. Cap. 28 & 30. & de Finibus Lib. V. Cap. 12 en 13.

heldhaftig wierd aangezien; inzonderheid wanneer die *Zelfsverloogchening*, waar toe zich weinigen boven het Gemeen verheffen konnen, door den eisch der omstandigheden, of des beroeps, gewettigd wordt. Terwyl integendeel de overgaave, en onmaatige inwilliging aan zinnelyken lust, gerekend wierd, den Sterveling te dieper te verlaagen, naar gelang hy zich daar door meer gelykvormig aan de Dieren gedraage, en tegen de inspraak zyner Rede opdruische. Dus gaat het vast, dat, by den veruitzienden, (Hoofd. I. § 3.) doch tevens onbestendigen, of met het tegenwoordige zeldzaam vergenoegden (Ald. § 6.) Mensch; *hoop* en *vreeze*, Hartstochten, die regelrecht uit zyne Eigenliefde voortspruiten, eene hoofdrol speelen, en naar gelang de eene of andere bovendryve, zyne werkzaambeid regelen; zy slingeren ons gemoed hevigen door streelende vooruitzichten, of bangen kommer, naar gelang het doorzicht in het toekomstige by deezen, of geenen verder reikt, en zyne Verbeelding daarop met meerdere leevendigheid staart: terwyl de domme, en ongevoelige onkunde, gelykvormiger aan het redenlooze Vee, naauwelyks anders, dan door het geen voor oogen is, getroffen wordt. (Hoofd. I. § 3) Uit de gezegde Bron intusschen heeft men wederom op te losfen, zoo wel het verrukkende der vreugde, als het snydende der droefheid, wanneer eene zaak, waar in wy belang stellen, boven, of tegen onze verwachtingen gelukt,

of

of mislukt, en 'er alzoo met onze blydſchap, of rouwe, eene aangenaame, of onaangenaame teleurſtelling gepaard gaat: en het is voorwaar de rampzaligſte toeſtand, waarin eenig denkend Wezen zich op Aarde bevinden kan, wanneer hy dermaate door daadelyke, of dreigende onheilen tot *wanhoop* vervoerd wordt, dat zyne Eigenliefde hem krachtig tot Zelfsmoord roepe, en daarentegen alleen een Christelyk bezef van Pligt hem van dat gruwel wederhouden moet.

§ 4.

II. Maar alvoorens wy de algemeene wyzigingen der Eigenliefde by den Mensch verder naſpooren, zal het niet ondienstig zyn iets aan te merken nopens het verſchil, dat uit hoofde der Geäartheden, en vervolgens door den invloed der Jaaren, en Opvoeding, onder de Stervelingen plaats grypt. Want, gelyk men naauwelyks op Aarde, by al den rykdom der Natuure, ik zegge niet twee volmaakt gelyke planten, maar dat meer is, bladeren van eenerlei weeſſel, of zamenſtel aantreft; zoo als het uiterlyk voorkomen, de gedaante, houding, en wezenstrekken der Menſchen, door eene verbaazende verſcheidenheid uit elkanderen loopen, en daar te boven hunne Taale, Tongval, Schryfſtyl, en Hand onderſcheiden zyn; dus heerscht 'er al mede mee-

nigerlei Verſchil, en eene eindelooze Oneenpaarigheid, tusſchen de Zielsgeſteltenisſen, Geaartheeden en bovendryvende Neigingen der Stervelingen; (7) waar in het inwendige, en verſcheiden maakſel der ligchaamen ongetwyfeld eene groote verandering te wege brengt: de ongelyke gevoeligheid, immers, en aandoenlykheid, de ſterkte en kracht, of zwakheid der Zenuwen, de overvloed daar te boven, of ſnellere, en traagere beweeging, des Bloeds, en verdere levensvochten, veroorzaaken noodwendig dat Menſchen en Menſchen, Mannen en Vrouwen, Ouders en Kinderen, ja Broeders en Zusters van één geſlachte onderling verſchillen; dat deezen gevoeliger, vrolyker, wellustiger, of ook driftiger, treuriger, droefgeestiger, en zwartgalliger zyn, dan anderen. Verre nochthans zy het van my, dat ik my beroemen zoude de redenen en aanleidingen van dit wezenlyk, hoewel duister verſchynſel te konnen opgeeven, of ontwikkelen: genoeg zy het de zaak ter loops te hebben aangeduid, wier oplosſing zelfs de ſchranderheid der meest ervaaren Ontleedkundigen te boven gaat, en vermoedelyk altoos zal te loorſtellen. Maar behalven dit onloogchenbaar onderſcheid tusſchen de Inwooners van een en het zelfde Gewest, leert ook de Ervaarenis, dat, even gelyk de kleur, gedaante, en ligchaamen, van Volke-

(7) Pope *Moral Essays* Ep. 1 v. 15. verg. met Cicero *de Off.* l. 1. Cap. 30.

keren en Volkeren, een aanmerkelyk verſchil opleeveren; hunne Geaartheden, Verbeeldingskragt, en Zeden, niet minder te onderſcheiden zyn; nadien de ligging of geſteltenis des Lands, de Luchtſtreek waar onder zy leevan, hunne ſpyzen, en dranken, welke zy nuttigen, en wat dies meer is, eenen verwonderlyken ſchoon onoplosbaaren invloed oefenen op de ligchaamen, en Ziels-neigingen der Stervelingen. (8) Dan hoe verbaazend deeze verſcheidenheid zyn moge, en hoe nuttig of noodzaakelyk de meenigerleie *Verkiezingen* daar uit geboo-ren, ter inſtandhouding, en tot vermeerdering van het geluk der Zamenleeving, geacht worden; niets belet ons des niet tegenſtaande de bedoelingen, wenschen, of Begeerten der Menſchen, hier uit opwellende, voor zoo veele takken of Bronnen aantezien, wier Grond, of Hoofdwel, het gevoelig Beginſel der Eigenliefde is; welke zich daarom ſlechts, naar de leiding der Natuure by deezen en geenen, onder andere gedaanten voordoet.

§ 5.

Maar niet alleen verſchillen de Menſchen onderling; dan ook dezelfde Mensch is op onderſchei-den

(8) Pope as above (N. 7.) and *Eſſay on Man* Ep. II. v. 129 — 132. Valmont de Bomare Dict. d'Hist. Nat. Art. *l'Homme.*

den tyden, ja den eenen dag aan den anderen, aan zich zelven gantsch ongelyk, nadien verandering, of wispeltuurigheid schier eigenaartig te achten zyn aan Wezens, welke, by den gestadigen indruk van afwisselende voorwerpen der Zinnen, tot werkzaamheid worden aangepord. (9) Doch hoe aanmerkelyk deeze oneenpaarigheid by veelen zyn moge, die hier door geacht worden geenen gevestigden aart te bezitten, het is onze taak niet reedenen te geeven voor elk bewys van onstandvastigheid, dat zich by den Sterveling voordoet, even weinig als om het zelve terug te brengen tot het heerschend Beginsel der Eigenliefde. Wy bepaalen ons hierom tot de verscheidenheid, die de Jaaren, by deezen meer, by geenen minder, by allen echter tot zekere maate, te weeg brengen, en uit kracht van welke de heerschende Driften zich schynen aftewisselen in één en den zelfden Sterveling, naar gelang zyn ligchaam trapsgewys verandert. Want in de vroegste kindsheid leidt de Mensch schier volkomen een zinnelyk leven, en wordt door de nieuwheid der voorwerpen gestadig verrukt, gelyk hem zyne Werkzaamheid tot geduurige naspooringen, of Proeven van het onbekende dryft. Allengs, nu zich zyne Rede met den aanvang der Jeugd ontwikkelt, begint de Verbeelding hem andere verlangens inte-

boe-

(9) Voor. Moral Essays Ep. I v. 25—30. en boven Hoofd. 1 § 6.

boezemen, en hy, de kracht des levens gevoelende, ſtreeft ſtoutelyk naar het vermaak, en maatigt zich ter naauwer noode in het ſtreelend genot der wellusten. De Jongeling bovenal, en hy die de Mannelyke Jaaren bereikt, ondervindt de ſterke aandrift der Natuure, die de Sexen, tot wederzydſche genegenheid, en ter inſtandhouding van het geſlachte der Stervelingen noopt; waar door dan ook by hem de zorge daagt, om zyne behoeften, en die van hun, welken hem waard zyn, te vervullen. In deezen onvermoeiden leeftyd echter, wanneer het belang van eenen goeden Naam inzonderheid weegt, en de Begeerte om bemind te worden vereischt, dat men zich beminnelyk voordoe, wordt eigenaartig het hoogſte goed in de achting des Naasten geſteld, waarom dan ook deszelfs bovendryvende Driften, de Eerzucht, en Trek naar aanzien, te rekenen zyn. Met de Jaaren echter wordt de ydelheid deezer onmaatige wenſchen allengs opgemerkt, en terwyl de ligchaamskrachten trapsgewys afneemen, gaat de zucht tot vermoeiende ondernee-mingen in den wensch naar rust over; en, doordien de huisſelyke zorgen dezelfde blyven, of vermeenigvuldigen, wast met dezelve de zwakheid voor tydelyke Goederen, die niet zelden de overige beheerscht, of ook verſlindt, en gemeenelyk tot aan het Graf den Bejaarden byblyft. De Ouderdom immers, door geene nieuwheid der voorwer-

pen verrukt, grootendeels, zo niet geheel, beroofd van het genoegen, en den wellust der zinlyke vermaaken, overtuigd door de Ervaarenis van derzelver ydelheid, gelyk van de onbeſtendigheid der menſchelyke toejuigchingen, helt hierom ligt tot gemelykheid, en onverſchilligheid over, pryst uitbundig den vroegeren leeftyd, en bepaalt zyne traage werkzaamheid wel het meest tot huisſelyke zorgen, of eene ſchroomvallige ſpaarzaamheid van het gewomnen goed, die alzoo by veelen tot Gierigheid overſlaat.

Is zodanig nu het kort tafereel van het Menſchelyk leven? heeft in het zelve waarlyk die afwisſeling van Zinlykheid, trek tot Wellust, Eerzucht, en Baatzucht plaatze, en vestigen de laatstgenoemde Driften zich te dieper in ons Harte, naar gelang zy door de Gewoonte (Hoofd. 1 § 9) kracht verkrygen, en haare voorwerpen ons meer dan die der eerstgenoemde Driften byblyven, of aanhoudend bekooren? rust deeze waarneeming eindelyk op de luide taal der Ondervinding, die door alle eeuwen, en onder alle Volkeren het zelfde leeraart? (10).

Met groot recht beſluiten wy derhalven hier uit, dat hoedaanige verandering ook de Mensch met opzicht tot zyne Begeerten, en de voorwerpen, naar wel-

(10) HARATIUS *de Arte Poët.* V. 156 — 176. BOILEAU *l'Art Poëtique* Chant III v 373 — 389 & notes. POPE *Eſſay on Man* Ep. II v 275 &c.

welke hy geduurende den afloop zyns levens haakt, ſchynen moge te ondergaan, en welke afwisſeling van Driften de onderſcheiden toeſtanden des lighaams in hem gezegd worden voorttebrengen, het Beginſel nochthans van Werkzaamheid altoos het zelfde blyft; en dat zyne Eigenliefde alleen verſchillende gedaanten, of wyzigingen, en leidingen aanneemt, die zich voornaamelyk regelen naar de ontwikkeling, kracht, en verſtomping der vermogens, ja ook, ſchoon minder, naar de vereischten der leeftyden, en de onderwyzinge der Ervaarenis. —— Geene reeden daarom is 'er, waarom wy, zulks opmerkende, die byzondere Hartstochten, of Zielsneigingen, welke de onmiddelyke *Bronnen* zyn, waar uit deeze en geene daaden vloeien, (Hoofd. 1 § 2.) en die wy hierom niet afkeuren dat met onderſcheiden *naamen* beſtempeld worden, voor iets anders zouden aanzien, dan zoo veele takken van één en het zelfde algemeen Beginſel de *Eigenliefde.* En zulks gelooven wy te eerder, dewyl het zeeker gaat, dat de Mensch, waarin hy ook zyn geluk, of genoegen ſtelle, het zy in zinlyke vermaaken, het zy in den wellust, het zy in eere, aanzien, of ſchatten, door éénen geest aangevuurd wordt, één zelvigen leiddraad volgt, en even ligt tot onmaatig najaagen van zyn geliefkoosd voorwerp overſlaat en allen tegenſtand zyner wenſchen, met gelyke gevoeligheid poogt uit den weg te ruimen: ja dat meer

meer is na verloop van tyden niet zelden zyne genegenheid op eenen anderen Zinnen-pop verplaatst, en aan den ouden vaarwel zegt.

§ 6.

De Opvoeding naamelyk, welk woord wy hier in den uitgeſtrektſten zin bezigen, waar door het ook den invloed *der Verkeeringe* omvat, is wel niet in ſtaat, eene nieuwe Hartstocht in den Mensch te ſcheppen; edoch zoo alle zyne Driften verſchillende wyzigingen zyn der Eigenliefde, dan vermag zy door haaren eigenaartigen invloed die Natuurdrift van den Sterveling niet ſlechts te leenigen of te beſchaaven, maar zelfs, het geen moeielyker is, tot zyn wezenlyk geluk op de beste voorwerpen te bepaalen, en hem in het najaagen derzelve den meest geſchikten weg aan te wyzen, of ook op den zelven te geleiden, en te beſtuuren.

Zy verdient derhalven onze beſchouwing, niet op dat wy hier ontydige leſſen voorſchryven, waar door zy inzonderheid hoopen mag haar doel het beste te zullen mogen treffen, maar om naa te gaan, onder welke verſchillende gedaanten, en neigingen, de Mensch zich door haaren invloed op Aarde vertoone. Want zoo het zeker is, dat de kracht der Gewoonte veel op den Sterveling vermag, en wat in den beginne enkele *Neigingen* waren, tot ge-

gezette *Hebbelykheden*, of Konst-driften, vervormt; (Hoofd. 1 § 9) dan is het niet te loogchenen, of de vermaaningen, lesſen en bevelen, van Ouders, Meesters, en Bejaarden, by wien het kind om hunne hoogere ervaarenis, en wysheid opziet, terwyl het hun vermoogen van ſtraffen vreest, en hen, met één woord, eerbiedigt, moeten veel afdoen om de zeden te regelen van het aankomend Geſlachte. En zulks te meer, dewyl de tedere leeftyd inzonderheid zinnelyk zynde, en door eigenen wil geene vaste gedaante hebbende, voor allen indruk vatbaar is, en op het voorbeeld, of den raad der Ouderen te ſterker boogt; zoo uit bezef zyner eigen zwakheid, en onvoorzichtigheid, als om dat hy bovenal naar het nieuwe tracht, en tot navolging van anderen overhelt (Hoofd. 1 § 6). De Jeugd daarom is, gelyk de Fabel der Ouden met opzicht tot HERCULES te recht leeraart, (11) doorgaans het beſlisſend oogenblik, of de Mensch zyne zeden naar den raad der Wysheid, en Deugd, dan wel naar de inſpraak van dierlyke lusten, en blinde, of ondeugende neigingen zal inrichten: en 'er is in zyn volgend leven geen tydvak, waar in zyne Rede zoo ligt het gezach over den Wil bekomen, of pas gezette Driften en Gewoonten, vervormen, beteugelen of naar elders leiden kan.

Het

(11) XENOPHON *Memorab.* Lib. II. Cap. 1.

Het is wel zoo, de Hoofd-neigingen der Natuure (§ 4) blyven altoos haaren zetel behouden in het menſchelyk Harte, waar van geene van buiten komende kracht in ſtaat is dezelve geheel te verdryven; nochthans vermag de Opvoeding haaren invloed alzoo te beteugelen, dat zy maar zeldzaam uitſchynen, en zich of onder den ſluier der beſchaafdheid verbergen, of doorgaans gemaatigd voordoen: daar en tegen by ruwe en wilde Volkeren, als mede eenigzins in den geringen levensſtand, vertoont zich de Sterveling wel het meest in zyn natuurlyk licht, en wast op gelyk een boom, welke geen konst beſnoeit, noch tegen den aanval van ſtormwinden, of andere onheilen beſchermt. De zorg daarom voor voedſel, dekſel, en de eerſte behoeften der Natuure verſlindt genoegzaam zyn geheelen leeftyd. Van hier dat de jacht, en ligchaams oefening zyne voornaame bezigheid uitmaakt, en dat hy nauwelyks eenige andere eerzucht kent, dan om hier in, en in het uitharden, of tarten van armoede en gevaaren, uittemunten. (12) Maar in een beſchaafder zamenwooning, of hoogeren leevenskring, neemt de Mensch veelal zodaanige uiterlyke gedaante aan, als het beroep vereischt, waar toe hy wierd opgeleid. (13) Hier derhalven valt het verſchil der ſtanden

(12) *Hutch. on Moral Sent.* Part. V. Sect. 2. p. 398.
(13) *Pope Moral Eſſays* Ep. I. 149. — 157.

den ligt in het oog; hier, waar meerdere gerustheid, en veiligheid, heerſchen, ontwikkelen zich beter, en volkomener, de gezellige Deugden; (14) en hoewel veelen, met naame de hoveling, daar van alleen den uiterlyken ſchyn vertoonen, is het nochthans uitgemaakt, dat de zeden doorgaans beter zyn, naar gelang het Harte door den invloed der Opvoeding, en Verkeering, ten goede geleid, en met nuttige kennis verrykt wierd.

Dit alles echter zal duidelyker verſtaan, en gereeder toegeſtemd worden, zoo wy thans bewyzen, dat Eigenliefde ook de Grondſlag zy van dat belang, welk wy in den Naasten, en zyne denkwyze, ons aangaande, ſtellen: dewyl het dan ligt te bezeffen is, dat de vruchten der Opvoeding meer heilzaam zyn zullen, naar gelang men dat Beginſel beter beſtuure, of derwaarts, dat is tot Goedwilligheid en Menſchen-min, heenen leide. Doch laaten wy langzaam voortgaan.

§ 7.

III. Wat men ook van een ſtaat van Gezelligheid, voor de voltrekking van het Maatſchappelyk verbond, leere, zeker is het dat dezelve, hoe nuttig, om daar uit Rechtskundige Beſpiegelingen optemaaken,

(14) Smith ſee note (12).

ken, in waarheid louter denkbeeldig is, en nimmer eenig wezen had. Niemand toch, zelfs niet der Wilden, die in horden rond zwerven, wierd ooit op Aarde gebooren, en opgevoed, onder zyne Mede-ſtervelingen, of hy vond zich daadelyk, en buiten zynen wille geplaatst in zeker verband tot eenige meer of minder uitgeſtrekte zamenwooning. De Mensch derhalven, die alzoo van jongs af omringd wordt door zyne Evenmenſchen, en in hun midden leeft, kan geenzins, indien hy met redelyk Verſtand begaafd is, zoo als wy onderſtellen, ten eenemaal onverſchillig zyn omtrent huisgenooten en nabuuren. Andere voorwerpen trekken ſteeds zyne aandacht, en men mag het dus onmogelyk achten, dat de Naasten, welken hy als aan Hem *gelyk* zynde dagelyks voor zich heeft, daar aan ontgaan zoude. Dus moet hy wederom zyns ondanks, en zelfs door den blooten indruk van zinnelyke gewaarwordingen, eene keuze doen, of hy deezen met genegenheid, dan wel afkeerigheid ontmoeten, en vlieden zal. De Dieren, zelfs de zodaanigen, als van den roof, en verſlindinge leeven, vereeren huns gelyken, en maatigen zich voor het minst daar tegen in hunne woede. (15) En wie zal loogchenen, of het

(15) HORATIUS *Epodon* VII. 11. JUVENALIS *Sat* XV. 159. BOILEAU *Sat.* VIII v. 125—160. Confer. ERASMI *Adagia* in Proverb. *Canis caninam non est.* & GROTIUM *de Jure Belli ac Pacis* in Prolegom. § 7. & ibidem ſummi Viri, atque Editoris Gallici, notas.

het ſpraakeloos kind toont doorgaans al vroeg zyn genoegen, wanneer het zyn eigen evenbeeld in de gedaante van een ander kind, of nagemaakt Popjen, aantreft, het zelve toelacht, of by uitſtek genegen is daar meede te ſpeelen? Dit derhalven is zeker, dat de Mensch, ja elk gevoelig Schepſel, zoo lang geene andere Drift tot het tegendeel aanport, *Zinnelyk*, en uit kracht zyner *Eigenliefde*, eerst met zich zelven, en onmiddelyk daar na, of boven andere voorwerpen, ingenomen is met zyn *gelyken*. Eigenaartig nochthans, en wel inzonderheid wortelt zich deeze hoedaanige genegenheid ſterker by den Sterveling, die, behalven dat hy, boven het redenloos gedeelte der Schepping, in den uiterſten ſtaat van afhangelykheid, en behoefte, ter weereld komt, tevens in de zelve langer dan de overigen verkeert. Dus zuigt het ſpraakloos wigt reeds met de melk zyner moeder voor de zelve eene tederheid in, die het daar na aan Haar, eerder dan jegens anderen, met de lagchjes der onſchuld beantwoordt. Dus zoo lang haare zorgen, en die van het Ouderlyk gezin duuren, vestigt zich deeze gevoeligheid dieper, en breidt zich trapsgewys ook tot hun uit, by wien de Eigenliefde door herhaalde waarneeming beſpeurt (Hoofd. 1. § 4) een onmiddelyk *belang* te hebben; van wier medehulp haare veiligheid, en genoegens grootendeels afhangen, en aan wien zy op haare beurt zonder cenig nadeel

veele *gemeene* genietingen vergunnen, veele voordeelen toebrengen kan (16). Op deezen grond rust, naar wy achten, de trek tot Gezelligheid, die het geheele Menschdom bezielt; en hy is krachtiger in eene beſchaafde Zamenleeving, dan onder woeste Volkeren; (17) dewyl de Opvoeding, het Onderwys, de Verkeering en het daadelyk opmerken van de diensten, en voorrechten, welke men van de Maatſchappye geniet, niet miſſen konnen, de grenzen onzer Menſchen-liefde ten verſten uit te zetten, en de banden der onderlinge Gezelligheid vaster toe te ſtrikken. Geen tydſtip naamelyk onzes leevens is 'er, van de Wieg af tot het Graf, of de Mensch, zyner behoeften indachtig, vindt zich door deeze opmerking, en geduurige Ervaarenis gedrongen de noodzaakelykheid, en nuttigheid beide, van de hulp des Naasten, te erkennen: en het is deeze belydenis, of waarneeminge, die zyne Eigenliefde verpligt een wezenlyk *belang* te ſtellen in den Naasten, en zyne beöordeeling over onze daaden, welke weerkeerig aan deezen niet *onverſchillig* zyn. — Ziet hier derhalven de reden van dat *Sympathetisch*, of *deelneemend Gevoel* verklaard, welk de ſchrandere SMITH met zo veel naauwkeurigheid, als uitvoerigheid, omſchreeven, en ten grondſlag zyner Leere aan-

(16) CICERO *de Officiis* Lib. I. C. 16. & de *Finibus* Lib. V. Cap. 23.
(17) SMITH, ſee note 18, & CICERO l. l.

aangaande de *Zedelyke Gevoelens* gelegd heeft, hoewel hy nergens daar ik weete, tot den grond is doorgedrongen, en hierin met anderen dwaalde, dat hy, als reeds wierd opgemerkt, (Hoofd. 1 § 3) de *Eigenliefde*, en *Zelfbelang*, door één mengde, en het *nuttige* alleen tot het *voordeelige* bepaalde.

Wy intusſchen die deeze overhelling onzer Natuure tot Gezelligheid, en Menſchenliefde, tot het éénmaal aangenomen, en onloogchenbaar Beginſel onzer Werkzaamheid (Hoofd. 1 § 3) hebben te rug gebragt, wenſchen niet alzoo verſtaan te worden, als of wy dit *deelneemend Gevoel* uit het belang des Naasten by ons gebooren wordende, en door Gewoonte of Beöefening (Hoofd. 1 § 9) tot eene hebbelyke Neiging welligt overgaande, (§ 6) voor *ingeſchapen* aanzagen. Het vervolg toch deezer Verhandeling zal, zoo wy meenen, voldingen, dat hoe eigenaartig het zy, dat de *bronnen* van Goedwilligheid by den Sterveling opwellen, deeze nochthans voor geene *Oorſprongelyke* Eigenſchappen zyner Natuure te houden zyn, maar dat zy, als gezegd is, één gemeenen Grond hebben met die wyzigingen der Eigenliefde, welke naar elders, en zelfs tot het geen regelrecht tegen de menschlievende Gemoedsbeweegingen inloopt, ſtrekken. Intusſchen nadien zo ſtrydige Aandoeningen, of Driften, zich in onze Ziele vestigen, of dezelve ſlingeren konnen, is hier uit afteleiden, dat dezelve of elkanderen tegen-

genwerken, en maatigen, of nu eens deeze, dan weder geene de onmiddelyke dryfveeren onzer daaden worden zullen; met één woord, dat men het overweegend belang, nut, en genoegen, berekend naar een ieders inzichten van *Geluk;* of wel het heerſchend Beginſel der Eigenliefde, ingevolge der leidingen aan het zelve van den Mensch gegeeven, voor de onmiddelyke oorzaak zyner handelingen heeft aantezien. Edoch om tot dit beſluit te komen, hebben wy de onderſtellingen, waar op het zelve tot hiertoe rust, door de volgende ontleeding onzer Hartstochten, en Neigingen aan te dringen, en haare waarheid te ſtaaven.

§ 8.

IV. Meenen wy op goeden grond het gevoelen dier Wysgeeren, welken Beginſelen van Goedwilligheid den Menſche *ingeſchapen* achten, (§ 7) in deeze Verhandeling (Hoofd. III.) te mogen tegengaan, en is dit het groote doel van ons tegenwoordig ſchryven: nog minder behaagt ons de ſtrengere uitſpraak der Godgeleerden, die ten deele op gronden der Schriftuure, welke wy thans in het midden laaten, ten deele op gezach der Ondervindinge, zoo ongunstig over onze Natuure vonnisſen, dat zy eene Neiging tot Menſchenhaat, of afkeer van den Naasten, aan dezelve toeëigenen durven. Wy voor ons

ons verkiezen den middenweg te houden tusſchen beide de uiterſten, die wy voor dwaalbegrippen aanzien; en merken alleen op, dat deeze elkander wederſpreekende gevoelens ons verſterken in de gedachte dat de waarheid daar tusſchen legt.

Doch wat hier van zy. Het *gevoel*, dat elk onzer Driften, het zy die ten goede, of ten kwaade neigen, vergezelt, een onwillig gevolg zynde onzer Gewaarwordingen of Verbeelding (Hoofd. 1 § 4 en 8.) en opwellende uit het ingeſchapen Beginſel der Eigenliefde, (Ald. § 3) konnen wy buiten aanmerking der Oorzaaken, of einden, waar toe het ſtrekt, beſchouwd, en in zoo verre als onze keuze der voorwerpen, of leiding der gedachten, daarin geen deel heeft, niet anders dan *onverſchillig* en *onſchuldig* noemen. Alleen deszelfs overmaatige beroeringe, door den hevigen ſchok, aan onzen welſtand nadeelig, en wel eens doodelyk wordende, pryst den Sterveling alle mogelyke bedaardheid aan, ten einde hy zich daar tegen hoede. De Zedelykheid verders, die men daar aan mooge toeſchryven, is eigenlyk vreemd van het zelve, en hangt af van de gezochte aanleidingen, inwilligingen, en koesteringen der Gemoedsbeweegingen, en boven al van de natuurlyke ſtrekking der daaden, die zy voortbrengen: konnen dus gezellige en ongezellige Hartstochten zich in ons binnenſte huisvesten; of naar gelang de Mensch zich in deeze of geene toegeeve, zyne Eigenliefde met

verſtand, of onverſtand, herwaarts of derwaarts zich zelven bepaale; dan zien wy geene reden, waarom men de eene, boven de andere, voor *aangebooren* te houden heeft, of niet liever tot een gemeenen grond te rug brengen zoude; dan immers ligt *hier in* de verheevenheid en waare grootheid der menschlyke Natuure, dat zy, welke boven de Dieren met Rede begaafd wierd, tevens van haaren Schepper in de volle vryheid geſteld is, om zonder de minſte noodzaakende aandrift, of inſtinct, dat geen te kiezen, wat zy tot haar geluk meest dienstig keurt, en waar toe zy gevolgelyk door haar Beginſel van Werkzaamheid of Eigenliefde, ſteeds genoopt wordt. Wanneer dan het voorkomen of gelaat van anderen, iets wanſtalligs, of door zyne ruwheid mishaagende, aan onze Zinnen aanbiedt; wanneer hunne denkwyze, en zeden, kwaalyk met de onze ſtrooken; wanneer hunne woorden of daaden, en bedoelingen, naar wy vermoeden of weeten, aan onze wenſchen, inzichten of zwakheden in den weg ſtaan; eindelyk wanneer wy te rechte, of onrechte, ons door den Naasten beleedigd achten; wordt 'er in onzen boezem een ongunstig vooroordeel, of ſtryd van *belangen*, gebooren, die ligt ons deelneemend gevoel voor den evenmensch (§ 7) overmant, in meerdere of mindere maate de ſtem der Rede ſmoort, en aan de Driften van jaloersheid, afgunst, nyd, toorn, haat, en wrevel, of wraakzucht den teugel

viert.

viert. Het zoude niet moeielyk zyn dit kort tafereel, of liever deeze hoofdtrekken eener beſchryving, van de ongezellige hartstochten, die in trap, en wyze van werken onderling verſchillen, meer in het breede te ſchetzen, of daar uit de bronnen van het Zedelyk kwaad, dat de Zamenleeving vergalt, voornaamelyk af te leiden: maar het lust ons niet buiten ons beſtek te treeden: en het gezegde voldingt genoegzaam, dat de voorſchreeven Driften eenen gemeenen grondſlag hebben, en allen middag-klaar rusten op eene van den waaren weg des geluks afpadige Eigenliefde. Intusſchen hoe hevig deeze ontſtuimige en vyandige Gemoedsbeweegingen den Sterveling ook mogen ſchokken, en tot welke gruwelen zy hem niet zelden vervoeren konnen; zoo diep is het belang, dat wy in den Naasten ſtellen, by allen gevestigd, (§ 7) dat de tegenwoordigheid eener meenigte, ja zelfs het ontzach voor éénen onzydigen getuige, den Mensch welke niet geheel verſtokt is, of door zyne woede verblind wordt, tot maatiging dier heillooze Driften noopt, en doorgaans van uitſpoorige daaden te rug houdt. Maar deeze bedenking krygt meerder licht, en haare reden zal beter verſtaan worden, indien men daar by onze volgende aanmerkingen over de *Schaamte* en *Eerzugt* vergelykt; tot dewelke wy dus als met de hand geleid worden.

§ 9.

Wy plaatzen beide de gezegde Hartstochten onder één gezichtpunt, om dat zy niet ſlechts onmiddelyke gevolgen zyn onzer Eigenliefde, maar ook het Oordeel des Naasten over onze daaden tot een gemeenen grond hebben, en alzoo van grooten invloed zyn op onze zeden, hoe zeer zy anders in haare werkingen hemelsbreed verſchillen, zoo dat de Eerzucht eene *ſtellige* Drift, de ſchaamte eene *ontkennende* zou mogen genoemd worden; nadien deeze ons van het bejaagen van ſchande te wederhouden tracht, terwyl geene daar en tegen den Mensch tot het verwerven van Eere noopt. Zeer gewoon is het elke deezer Gemoedsbeweegingen te onderſcheiden in eene *waare* of *valſche*, als of met 'er daad een tweederleie *Eerzucht*, een dubbele *Schaamte*, in ons Harte woonen konde. Maar hoe nuttig dit verſchil van benaamingen in Zedekundige ſchriften zyn moge, dezelve is louter willekeurig, en heeft geenen anderen grond dan *de voorwerpen*, waar door deeze Driften gaande gemaakt worden; en die het blykbaar is dat in het *gevoel* zelve geene verandering maaken konnen: veel eer, wanneer wy de zaak wysgeerig beſchouwen, en op de naauwe verwandſchap dier Aandoeningen letten, komt het ons aanneemelyk voor dat Eerzucht en Schaamte voor éénerlei Hartstocht mogen gehouden worden; derwyze dat de eerstgezegde alleen verder rei-

reike en zich tot *ſtellige* daaden uitſtrekke, terwyl de laatſte integendeel altoos *ontkennend*, of *wederhoudend* werkt, en 'er zonder Eerzucht geene Schaamte, maar wel eene ſchaamtelooze, dat is onbeſchaamde Eerzucht mogelyk is; op deezen grond bepaalen wy ons alleen van de Schaamte te ſpreeken, terwyl het geen daar van gezegd zal worden door elken oplettenden Leezer, die het voorgaande nadenkt, met kleene moeite op de andere kan worden toegepast, inzonderheid wanneer hy zich tevens herinnert, wat wy nopens die Drift elders (§ 5) aantekenden.

Weinig Menschkunde wordt 'er vereischt om overtuigd te zyn, dat hoe wenſchelyk het ware voor eenen iegelyk zich met 'er daad, en ten allen tyde, te ſchaamen wegens laage en ſchandelyke bedryven, het nochthans verre daar van af is, dat die Hartstocht by de meesten der Stervelingen een weldaadig behoedmiddel tegen de Ondeugd zoude mogen genoemd worden. Integendeel tot zoo lange de Rede niet een recht, en grondig inzien heeft van haare verpligtingen, en ons Harte door opvoeding, gewoonte, en verkeering, (§ 6) niet bevestigd is op den weg des waaren geluks, verſtout zich de zwakke, en wankelmoedige geenzins om den Naasten te mishaagen, en zyn gelach te tarten. Het belang dus, welk onze Eigenliefde ſtelt in het Oordeel onzer Medemenſchen (§ 7), is de eigenlyke grond der Schaamte. Derhalven wanneer heerſchende Volksgevoelens dwaalingen zyn, wan-

neer de losbandige Medgezel, door zyn voorbeeld; verwytende ſcherts, en ontydig gejuich, het misdaadige aanpryst, wordt de blos der Schaamte, wel verre van de Deugd, en goede zeden voordeelig te zyn, daarentegen aan beide nadeelig, en is een ſpreekend getuigenis, dat het bedryf welk wy verrichteden, of op het punt ſtaan om te bedryven, onze goedkeuring niet ten vollen wegdraagt, en dat 'er in ons binnenſte een ſtryd is tusſchen ons waar geluk, en de vreeze om aanſtoot te geeven aan hun, wier verleidende tegenwoordigheid welligt de Zege wegdraagt, of reeds het zwaarſte woog op onzen Wil.

Van hier is het dat by ruwere Natien, wier levenswyze dermaate eenvoudig en ten dien aanzien gelukkig is, dat by dezelve ook de naamen veeler Ondeugden, de weelde, en de verwyfdheid eigenaartig vergezellende, ten eenenmaal onbekend zyn, niemand zich van daaden ſchaame, welke in beſchaafdere Burgerſtaaten by uitſtek ſchandelyk en tegen alle kiescheid inloopende, beſchouwd worden.

Immers onder de Wilden, die naakt in hunne bosſchen rond zwerven, verwekt het geenerlei opzicht of wanorde, dat Mannen, en Vrouwen, te gelyk op één plaatze in de rivieren baden; dat een geheel gezin van beiderleie Sexen naast elkander liggende op den harden grond eener enge hut overnachte (18).

Gantsch

(18) CAESAR *de Bello Gallico* Lib. VI. Cap. 21. Conf. TACITUS *de Moribus Germ.* Cap. 19 & 20.

Gantsch anders is het met de Oosterſche Vrouwen, welke opgewiegd in eene ſlaaffche ingetogenheid en daar na ten gevalle van eenen vermogenden Heere in haare Serails gekerkerd, van diepe Schaamte bloozen, wanneer een ligtvaardige haar ongedekt gelaat aanſchouwt, of met eene gevaarlyke vermetelheid in haare afgezonderde wooningen, en ommuurde tuinen weet in te dringen (19).

Wederom de dronkenſchap, welke zoo by uitſtek onteerende, en verachtelyk onder de welgeregelde volkeren geſchat wordt, is eene dermaate heerſchende Ondeugd by allen, wien ſlechts eenige barbaarschheid aankleeft, dat zy zich daarin op hunne gastmaalen, feesten en by elke voorkomende gelegenheid, verloopen, en zelfs eere ſtellen in deezen dierlyken lust (20).

Maar wat vermeenigvuldigen wy deeze voorbeelden, wier getal aan het verſchil der zeden onder de Menſchen van onderſcheiden ſtanden, leeftyden, en volkeren geëvenredigd is (21): nadien de gezegde ten overvloede bewyzen, dat de ſchaamte zich doorgaans regelt naar de heerſchende vooroordeelen, en dat

(19) MONTESQUIEU *Lett. Perſanes* Let. 76 & ailleurs.

(20) ISELIN *Geſchiedenis der Menschheid* D. I. B. 3. H. 13. Men vindt ook eenige proeven in de bekende Reizen van VAILLANT en LEVAILLANT: gelyk elders.

(21) Wie meerdere proeven verlangen mogt, verzenden wy tot SMITH en *Moral Sentiments* Part. V. Sect. 2.

dat door haaren averechtſchen invloed „ *kwaade zamenſpreekingen veel al goede zeden bederven.* Ja het is al verders deeze Oorzaak, die grootelyks medewerkt tot de verbaazende onbeſtendigheid, of ongelykheid aan zich zelven, welke den geenen eigen is, die, het zy uit laffe vleiery, het zy uit zwakheid en overgedreeven ſchroomvalligheid om ongenoegen te verwekken, gedüurig van gedaante verwisſelt, en zodaanige kleuren aanneemt, als den geenen meest gevallig zyn, by wien hy zich bevindt (§ 5).

Wederom, op denzelfden grond, het belang dat onze Eigenliefde ſtelt in de goedkeuring des Naasten, (§ 7) rust ook die heerſchappye over den Geest, welke den man van beſchaafde zeden, en van uitgebreide verkeering in de wereld allengs (Hoofd I. § 9) eigen wordt, waar door hy zich gemakkelyk naar Menſchen van verſchillende geaartheid ſchikt, ſteeds ongedwongen voordoet, in zyne onſtuimige Hartstochten uit Schaamte voor anderen betoomt en inbindt, (§ 8) hoe zeer hy zich in het huisſelyk en gemeenzaam leven daar in niet zelden uitſpoorig toegeeve (22). En, nadien het beweezen is, dat de gezegde Hartstocht zich naar de Volksgevoelens regelt, mogen wy in het algemeen vast ſtellen, dat meenig Sterveling, bewust van de eenvoudigheid, en overbekendheid der grondregelen van Rechtvaardigheid, waar-

(22) SMITH *on Mor. Sent.* Part. I. Sect. 2 Ch. 3.

Waarheid en Trouwe, dezelve ten minſten in ſchyn, of voor het oog der Wereld, in het dagelyks leven opvolge, hoewel hy daar en tegen zonder den minſten blos die heilige Wetten der Deugd heimelyk ſchenden, den Naasten verongelyken, en zich alle kwaad, waar toe zyn Neiging overhelt, in het verborgen veroorloven durft (§ 8). Het is naamelyk de hoogſte trap van Ondeugd, en hebbelyke verharding in boosheid, wanneer de Mensch zich niet ontziet in het openbaar te zondigen, en alzoo met 'er daad bewyst, dat zyne Eigenliefde volſtrektelyk alle ſchaamte heeft uitgeſchud, of zich niet langer laat gelegen zyn aan het onzydig Oordeel der Zamenleeving over zyn gedrag.

Daar en tegen heeft deeze dryfveer ten goede den besten, en krachtigſten invloed op onze Deugd, wanneer wy alleen de achting, en lof der Braaven volſtandig zoeken, en zelfs in de eenzaamheid, of dagelykſchen omgang ons van bedryven ſchaamen, die het gezond Verſtand afkeurt, en welke dus Gode, den onzichtbaaren Getuige onzer handelingen, nimmer behaagen konnen.

§ 10.

Maar gaan wy eenen ſtap verder, en poogen wy den grond uittevinden dier Neigingen, en Hartstochten, welke daar zy den Mensch tot Goedwilligheid, of Menſchenliefde, noopen, het eigenlyk onderwerp deezer Verhandeling uitmaaken, en in tegenſtelling

van andere, die elders heenen trekken, (§ 3 en 8) *Gezellige* en *Redelyke*, genoemd mogen worden. Haare Aandoeningen, of Gevoel, op dat wy zulks ter deezer plaatze aanmerken, zyn eigenaartig zachter, en min hevig, of beroerende, dan die der overige Gemoedsbeweegingen, om dat zy niet, gelyk deeze, het geen louter zinlyk, en dierlyk is, (§ 3) of zich door *zelfsbelang* (§ 8) aanpryst, ten voorwerp hebben, maar *alleen* door tusschenkomst der Verbeelding (Hoofd. I. § 8) in ons opwellen, en niet zelden tegen de Begeerten, of *eerste* vorderingen der Eigenliefde, inloopen.

Hier derhalven zal het inzonderheid noodig zyn, dat wy, die voorneemens zyn, ook deeze Neigingen, en Driften der Stervelingen, de springveeren hunner meest loffelyke verrichtingen, tot dat meergenoemd algemeen Beginsel van Werkzaamheid te rug te brengen, den Leezer opzettelyk tot deszelvs bovenstaande omschryving (Hoofd I. § 3.) te rug te zenden; terwyl wy van onze zyde zoo veel immers zyn mag op onze hoede zyn zullen, om onze Eigenliefde te onderscheiden van Zelfsliefde, welke laatst genoemde aan niemand, die deezen Afgod in zyn Harte wierookt, het vermogen overlaat om, met overzicht van baatzuchtige eischen, eenige opoffering *van het zyne* te doen, ten dienste des Naasten. — Na deeze korte herinnering komen wy ter zaake; en zullen, dewyl de gezellige Driften zich onder verschillende gedaanten

ten by den Menſche voordoen, en in verſcheiden takken verſpreiden, langzaam en ſtuksgewys voortgaan, bouwende op de gronden, die alreede (inzonderheid § 7) gelegd zyn; en ons wel het liefst bepaalende ter oplosſing van de meest uitſchitterende daaden van Menſchenliefde, en Grootheid.

Intusſchen, om verwarringe voor te komen, ſtellen wy ons in deezen navolgende orde voor; dat wy eerst

1°. Over de Liefde tot het Vaderland, als eene zeer algemeene Neiging zynde, handelen.

2° Daar na ſpreeken over de Standvastigheid, Dapperheid en Grootheid, welke voornaamelyk by onbeſchaafde Volkeren gevonden wordt: en

3° Eindelyk ter toetze brengen, van waar de meer tedere, en goedwillige Neigingen, van Dankbaarheid, edelmoedige Weldaadigheid, en Medelyden, in beſchaafdere Maatſchappyen, haaren oorſprong hebben.

§ 11.

1° Zoo rasch men het woord *Vaderland* noemt, ontſtaat by ons het denkbeeld van eenen meer of min geregelden Burgerſtaat, binnen zekere grenzen bepaald, naar eenige hoe onvolmaakte Wetten leevende, en door gelykheid van ſpraake, door wederzydſche belangen, en tot algemeene veiligheid der Leden, maatſchappelyk verbonden. Horden van Wilden nu herwaarts dan derwaarts zwervende, alzoo

geene vaste woonplaats hebbende, en zich meermaalen uit behoefte, of naar eisch van voorkomende omſtandigheden, of verdeelende, of daar na wederom met anderen, zoo niet met den eerſten troep, vereenigende, konnen nimmer eigenlyk gezegd worden *een Vaderland* te hebben; hoe zeer wy anders niet logchenen, dat 'er tusſchen hun eenige gezelligheid plaats grype, en men alzoo de volgende Aanmerkingen op deezen ligtelyk zoude konnen overbrengen, of toepaſſen.

Ten aanzien nu der Hartstocht, waar over wy hebben te handelen, lust het ons een gezegde van CICERO aan het hoofd onzer bedenkingen te ſtellen, welk zich om zyne ſchoonheid, en kracht van uitdrukkingen, doch niet minder om zyne juistheid, en ontegenzeggelyke waarheid, ten ſterkſten aanpryst: „zo gy „ alles, betuigt de wysgeer (23), van de zyde der „ Rede, en des Harten, nagaat, is geene verbindtenis „ gewigtiger, geene dierbaarder, dan deeze, welke „ een ieder van ons heeft met het Gemeenebest: „ ouders, kinderen, bloedverwanten, vrienden, wor-

„ den

(23) CICERO *de Officiis* Lib. I. Cap. 17, „Cum omnia ratione, animoque „ lustraris, omnium ſocietatum nulla est gravior, nulla capitalior, quam ea „ quæ cum republica est uniculque nostrum. Cari ſunt parentes, cari liberi, „ propinqui, familiares: ſed omnes omnium caritates patria una complexa „ est, pro quâ quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? Quo „ est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, „ & in eâ funditus delendâ occupati & ſunt, & fuerunt."

„ den geliefd; maar al het lievenswaardige van allen
„ omvat ons eenig Vaderland: welk recht-geaarte
„ derhalven zou mogen twyfelen daar voor den dood
„ te ondergaan, indien hy aan hetzelve van nut zyn
„ konde? Dies te verfoeielyker is de onmenſchelyk-
„ heid der zulken, die, door welke gruweldaad het
„ zyn moge, dat Vaderland van één ryten, en met
„ het zelve tot den grond toe te vernielen, of thans
„ bezig zyn, of geweest zyn."

Maar ſchoon wy deeze warme, en door het Verſtand gewettigde Geestdrift erkennen, en gaarne belyden, dat dezelve den Braaven in alle tyden, en Landen, bezielde; ſchoon wy niet logchenen, dat volkeren onder een ongunstige luchtſtreek, of in Oorden kwalyk van de Natuur bedeeld, woonende, nochthans gehecht zyn aan hunnen door hette, of koude, verzengden Hemel, en barre woestenyen, of klippen; is het verre van ons overreed te zyn, dat men ter oplosſing van dit verſchynſel een nieuw, en afzonderlyk Beginſel, of aangebooren Vaderlandsch Gevoel, den Menſche heeft toe te eigenen. Zy immers, die op Zee, of onder het reizen, het eerſte daglicht aanſchouwen, ja de zodaanigen ook, die in hunne tedere kindsheid naar elders vervoerd worden, en, onder een ander luchtgeſtel, in eenen vreemden Burgerſtaat hun redelyk leven aanvangen, kennen ter wereld geene geneigdheid voor den grondplek hunner Geboorte. De natuur derhalven boe-

zemt den Sterveling geene gehechtheid of verſtandelooze aandrift, (inſtinct) voor het Vaderland in: en deszelfs Liefde moet dus geheel het werk zyn van Verbeelding, Gewoonte, en Rede.

Door verloop des tyds naamelyk worden bosſchen, bergen, velden, ſteden, en wegen, die zy ſteeds door kruiſen, of bewoonen, met één woord, alle voorwerpen, welke zy rondom zich gadeſlaan, den Menſchen *eigen*, zoo dat zy voor dezelve ongemerkt eenige gehechtheid opvatten, en de ſchoonheden, of voordeelen, daar aan verknocht, door geduurige bevinding te hooger waardeeren.

Hier uit ontſtaat by allen, inzonderheid in den kindſchen of jeugdigen leeftyd, wanneer de Zinlykheid, en Verbeelding den ſterkſten invloed hebben (§ 9 vergel. met Hoofd. I. § 8 en 9) een *plaatſelyk genoegen*, dat elders van hun te vergeefs gezocht wordt, en dus in waarheid niet anders is of uitwerkt, dan eene zucht, of ingenomenheid en belang, voor het Land onzer inwooning. Want gelyk wy andere Aandoeningen onzer Zinnen, en geneugten der Verbeelding (Hoofd. I. § 5 en 8) overbrengen tot de voorwerpen, die dezelve by ons doen gebooren worden, dus is het in deezen, en, ingevolge hier van, ſtelt onze Eigenliefde eene wezenlyke en door de Verbeelding veel al verhoogde waarde in het Vaderland, en deszelve behaagende Oorden.

Nog blyft de geheugenis der kinderlyke ſpelen, en

jeug-

jeugdige uitſpanningen, of vermaaken, den Sterveling altoos by, en werkt eigenaartig wederom te rug tot zyne deelgenooten in die onſchuldige, en meest verrukkende genoegens, waar door hy hen altoos met eene ſtreelende gewaarwording ontmoet, of in een ſtille vreugde met hun opwast, en veroudert. Men voege hier al verders by, dat, terwyl behoefte ons, door eenen geſtadigen aandrang, voor den Naasten, en bovenal voor Ouders, Huisgenooten Bloedverwanten en Medeburgers, eenen zekeren trap van genegenheid, tot loon voor hunne zorgen, inboezemt (§ 7) tevens de gelykheid van Taal, Wetten, Godsdienst, en Zeden, het haare toebrengen, om hun, welken dit met ons gemeen hebben, hooger by ons te doen ryzen, dan anderen, die aan ons niet alleen vreemd zyn, maar met wien wy daar en boven of geheel niet, of met meerdere bezwaarlykheid verkeeren.

De Rede eindelyk, die in rypere Jaaren, meer, of min, duidelyk het belang, en verband inziet der Maatſchappelyke betrekkingen, of het geluk, de veiligheid, en welvaart van elk der Leden, ten naauwſten verknocht en afhangelyk vindt, van het Gemeenebest, drukt haar Zegel van pligtmaatigheid op de voorſchreeven Liefde voor dat Geheel, welk al wat dierbaar, of den Mensch belangryk is, omvat en inſluit.

Gereedelyk derhalven, indien de nood zulks vordert,

dert, en eene wettige Overheid gebiedt, getroost zich de Braave ter behoudenis van het Vaderland, groote, en zelfs vrywillige opofferingen, daar hy het nut, de voordeelen en genoegens, eener geruste en hem dierbaare Maatſchappye, verre boven een handvol gouds, en moeite waardeert. Gereedelyk ook zal hy, wanneer zyn beroep dit medebrengt, of pligt het eischt, en het beloop der dingen geen betere uitkomst aanbiedt, de grootſte gevaaren tarten, en zyn leven, of zyne waardſte panden overgeeven tot redding en verlosſing van geheel zyn Vaderland.

In een zoo netelig tydſtip immers is het niet ongerymd te onderſtellen, dat de Eigenliefde van meer dan Koninglyke Mannen, van Helden in het vuur des oorlogs opgewiegd, en door het ſtaal en wapenen tot ſtoutmoedigheid, en kleinachting des levens gehard, in eene geestvervoering voor Vaderland en Vryheid het uiterſte waage, en dat zy, terwyl haar de hoop ten einde toe vleit, of de Eerzucht op eeuwigen Roem boogende tot het hagchelykst beſtaan prikkelt, (§ 3, 5 en 9) en Godsdienstige beweegredenen wellig medewerken, alle vrees uitbanne, alle genoegens der Wereld vaarwel zegge, en haar geheel geluk in het geluk haarer Medeburgeren ſtelle, of met andere woorden den dood begeere boven de ſchande, en duurzaame kwelling van door lafheid en verzuim de hand geleend te hebben aan de Zegepraal des Dwingelands, en het verderf des Staats.— Uit dit beweegpunt

punt de zaak beſchouwende, vermeenen wy, dat ook de meest vermaarde daaden der Ouden, van eenen CODRUS, LEONIDAS, HORATIUS, BRUTUS, en HORATIUS COCLES, op dat ik geene anderen noeme, tot dat algemeen Beginſel der menſchelyke handelingen mogen worden teruggebragt, en daaruit opgelost, zonder dat men aan hunnen grooten Naam eenig onrecht doen zal. Of zou iemand in onzen leeftyd mogen twyfelen, het Oordeel van zo bevoegden Richter, als CICERO in deezen geächt moet worden, te onderſchryven; de welke, na de opgaave van ſommige der edelaärtigſte bedryven zyner Landgenooten, aldus beſluit. „Wie is 'er, die dit alles, „ en daarteboven ontelbaare andere braave daaden „ onzer beroemdſte Mannen leezende, niet erken„ nen zoude, dat zy, die dezelve verrichteden, „ zonder eenige aanmerkingen op eigen voordeel, „ alleen aangeſpoord wierden door den glans der „ verdienſten; en dat wy hun pryzende, door geen „ andere ſpringveer bewoogen worden, dan de be„ wustheid hunner vereerenswaardige braafheid."(23*) Het zyn intusſchen de bovenſtaande Aanmerkingen, die ons doen gelooven, dat men doorgaans te onbe-

(23*) CICERO de Fin. Lib. V. C. 22. „Quæ quidem omnia, et innu„ merabilia præterea, quis est, qui non intelligat, & eos, qui fecerunt, „ dignitatis ſplendore ductos, inmemores fuiſſe utilitatum ſuarum, nos „ que cum ea laudemus, nullâ aliâ re, niſi honestate duci?".

bedacht, of ligtzinnig, de Liefde des Vaderlands voor ingeſchapen aanziet, zonder zich eenige moeite te geeven, om die natuurlyke en algemeene Drift der Stervelingen, volgens den leiddraad der gezonde Wysbegeerte, en op het Spoor van CICERO, (24) grondig te ontleeden.

§ 12.

2° Het verdient nochthans opmerking, dat de aangehaalde, en zoortgelyke verwonderlyke, voorbeelden van uitſtekenden Heldenmoed (§ 11) in de vroegſte Geſchiedenis van Griekenland, en Romen, veelvuldig voorkomen, zeldzaamer worden in laatere dagen, wanneer die Volkeren in Magt, en Aanzien toenamen, en allengs by hun zelfs geheel verdweenen, toen weelde, en het ontzenuwend verderf de zeden verbasterd hadden. Hier uit immers vermeenen wy eene andere reden ter oplosſing hunner Dapperheid, Zelfsverloochening, en verheven Standvastigheid te mogen afleiden; en wel met te meerder recht, nadien het zeker is, dat min beſchaafde Volkeren, waar ter Wereld zy leeven, bewyzen van diergelyke Grootheid opleveren, en daar toe door hunne gewoone leevenswyze eigenaartig worden opgewekt. Zoo lange toch de voordeelen der Maatſchappye niet beſtendig genooten worden, en haare Leden on-

(24) CICERO ubi Supra Cap. 16 & 17.

onderling in ſtille rust en veiligheid woonen, heeft de Mensch geduurig rond te zwerven tot vervulling van zyne dagelykſche behoeften, en tevens alle zorgen aan te wenden, om zich zelven, en zyn gezin, en bezittingen voor den roof en aanſlagen van vyandige Nabuuren te dekken. Dus brengt de ſtaat van Wildheid, die zeker zyne trappen heeft, naar gelang hy volkomener is, de noodzakelykheid mede van menigerleie vermoeienisſen, bekommeringen, en geduurige oorlogen tegen het verſlindend gedierte, en vrybuiters. Dit belet den Sterveling zyne Redelyke vermogens te oefenen, of aan iets anders dan op middelen van zelfsbehoud te denken. Dit veroorzaakt, dat hy van jongs af alleen tot de jagt, den wapenhandel, het worstelperk, en het verduuren van lyden, of tarten van gevaaren, word opgeleid. Van hier hecht een woeste Natie doorgaans een kleine waarde aan het leven, welk haar op zoo veel lasten, onheilen, zorgen en gevaaren te ſtaan komt, dat deszelvs zinlyk genot en dierlyke lusten daar tegen niet opweegen. Van hier ſtelt zy den hoogſten roem in Zelfsverloogchening, verachting van armoede en gevaaren (§ 6), Stoïſche onverſchilligheid, ongevoeligheid voor de hevigſte folteringen en Oorlogs-dapperheid, die alleen voor haar eenige nutheid heeft en daarom met den naam van DEUGD (24*) be-

(24*) In zo bekende zaake, zullen weinige bewyzen genoeg zyn voor min

beſtempeld wordt. Men houde dan op, zich te verwonderen, dat zoo lang de werkzaamheid van een Volk geheel naar deezen kant overſlaat, en gevolgelyk een ieders Eigenliefde daar op boogt, of geen ander dan dit woest vermaak heeft uitgevonden, en alleen op het Slagveld een bed van Eere plaatst, de voorbeelden van ſtoutmoedigheid, onverſchrokkenheid, en vrywillige opoffering des levens of van al wat dierbaar is, onder hetzelve niet zeldzaam zyn konnen, en dikwerf ook plaats grypen moeten by min gewigtige aangelegenheden, dan de Geſchiedenis tot eeuwigen lof veeler Griekſche, en Romeinſche Helden heeft aangetekend (25). Nog minder behoeven wy over dit alles verbaasd te ſtaan, wanneer men nadenkt, dat Onkunde, Staatzucht, en Bygeloof, die altoos elkanderen vergezellen, en deſ Volks-Gods-

min kundige Leezers. Dus leest men in het Etymologicum magnum, door Sylburg uitgegeeven: Ἀρετη σημαινει την ἐν πολεμῳ ἀπειλην: of DEUGD *wil* (eigenlyk) *zo veel zeggen als krygsroem*, en by CICERO Tuſc. Quæst. Lib. II. C. 18 „Atqui vide, ne cum omnes rectæ animi affectiones *virtu-* „ *tes* appellentur, non ſit hoc proprium nomen omnium: ſed ab ea, quæ „ una cæteris excellebat, omnes nominatæ ſint. Appellata est enim ex *viro* „ Virtus: viri autem propria maxime est *fortitudo*, cujus munera duo ſunt „ maxima, mortis, dolorisque contemtio. Utendum est igitur his, *ſi vir-* „ *tutis* compotes, vel potius ſi viri volumus eſſe, quoniam *a viris* Virtus „ nomen est mutuata. — Verg. H. en R. STEPHANUS in Theſauris Linguæ „ Græcæ, en Latinæ.

(25) SMITH *on Mor. Sent.* Part. V. Sect. 2. p. 398 &c. Iſelin *Geſchied. der Menschheid* Deel I. B. 3. H. 9.

Godsdienst met de begrippen en zeden der ruwe Meenigte doen zamenſtemmen (26), doorgaans ten zelfden einde medewerkten (26*) en den woesten Kryger aanvuurden door het uitzicht op de vermaaken en wellusten der Elyſeeſche gewesten (27).

In hoe verre intusſchen deeze waarneemingen, in-

(26) Zie de Schryvers aangehaald in TEYLER's *Godgel. Gen.* D. XVI. bl. 67. noot (dd) en voeg 'er by BRUCKER *in Historia Crit. Philoſophiæ* Tom. I & II. *paſſim*; uti & *Compendium* Hujus Operis ab eodem Auctore editum.

(26*) Behalven EUSEBIUS *de Laud. Conſtantini Magni*, verdient hier geleezen te worden het welſpreekend zeggen van LACTANTIUS *Inſt. Div. Lib.* V. Cap. 10. dat wy overneemen „Nec est difficile docere, cur Deorum cul„tores boni & justi esſe non posſint. Quomodo enim ſanguine abſtine„bunt, qui colunt cruentos Deos Martem atque Bellonam? Quomodo aut „parentibus parcent, qui expulſorem patris ſui Jovem; aut natis ex ſe in„fantibus, qui Saturnum? Quomodo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam „nudam, & adulteram, & quaſi apud deos prostitutam? Quomodo ſe a ra„pinis & fraudibus abſtinebunt, qui Mercurii furta noverunt, docentis, non „fraudis esſe decipere, ſed astutiae? Quomodo libidines coercebunt, qui „Jovem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosque venerantur, quo„rum adulteria, & ſtupra in mares & feminas, non tantum doctis nota ſunt, „ſed exprimuntur etiam in theatris atque cantantur, ut ſint omnibus no„tiora? Posſuntne inter hæc justi esſe homines, qui, etiam ſi naturâ ſint „boni, ab ipſis tamen diis erudiantur ad injustitiam? Ad placandum enim „deum, quem colas, iis rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari „ſcias. Sic fit ut vitam colentium deus pro qualitate nominis ſui formet; „quoniam rel gioſisſimus est cultus, imitari". — Te liever plaatſte ik hier in één dit ſchoon geheel, op dat ik my in het vervolg der Verhandeling ook in een ander opzicht daar op zoude mogen beroepen. —

(27) Zie noot (26).

inzonderheid op het dom Gemeen, of verachtelykſte deel der Zamenleeving, dat, zelfs in het midden der beſchaafdheid, altoos zekere woestheid behoudt, nog ten huidigen dage van toepaſſinge zyn konnen; in hoe verre zy gelden mogen op de Europeeſche legerbenden, by dewelke zekerlyk eene ſtrengere Krygstucht heerscht, en de *mindere* moed der bezoldigden welligt door dwang en geregelde ſlagordeningen vergoed wordt, lust het ons geenzins ter toetze te brengen. Wy zouden dan ons beſtek moeten te buiten gaan, en vergenoegen ons met dit beſluit uit het bovenſtaande op te maaken, dat, wanneer men de levenswys der Ouden, en hedendaagſche onbeſchaafde Volkeren, gadeſlaat, hunne meest heldhaftige bedryven zich duidelyk voordoen, als uitvloeiſels der Eigenliefde, gewyzigd naar den toeſtand, waar in de Mensch zich geplaatst vond.

§ 18.

3° Wy haasten ons liever ter beſchouwing van zachtere Driften, en meer lofwaardige, hoewel min ſchitterende Deugden; tot welke een hooger trap van beſchaafdheid, de vordering in Wysgeerige kennis en ontwikkeling zyner Rede, doch voornaamelyk de gezegende invloed van den Christen Godsdienst, daar aan eene eeuwige vergelding toe zeggende (§ 1), den Sterveling in ſtaat is te verheffen. Men herinne-

nere zich dus, wat, nopens de inſpraak des Verſtands, en deszelfs Redelyke keuze alreede (Ald.) wierd opgemerkt, en aangedrongen; nadien wy ons thans bepaalen zouden den grond, en leidingen dier Hartstochten na te gaan, welke ons tot daaden van Goedwilligheid dringen, en alzoo geacht worden de voornaame voorwerpen te zyn des Zedelyke Gevoels. Dewyl nu deeze Driften, waar over ons thans te handelen ſtaat, door de Gewaarwording der gezindheid des Naasten jegens ons, of *van* den toeſtand, waar in hy zich bevindt, en te gelyk door den invloed der Verbeelding, doorgaans in werking gebragt worden, zal het niet ondienstig zyn voorloopig toe te geeven, of te erkennen, dat in deezen ook de inſpraak des Harten de koele overlegginge des Verſtands kan vooruitſnellen, en ons tot goede, of lofwaardige bedryven noopen. Immers nadien de Gemoedsbeweegingen, Neigingen, en Tochten, die in het binnenſte van den Mensch verholen liggen, nochthans door eene gelukkige geſteltenis zyner Natuure, zich op zyn gelaat ſchilderen, door zyne oogen, in zyn geheele houding, en in den toon, of voordragt, zyner woorden ſpreeken, en zich, gelyk men zegt, verraaden, is het blykbaar, dat *deeze*, zoo wel als het overige, wat buiten ons beſtaat, voorwerpen zyn onzer zintuiglyke gewaarwording, die dus aan ons meerder of minder behaaglyk zich voordoen.

Ook zal ons Oordeel in die mensch-kundige waarnee-

neeming te minder dwaalen, naar gelang het zelve door Ondervinding, of Verkeering, in deezen, gelyk in andere opzichten meer geöefend zy. (Hoofd. I § 4 en 9.)

Daar is gevolgelyk geene reden altóos, waarom het noodig zy, met opzicht tot dit *Bezef*, eenigen *inwendigen Zin*, of byzonder *vermogen* te onderſtellen, of, het geen verder gaat, met den volyverigen Voorſtander des Zedelykens Gevoels, ROBINET, naar deszelfs *bewerktuigd deel*, als een *zesde Zintuig*, (28) te zoeken. Doch laaten wy ons niet ophouden met eene tastbaare dwaaling, die een nieuw bewys oplevert voor CICEROO's waarachtig zeggen, „Dat geene „ zoo ongerymde ſtelling kan beweerd worden, of „ zy wierd ſtaande gehouden door deezen of gee„ nen der Wysgeeren (28*)." Ik ſluit deeze aanmerking met de herinnering, dat dezelfde wyze van oordeelen over de gezindheid van anderen, even zeker onze ongezellige Driften, of wyzigingen der Eigenliefde, die tot onheil des Naasten ſtrekken, (§ 8) in werkinge brengt, en daarom ook op deeze toepas-

(28) ROBINET *de la Nature*. Tom. I. Part. III. Ch. 4. & 5. Alwaar van hem in goeden ernst, naar het ſchynt, onderzocht wordt naar het „*Or*„ *gane du ſens Moral, & de la Maniere, dont les Objects Moraux agis*„ *ſent ſur cet Organe*" Verg. HULSHOFF *over Gods Weetg. Magt* bl. 32. en PETSCH *Briefw.* bl. 105 — 109.

(28*) CICERO *de Divinatione* Lib. II. Cap. 58 „Nescio qumodo nihil tam „ abſurde dici potest. Quod non dicatur ab aliquo Philoſophorum.

pasſelyk is. Terwyl wy alleen uitſtelden van die overbekende en voorſchreeven Gewaarwording onzer Zinnen alhier te gewaagen, dewyl ons niet bewust is, dat iemand ooit in twyfel trok, dat de Hartstochten van nyd, afkeer, haat, en welke daar meer zyn, niet tot het Beginſel van Eigenliefde terug gebragt mogen worden, maar een *onzedelyk* Gevoel, Bezef, of Smaak ten grondſlag hebben.

Dan komen wy van deezen uitſtap tot ons onderwerp te rug, tot welks volleediger behandeling eenige voorbereidende bedenkingen onzes erachtens alreede (§ 7) gelegd zyn. Het zelve biedt zich nu uit drieërlei oogpunt ter beſchouwinge aan.

Immers de verpligtinge is of aan onze zyde, en dan ontryst by ons de neiging tot *Dankbaarheid;* of wy zelven betoonen ons, zonder eenigen verpligtenden drang van zyne zyde, goedwillig jegens den Naasten: en wel door het bewys van *edelmoedig* af te zien van eenig wezenlyk Recht, en meer te doen dan gevorderd mag worden; of door uit hoofde van zynen ongelukkigen toeſtand en lyden, voor hem een *ontfermend Medelyden* optevatten: wy zullen hierom in deeze orde voortgaan; en wel te liever met de *Dankbaarheid* aanvangen, dewyl de *Vaderlandsliefde*, waar van boven (§ 11) gewaagd is, naar onze ontleeding derzelve, daaruit voornaamelyk ſpruit, dat de Mensch niet onverſchillig blyft onder het genot van herhaalde diensten.

§ 14.

a. Daar zyn ontelbaare *derwyze zorgelyke* gevallen, en deeze kan iemand zich gemakkelyk voorſtellen, waar in de Sterveling het zy door gebrek, het zy door eenen ſleep van onheilen, het zy uit onvermogen, of zwakheid zich bevinden kan, dat zoo niet zyn geluk, althans de vervulling zyner wenſchen, geheel of ten deele, van de Goedgunſtigheid zyner evennaasten afhange.

In dusdaanigen toeſtand baart de Eigenliefde, dat Beginſel, welk ten allen tyde in ons binnenſte werkt, (Hoofd. I. § 3.) eene onaangenaame Gewaarwording, of Aandoening, in ons Gemoed. Deeze kwelling is te heviger, naar gelang wy het geen ons geweigerd wordt, of buiten ons bereik is, ſterker en driftiger verlangen; en de hoope integendeel verdwynt, of ons geheel ontvalt, om het begeerde goed, door eigen vlyt, zorgen en geoorloofde wegen te verkrygen. Dan immers moeten wy onze uitzichten daarop of ten eenemaal vaarwel zeggen, of volkomener op de belangelooze, en vrye deelneeming van anderen in ons lot, boven alle gegronde verwachtinge, boogen. Het kan derhalven geenzins misſen, wanneer die onverpligte byſtand onverhoopt opdaagt, en wy door de loutere weldaadigheid des Naasten onze wenſchen zien vervullen, zal niet ſlechts de voorige kwelling ophouden, maar ook

eene

eene daadelyke vreugde, of verrukking, in ons Harte daagen, die te leevendiger is, naar gelang de betoonde gunste beter aan onze Begeerten beantwoorde, of zelfs deeze te boven gaa, en ons op het *onvoorzienst* bejegene (Hoofd. I. § 6.) Indien dan nu onze Eigenliefde, door geene zelfzoekende of kwaadaartige vooringenomenheid, bezield word, maar in tegendeel niet geheel afgeweeken is van de leiding tot Menſchenliefde, waar toe ons de Zinnen, de gezellige zamenwooning, (§ 7) om niet te zeggen het gezond Verſtand (§ 1.) heenen neigt, dan zal het naauwelyks misſen konnen, dat ons niet de voorſchreeven vreugde noope om boven al belang te ſtellen in onzen weldoener; om alzoo de blydſchap over zyne daad door erkentenisſen uit te boezemen, en ons gehouden te achten om dezelve op de best mogelyke wyze te vergelden, voor het minst door onze wederliefde en hoogachting aan hem te betoonen. Ziet hier intusſchen, zoo wy meenen, het gevoel van Dankbaarheid omſchreeven; en tevens blykbaar aan den dag gelegd, dat hetzelve voor eene wyziging onzer Eigenliefde te recht mag worden aangezien. Dit wordt ons zoo mogelyk, duidelyker wanneer wy gadeſlaan, dat die Aandoening, of verrukkende blydſchap, ſchielyk afneeme, en dus de grootſte Weldaaden zelfs vergeeten, of met ondank beloond worden, zoo rasch de beweldaadigde ophoudt het ontvangen goed van zyne overige bezittingen of eigendommen te onderſcheiden.

En voorwaar zulks ſtaaft de Ondervinding; en hier ligt de oplosſing dier vuige, en het gros der Menſchen onteerende koelheid, waarmede zy de dagelykſche zegeningen van den Vader der Algenoegzaamheid achteloos, en ondankbaar in den wind ſlaan. Want zo weinig het grootsch Tooneel der Schepping, de ſchitterende Starrenhemel, en wyze inrichting der geheele Natuure, door dien wy haar geduurig beſchouwen, onze *verbaazinge* (Hoofd. § 6.) gaande houdt; zo zeker is het dat de overvloed der Goddelyke weldaaden onze verrukkende blydſchap over dezelve door gewoonte verdooft. Opmerken gevolgelyk, nadenken, of ziekte en wederſpoed, worden 'er vereischt om den Mensch uit deeze vadzigheid optewekken, aan hem zyne afhangelykheid te vertoonen, en de waarde der gezondheid of tydelyke welvaart recht te leeren kennen; offchoon zyn gevoelig Harte door andere eindeloos min gewigtige gunstbewyzen, wier *nieuwheid* hem treft, tot Dankbaarheid jegens den Naasten van tyd tot tyd ontvonkt wordt. Doch keeren wy van deezen uitſtap weder tot ons onderwerp. Het gezegde aangaande den oorſprong der Dankbaarheid is ook hier uit optemaaken, dat deeze in trappen verſchilt, naar gelang de gunstbewyzen van meerder of minder, het zy wezenlyk het zy ingebeeld, aanbelang zyn, en vrywilliger gedaan worden.

Immers met moeite verkreegen, en ſchier afgeperste Goed-

Goedheid lokt naauwelyks immer den Mensch tot Dankbaarheid; en die onverſchilligheid, of ongevoeligheid der bedelaaren ſchynt een overtuigende proeve te zyn, hoe zeer hunne Eigenliefde zich diets maake eenige aanſpraak, of vermeend recht te hebben op de mildheid, en aalmoesſen der ryken. Eindelyk de wyze waar op men ons beweldaadigt, brengt al meede het haare toe ter leeniging, maatiging, of verhooging van het gevoel van Dankbaarheid. Want, behalven dat, gelyk gezegd is, eene verraſende gunſte onze vreugde verdubbelt, is eene ſtilzwygende afvordering van erkentenis, geduurige voorſtelling en herinnering onzer verpligting, of alle onheuschheid, en gezochte loftuiting, die de weldoener zich zelven toezwaait, dermaate beleedigend voor de Eigenliefde des geenen, aan wien de weldaad beweezen wordt, dat dezelve hier door niet weinig van haare waarde in zyne oogen verlieze, of hem naauwelyks eenige vreugde aanbrenge, en dat hy het veel meer zich tot een last rekene en zich ſchaame (§ 9) afhangelyk te moeten worden van zynen Evenmensch, wiens baatzuchtige en verdachte Goedheid hem geen belang, achting noch liefde inboezemen kan voor eenen hoogmoedigen, of heerschzuchtigen Redder en zoogenaamden Vriend.

Men voege nu deeze bedenkingen, die het niet moeielyk zyn zoude te vermeenigvuldigen, en op veele gevallen toe te paſſen, by de voorige, en dan

vertrouwen wy, zullen zy ons tot het zelfde beſluit te rug leiden, of middag klaar bewyzen, dat het gevoel van dankbaarheid, als Hartstocht naamelyk of Aandoening beſchouwd, in waarheid niet anders is dan eene blyde of verrukkende Gewaarwording van Eigenliefde, welke ook deszelfs trappen, leidingen, of uitvloed, beſtuurt, en regelt, en alzoo in deezen blykt het wezenlyk Beginzel te zyn, dat den Menſche noopt tot erkentenis, en wedervergeldinge.

§ 15.

b. Nu, terwyl wy onze dryfveeren tot Edelmoedigheid en daar na tot Medelyden, voornemens zyn te overweegen, opent zich aan onze beſchouwing een geheel verſchillend Tooneel; en het is niet meer eene voorafgaande voor het minst geene onmiddelyke verpligting, uit het belang van weldaaden, of genoegen voor dezelve gebooren, die ons aanvuurt (§ 14); maar in tegendeel het redelyk bezef van pligt, de inſpraak der Eerzucht, of ons gezicht, en leevendige verbeelding nopens den toeſtand des Naasten, die onze Harten roert, en tot vrywillige Goedheid dringt (§ 13.)

Met recht dus vooronderſtellen wy in den Mensch, die immer ten gevalle zyner Medeſtervelingen van den ſtrengeren eisch der Rechtvaardigheid wil afgaan, en zich gereed betoont om hun met raad, of daad, ook

ook tegen het zelfsbelang aan, grootmoedig te onderſteunen, dat zyne Eigenliefde het zy door Redekracht, (§ 1.) het zy door den hebbelyken invloed der Gezelligheid, en Ondervinding zyner behoeften, (§ 7) niet onverſchillig zy omtrent den Naasten, die hem als Schepſel, en redenmagtig Wezen *gelyk is;* maar dat hy veel meer een voornaam deel van zyn geluk, of genoegen, gelegen achte in getuige te zyn van deszelfs heil; en alzoo overhelle tot algemeene Menſchen-liefde, of zoo men aan dat woord een meer bepaalden, en op het *hartstochtelyke* welligt beter toepaſſelyken zin wil hechten, tot *Vaderlandsliefde*, (§ 11.) of *Burgermin.*

Reeds is beweezen (ter aangeh. plaatze) dat het volgens omſchryving van het Beginſel van Werkzaamheid, welk wy *ingeſchapen* achten, (Hoofd. I. § 3.) niet ongerymd is dusdaanige gezindheid, en deelneeming, of belangſtelling, in anderen, voor het minst in het geheele ligchaam der Maatſchappye, eenen uitvloed of wyziging te achten onzer Eigenliefde.

Natuurlyk volgt hier uit, dat hoe uitgebreid onze Wil naar inlichting van Rede, en Godsdienst zyn moge, ons Harte nochthans, dat zyn eigen geluk *boven* al bedoelt, zoo door de bepaaldheid onzer vermogens, als uit hoofde van den ſtryd der belangen, of wenſchen, die de Zamenleving en genoegzaam alle de Leden derzelve onderling verdeelen, het ſterkſte klop-

kloppe voor hun, met wien wy, door den invloed der Natuure, (29) de banden van bloedverwantſchap, gemeenzamer omgang, overeenkomst van taale, zeden, denkwyze en bedoelingen, of ter oorzaake van voorige weldaaden, (§ 14) en eenige andere redenen, of ook uit grillige verkiezinge, (§ 13) in meerdere of mindere maate vereenigd zyn. Deze tederheid wederom ſtrekt zich verder uit, en ſchiet te dieper wortelen by de zodaanigen, welken door het lot der Geboorte, en den zegen eener geregelde Maatſchappye, zich in zoo gelukkigen toeſtand hier op Aarde geplaatst vinden, dat zy voor hunne rust, veiligheid, en zelfsbehoud, in geene geduurige zorgen, of kwellende beſlommeringen behoeven te leeven (§ 10.) maar zich *konnen* laaten gelegen zyn aan het geluk der geenen, welken zy, naar gelang der betrekkingen, of ook uit kracht der gewoonte, of bovengenoemde aanleidingen, met zekere voorkeuze beſchouwen (30).

Wanneer dus de grond tot Edelmoedigheid daar is, en de Eigenliefde des Menſchen geleerd heeft wezenlyk belang te ſtellen in den Naasten, en in het bevorderen van deszelfs welvaart, kost het haar geringe moeite door eenigen afſtand van ſtreng Recht, dat niet zelden *groot Onrecht* worden zoude, door op-

(29) Iets over de *Huwlykſliefde*, en ſoęyn leest men by CUMBERLAND *Traité des Loix Naturelles* Chap. 2. — en wy zullen daar over uitvoeriger zyn in het Aanhangſel op Hoofd. III.

(30) SMITH *on Moral Sent.* Part. V. Sect. 2. p. 398. &c.

opoffering van tyd, en vlyt, ja van eenig deel haarer wettige eigendommen, geluk, zegen, en welvaart, rondom zich te verſpreiden, en alzoo zichzelven die blyde Zelfsvoldoening te verſchaffen, welke uit de vreugde en dankbaarheid der beweldaadigden opwelt, en wier genoegen zwaarder by haar weegt dan het gemis van het geene zy vrywillig vaarwel zegt. Men voege hier by den prikkel eener heimelyke Eerzucht, (§ 9) die daar hy ten zelfden einde aanſpoort, den Mensch niet zelden, hoe weinig hy dit vermoede, tot veele lofwaardige bedryven noopt, en zich zelven, ook wanneer hy van niemand gepreezen wordt, doet toejuigchen. Men denke eindelyk aan den veel vermogenden invloed van Godsdienſtige Beginſelen, welke diep in het Hart gevestigd, en op hooger dan tydelyk heil hoopende, de goedkeuring des Eeuwigen Richters by uitneemenheid zoeken, en alzoo de grenzen van Edelmoedigheid ten verſten uitzetten, ja ook tot de vreemden en vyanden verwyden (§ 1).

Wel is waar, 'er zyn onder de Heidenen en Joden onkundig, of min verlicht dan het Chritendom, nopens de Leer der Onſterfelykheid, Voorbeelden voor handen, van Vriendſchaps-trouwe, Oudermin en Huwelyksliefde, (31) die zwaare folteringen, onhei-

(31) Uit veelen zy het genoeg ons te beroepen op VALERIUS MAXIMUS Lib. IV. Cap. 6 & 7. Lib. V. Cap. 7. Conf etiam Lib. IV. Cap. 4 & 5.

heilen, en den dood, onbezweeken verduurd hebben. Edoch niets belet ons die lofwaardige en heldhaftige ſtandvastigheid, gelyk wy zulks met opzicht tot de Vaderlandsliefde (§ 11) beproefd hebben, uit het by ons heerſchend Beginſel van Eigenliefde op te losſen. Wanneer men immers den Geest dier tyden, en volkeren, waar by dezelve plaats vonden, behoorlyk gadeſlaat; (§ 12) en daar te boven opmerkt, dat die genegenheid, (welke by DAVID althans met opzicht tot JONATHAN, getuigd wordt, „wonderlyker, groo„ter, geweest te zyn dan de liefde der Vrouwen" (32),) en eigenaartig ſterker zyn moet, naar gelang zy zich meer *onverdeeld* op *een enkel* voorwerp vestigt, en alzoo der *Eigenliefde* ten dien aanzien nader komt; dan vertrouwen wy is het niet bezwaarlyk zich een denkbeeld te vormen, hoe de Sterveling in het geluk van een pand hem zoo dierbaar derwyze deelen kan, dat hy, in eene bedwelmende Geestdrift, waar in het gevaar zyn vriend dreigende hem dompelt, deszelfs verlies voor zich zelven zwaarder, en grievender achte, dan ook het misſen van zyn eigen Leeven, welk zich, na den gevreesden ſlag, als voor altoos vergald, en ondraagelyk, *aan hem* voordoet. Geen wonder derhalven is het, dat Eigenliefde in een zoo netelig tydſtip hem noope, ter bevordering van zyn geluk, of het geen hy daar voor in dien

(32) 2 Sam. I. vs. 26.

dien bangen tweeſtryd houdt, zich zelven bloot te geeven aan de uiterſte gevaaren, terwyl hem de hoope ter uitredding van zich, en van zyn ander *ik*, daar toe aanport, en niet voor den doodelyken ſlag verlaat (§ 3). Opzettelyk maaken wy hier van eenige welligt bykomende dryfveeren geene melding, op dat wy niet mogen ſchynen het voorſtel te hebben willen verzwakken: ontegenzeggelyk nochthans is het onzes inziens, dat in veele Voorbeelden van deezen aart, die de Geſchiedenis, en Reisbeſchryvingen opleveren, niet alleen het belang des geliefden voorwerps, maar tevens het vooruitzicht op Oorlogsroem, of uitſteekende Eere, ja ook, voornaamelyk in veele offerhanden der Huwelyks trouwe, (33) Godsdienſtige vooroordeelen op den ſtandvastigen, en edelmoedigen Sterveling weegen.

Moeielyk mag het dus geacht worden, den grond en bykomende redenen voor meenigte bedryven der Menſchen bloot te leggen, wyl deeze altoos voor het ſtoffelyk oog bedekt zyn: echter, indien wy in onze ontleeding der Edelmoedigheid, en van het Gevoel, welk ons daar toe aanzet, niet geheel den bal misſloegen; vermeenen wy recht te hebben om, na het gezegde, wederom te beſluiten, dat zich ook in deezen geen ander Beginſel dier daaden, dan de meer ge-

(33) ROBERTSON *Hist. de l'Amerique* Lib. IV. p. 359. du Tome II. ISELIN *Geſch. der Mensch.* D. I. B. 3. H. 5. bl. 212.

gezegde, en voor veele leidingen vatbaare Eigenliefde aan onze beſchouwinge voordoet. Dit nochthans zal zich duidelyk voordoen, indien men daar by onze volgende Aanmerkingen over het *Medelyden* vergelykt, wyl deeze Hartstocht, niet alleen naauw verwant is met *de Edelmoedigheid*, maar ook meermaalen voor de naaste ſpringveer dier Deugd mag worden aangezien.

§ 16.

c. De benaaming der Drift, of Gemoedsneiging, waar over ons thans te handelen ſtaat, en die in alle my bekende taalen, volgens eenerleie zamenſtelling des woords, *mede-lyden* gezegd wordt, geeft reeds eenig denkbeeld van haaren aart, en ſtrekking. —— Dezelve nu, op dat wy zulks voorloopig aantekenen, is daar in van het vuur der Edelmoedigheid, welk zy niet zelden ontſteekt, (§ 15) voornaamelyk onderſcheiden, dat zy minder door bykomende dryfveeren, zydelings medewerkende Hartstochten, of verſtandige redenen, in werking gebragt wordt, maar in tegendeel op haar eigen voorwerp, het *lyden der Naasten*, doelt, en alzoo meer regelrecht, of onmiddelyk, door dienst der Zintuigen, en Verbeelding, uit de Eigenliefde opwelt. Verders, hoewel het Medelyden zich niet noodzaakelyk bepaalt tot hun, die ons lief en waard zyn, en wy ook in den toe-

toeſtand van anderen deelen, heeft het zelve echter dit gemeen met de voorſchreeven aandrift tot grootmoedige bedryven, dat beider veerkracht te ſterker geſpannen wordt, naar gelang de evenmensch dierbaarder is aan ons getroffen Harte. Dit ontſlaat ons om veele aanmerkingen, reeds met genoegzaame uitvoerigheid voorgeſteld, (§ 15) by deezen te herhaalen, of redenen te geeven, waarom de droefheid, en vreugde van vreemden, en onbekenden, geboorен uit de gewoone wisſelvalligheden, en lotgevallen, of nadeelen, en voordeelen des Leevens, ons naauwelyks aandoen, terwyl in tegendeel het zelfde, wanneer dat aan onze Vrienden, Bloedverwanten, en Nabuuren, wedervaart, onze geheele *gevoeligheid* gaande maakt, en zelfs dermaate ontvonkt, dat zy ook, wanneer de dood een einde gemaakt heeft aan hun lyden, nochthans tot zoo lange in werking blyve, dat de tyd onze grievenis door nadenken leenige: welk verſchynſel ten allerſterkſten bewyst, dat onze *Eigenliefde*, eerst door het gevreesd, daar na door het wezenlyk, verlies onzer dierbaarſte panden getroffen, een voornaame rol ſpeelt in het Medelydend Gevoel. —— Dan laaten wy, om thans ook met orde voort te gaan, den Grond der Gemoedsbeweeging, waar door wy in het heil, en vreugde, of den ramp en ſmarten des Naasten deelen, trachten op te ſpooren; en vervolgens de wyze ontleeden, waar op, en de middelen,

door welke, zyn toeſtand het Harte van anderen met eene aangenaame, of onaangenaame Gewaarwording treft.

Is nu de *Meewaarigheid*, gelyk het woord zelve, en wat van ons alreede omtrent die Drift gezegd is, aanduidt, eene Hartstocht, die door bewerking van buiten ons beſtaande voorwerpen of andere gevoelige Wezens, en alzoo by zekere gelegenheden, en voorvallen, in ons binnenſte gebooren wordt; dan valt het terſtond in het ooge, dat de grond dier gemoedsbeweeging by ons zekere *geſchiktheid* onderſtelt tot de voorzegde Aandoenlykheid, en dat dezelve alzoo geene *beſtendige* Neiging of wyziging onzer Eigenliefde zyn kan, als Eerzucht, Baatzucht, Schaamte, en zoortgelyke Driften, wier voorwerpen ons zelven onmiddelyk aangaan, en treffen. Terwyl derhalven de geſteltenis van Ligchaam, en Geest, zeer verſchillend is onder de Menſchen, (§ 4) en by elk hunner, behalven door tusſchenkomenden invloed van ziekten, geduurende den afloop des Leevens, meer dan eene verandering ondergaat; (§ 5) terwyl inzonderheid Gewoonte, Opvoeding, en Verkeering, veel toebrengen om hunne Denkwyze, en Hebbelykheden (§ 6) te vormen; kan het niet anders zyn of eigene wederwaardigheden, en ontmoetingen, zullen geenzins altoos *gelyke* of evenkrachtige Aandoeningen, by denzelfden Mensch, ik laat ſtaan by Stervelingen, wier Harte, als 't ware, *ongelyk* geſtemd is, verwekken kon-

konnen. Natuurlyk immers moet een gering ongeval, of lyden den droefgeestigen, den Mensch, van eene vertederde leefwyze, of verwyfden, ter nederſlaan, en welligt traanen ten oogen uitperſen, daar zich de vrolyke en ligthartige hier onder opgeeft, en de Man van moed, van vastere Beginſelen, en in de onheilen van lucht, en weder, of in den ramp des krygs geharde Held, de zwaarſte ſlagen des ongevals verduurt, en zelfs den dood onverſchrokken tegen treedt. — Dan wat vermeenigvuldigen wy de Voorbeelden ter ſtaaving eener ten overvloede bekende, en door de Ondervinding dagelyks bekrachtigde waarheid. Genoeg zy het hier uit op te maaken, dat indien zich ons Gevoel van eigen voorſpoed, of tegenſpoed, aldus naar ieders Hartsgeſteltenis regelt, dan ook het Medelyden, of de Meewaarigheid, eene Gewaarwording zynde van des Naasten gelukkigen, en met naame *ongelukkigen* toeſtand, op geenen anderen grond rusten, of eenig ander richtſnoer volgen kan, in Aandoeningen by ons te doen opryzen. Van hier dat deeze Hartstocht zich onder de Stervelingen in zoo veelvuldige gedaanten voordoet, en in zoo veele trappen boven al, op aarden ontmoet wordt. Van hier dat dezelve of niet, of ter naauwernoode bekend is by hun, wier ruwe zeden, vast ligchaam, en woestheid daar voor geenzins berekend ſchynen, (§. 6 en 12) terwyl zy veel eer den Sterveling tot, of beneden den rang der Dieren

ver

verlaagen, althans aan deezen in wreedheid doen evenaaren (34).

Zonder des in tallooze byzonderheden te treeden, wier oplosſing ſchier onmogelyk is, (§ 4) bepaalen wy ons om den gang deezer Drift, en haare wyzingen na te gaan uit algemeene waarneemingen en zodaanige bedenkingen, als meer of min op den Mensch, in eene beſchaafde Zamenleving geplaatst zynde, mogen toegepast worden.

§ 17.

In eene volmaakte gezondheid dan, zoo van het ligchaam als van den Geest, ſtrekt de Eigenliefde natuurlyk daar heenen, dat wy ons meer gelukkig achten in het geen ſtoffe tot blydſchap, en vrolykheid, dan wel tot droefheid en rouwe geeven kan. (Hoofd. I. § 3). De Reden moge het nuttiger en meer ſtichtende, voor den Mensch, achten, volgens de les des Predikers (VII. 2.) „ In het klaaghuis te gaan „ dan in het huis der maaltyden." Ons Hart, de leiding van het ingeſchapen Beginſel volgende, haakt altoos, en noodzaakelyk, naar onmiddelyk genot. Dus verlangen wy ſteeds door eenen heimelyken drang om getuigen te zyn van den voorſpoed, en vermaaken

(34) SMITH *on Moral Sent.* Part. V. Sect. 2. p. 398. &c. ISELLN *Geſchied. der Menſcheid* D. I. B. 3. H. 4. bl. 200.

ken des Naasten; of om ons te verblyden met den blyden, en zorgen daar en tegen boven al om tooneelen van zwaaren druk by te woonen, en te moeten weenen met den weenenden.

Daarom ook volgt het deelneemend Gevoel in den toeſtand des Naasten het voorſchreeven richtſnoer, en niets is zekerder dan dat het eenige moeite kost, en 'er een aanmerkelyk onheil, of ſterkere belangſtelling in den ongelukkigen, vereischt wordt, om ons de traanen van Medelyden ten oogen uit te perſen, dan wel om onze ligtzinnigheid tot eenen ſchaterenden lagch te beweegen. En waarlyk, de rede van dit verſchynſel laat zich gemakkelyker oploſſen, wanneer wy ons herinneren, dat, als gezegd is (§ 16.) de Meewaarigheid, over het geluk, of ongeluk van anderen voor eene van buiten inkomende Gemoedsbeweeging te houden is, die in onzen toeſtand geene verandering maakt, nademaal zy, niet ons, maar den Naasten, ten voorwerp heeft. Om deeze aangenaame, of kwellende Aandoening des gaande te maaken by gevoelige Wezens, wordt by hun eene voorafgaande kennisſe of Ondervinding vereischt van den indruk, dien zekere toeſtand, waarin zy hun gelykzoortigen aantreffen, op hen maaken zoude. Die Ervaarenis nu is aan allen min of meer eigen, en daarom, wanneer de Menſchen, of door zinnelyke Gewaarwording, of door Verbeelding, of uit hoofde van voorafgaande en reeds gevestigde Genegenheid, (§ 9

en 16.) niet onverſchillig blyven kunnen, omtrent den voorſpoed, of tegenſpoed en het lyden der geenen die rondom hun zyn, of wier lot zy ontwaaren, zullen zy zelven ook, zich in dien gezegden toeſtand verplaatzende, blydſchap of droefheid, en medelyden in hun binnenſte ontwaaren.

In deezen gevolgelyk, waarin de Verbeelding zoo voornaame rol ſpeelt, en de aandoeningen des Naasten naar eigen denkbeelden afmeet, en uit het geen de Zinnen treft, of zy zich zelve voorſtelt, aan het gevoelend Harte ſchildert, (Hoofd. I. §. 8.) moet onze meegaande Gewaarwording het ſterkſte zyn, en voor onze Eigenliefde ſmartelyk worden, wanneer een gewigtig ongeval, of folterende pyn, hem, die ons dierbaar is, voor onze oogen treft. Van hier is het, dat zelfs de konſtige nabootzing des Tooneels den moedelyken ſtryd der Deugd, en haaren onverdienden ramp, niet zelden dermaate den Aanſchouwer weet voor te ſtellen, dat zyn aandoenlyk Harte door angſtigen ſchrik geſchokt wordt: van hier is het, dat ook een ter dood gewondde Joode, naar 's Heeren juist Tafereel, eenen reizenden Samaritaan; hoewel den vyand zyns volks; door zyn gekerm tot zich trekken konde, en door het gezicht van zyn lyden tot Barmhartigheid, en meewaarige hulpe vermogt te beweegen. Wy prynen daarom te recht die Bron der Deugd, welke, naar het Goddelyk welbehagen, uit het gevoelig Begin-

ginsel, door den Schepper aan ons ingeplant, kan opwellen, en ons Harte, ook zonder de minste redekaveling, tot Ontferming beweegt. Immers het gezicht en duidelyk bezef van lyden, brengt noodwendig eene onaangenaame Gewaarwording voort, wier afwending of maatiging onze Eigenliefde (Hoofd. I. § 3) eigenaartig zoekt, door derzelver Oorzaak weg te neemen, of haare kwelling te verzachten. Doch hier toe biedt zich geen ander, althans geen geschikter, middel den Sterveling aan, dan zodaanig hulpbetoon, als hy, in den stand des Naasten verplaatst zynde, voor zich zelven begeerd zoude, of met één woord het gezond Verstand, en waare Godsdienst, voorschryven, en pligtmaatig keuren.

§ 18.

Men wachte zich echter juist hieromtrent het gevoel van Medelyden te veradelen, nadien in die zinnelyke Aandoening, hoe zeer dezelve tot Goedwilligheid neige, geene zedelyke waarde ter wereld is, (§ 8) en de daaden hier uit vloeiende alleen onzen lof, ja ook verachting verdienen, wanneer wy uit zwakheid de maat te buiten gaan, of ons eigen best en welvaart ten koste van anderen vermaken. Hoe zeldzaam deeze onbedugd plaats grype, derzelver wezenlykheid valt echter niet te loochenen. Dit al verders is zeker, dat de Meewaarigheid geen veilige

toetſteen van *Zedelykheid* zyn kan; of als zodaanig verdient geroemd te worden: want nadien deeze Hartstocht uit Eigenliefde ontſtaat, en door middel der Verbeelding gaande gemaakt wordt, valt het ligt op te merken, dat de vreugde, en het geluk des Naasten, ons geenzins in die maate verblyden kan, als de droefheid, en hun rampſpoed, of lyden, daar en tegen ſtof tot rouwe aan ons verſchaffen zal.

Immers *hunne* verrukking en *hunne* verſlagenheid, of ſchoon beiden ons hartelyk treffen, worden nooit *de onze*. De Verbeelding blyft altoos te kort ſchieten, en verre beneden het peil van eigenlyk *Gevoel*, (Hoofd. I. § 8). Daar te boven onze Gewaarwording omtrent den Naasten, gegrond op onze verplaatzing in zynen toeſtand, (§ 17) gaat noodzaakelyk vergezeld van eene naauw merkbaare of heimelyke vergelyking van ons lot tegen het zyne. Slaan wy derhalven zyn geluk gade, ontwaaren wy zyne vreugde over het toelagchen der fortuin, dan, voor het minſt zoo geene hartelyke Vriendſchap ons aan hem verbindt, mengt zich eenige te onvredenheid, en wangunſt, onder ons genoegen over zyn lot, waar door deszelfs verrukking niet weinig getemperd wordt, en wy ligtelyk zynen voorſpoed met onverſchillige oogen aanzien. — Daar, en tegen wordt iemand door herhaalde ſlagen van rampſpoed getroffen, of heeft hy, onder den drukkenden laſt der behoef-

hoefte, met pynlyke kwaalen te worſtelen; zoo kan niets anders dan eene wreedaartige Zielsgeſteltenis (§ 16) ons beletten deel te neemen, in zyne elenden, en ons Gevoel daar over werkt te levendiger, dewyl wy niet af konnen den Zegen op te merken, dien wy boven hem genieten, en onze Eigenliefde derhalven geene aanleiding heeft tot eenige bykomende ongezellige Gemoedsbeweeging (§ 8).

In deeze Aanmerking ligt derhalven ook de grond, waarom het Medelyden, ten zy het zelve ter oorzaake onzer dierbaarſte panden, en door eenig by uitſtek zwaar ongeval in werking gebragt wordt, niet altoos onder de *onaangenaame* Gewaarwordingen mag geplaatst worden. Want nadien de ſtille vergelyking van onzen ſtaat met de zorgen, onheilen en ſmarten des Naasten, zekere genoegens geeft, nadien het gevolgelyk den Mensch tot troost is deelgenooten te hebben in zyne ongelukken, zoo kunnen wy hier uit opmaaken, dat het ook zekeren wellust, voor het minst zelfstevredenheid, aanbrengt; wanneer de konst en welſprekenheid des Toneels, den ſleep van onheilen en wederwaardigheden der mishandelde Deugd ten ſterkſten afbeeldende, een zucht, of medelydende traan, ontſpringt aan het vertederd, en door verziering begoogcheld, Harte.

§ 19.

Eindelyk het vereischt geen verder bewys dat, zoo als te vooren is aangeduid (§ 15 en 17) Medelyden, eigenaartig, de moeder wordt van Edelmoedigheid, Ontferming, Barmhartigheid, en Weldaadigheid.

Want indien iets in de natuur der dingen gegrond is, dan blykt het dat alle mogelyk hulp-betoon, ondersteuning, of voor het minst eene raadgeevende, vertroostende, en opheurende aanspraak, een noodzaakelyk gevolg zyn moeten eener ongeveinsde, en hartelyke deelneeming in het lot des ongelukkigen. Deeze Deugden immers zyn niet anders dan de uitwerkselen dier Oorzaak, welke het ons hierom betaamt aan te kweeken, te voeden, en door den invloed der Gewoonte tot eene hebbelyke Gemoedsneiging by ons te verhoogen (Hoofd. I. § 9).

Maar heeft het *meewaarig* Gevoel onze Eigenliefde ten grondslag? wordt het zelve daar door gewyzigd, (§. 16—18) en gaat het dus veel al met een inmengsel, of overwigt van leedwezen, over den toestand des Naasten, en van hun die ons dierbaar zyn, vergezeld? dan mag ook het afwisselend *genoegen*, na het geeven van heilzaamen raad, na het bewyzen van wezenlyken bystand, boven al na eene door onze hulp daargestelde verligting, of uitredding uit rampen, by ons opwellende, niet anders beschouwd

ſchouwd worden dan als een uitvloed van het zelfde ingeſchapen Beginſel. In die gelukkige oogenblikken, wanneer het Medelyden ophoudt, of althans deszelfs grievende Aandoening verzacht is, juicht de Braave zich zelve toe wegens het volbrengen van zynen pligt, (§ 1) en het aanſchouwen der dankbaare vreugde van Beweldaadigden (§ 13, 14) doortintelt zyn gemoed met het zuiverſt, het leevendigſt vergenoegen, *de eigenaartige vergelding der Deugd.*

Ook mist het niet, of zoo veelen der Stervelingen getuigen zyn van dusdaanige barmhartige, en grootmoedige verrichtingen, zoo veelen hunner kort te vooren in den ſtaat der ongelukkigen deelden, en, door hun onvermogen tot daadelyken byſtand, de grootſte kwellingen der Meewaarigheid ondervonden; ſtaaren met eene eerbiedige verrukking, en wezenlyke vreugde op de voorzegde tooneelen van zegenende Menſchenliefde, en onverpligte, of onbaatzuchtige Goedheid.

§ 20.

Uit alles nu wat in dit Hoofddeel met genoegzaame breedheid verhandeld is, vermeenen wy te mogen opmaaken, dat geene Neigingen, geene Hartstochten zich ter onzer beſchouwinge aanboden, en als verſchillende roerſels van der Menſchen daaden voordeeden. of dezelve ontleenen haaren oorſprong,

ſprong, en wellen op door middel van Zintuigen, en Verbeelding, uit het Beginſel van Eigenliefde, het onmiddelyk gevolg der gevoelige Natuure, waar mede wy van den Schepper beſchonken zyn: (Hoofd. I. § 3, 4.) weshalven wy, erkennende dat het menſchelyk Verſtand en doorzicht verder reikt dan dat van eenig ander ſtoffelyk of dierlyk Wezen, (Hoofd. I. § 7.) en hier aan onze meerdere vatbaarheid voor ſchoonheid, (Hoodfd. I. § 3, 6, 8 en 9.) en zedelykheid (Hoofd. II. § 1) toeſchryvende, of daar uit de leidingen, en veelvuldige wyzigingen van het algemeen Beginſel geboortig achtende, (§ 2 — 19.) geene meerdere Oorzaaken van Werkzaamheid behoeven op te ſpooren, ter oplosſing der *belangelooze Goedwilligheid*, of van eenig ander Verſchynſel, waar op de Vraage des Genootſchaps doelt. Dewyl nochthans dit beſluit, hoe vast en wettig het zelve zyn moge, te ſterker klemmen zal, indien wy het Oordeel der geenen, van wier gevoelens in het ſlot der voorgeſtelde Vraage eenige melding is, ter toetze gebragt en ontzenuwd zullen hebben, hoopen wy ons daar meede onleedig te houden in ons volgend laatſte Hoofddeel.

HOOFD-

HOOFDDEEL III.

De Overbodigheid en Ongerymdheid der onderſtelde Beginſelen van Goedwilligheid.

§ 1.

Daar wy nu, tot meerderen aandrang alléén van het beweezene, de gevoelens der geenen, die het daar voor houden, dat 'er zekere Beginſelen van Goedwilligheid in den menſchelyken boezem huisvesten, opzettelyk zullen tegengaan, zal het niet ondienſtig zyn, dat wy, om niet te verre af te dwaalen, en misſchien tot herhaalingen te vervallen, ons beſtek vooraf naauwkeurig bepaalen.

Want hoe na verwant, en ſchier in een geweeven de Leere des Zedelyken Gevoels met dat begrip zyn moge, treft men nochthans ook onder haare Beſtryders aan, die Goedwilligheid onder onze oorſprongelyke Driften rekenden (1). Dat meer is, indien wy de Vraage des Genootſchaps recht inzien, wordt 'er geene regelrechte wederlegging van de omſchreeven Leere, in zoo verre zy althans zich tot de Gronden der Verpligtinge uitſtrekt, gevorderd: en deeze taak is trouwens ook van andere voornaame Mannen (2) zoo

(1) BALGUY *Coll. of Tracts* pag. 45. PRICE *on Morals* Sect. III. Ch. 3.
(2) Zie de Schryvers reeds aangehaald by *Inleiding* noot (5).

zoo uitneemend bewerkt, dat ik wanhoopen zoude aan hunne kracht van Redenen eenig gewigt te konnen byzetten. Te liever eindelyk onthoud ik my van deezen overvloedigen, en zeer omslagtigen arbeid, dewyl uit het geen in de voorige Hoofddeelen op meer dan eene plaatze gezegd is, onze denkwyze nopens dit stuk genoegzaam doorstraalt, en het my gevolgelyk niet doenlyk zyn zoude daar over breedvoerig te handelen, zonder my aan veele herhaalingen schuldig te maaken.

Om derhalven dit een en ander te vermyden, hoopen wy thans alleen aan te toonen, dat het overbodig en ongegrond is, *Beginselen* van Goedwilligheid te onderstellen, in dien zin naamelyk waar in wy dat twyfelachtig woord verstaan, (Hoofd. I. §. 2.) ten welken einde wy de redenen, of bewyzen van hun, die het tegendeel beweeren, hebben op te geeven en te ontzenuwen.

Alleen, hoe zeer wy meenen met genoegzaame klaarheid (t. a. p.) aangeduid te hebben, dat wy door het gemelde woord *eene werktuigelyke aandrift onzer natuure eigen*, en naar het *instinct* der Dieren zweemende, willen te kennen geeven, zal het mogelyk van nut zyn, nu wy, tot wederlegging van anderen toetreeden, rond uit te verklaaren, dat wy geenzins de pen opvatten tegen de zodaanigen, die daar door *Verstandige Beweegredenen*, tot deeze of geene daad den Mensch noopende, verkiezen te verstaan of het

zel-

zelve met de onmiddelyke Bronnen, en Dryfveeren onzer handelingen: verwarren; gelyk wy niet vreemd zyn van dit te gelooven ten aanzien der beroemde Tegenſchryvers van het Zedelyk Gevoel, (3) en zulks

(3) BALGUY, and PRICE before cited. Zie ook PETSCH *Briefw.* bl. 38. noot n. vergel. met bl. 49. Mogelyk verdienen CICERO, en anderen der oude Wysgeeren, tot die eer te worden toegevoegd; althans zyn gezegde, Lib. II. *de Fin.* Cap. 31. alwaar hy met zo veel woorden zegt: „*Innatam* esſe homini probitatem gratuitam, non invitatam voluptatibus, nec „præmiorum mercedibus evocatam” dat „den Mensch eene belangelooze „Goedwilligheid, of liever Deugdelykheid, tot dewelke hy noch door „eenigen wellust, noch door uitzichten op voordeel wordt genoodigd, „*aangeboren* is;” geeft eenige aanleiding tot dat vermoeden. Hier tegen echter moeten de plaatzen, reeds van ons aangevoerd, inzonderheid zyne leere in het zelfde Werk Lib. IV. Cap. 7. en Lib. V. Cap. 9. waar hy zich uitvoeriger desaangaande verklaart, eenigen twyfel veroorzaken. Ook gelooven wy dat deeze, de laatſte aanhaalingen, alwaar hy meer naar onzen denktrant redekavelt, ruim zo veel gezach hebben ter aanwyzing van 's Mans eigenlyke ſtellingen, als wel de eerſte uit het 2de Boek. Dan ten minſten is hy 'er niet zo zeer op uit om zyn waar gevoelen open te leggen, als om Epicurus te wederleggen. Maar in de laatſte Boeken *de Finibus* ſpreekt hy tot verdediging der Peripateticſche Wysbegeerte, welke het overbekend is dat van CICERO het meest gevolgd wierd. Men wachte zich dus een te groot gewigt te hechten aan het woord *Innatus*, *aangeboren*, aldaar en elders, van hem gebezigd. Want ſchoon wy in den aanvang onzer Verhandeling (Hoofd. II. § 3.) daaraan een zeer bepaalde betekenis gaven, zyn wy niet onkundig, dat het zelve doorgaans, en by meenigte zo oude, als hedendaagſche Schryvers, een ruimeren zin heeft en gebezigd wordt, om alle zodanige *Eigenſchappen, Neigingen*, of *Hartstochten*, als *zich naar de gewoone leiding, die onze verſtandige, en gevoelige Natuure aanneemt, in den volwasſenen over het algemeen vertoonen, of vestigen.* Men rangſchikke daarom dit woord onder dat twyfelachtige, waar van wy in ons I. Hoofddeel handelden, en welke by uitſtek geſchikt zyn om in dit nete-

zulks te eerder, dewyl het geenzins inloopt tegen het gewoon taalgebruik te zeggen: „ Hy richte zyn „ gedrag naar deeze, of die Grond-*beginſels*." Doch laat ons voortgaan.

§ 2.

Men behoeft niet zeer bedreeven te zyn, in de Schriften der hedendaagſche Wysgeeren, die als de uitvinders of voornaamſte voorſtanders des Zedelyken Gevoels bekend zyn, om overtuigd te worden hoe ongaarne zy zich in eene wederlegging inlaaten dier gevoelens, welke wy verdeedigen. Scherp het is waar verzetten zy zich tegen het Stelſel van EPICURUS, die alle Deugd des Menſchen tot het najaagen van wellust, en vlieden van ligchaams ſmarten bepaalde, en alzo het hoogſte Goed gelegen achtede in eigen nut, of voordeel. Edoch tegen de zodaanigen, die geen Beginſelen van Goedwilligheid, van hun met hand en tand verdeedigd, en door meenigerleie magtſpreuken geſtaafd, *oorſprongelyk* achten in den Mensch, maar zyne belangelooze daaden aan eene welbeſtuurde en meer uitgebreide Eigenliefde toeſchryven, en dezelve aanzien of voor het werk der Reden, den aart der betrekkingen, en de gevolgen der ver-

beteiig Vraagſtuk, aangaande het oorſprongelyk Beginſel van onzen Aart, ons in verwarring te brengen.

verrichtingen gadeſlaande, of oplosſen, uit de leiding des Harten altoos, en onmiddelyk het meest *belangryke*, dat is voor zyn geluk dierbaarſte, voorwerp kiezende, — ſchynen zy ter naauwernoode zich te willen verzetten. Deeze leere nochthans, die wy uitvoerig hebben voorgeſteld, en aangedrongen, en volgens welke naar het begrip der Ouden, het waarlyk *braave*, of *loffelyke*, en *edelmoedige*, (*honestum*) zich ſteeds met het geen wezenlyk *nuttig* is (4) op het minzaamst vereenigt, wordt van den welſpreekenden SCHAFTSBURY en zyne Navolgers op geenen anderen grond daar ik weete, aangevallen, dan deezen, dat alzoo de Mensch ſtrydig met zyn *zelfsbelang* handelt, en 'er dus eene ſterkere overweegende Hartstocht zyn moet, die hem ten gevalle des Naasten dringt, *zich zelven* te vergeeten (5). Nadien deeze Waarheid niet in twyfel te trekken is, en het denkbeeld, wat men zich van de zaak vormt, op loutere bepaaling der woorden aankomt, vergenoegen wy ons om den nutteloozen ſtryd over *klanken* te

(4) CICERO *de Officiis* Lib. II. Cap. 3.

(5) SHAFTSBURY *Charact.* Vol. I. p. 90 etc. 116—120.. Vol. II. p. 22, 79 etc. 163 etc. HUTCHESON *Inquiry* Tr. II. Sect 2. art. 4 et 1. *Illuſtrations upon the Moral Senſe* Sect. V. after his Eſſay *on the Paſſions.* — *a Syſtem of M. P.* Book I. ch. 3. et *Compend.* L. I. c. 1. § 7. SMITH *on Moral Sentiments* Part. VI. Sect. 2. p. 462 et 468. HUME *an Enquiry concerning the Principles of Morals* Sect. II. — or *Eſſays and Treatiſes* Vol. II. p. 243 etc. HULSHOFF *over Gods wetgeevende Magt.*

te vermyden, met een afdoend bewys te geeven, hoe zeer de eerstgenoemde Schryver daar mede ſpeelt, en of zich zelven of anderen tracht te begoogchelen, nadien hy tevens toeſtaat, en met zoo veel woorden belydt, „ dat het toppunt der Wysheid is „ *zich zelven* recht te beminnen." En kort te vooren gezegd had: „ Dat alleh *hier* in zouden kunnen „ overeenſtemmen, dat men naar Geluk behoore te „ ſtreeven, en dit ook met 'er daad altyd zocht" (6). En wat HUTCHESON, HUME, en SMITH aangaat, aan wien men zeker den lof niet weigeren kan, dat zy dit onderwerp met een min losſe pen, en meerdere bezadigheid en regelmaatigheid behandelen: deezen volgden hier in hunnen Voorganger, dat zy de *Eigenliefde* des Menſchen tot loutere *Zelfsliefde*, of *Baatzucht*, bepaalden; (Hoofd. I. § 3.) en hierom ten oplosſing van Edelmoedigheid, en belangelooze Deugd, of Medelyden, de Beginſelen van Goedwilligheid inriepen. Zelfs indien het Oordeel van Mannen, die van ons begrip verſchillen, en nochthans over het zelve geene ongunſtige uitſpraak doen, iets gelden moge, dan is het uitgemaakt, dat HUTCHESON aan onze leere den lof der Eenvoudigheid niet geweigerd

(6) SHAFTSBURY *Charact.* Vol. I. p. 121. „ 't Is the height of Wisdom, „ on doubt, to be rightly *Selfish.*" — and p. 120. „ In this we Shou 'd all „ agree, that Happineſs was to be purſu 'd, and in fact was always fought „ after."

gerd heeft (7), dat HUME de vraage „ of *Goed-*
„ *willigheid* tot eene fyn uitgeploozene *Zelfsliefde* te
„ brengen ware, meer keurig dan belangryk" noem-
de; (8) en SMITH de Stelling der geenen, die *Deugd* plaatzen in het geen waarlyk *nuttig* is; en gevolgelyk met ons de Eigenliefde voor het roerfel ook der verhevenfte bedryven aanzien, weinig onderfcheiden achtede van het geen hy zelve voorftond (9).

Hoe het zy: indien het waarlyk genoeg is een enkel oorfprongelyk Beginfel van Werkzaamheid, den uitvloed der gevoeligheid, of het gewrocht des Scheppers, welke ons met *leven* bezielde, te erkennen; indien, daar toe alle Neigingen, en Hartstochten der Stervelingen met 'er daad te brengen zyn, gelyk wy vermeenen dit betoogd te hebben; zoo wordt het overbodig, naar eenige andere oorzaak te zoeken. Want gelyk in de Natuurkennis, zo houden wy het daar voor, dat ook in het Zielkundige, de bekende Zinfpreuk van onzen grooten BOERHAAVE, door hem van de Ouden ontleend, volkomen klemmen moet, en het Eenvoudige als het Kenmerk der Waarheid (*Simplex Sigillum Veri*) zal gerekend worden. Ook achten wy het weinig Wysgeerig te zyn, en ftrydig met die Wet van *eenvoudigheid*, welke alom-

me

(7) HUTCHESON *Inquiry* p. 145. and *a Syftem. of M. P.* Book I. ch. 3.
(8) HUME *Eſſays and Treat.* Vol. II. p. 246. note *.
(9) SMITH *on Moral Sent.* p. 469.

me in de Schepping doorſtraalt; zoo iemand, om reden te geeven van zekere daaden der Menſchen, meerdere Beginſelen aanneemt, dan ter oplosſing van dezelve vereischt worden; een blaam die wy oordeelen, dat te recht aan de Voorſtanders des Zedelyken Gevoels mag worden aangewreeven.

Eindelyk de droevige Ervaarenis heeft geleeraard, dat zy, die de Aandoeningen van Goedwilligheid, en de Gemoedsbeweegingen, welke den Mensch tot waarlyk lofwaardige en onbaatzuchtige bedryven konnen aanzetten, voor ingeſchapen aanzien, en alzo als het onmiddelyk gewrocht des Almagtigen vereeren, welligt gevaar loopen van eene valſche, en overmaatige waarde te hechten aan de Gewaarwordingen, of zelfsverbeeldingen hunnes Harten. Daarentegen wanneer men alle de Driften, en Neigingen te huis brengt tot het onſchuldig, en werkzaam Beginſel der Eigenliefde, en de Reden handhaaft by haar gezach om deeze, die als zo veele Bronnen uit die Hoofdwel ontſpringen, te leiden, en te regelen, erkent men aan de eene zyde, dat God den Sterveling *recht gemaakt*, en met de vereischte vermogens toegerust heeft: en loopt aan de andere zyde geen gevaar om de uitneemenheid des Menſchen boven hen redenlooze Vee, in *bloote* Aandoeningen te zoeken, waar van de grondtrekken voor het minst ook in de Natuure der gevoelige, en meest vatbaare Dieren gelegd zyn. Men wachte zich hierom dit Verſchil, waar over wy tot hier

hier toe handelden, voor louter woordenſpel, of eene zaak van geringe waarde aan te zien. Het tegendeel is uit het gezegde blykbaar: en wy hebben het nuttig geöordeeld dit inzonderheid te doen opmerken in eene Eeuwe, waarin men wel verre van dit gevoelen langer te begunſtigen, dat wy (Hoofd. II. §. 8.) alreede afkeurden, nu veel meer tot een ander uiterſte overſlaat, en een heir van Schriften ziet te voorſchyn komen, die de Gevoeligheid des Harten, welligt ten nadeele van het Gezond Verſtand, en der beſchaaving, of voorlichting van ons Redelyk, of Denkend Deel, aanpryzen, en verheffen. Wat zullen wy derhalven antwoorden op de vraage, of 'er niet, ten deezen aanzien ook, te veel waarheid zy in de taal des Dichters, welke zeer onlangs, hoe wel met eene andere bedoeling, onze tyden aangaande gezegd heeft?

„ Arist! ons Bygeloof nam ſlechts een' andren keer,
„ Men dweepte als Godgeleerde, en nu als WYSGEER weêr."

§ 3.

Daar en tegen indien wy de Schriften deezer Mannen inzien, zal het onderling verſchil, dat tuſſchen hun heerscht, omtrent dat Vermogen, dien Smaak, Gevoel, Bezef, of welken naam zy aan het zoogezegd Beginſel, of de Beginſelen *van Zedelykheid*, goedvinden te geeven, ons niet weinig daar tegen

inneemen. SCHAFTSBURY, de eerſte, die deeze nieuwe benaaming, welke zoo veel verwarring te baaren ſtond, en eenige leeringen, daar meede overeenkomſtig, ter wereld bragt, ſchynt misleid door het dubbelzinnig gebruik van het Griekſche en Latynſche werkwoord, dat in den eerſten zin *gevoelen* betekent, (Hoofdd. 1. § 7. n 27. en § 9. n 36) daar uit aanbeiding genomen te hebben om aan den Mensch een Inſtinct toe te kennen, waar door hy niet alleen het Verhevene en Schoone in de Natuur gevoelt, maar ook wat 'er in de verſcheidene daaden, bedryven en gemoedsbeweegingen, lofwaardig, grootsch, ſchoon, en Zedelyk goed, of kwaad is: zoo dat hier by geenerlei Grondregel, geene Redekaveling zyn Oordeel beſtuure. (10.) HUTCHESON, zich op deeze onbekende Zee nog verder waagende, vond goed dit Gevoel ten eenemaal af te ſcheiden van alle gewoone werking der Rede, en tot herſtel van het gemis der Verſtandige Inlichting, deeze uitſpraak aan de Gewaarwording van zoo meenigerleie inwendige of waarneemende Zinnen toe te ſchryven, als 'er Neigingen en Hartstochten, of Dryfveeren ten goede in 's Menſchen boezem ontſtaan konnen. (11.) Hu-

(10) SCHAFTSBURY *Charact.* Vol II. *an Inquiry Concerning Virtue* Book I. Part. 2. Sect. 3. Verg. Petsch *Briefw.* bl. 95 &c.

(11) HUTCHESON *on the Nature and Conduct of the Paſſions* Sect. I. — *a System of M. P.* Book I. Ch. 2. & *Compend.* L. I. C. 1. § 3. Verg. Petsch *Briefw.* bl. 99 — 163.

HUME wederom, en HULSHOFF, houden het daar voor, dat hoe wel 'er een Smaak voor Schoonheid, en Bezef van Zedelykheid by den Sterveling huisvest, dit nochthans de voorlichting des Verſtands vereischt, en daar na uit zich zelven, of door middel van het Gevoel, beſlist, omtrent de Grondregelen van Deugd (12). Allen ſtemmen zy overéén, dat deeze Zin, buiten den welken het ongerymd zyn zoude huns oordeels eenige Zedelykheid te zoeken, tevens het beſtuurend Beginſel, of de Dryfveer onzer Werkzaamheid te achten is, en voor een ingeſchapen kracht, of daadelyk geſchenk des Scheppers moet worden aangezien. (13) Intusſchen behalven het genoemd verſchil, ontryst 'er onder de voorſtanders des Zedelyken Gevoels geene mindere verdeeldheid, wanneer zy den leiddraad zullen aanwyzen, dien dat vermogen in zyne beoordeelingen volgt. HUTCHESON naamelyk onderwerpt al het overige aan de uitſpraak van den waarlyk *Goddelyken* Zin

(12) HUME *Eſſays and Treatiſes* Vol. II. p. 374. &c. Appendix I. *Concerning Moral Sentiment.* HULSHOFF *over Gods Weetg. Magt.* H. IV. bl. 28—32. Verg. Petsch *Briefw.* bl. 103 noot *e.*

(13) HUTCHESON *Inquiry* &c. Tr. II. Sect. I. art 8. *a Syſtem, of M. P.* Book I. Ch. 4. & *Compend.* Lib. I. C. 1. § 10. 12. et 16. HUME *Eſſays and Treat.* Vol. II. p. 236. &c. and App. I. *Concern. Moral Sentiment*, in the ſame Vol. HULSHOFF *over Gods Weetg. Magt.* bl. 23. 24, — 54. 55. — 68. en elders; Vergel. met. bl. 40. Zie de Gezegden aangehaald in het III. Deel der Stolp. Zed. Verhand. Diſc. VIII. p. 210. 211. & 217.

Zin eener *belangelooze Goedwilligheid*, (14) en HUME erkent den invloed van dat Vermogen in het Zedelyke (15). SMITH beweert daarentegen, dat *het Mewaarig* of in den Naasten belangſtellend, en *met zyne Aandoeningen inſtemmend Gevoel*, dat hy in navolging van HUTCHESON, zynen Meester, *Sympathy* noemde, de boventoon verdiene (16). HULSHOFF eindelyk wil, dat wy door middel van het Zedelyk Beginſel, *de Wet*, of *Regel des Geweetens* zouden leeren kennen, en hy tracht dien Regel tot verſcheidene geheel *oorſprongelyke* Grondſtellingen te brengen, terwyl hy de moeilykheid dier optellinge zich zelven niet ontveinzen konde. (17) Anderen ten laatſten kleeven wederom ten deezen opzichte verſchillende meeningen aan. (18).

Hier uit is optemaaken, hoe duister en verward de begrippen zyn der geenen, die voor het Zedelyk Gevoel, en de Beginſelen van Goedwilligheid ten ſterkſten pleiten, wanneer het aankomt op de eenvoudige omſchryving of bepaaling van dit Vermoogen.

(14) HUTCHESON *Inquiry* &c. Tr. II. Sect. 2. art. 10. *Eſſay on the Paſſions* Sect. I. art. 3. &c. *a Syſtem of M. P.* Book I. Ch. 4. § 9 & 10. Compend. l. l.

(15) HUME *Eſſays and Treat.* Vol. II. *an Enquiry Concern. the Princ. of Morals* Sect. II.

(16) SMITH *on Moral Sentiments* Part. VI. Sect. 2. Ch. 3. *Principally.*

(17) HULSHOFF aangehaalde noot (13) Zie inzonderheid bl. 33. &c.

(18) PESTEL *de Jurisp. Naturali* Part. I. Sect. 2. § 47. Verg. PETSCH *Briefw.* bl. 32. 85.—87. en 155.—161.

gen. Wy gelooven dus dat het meer dan waarſchyn lyk is, dat zy, die nochthans allen voorgeeven te handelen over een oorſprongelyk, en ingeſchapen Beginſel van Zedelykheid, den weg der eenvoudige Waarheid misſen, en inderdaad in ſtede van een algemeen, of wezenlyk Vermogen, niets anders voordraagen, of trachten te ontleeden, dan het geen grotendeels harsſenſchimmig is, en welligt naar hunne Denkbeelden en Aandoeningen voornaamelyk gewyzigd wordt. — Dan laaten wy, om geen verhaast vonnis te ſtryken, de gronden toetzen waar op zy bouwen.

§ 4.

Allen, zo veel my bekend is, die een Zedelyk Gevoel leeraarden, vergelyken het zelve doorgaans met den Smaak voor Schoonheid, en leiden uit deeze overeenkomst af, dat in beide deeze gevallen de Mensch oordeelt naar uitſpraak, niet des Verſtands, maar van eenen inwendigen Zin, of Vermogen van Gewaarwording. (19) En waarlyk zoo wy ons Harte, en deszelfs Aandoeningen raadpleegen, valt het niet te logchenen, dat,

(19) SCHAFTSBURY *Charact.* cited in note (16); HUTCHESON *in his Inquiry into the Original of our Ideas of* BEAUTY *and* VIRTUE, as in his other Works. HUME *Eſſays and Treat.* Vol. II. p. 239. and App. I. § 3—5. Pp. 381—385. HULSHOFF boven Hoofd. IV. bl. 28 &c.

zekere wetten aan te wyzen, die doorgaans het gevallige aanwyzen. Edoch hoe veel verſchilt wederom niet zelden zyn oordeel van dat van anderen, die zich op even kieſchen Smaak beroemen, en hoe weinig bekreunt zich het Gros zyner Medeburgeren, op dat ik niet van de Bewooners van andere Landen ſpreeke, aan dit Richterlyk vonnis.

Indien het my vry ſtaat omtrent zoo netelig onderwerp eene zedige giſſing te waagen, ben ik niet vreemd van te gelooven, dat ook het Beginſel der Eigenliefde naar elks zintuiglyk maakſel, naar de bepaaldheid onzer Natuure, en naar de meerdere of mindere beoefening, en verſtandige leiding onzer Verbeelding in deezen de hoofdrol ſpeele, en jeders Smaak regele. Van hier behaagt ons het groen der Velden, als Zintuiglyk aangenaam, of nuttig. Van hier pryst elke Landaart, niet deeze of geene kleur van de oppervlakte, niet zeekere houding der Ligchaams, waarom trent de gewoonte verſchillende uitſpraaken doet; (Hoofd. I §. 9.) maar 't friſſche waas der Gezondheid, en de Kracht of Vastheid der Leden. Van hier roemen wy de evenredige gedaante veeler voorwerpen, die onze Zinnen door eene aangenaame verſcheidenheid van kleuren treft, of welke wy door Ondervinding, en opmerking weeten, dat door de ſchikking der deelen meest bekwaam is ter bereiking der bedoelde einden. Men vergelyke deeze Aanmerkingen, en vulle die aan met het geen bo-

ven

ven (Hoofd. I. § 6 en 8.) gezegd is ter oplosſing onzer behaaglykheid in het eenvormige, verleevendigd door gepaste verandering, of afwisſeling in het nieuwe, het groote, en ruime; en dan wordt het by ons meer dan waarſchynlyk, dat *Eigenliefde*, of de Begeerte naar het *nuttige* (op dat ik dit woord in den ruimſten zin bezige) ook in deezen heerſche, en onze Gevoeligheid beſtuure.

Maar te meer die onderſtelling grond heeft, te meer konnen wy de overeenkomst tuſſchen *den Smaak voor Schoonheid*, en het *Zedelyk Gevoel* toeſtemmen; of de overdragt onzer denkbeelden van ſchoonheid, bevalligheid, en overeenkomst der deelen op voorwerpen van den Geest, en derzelver toepaſſing op de ſchoonheid, voegzaamheid, en orde, der Deugd, toegeeven, en billyken; dewyl het alzoo blyken zoude, dat in het laatst geval, even weinig als in het eerſte, aan eenig *inwendig Vermogen van Gewaarwording*, of vreemd Beginſel te denken ware. Immers in beiderlei opzichten, zoude, als CICERO zegt, en van ons (Hoofd. II.) wierd aangetoond, *Natuur*, en *Rede*; of *Eigenliefde*, en *Verſtand*; genoeg zyn om daar uit alle onze Gemoedsneigingen, en Hartstochten te verklaaren.

§ 5.

Eindelyk dat 'er Beginſelen van Goedwilligheid in ons binnenſte zouden huisvesten, trachten de Voor-

ſtanders dier Leere naauwelyks door eenig ander rechtſtreeks bewys te voldingen, dan het geen van de *algemeene Ondervinding* ontleend wordt, en daar op rust. (21) Edoch hoe zeer het hun, die dit gevoelen voorſtaan, moge ſchynen te vereeren, dat zy een zoo gunſtig oordeel vellen omtrent de menſchelyke Natuure; en hoe wel men geenzins af kan de Deugd dier Mannen te roemen, zoo rasch men onderſtelt dat zy het Harte der Naasten naar de inſpraak van het hunne, meer liefdenryk, dan waar geſchetst hebben. Hoe gereed wy verders zyn te erkennen, dat deeze onbaatzuchtige Goedwilligheid by den Mensch, wiens behoefte Gezelligheid is, (Hoofd. II. § 7. &c.) ligt wortelen ſchiete, en zich verder, en verder, kan uitbreiden. Hoe gaarne wy ten laatſten toeſtaan, dat de Bewyzen dier liefderyke gezindheid, en deelneeming in het lot van anderen, onder de Volkeren vermeenigvuldigen, naar gelang zy hun Verſtand en Zeden, (Hoofd. II. § 7. &c.) beſchaaven, of omſcheenen worden door het licht van dien Godsdienst, welks hoofd - Gebod is, „den Naasten lief te hebben als ons zelven," en onze Goedwilligheid ook tot de Vyanden uitteſtrekken (22). —— Wy kon-

(21) Hutcheson *Inquiry* Tr. II. Sect. 2. art. 3. &c. *Eſſay on the Paſſions* Sect. VI. art. 7. *a Syſtem of M. P.* Book I. Ch. 1. § 6. and. Ch. 3. § 6. & Comp. L. I. C. 1. § 9.

Hume *Eſſays, and Treat.* Vol. II. p. 246. Hulshoff boven bl. 34.

(22) Matt. XXII. 39. Verg. 44. en elders.

konnen echter ons geenzins overreeden, dat 'er eenig ingeſchapen Vermogen, *inſtinct*, of Zedelyk Gevoel, eenig *Beginſel* in onze Natuure zoude gelegd zyn, welk den Sterveling tot deeze Goedwilligheid, dryft, of aanport. En hoewel wy aan den anderen kant geene overhelling of neiging tot boosheid, en afkeerigheid van den Naasten, in den Sterveling oorſprongelyk achten: (Hoofd. II. § 8.) of liefst het midden verkiezen te houden, met eene ſchuldelooze Eigenliefde voor den Grond onzer, geene uitgezonderde, Gemoedsbeweegingen aantezien: worden wy echter door dien ſtryd van wysgeerige Stelſels over de Grondeigenſchap onzer Natuure te meer in ons oordeel bevestigd, dat waarlyk oprechte Christenen, en zelfs deugdlievende *Deisten*, verheven Gevoelens, en daaden van Edelmoedigheid, en Tederhartigheid, die zy in hun binnenſte, of ook by anderen hunner tydgenooten ontwaaren, welligt te roekeloos konden opgeeven voor Grondtrekken van onzen Aart, en uitſpraaken van eenig Zedelyk Gevoel. Intuſſchen zoo de Maatſchappye, de Opvoeding, en voorouderlyk Gezach, (Hoofd. II. § 1 en 6.) eenigen invloed hebben op den denktrant der Menſchen, en leiding of wyziging hunner Eigenliefde, dan valt het niet te loogchenen, dat het Vermogen van Christus Godsdienst op onzen Geest, en Zeden, ons beter, en ſterker tot Menschlievenheid overhellende zal doen voorkomen; dan de Heiden, deszelfs voorlichting,

en aanmoediging ontbeerende, vermoedelyk zyn konne, zoo hy voorts in gelyke omſtandigheden zich bevonden had.

En voorwaar, wederom bedenkende dat Zelfsverloogchening en oorlogs dapperheid, de voornaame of eigenlyk gezegde Deugden zyn dier wilde Volkeren, by wien de ongetemde Natuure den eigenlyken of onbedwongen loop haarer Neigingen aan den dag legt, en ziende daar te boven dat zy eerder tot wreedheid dan Goedwilligheid jegens den Naasten overſlaan, zoo als dit een en ander op voldoend gezach, naar ik meene, voldongen is. (Hoofd. II. § 12) vinden wy geene aanleiding altoos, om tot de gezegde Menschlievende Beginſelen uit de taal der Ondervinding te beſluiten.

Ook worden wy weinig in dit ons beſluit bevestigd, wanneer wy leezen, en door de Geſchiedenis overtuigd worden, dat zelfs het meest beſchaafde Volk der Oudheid, de beroemde Romeinen, geduurende al den tyd van hun Maatſchappelyk beſtaan, zich in het openbaar verlustigden met de zoo zeer ontmenschte ſpelen der Zwaardvechters te aanſchouwen, en dat zy deeze tot verzotheid toe, ja ten koste hunner Vryheid, begeerden van de looze, en vermomde toegenegenheid hunner Grooten, en Onderdrukkers. Immers daar mogen onder hun een, en ander Wysgeer geweest zyn, die deeze yſelyke toneelen verfoeiden; edoch waar is het ingeſchapen Beginſel van Goedwilligheid, dat het Volk van Romen,

men, ook toen wanneer Konſten en Weetenſchappen onder hun den grootſten opgang maakten, te rug hield, of den minſten wederzin inboezemde tegen deeze door het gebruik gewettigde Moorderyen? Integendeel terwyl men oudtyds in het Oosten, in Griekenland, en Latium, gewoon geweest was krygsgevangenen of ſlaaven aan de Schimmen der Helden, of afgeſtorvenen, te ſlachten, keurden zy het alleen minder wreed, of misſchien minder lafhartig, aan deezen de kans van eenen twyfelachtigen ſtryd te vergunnen, en werden door het bywoonen van dit gruuzaam ſpel tot oorlogs dapperheid en bloeddorst aangevuurd. (23)

Doch waarom beroepen wy om alléén op Voorbeelden, die de gryze Aloudheid, en het ongelukkig of woeste Heidendom onteeren. Want ſchoon de beſchaafdere Christen Maatſchappyen om gezegde redenen vry zyn mogen van zoortgelyken blaam; is het nochthans verre af dat deeze zich op eene Algemeene Goedwilligheid beroemen konnen. Zoo lang de vuige Slaavenhandel, en uitgezochte wreedheeden, waar

(23) BRYANT in het Byvoegſel, of Deel VII. van MICHAELIS *Mos. Recht.* Verg. HOMERUS Il. Υ vs. 180. &c. Φ vs. 26. VIRGILIUS Æn. XI. vs. 81. X. vs. 517—520. ubi ſervius „ſane mos erat, in Sepulcris virorum fortium Captivos necare: quod post quam *crudele* viſum est, placuit gladiatores ante ſepulcra dimicare, qui a *bustis bustuarii* adpellati ſunt." — Vide & FITISCUM in *Lexico Ant.* ad vocem. — Ook heeft TACITUS aangetekend, dat het gruwelyk Menſchenoffer door de Germanen ter eere van *Mercurius* geſlacht wierd. — *De Moribus* Cap. 9.

waar mede die rampzaligen door harde Meesters geteisterd worden, het tegendeel getuigen, en voor het minst die waarheid ſtaaven, dat geene Liefde, geen Medelyden, ten voordeele van onbekenden en vreemden, in den boezem der Europeërs werkt, en het belang, en de weelde hun verdooven tegen den luiden kreet der Rede, en van den Godsdienst, op welks belydenis zy zich te dwaas verheffen. (24)

§ 6.

Aanhangſel — over de Liefde of Natuurdrift tuſſchen de allernaauwſte betrekkingen.

Wy hebben tot hier toe nauwelyks eenige melding gemaakt van de Genegenheid, welke de Natuur aan de verſchillende Sexën inzonderheid in den bloei des levens, en aan de Ouders, de Moeders bovenal, jegens de Kinderen inboezemt: en uit dit ons ſtilzwygen valt ligt te gisſen, dat wy deeze tederheid, die de naaste Bloedverwanten vereenigt, niet voor een eigenlyk onderwerp deezer Verhandeling aanzagen. Ook gelooven wy als nog dat het Genootſchap, wiens vraage in het algemeen van Beginſelen van Goedwilligheid ſpreekt, deswegens geen opzettelyk antwoord verlange.

Dan

(24) RAYNAL *Geſchied. der beide Indiën* D. IV. B. 11. met wien men de *Verhandeling over den Slaavenſtaat* vergelyken mag, welke na de inlevering van dit Stuk door van GRUNS is uitgegeeven.

Dan mogelyk misleiden wy ons, daar het zeker eenigen twyfel heeft, of deeze Aandrift tot een *meer bepaalde* Liefde niet gerekend mag worden onder die Hartstochten of Neigingen. Hoe het zy, in zoo verre, als de Genegenheid voor onze waardſte panden, op redelyke gronden ſteunt, of onze Eigenliefde daar toe door de vereenigde werking van Dankbaarheid, Verkeering, Opvoeding, Vriendſchap en lange Gewoonte, ten ſterkſten neigt, en het belang, met één woord, geſtaafd door het gezach der Wet, van het Volks gevoelen, en van den Godsdienst, (24*) ons aan

(24*) Zo zeer de Invloed van den Christelyken Godsdienst in deezen ten goede werkt, zo zeer begunſtigde de Afgodery der meeste Heidenſche Volken der Zedenloosheid, en Ondeugd. Genoeg zy het voor ons oogmerk, dat wy den Lezer terug wyzen tot Hoofd. II. noot 26 *, en de plaats van LACTANIUS aldaar bygebragt: waar mede volkomen inſtemt, wat wy leezen by OVIDIUS *Trist.* Lib. II. vs. 287—300.

„ Quis locus est Templis augustior? hæc quoque vitet;
„ In culpam ſi qua est ingenioſa ſuam.
„ Cum ſteterit Jovis æde; Jovis ſuccurret in æde,
„ Quam multas matres fecerit ille Deus.
„ Proxima adoranti Junonia Templa ſubibit,
„ Pellicibus multis hanc doluiſſe Deam.
„ Pallade conſpecta, nimm de crimine virgo
„ Sustulerit quare, quæret, Erichthonium.
„ Venerit in magni Templum, tua munera, Martis;
„ Stat Venus Ultori juncta viro ante fores.
„ Iſidis æde ſedens, cur hanc Saturnia, quæret,
„ Egerit Jönio Bosporioque mari.
„ In Venere Anchiſes, in Lunâ Latmius heros,
„ In Cerere Jäſion, qui referatur, erit."

aan hun ter naauwſten verbindt, behoeven wy zeker onze Aanmerkingen in het voorgaande Hoofddeel over dien ſchyf loopende, niet te herhaalen. Genoeg zal het daarom zyn, nadien zoo veel op dit Stuk toepaſſelyk alreede gezegd is, dat wy thans de zedelyke aanleidingen tot tederheid jegens Echtgenooten, Ouders, en Kinders, achter wege laaten, en eenigslyk, by wyze van Aanhangſel onderzoeken, of de Natuur te recht mag gehouden worden mede te werken tot dien eerſten band der Gezelligheid, tot dergelyke niet *algemeene*, maar *zeer naauw bepaalde* Goedwilligheid.

§ 7.

In elke geregelde Maatſchappye dan, waar in de ſtaat des Huwelyks ter inſtandhouding van Orde, en tot geluk der Zamenleeving, op gronden van evenredigheid, die tusſchen de Sexën plaats grypt, is ingeſteld, en volgens Reden en Godsdienst, de wederzydſche belangen der Echtgenooten, naar de wet verbonden, te zamen ſmelt, is het geenzins twyfelachtig, of de eisch der Natuure brengt het haare toe ter aankweeking, inſtandhouding, en bevestiging der Liefde tusſchen Man en Vrouw; zoo naamelyk geen dwang der Nabeſtaanden, of eenige averechtſche inzichten van vuig belang, en ſtaatzucht, de waare reden uitmaaken van hun rampzalig trouw-verbond. Immers de behoefte des Menſchen verhoogt, wat el-

elders Vriendſchap zyn zoude, tot den rang der ſterkſte Toegenegenheid; en hoewel derzelver voldoening misſchien het vuur der Liefde doove, blyft nochthans de Tederheid leeven, en zich geduurig opwakkeren jegens het eenmaal gekoozen, en aan ons waarde voorwerp der kuiſche Drift. Maar hoe zeer dit alles ons noope de wyze inrichting der Schepping te verwonderen, die alzoo het grootst geluk van verſtandige, en tevens dierlyke Wezens bedoelde; niets is aan den anderen kant zekerder dan dat deeze Aandrift zelve geene andere dan voorbygaande, en kortſtondige Goedwilligheid immer vermag te werken, ten waare onze Eigenliefde, het zy toevallig, het zy na ryp beraad, in het inwilligen aan den eisch der Natuure de voorlichting der Rede volge; en de wederzydſche voorwerpen volſtandig blyven in de zorge van hun gemeenſchappelyk heil.

Wy behoeven ter ſtaaving deezer waarheid de veelvuldige Oorzaaken, en Bronnen, waar door de Huwlyksvrede van meenigte Echtgenooten, helaas! te dikwerf geſtoord, en hun genoegen vergald wordt, geen zins te ontleeden. Deeze zyn uit het gezegde reeds ten overvloede kennelyk, waarom wy, in ſtede van dit gordyn van onheilen op te haalen, ons eeniglyk zullen onleedig houden met ons voorſchreeven beſtek (§ 6.) nader te ontvouwen.

Hoe wys de inrichting des Huwelyks zyn moge; de Mensch, wanneer men hem alleen met opzicht tot

de Aandrift der Natuure beſchouwt, kan nimmer gerangſchikt worden onder de geſlachten der Dieren, welke het Inſtinct zelve tot een enkele Gade bepaalt. De herhaalde en veelerleie uitſpattingen der Ontucht, de Veelwyvery der Oosterlingen, en de levenswyze der meeste wilde Volkeren, (25) bewyzen die Stelling. Maar ook deezen zyn het die volleedig getuigen, hoe weinig de behoefte der Natuure aan zich zelve overgelaaten, en zonder eenige verſtandige leiding vervuld, het zy Huwelyks-Liefde, het zy Goedwilligheid inboezeme. Immers waar onbezuisde Eigenliefde zich eene verbintenis ſchaamt, die op noodzakelykheid rust, waar Tederheid geacht wordt, verwyfdheid, of zwakheid te zyn, en waar men of afzonderlyk blyft leeven, en ſteelsgewys te zamen komt, willekeurig de Echtverbintenisſen breekt, of ſcheidt, of op eene dwingelandſche wyze het recht des ſterkſten misbruikt, en gehoorzaamheid afperst;

(25) CORNELIUS NEPOS *in Prologo*: DEMSTERUS ad ROSINUM pag. 365. Zie verder ten aanzien van de Zedenloosheid van Grieken, en Romeinen, de Schilderyen, daar van by LUCIANUS, HORATIUS, JUVENALIS, en PERSIUS, opgehangen, — als mede het groote Werk van Dr. JOHN LELAND getiteld *the Advantage and Neceſsity of the Chriſtian Revelation*: en zoortgelyke Verhandelingen. — Ook Muntingh *over den Invloed van den Chriſt. Godsdienst op het Volksgeluk* bl. 121. noot *g*.

Aangaande de afſchuwelyke Zeden der Heidenſche Volkeren in het algemeen LOCKE *on Human Underst.* B. I. Ch. 3. § 9. en PUFFENDORF *Droit de la Nature & des Gens* Lib. II. Ch. 3. § 8. Bovenal ISELIN *Geſchied. der Menscheid* D. I. Book 3. Hoofd. 4.

perst; (26) aldaar beſpeurt men ten klaarſten, dat de Natuur niets meer bedoeld heeft dan de inſtandhouding van het geſlachte, en daar en tegen aan het Verſtand des Menſchen overliet om het nut der Gezelligheid te ontwaaren, vervolgens haare bedoelingen te vervullen langs wegen van Wet en Orde, en deeze alzoo te doen medewerken tot vermeerdering of bevestiging van huisſelyk genoegen, en tedere Huwlyks-Liefde, den hoogſten trap der Goedwilligheid.

§ 8.

Wederom, ſchoon veelen het daar voor houden, dat 'er eene oorſprongelyke, of natuurlyke Genegenheid in het Harte der Kinderen jegens hunne Ouders, Broeders of verdere Nabeſtaanden, zy ingeplant door de hand des Almagtigen, konnen wy ons geen voldoende verſchynſelen uit de Geſchiedenis des Menschdoms herinneren, die zulks bewyzen zouden, en geenzins op te losſen zyn uit het geen wy omtrent den Oorſprong der gezellige Neigingen alreede gezegd hebben: ook vinden wy, de wegen der Natuure, zoo veel ons doorzicht reiken mag, naóógende, niets het geen ons grond geeft, om dusdanige byzondere Aandrift tot Goedwilligheid voor ingeſchapen aantezien, ten zy iemand beweeren mogt, dat

(26) IDELIN als boven, & SMITH *en Moral Sentim.* p. 400.

dat uit de gelykvormigheid van het bloed of levensvochten, zekere overeenkomst van Zielsgeſteldheid, en Neigingen, ontſtaan konde, iets het geen ligter geſteld, dan wel tot eenigen trap van waarſchynlykheid beweezen wordt, en door de Ondervinding voor het minst even zeer wederſproken, als geſtaafd is. Dit daarom in het midden laatende, en ons vergenoegende met den hogeren trap van hartstochtelyke Oudermin, en Broederliefde, aan Opvoeding, Dankbaarheid, gelykheid van leefwyze, hebbelyke Vriendſchap, en naauw verband der huisſelyke belangen, of aan de vereenigde werking van alle deeze redenen, toeteſchryven; blyft 'er overig, dat wy omtrent de natuurlyke Zorge der Ouderen voor hunne Nakomelingſchap onze Aanmerkingen ter neder ſtellen.

Het is na de uitgaave der Verhandelingen van den beroemden HARVEY, en HIGHMORE, *over de voortteeling*, en na het geleerde Stuk *over de Vorming der Vrucht*, door den vermaarden NEEDHAM geſchreeven, by den Geneeskundigen, en althans by ons, door het gebruik welk CUMBERLAND in zyn wysgeerig Werk *over de Natuurwetten*, (27) van hunne Stellingen gemaakt heeft, genoegzaam zeker, dat de zelfde Oorzaaken, die in den volwasſen leeftyd de Sexën tot vereeniging dringen, en voor elkander eene natuurlyke Drift inboezemen, ook de Ouders eene onwillige

(27) CUMBERLAND *Traité des Loix Naturelles.* Ch. II. p. 146.

lige Genegenheid inboezemen voor hun eigen vleesch en bloed, het Kind uit hun gebooren, dat zy niet anders dan als een deel van hun zelven beſchouwen, en daarom gelyk zich zelven geneigd zyn te beminnen. Het Dier derhalven, welk alleen, en onmiddelyk den indruk zyner Gevoeligheid volgt, (Hoofd. I. § 3. en aldaar CICERO) zorgt eigenaartig, en met de uiterſte ſchroomvalligheid voor zyne hulpelooze Jongen; (28) tot dat zich deeze wel dra van het zelve verwyderen, en aan hun eigen behoeften hebben geleerd te voldoen. Maar by den Mensch, by wien dit zelfde *inſtinct* gevonden wordt, en door de baarensweeën der Moeder, door de herinnering der ſmarten, haare zwangerheid niet zelden vergezellende, en bovenal daar na door den wellust van het zoogen, niet weinig verhoogd wordt, ja ook door langere duuring van den ſtaat der behoefte, waar in zyn Kroost ter wereld komt, zich dieper wortelt, is deeze Tederheid noodwendig veel meer en hoofdzaakelyk het werk zyner Rede. Dus ſchoon wy de wyze, en gelukkige inrichting onzer Natuure gaarne, en met volle Dankbaarheid jegens den Schepper, wederom erkennen, en als den eerſten Grond eener gezellige Zamenwooning, en van huisſelyk genoegen beſchouwen, (Hoofd. II. § 3.) is het nochthans ver-

re

(28) GROTIUS *de Jure Belli ac Pacis* Prolog. § 7. & les Notes de BARBEIRAC ſur ſon Auteur.

re af, dat wy dezelve onafhangelyk van den invloed van ons verſtandig Deel, of eene goede voorafgaande leiding der Eigenliefde, zoo krachtig ſtellen, als zy ons toeſchynt door ſommigen te zyn opgevyzeld. Moeielyk, ja veelligt onbeslyk is het te bepaalen hoe ſterk deeze Aandrift werke by den redelyken Mensch; althans wy konnen niet anders dan ons in deezen met gisſingen, en de leer der Ondervinding, vergenoegen: daar het onmogelyk is dezelve als een afzonderlyke Dryfveer na te oógen; en te minder zulks, dewyl het ook niet onwaarſchynlyk is, dat zy, behalven van de Opvoeding, zeer veel van de geaartheden der Menſchen zal afhangen. Edoch indien zy uit de eigen Bronnen vloeit, als de Natuurdrift der Sexen, zal dezelve aan deeze geëvenredigd, of wel gelyk moeten geacht worden; en geene reden doet zich aan ons voor, om aan het Inſtinct (de ſorgen) der Ouderen eenen ſterkeren aandrang tot Goedwilligheid toe teſchryven. By deezen derhalven, met naame by de Moeder, baart de Geboorte des Kinds, na het doorgeworſteld lyden, een voorbygaand genoegen, en, zoo al niet de verſtandige overweeging van deszelfs hulpeloosheid, roept het geween, waar mede de Mensch ter wereld komt, hunne meewaarige ontferming in. De vereeniging des Huwelyks, en de blyde vervulling van deszelfs hoofdbedoeling, geeft eigenaartig een meerdere klem aan alles, wat de Natuure ten gevalle van het ſpraakeloos Wigt den Ouderen gevoelen doet.

Edoch

Edoch die Goedwilligheid werkt minder krachtig naar gelang de Ontucht, Veelwyvery, of woeste Zeden (§ 7.) dien naauwen band, tusſchen den Vader en Moeder, geſlaakt hebben, of hunne hoedaanige genegenheid, meer dierlyk, minder redelyk, gezegd en geacht moet worden.

In laatst genoemd geval immers vergeet de Vader, en ook de Moeder niet zelden, haar onſchuldig Kind, over welks Geboorte, de vrucht hunner onkuiſche Vlammen, zich beiden ſchaamen (H. II. § 9.)

Dat meer is, de Ongevoeligheid, op dat wy ons niet ſterker uiten, waar meede een aantal getrouwde Vrouwen, den Smaak eener hoofſche levenswyze ligtvaardig volgende, en zich gantſchelyk aan weelde, en wellust toewydende, den Zuigeling van haare Borſten ſtooten, en aan Voedſters, of Minnen ter opkweeking overlaaten, levert ons een dagelyksch hoe wel treurig bewys, helaas! dat het aan veelen ligt valt, de ouderlyke Tederheid te verkrachten.

Doch bovenal het afdryven der Vrucht van zwangere Vrouwen, het ombrengen, of verkoopen, en te vondeling leggen der pas geboorene Kinderen, met naame der mismaakten, der zwakken, en der Dochters, zoo dat dezelve door gebrek en honger gevaar loopen van om te komen, of een prooie te worden van roofvogels, en het verſlindend Gedierte, eene onmenſchelyke wreedheid, waar mede

de de Geſchiedenis, het Wetboek, en de Godsdienst, der oude meest beroemde Volkeren bezwalkt is, (29) en die ook ten huidigen dage niet ongewoon is onder de Barbaaren, (30) getuigt ten overvloede van welk een gering vermogen de Stem der Natuure zy, zelfs dan wanneer zy ſpreekt voor het onmondig Kroost, dat zy met ſmarte ter wereld brengt. Wy erkennen het, indien wy alle de inrichtingen des Scheppers nadenken, die eigenaartig tot ouderlyke Teederheid leiden, dan worden wy krachtig genoopt om deeze althans een ingeſchapen Beginſel van Goedwilligheid te noemen: edoch zo wy aan den anderen kant de tallooze Voorbeelden nagaan, wy zeggen niet van enkele Monſters, maar van bykans geheele Natien, die daartegen, en zelfs volgens de Wet en Godsdienst, by herhaaling opdruiſchen, dan moeten wy, buiten ſtaat die Ondervinding der eeuwen te logenſtraffen, het onzes achtens daar voor houden, dat ten zy de Eigenliefde, wederom, des Menſchen haar geluk ſtelle in het on-

(29) Pſalm CVI, v. 37. en 38. en elders in de H. S. — AELIANUS *Var. Hist* L. II. C. 7. TACITUS *de Moribus Germ.* C. 19. BRYANT als boven bl. 28. &c. PLATO *de Republica* L. V. Tom. II. p. 461. *Sertani* ARISTOTELES *de Rep.* Lib. VIII. Cap. 18. PLUTARCHUS *in Lycurgo* Tom. I. p. 49. DIONYSIUS HALICARN. Lib. II. TERENTIUS *in Andria* III. Sc. 1. v. 6. *Heaut.* IV. Sc. in *Hecyra* III. Sc. 3. v. 40. Addatur QUINTILIANUS *de Declam.* 306. & Conferatur omnino Doct. NOODT *Operum* Tom. I. atque BYNKERSHOEK *Operum* Tom. I. pag. 346.

(30) ISELIN als boven bl. 206.

ondersteunen der Aandrift van de Natuure, en in het verstandig genot, dat uit de voldoening van haaren eisch gebooren wordt, geene eigenlyke Goedwilligheid, maar alleen een zwak en vluchtig genoegen over de Geboorte van het Kind, in den ouderlyken boezem opwelt. Wy durven derhalven geenzins die zinnelyke Aandoening, of zoo gy liever wilt dat dierlyk Gevoel, welk toereikende is voor het redeloos deel der Schepping, (Hoofd. I. § 3.) als een Beginsel der menschelyke Daaden opgeeven. Immers het is zeker dat elke andere ongezellige of kwaalyk bestuurde Hartstocht, boven al de kommervolle zorge voor een aanwassend Gezin, en schaamte wegens vooraf gepleegde ondeugd, of Bygeloof, die flikkering van Tederheid niet weinig verdooft, en welligt ten eenen maal uitbluscht, ja tot wreedheid doet overslaan. Met alle recht vermeenen wy dus beide, de Huwlyksmin, en Ouderliefde, waar voor de Rede zoo krachtig pleit, zoo veele, en zoo duidelyke, bewyzen by het louter inzien van den gang der Natuure opmerkt, is het niet geheel, althans voornaamelyk, by den Sterveling te mogen oplossen uit de verstandige leiding zyner Eigenliefde, in dien zin naamelyk, als dat algemeen Beginsel reeds aanvangelyk, (Hoofd. I. § 3.) van ons omschreeven, en aangetoond is, (Hoofd. II.) de Bron te zyn van onze geene uitgezonderde Neigingen, en zelfs belanglooze Hartstochten.

Dit derhalven vast ſtaande: achten wy aan de Vraage des Genootſchaps te hebben beäntwoord, en ſluiten dus onze Verhandeling met de woorden van POPE, gelyk dezelve door den beroemden Dichter VAN WINTER in zyne ſchoone vertaaling der *Proeve over den Mensch*, geleezen worden:

Zie de Eigenliefde en Deugd, en Godsvrucht, dus verkeeren,
En u des naasten heil, als eigen, doen waardeeren.

VERHANDELING,

OVER DE

VRAAGE:

IS 'ER IN DEN MENSCH GEEN ANDER BEGINSEL VAN WERKING DAN EIGENLIEFDE, EN KAN MEN ALLE DE NEIGINGEN, EN HARSTOCHTEN, DIE ZICH BY HEM OPDOEN, DAAR TOE BRENGEN; OF HUISVESTEN 'ER IN HEM OOK BEGINSELEN VAN GOEDWILLIGHEID, DIE ZICH DOOR GEENE EIGENLIEFDE VERKLAAREN LAATEN, EN VOLSTREKT BELANGELOOS MOGEN GENAAMD WORDEN?

UITGESCHREEVEN DOOR

TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP;

VAN

WILLEM BRUIN,

LEERAAR DER DOOPSGEZINDEN OP HET NOORD-EIND VAN WESTZANEN,

ONDER DE ZINSPREUK:

Alleenlyk ziet, dit heb ik gevonden, dat GOD *den Mensch recht gemaakt heeft.* SALOMON. Pred. VII. 29.

Aan welke Verhandeling, door DIRECTEUREN VAN TEYLER'S NALATENSCHAP, de ZILVEREN EERPENNING is toegeweezen.

VERHANDELING

OVER DE

VRAAGE:

IS ER IN DEN MENSCH GEEN ANDER BEGINSEL VAN WERKING DAN EIGENLIEFDE, EN KAN MEN ALLE DE NEIGINGEN, EN HARTSTOCHTEN, DIE ZICH BY HEM OPDOEN, DAAR TOE BRENGEN; OF HUISVESTEN 'ER IN HEM OOK BEGINSELEN VAN GOEDWILLIGHEID, DIE ZICH DOOR GEEN EIGENLIEFDE VERKLAAREN LAATEN, EN VOLSTREKT BELANGELOOS MOGEN GENAAMD WORDEN?

INLEIDING.

Zeker is dit een der gewigtigſte pligten van den Mensch, dat hy zich zelve behoorlyk, dat hy zig op de best moogelyke wyze, beſtuure; 't welk tevens zeer veel kan ſtrekken tot zyn eigen rust en waar genoegen. Tot zulk een goed zelfbeſtuur is het van zeer veel aangelegenheid dat de Mensch zig zelve kenne. Ten minſten, hoe beter hy, benevens de zedelyke geſteldheid van zyn hart, de maate van zyne vermogens, en inzonderheid zyne natuurlyke Neigingen en Hartstogten in haaren oorſpronk en haare werkingen kent, zo veel te beter weet hy,

waar op hy meest te letten, en waar hy meest in acht te neemen heeft, om haare werkingen te regelen, te bepaalen, en aan te leggen tot geregelde, nuttige en zedelyk goede daaden, en ter bevordering van zyne zedelyke volmaaking. Hierom is de ſpreuk: KENT U ZELVE, by de geleerdſte *Heidenen* in het beſchaafde *Griekenland* reeds in hoogachting, en boven den ingang van een hunner Heiligdommen geplaatst, van zo veele waarde, dat Christen Schryvers dezelve by herhaaling uit hunne pen hebben laaten vloeyen. Maar, en tot dat zo goed mooglyk zelfbeſtuur, en tot de daar toe zo dienſtige zelfkennis, moet tevens voor den Mensch van zeer veel gewigt zyn, de kennis van het eerſte Beginzel, of de eerſte Beginzelen, tot zedelyke werkzaamheden, de kennis van de eerſte bron, of bronnen, waar uit de beweegingen zyner Neigingen en Hartstogten ontſpringen, of haaren oorſprong hebben. Zo men deeze kent, en het regte gebruik daar van weet te maaken, moet men daar door te beter in ſtaat zyn, om andere beweegingen en werkingen op de vereiſchte wyze gade te ſlaan, en aan dezelven eene goede rigting te geeven.

Om deeze redenen is de Vraag, door de Eerwaardige Leden van TEYLER's Godgeleerd Genootſchap, voor dit Jaar ter beantwoording opgehangen en aan het hoofd van deeze Verhandeling geplaatst, van dien aart, en van dat gewigt, dat het dan in begeerde

zeer wel een oplettend onderzoek waardig, en dezelve tevens geschikt is, om op eene nuttige en belangryke wyze beantwoord te worden. Daarin word opzetlyk gevraagd naar dat eerste Beginzel, of naar die Beginzelen van Werkinge, welke als de eerste dryfveer, of de eerste dryfveeren, alle raderen in beweeging en werking brengen. Ten dien einde word in dezelve een naauwkeurig onderzoek gevorderd; *of de Eigenliefde alleen daar voor te houden zy, dan of 'er blyken zyn, dat sommige werkingen en beweegingen tot zedelyke werkzaamheden, alléén uit eene Goedwilligheid oorsprongelyk zyn, welke daarom ook als een eerst Beginzel van Werking, benevens de Eigenliefde, gesteld moet worden, of in den Mensch bestaat.*

Dit is de bedoeling der Vraag, als ik dezelve wel begryp. Het eerste Lid vraagt, of *de Eigenliefde* het eénige Beginzel, of eénige eerst Beginzel van Werkinge in den Mensch is, waar uit alle beweegingen, welke men Hartstogten en Neigingen gewoon is te noémen, ontstaan? — Zo men dit niet met ja beantwoorden kan, dan geeft het tweede gedeelte der Vraag in bedenking, of 'er, benevens *de Eigenliefde*, nog een ander eerst Beginzel van Werking is, naamlyk *de Goedwilligheid*. — Doch hier door, vertrouw ik, zullen de Eerwaardige Leden van TEYLER's Godgeleerd Genootschap eene Goedwilligheid beoogen, die onderscheiden moet worden van de deugd Goedwilligheid welke door oefening verkreegen word, en

geen

geen ingeſchapen neiging, of gronddrift, maar eene aangewoonene hebbelykheid is, zy zullen bedoelen eene *Goedwilligheid*, die, gelyk de *Eigenliefde*, een natuurlyk, of aangebooren Beginzel van Werkinge zy, een eerst Beginzel van beweeging tot zedelyke werkzaamheden. — Tot de naſpeuring van dit een en ander vorderd de Vraag, dat men de Beginzelen, — volgends het laatſte Lid van dezelve — naar myn gedagte, de Beginzelen van Werking in den Mensch in het algemeen, in onderſcheiding van de eerſte Beginzelen van Werking, — waar toe ik acht dat ook de voorgemelde Neigingen en Hartstogten behooren, dat men die beproeve, of toetze, of die allen tot de *Eigenliefde* gebragt kunnen worden, dan of daar onder ook zulken zyn, die men volſtrekt belangloos möge noemen, en daar door blyken *Beginzelen van Goedwilligheid*, en geene voortbrengzelen van de *Eigenliefde* te zyn.

Dat de *Eigenliefde* zulk een eerst Beginzel van Werkinge zy word, derhalve, vooraf in de Vraag vastgeſteld, en vorderd hier geen nader onderzoek. Dit is zo algemeen bekend by allen die eenige menſchenkennis bezitten, dat men dit, zonder eenige vrees voor tegenſpraak, zeer wel voor eene algemeen aangenoomene waarheid kan houden. De Eigenliefde ſpeeld in de daad wel zulk eene merkbaare hoofdrol in de zedelyke werkzaamheden, of bedryven der Menſchen, en in hunne daar mede gepaard- of voorafgaande aandoeningen, Hartstogten, Neigingen,

of

of welke beweegingen zig ook in hun openbaaren, dat ieder nadenkend Mensch, die dit in zig zelve en andere opmerkt, zig zeer wel van haar beſtaan zal verzekerd houden, en haar zeer wel voor een eerst Beginzel van Werking zal willen erkennen.

Na deeze voorafgaande aanmerkingen ter opgaave van de bedoeling der opgegeevene Vraag, vind ik, tot het beantwoorden van dezelve noodig, het volgende van deeze Verhandeling hoofdzaaklyk in die orde te ſchikken, dat wy —

I. Eerst de voornaamſte Beweegingen die zig in den Mensch openbaaren, eenigermaate in haaren aart en ſtrekking beſchouwen.

II. Daar na onderzoeken, of alle die Beweegingen en zo niet allen, dan welke van dezelven, en in hoe verre zy, tot de *Eigenliefde* behooren, of uit haar ontſtaan. — En, zo wy ſommigen aantreffen die niet tot haar gebragt kunnen worden, blyft ons nog overig, om.

III. In de laatſte plaats, onderzoek te doen, naar het aanweezen eener aangeboorene *Goedwilligheid*, en welke Beweegingen tot haar behooren.

Volgends deeze grondſchets, of leiddraad, kan de voorgemelde Vraag, op eene voegzaame wyze, beantwoord, en aan het opgegeevene oogmerk van dezelve, ongetwyfeld, voldaan worden.

EERSTE HOOFDDEEL.

Beſchouwing der voornaamſte Beweegingen in haaren aart en ſtrekking, welke zig in den Mensch openbaaren.

'Er openbaaren zig in het ſamenſtel van den Mensch eenige, en wel verſcheidenerleie Beweegingen, in onderſcheidene voorkomende omſtandigheden, die, voor zo verre zy tot den Mensch zelve behooren, haaren aanvang ſchynen te neemen in zyne ziele. Zy worden veeläl in werking gebragt door 's Menſchen eigene gedagten en overpeinzingen, of door zyne verbeelding, of door gewaarwordingen by buiten hem plaats hebbende voorvallen en omſtandigheden, die, of hem zelve regtſtreeks betreffen, of waar aan hy, ſchoon ze hem zelf niet regtſtreeks aangaan, evenwel werklyk, op deeze of geene wyze, deel neemt. Zy zyn, in het algemeen, de aandryvende oorzaaken van der Menſchen bedryven; en als zodanig zyn haare uitwerkzelen van eenen zedelyken aart, voor zo verre zy, of haare uitwerkzelen, door 's Menſchen wil beſtuurd, bepaald, of voorgekomen kunnen worden.

Aandoeningen, Hartstogten, Neigingen en Driften, zyn gemeenlyks de benaamingen, welken aan die onderſcheidene Beweegingen worden gegeeven.

Doch

Doch ik heb 'er nog nooit eene naauwkeurige aanwyzing van ontmoet, welke men onder den rang der Hartstogten, welke onder dien der Neigingen, en welke onder dien der Driften gerangſchikt moeten worden. Zouden de ſpoedig opkomende niet den naam van Hartstogten, de gemaatigdſte en duurzaamst werkzaame niet den naam van Neigingen verdienen? en die welke het gezwindst in haare werking zyn, en het gereedst tot toomlooze ongeregeldheden overſlaan, niet de meeste aanſpraak op den naam van Driften hebben?

't Zou ongetwyfeld overtollig zyn, hier weder op te haalen, 't geen wel eer over dit onderwerp door Heidenſche- en Christenſchryvers gezegd, of te boek geſteld is. Van meer nuttigheid zal het kunnen wezen, om dit Hoofddeel tot eenen geſchikten grondſlag voor de volgende te doen dienen, en alzo het doelwit van deeze Verhandeling te bereiken, dat ik van deeze verſcheidenerleie Beweegingen by verſchillende voorvallen en gelegenheden in den Mensch ontſtaande, of ten minſten van de voornaamſte, ten aanzien van haaren aart, haare werking en ſtrekking, eenig nader verſlag geeve.

Wanneer de Mensch een voorwerp ontdekt, of leerd kennen, dat hy, of om goede redenen, of alleen om dat het hem bevallig voorkomt, waardeerd en dierbaar acht, of van welks genot hy zig veel voorſteld, voeld hy in zig eene Neiging tot dit voor-

werp welke hem begeerig kan maaken, om by, en in het vol bezit van het zelve, te zyn, en te blyven, en werkzaam te wezen tot deszelfs genoegen. Dit noemt men *Liefde*. En deeze Neiging tot zulk een voorwerp, hoe zeer zy oogenbliklyk in den Mensch ontſtaan kan, kan nogthans van eene aanhoudende duurzaamheid zyn; door ſteeds, by ieder aandenken aan dat voorwerp, of door het op nieuw afwezig zyn van het zelve, of op eenige ander wyze, verleevendigd te worden. Hoe zeer zy den grondſlag kan leggen tot onaangenaame gewaarwordingen, is het gevoel haarer werkzaamheid op zig zelve nogthans aangenaam, en baart eenige genoegens, inzonderheid by de mooglykheid, en in de verwagting, van in de nabyheid, of in het bezit van dat voorwerp te kunnen, of te zullen komen.

Ontdekt, of ontmoet, de Mensch een voorwerp, waar in hy, om goeden redenen, of volgends zyne verbeelding, eene merklyke maate van kwaad, of onaangenaamheid voor zig ontdekt, dan voeld hy in zig de Neiging om van dat voorwerp afweezig, of verwyderd te zyn, of eenen tegenzin in het zelve, en deszelfs tegenwoordigheid. Dit is de *Haat*, eene tegenovergeſtelde Neiging van de Liefde, welke ook eenigermate duurzaam kan wezen, maar eene Beweeging is, zo onaangenaam, als de eerſtbeſchreevene aangenaam zy.

Word de Mensch iets goeds deelagtig, of ontdekt hy

hy dat hy iets bekomen of genieten zal, 't welk hy als goed, als voor zig aangenaam, en bevorderlyk tot zyn genoegen, beſchouwd, dan, inzonderheid wanneer dit onverwagts geſchied, ontſtaat 'er in hem eene Beweeging van eenen heviger aart, als de voorgemelde, — de *Blydſchap;* welke zo zy niet te hevig werkt, zo zy zyn geheele lighaam niet in verwarring helpt, in hem een aangenaam gevoel verwekt, dat ſtreelende is voor zyne ziel, hem meer opgeruimder en vrolyker doet denken, en zelfs zig uitwendig openbaard, door de vrolykheid zyner oogen, de vlugheid van zyne leden en beweegingen, en de genoeglyke trekken die op zyn aangezigt zweeven.

Eene andere Beweeging van eenen verſchillenden, en tegenovergeſtelden aart, is de *Droefheid*, welke ontſtaat by het ontwaaren, of ondervinden, van iets kwaads, 't welk men voor zich zelve als nadeelig en ongelukkig beſchouwd. Deeze Beweeging verwekt in den Mensch een onaangenaam gevoel. Somberheid beheerscht zyne Ziel, de neerſlagtigheid van dezelve is in zyn treurig gelaat te leezen; en ſomtyds ſtrekken de traanen die uit zyne oogen vloeien, ten kenmerk van de onaangenaamheid dier Beweeging, welke hy binnen zig gewaar word

Een niet zeker, maar waarſchynlyk, te wagten voordeel, of geluk, 't zy in waarheid, of in verbeelding, doet den Mensch die Beweeging in zig gewaarworden, welke men de *Hoop* noemt. Deeze neemt af en toe,

naar maate de waarſchynlykheid van het daadlyk verkrygen, van het te gemoet geziene voordeel, of geluk, verminderd, of vermeerderd. Haare werking is genoeglyk, om dat zy een voorteken is van iets 't welk men als goed en aangenaam beſchouwd.

Een tegenovergeſtelde Beweeging van deeze Hoop, is de *Vreeze*; dewyl die ontſtaat uit het te gemoet zien van iets, 't welk men als nadeelig beſchouwd, als eene oorzaak, welke onaangenaame gevolgen hebben, of onaangenaame uitwerkzelen voortbrengen zal. Zy is daarom ook, gelyk de Hoop, toeneemende en afneemende, naar maate de waarſchynlykheid daar van toeneemt, of vermindert, en, als een ongunſtig voorteken, eene onaangenaame gewaarwording. Zy eindigt met de Hoop in Blydſchap of Droefheid, die haar veeläl een van beide vervange, naar maate de uitſlag is van 't geen men met eenige waarſchynlykheid heeft verwagt en te gemoet gezien.

Een der hevigſte, of ſterk werkendſte Beweegingen die in den Mensch ontſtaan kunnen, is de *Toorn*. Wanneer hy daadlyk door een ander beledigd is, en ook wanneer hy zulks meend te zyn, word deeze Drift, of Hartstogt in hem gaande. Zy kan zulk eenen hevigen indruk maaken op zyn geheel geſtel, dat het zelve daar door op het ſterkſte ontroerd en bewoogen word. Zyn aangezigt word, by afwisſeling, dan rood, dan bleek, zyne oogen ſtaan verwilderd, zyne leden beeven, en op dat oogenblik neigd

hy veeläl daartoe over om de ondergaane belediging aan zynen belediger betaald te zetten. Word deeze Beweeging heviger, dan vervoerd zy den Mensch tot woede of razerny; en blyft zy, by eenige verflaauwing, aanhouden, dan veranderd zy in wraakzugt. Onaangenaam is de gewaarwording van deeze ſterk werkende Hartstogt, of Drift, en onaangenaame gevolgen kan zy in 's Menſchen geſtel agterlaaten.

Van eenen anderen en zagteren aart is die Beweeging welke men het *Medelyden* noemt, eene Aandoening welke ontſtaat by het zien, gewaar worden, of ontdekken van de ellende, welke door iemand, of anderen, geleeden word. De overëenkomst van natuur met zulke lydende voorwerpen, en de daar uit ontſtaane bewustheid van de ſmertlyke gewaarwordingen die zy ondervinden, ſchynt de aanleidende oorzaak van deeze Beweeging te zyn, en veroorzaakt een onaangenaam en als deelneemend gevoel van hun lyden. Zy kan met regt geacht worden het eerſte Beginzel van Werking tot hulpvaardigheid en weldaadigheid te zyn. En het is meer door deeze uitwerkzelen, als door eene uitwendige ontroering des lighaams, dat deeze inwendige Aandoening, of Beweeging, zig openbaard, of naar buiten vertoond.

By het te gemoet zien, of ondervinden, van de verachting van anderen, inzonderheid tegen het pleegen, of by het openbaar worden, van ſchanddaaden, ont-

ontſtaat veeläl de onaangenaame Beweeging, bekend onder den naam van *Schaamte*. De bewustheid van het dwaaze dier bedryven, ſchynt dit onaangenaam gevoel te weeg te brengen; en eene belemmering der gedagten is, veeläl, een van haare uitwerkzelen; terwyl eene verandering in het gelaat, het uitbreeken van het bekende ſchaamrood, een nedergeſlagen gezigt en ſombre gelaatstrekken, de uitwendige kentekenen zyn van haar inwendig beſtaan.

Het *Berouw* is mede te tellen onder dit ſoort van Aandoeningen, of Beweegingen welker aanweezen niet altoos afhangen van, noch ontſtaan, of veroorzaakt worden door, 's Menſchen wil. Dit ontſtaat in den Mensch veeläl by het inzien der verkeerdheid van eenige vooräf gepleegde daaden, zo wel die maar alléén nadeelig in haare gevolgen voor zig zelve, of anderen, als die ook daar te boven zedelyk kwaad zyn. Zy verwekt afkeer van zulke bedryven, en de vergeefſche wensch van ze niet gepleegd te hebben. Zy kan met regt beſchouwd worden als het eerſte Beginzel van Werking tot de verbetering van den geheelen Mensch, ten aanzien van zyn zedelyk Character; voor zo verre hy verkeerd gedaan heeft, of gewoon was zig verkeerd te gedragen. Onäangenaam is het gevoel dier Beweeging, dewyl zy gepaard gaat met, of ontſtaat uit de bewustheid van iets dat kwaad, of nadeelig is, en men dan als kwaad, of nadeelig, voor zig zelve of anderen kent.

Dit

Dit zyn de voornaamſte Beweegingen, die zig, in onderſcheidene gévallen en omſtándigheden, in den Mensch openbaaren, onder de verſchillende benaamingen van Aandoeningen, Hartstogten, Neigingen en Driften voorkomen, en waar uit de voorgeſtelde Vraag eischt, dat men onderzoeken zal, of de *Eigenliefde* alléén het eerſte Beginzel van Werking in den Mensch zy, dan of 'er nog een ander oorſpronklyk eerst Beginzel van Werking, benévens dezelve, in hem beſtaat. Ik heb de voorgemelde Beweegingen in haare werkingen geſchetst, zo als zy zig in het algemeen openbaaren. Doch haare werkingen zyn verſchillende in flaauwheid en hevigheid, naar maate de temperamenten der Menſchen verſchillende zyn, naar maate daar door de voorkomende zaaken, gevallen en omſtandigheden een flaauwer, of ſterker, indruk op hun maaken, en zy, in het beſtuuren en beteugelen dier Beweegingen, of Aandoeningen, zig meer of minder geoefend hebben. Dan, na dat ik door het ſchetzen van dezelven den grondſlag van deeze Verhandeling gelegd heb, zullen wy het hoofddoel der voorgeſtelde Vraag, in het volgende Hoofddeel, wat meer naby komen.

TWEEDE HOOFDDEEL.

Onderzoek, in hoe verre de geſchetſte Beweegingen tot de Eigenliefde *behooren, of uit haar ontſtaan.*

Wy hebben door het ſchetzen der voornaamſte Beweegingen, die, in verſchillende omſtandigheden, en by verſchillende voorvallen, zig in den Mensch openbaaren, in het voorige Hoofddeel ons nader met haar bekend gemaakt. Het moet nu vervolgends blyken, of zy allen kinderen van de *Eigenliefde* zyn, dan of 'er onder zyn, die haare geboorte, 't zy geheel of ten deele, aan eene andere moeder zyn verſchuldigd. Tot het onderzoek hier van zullen wy ons voornaamlyk in dit Hoofddeel bepaalen.

De *Eigenliefde*, het algemeen bekende, en erkende, eerſt Beginzel van Werking in den Mensch, is een ingeſchapene Neiging, of Gronddrift (*inſtinct*) waar door zyne begeerte by aanhoudenheid uitgeſtrekt, of zyn wil overhellende, of geneigd is, tot al zulks wat in waarheid, of naar zyne verbeelding, goed voor hem zy, en tot zyn voordeel, vermaak, of geluk kan ſtrekken. Alle de alvoorens geſchetſte Beweegingen, die in den Mensch ontſtaan, en betrekking hebben tot, of welker reden van beſtaan te vinden is in, voordeelen of nadeelen, geluk of ongeluk, voor zig zelve, van welken aart of natuur

tuur het ook wezen moge, zyn, derhalven, daar aan, als de hoedanigheden, eigenſchappen of gewyzigden der *Eigenliefde*, te onderkennen, als zulke Beweegingen, die uit de *Eigenliefde*, als haare eerſte bron, gronddrift, of grondneiging ontſtaan. Toetſen wy hier aan dan de voorgemelde Beweegingen, om te zien of zy *allen*, en in *alle gevallen*, van dien aart zyn, dat zy tot de *Eigenliefde* als een éénig eerſt Beginzel van Werking gebragt kunnen en moeten worden.

EERSTE AFDEELING.

Welke Beweegingen in den Mensch ontſtaande, en in hoe verre zy, tot de Eigenliefde *behooren.*

Er zyn Beweegingen, Hartstogten en Neigingen die kenmerken draagen, dat zy van de *Eigenliefde* afkomſtig, en met haar vermaagſchapt zyn, door dat men, wanneer zy ontſtaan, eene zugt tot voordeel of geluk, of eenen tegenzin in nadeel of ongeluk voor zig zelve, als onaffcheidelyk met haar vereenigd, ontdekt. De *Toorn* en *Schaamte* zyn inwendige tegenſporteringen tegen beledigingen aan perſoon, eer, of bezittingen, en tegen te gemoet te ziene, of reeds lydende, ſchande en verachting. Belediging, 't zy waare of ingebeelde, verwekt *Toorn*, en verachting,

verwekt *Schaamte*. De reden van haar beider beſtaan is dus gelegen in benadeelingen, en onaangenaamheden, of zedelyke ongenoegens voor zig zelve. En waar uit ontſtaan die anders, dan uit eene zugt tot het welzyn van zig zelve, uit eene begeerte, dat niets daar tegen aandruiſche? en daarom uit de onderſcheidene eigenſchappen, of gewyzigden, der *Eigenliefde*.

Waardeeren wy de dingen, of voorwerpen, ook niet dikwyls naar het genot en genoegen dat zy ons opleveren, of kunnen opleveren; of naar het voordeel of nadeel dat zy voor ons zelve of anderen kunnen aanbrengen? En ontſtaat uit deeze waardeering, 't zy die op reden of verbeelding gegrond, 't zy die geheel, of ten deele zinnelyk, of van eenen anderen aart is, niet veeläl de *Liefde* tot een voorwerp dat ons gevalt, en de *Haat* tegen een voorwerp dat ons ongevallig is? Is 't niet daar door, dat de *Hoop* tot het goede, en de *Vrees* voor het kwaade in ons gebooren worden, door dat wy in het gehoopte eene zelfvoldoening, naar onze verbeelding, zullen bekomen, en door het gevreesde eenig nadeel, of ſtooring van ons eigen genoegen meenen te gemoet te zien? Dit alles veronderſteld ook zo veele beginzelen van eigenbelang, of gewyzigden der *Eigenliefde*. En waar uit ontſtaat meer de *Blydſchap* en *Droefheid* in den Mensch, dan uit en by het ontdekken van eenige voordeelen of nadeelen

len voor zig zelve, die ons eigen geluk bevorderen kunnen, of tot ons ongeluk zullen, of kunnen ſtrekken?

Berouw ontſtaat dikwyls uit het ontdekken van de verkeerdheid, zedelyke ſlegtheid, of nadeelige gevolgen der vrywillig gepleegde bedryven. Het onaangenaame der zelfbeſchuldiging, de ongerustheid van het geweeten, en de wensch dat men die onaangenaamheid en ongerustheid voorgekomen, of daar van bevryd gebleeven was, 't welk veeläl het *Berouw* verzeld, zyn blykbaare kenmerken, hoe zeer het in verband ſtaat, en vermaagdſchapt is, met de *Eigenliefde.*

Maar het *Medelyden?* Dit ontſtaat niet zo zeer uit iets dat ons eigen byzonder belang betreft, als wel uit de bewustheid der onaangenaame gewaarwordingen van anderen; en is veeläl gepaard met de begeerte dat zulke ongelukkigen daar van bevryd waren gebleeven, of zy dezelven niet ondervonden. Op welk eene wyze kan deeze in den Mensch ontſtaane Beweeging tot de *Eigenliefde* behooren, of van haar afſtammen? Hier ontmoet ik geene gewyzigden van dit eerst Beginzel van Werking. Of zou de begeerte tot de afwending van het onaangenaam gevoel, 't welk men by de werking van het *Medelyden* gewaar word, daar voor te houden zyn? Immers hier uit kan men niet beſluiten tot de afkomst van het *Medelyden.* Want hoewel men deeze begeer-

te voor een gewyzigde der *Eigenliefde* houd, zy brengt nogthans niets toe tot het ontſtaan van deeze Aandoening. Men moge dezelve beſchouwen als een der beginzelen van hulpvaardigheid of de *uitoefening* van de deugd bermhartigheid, maar niet als een beginzel van het *Medelyden*, als een Hartstogt of Neiging beſchouwd. Die beweeging gaat de begeerte tot de afwending van dat onaangenaam zedelyk gevoel vooraf, maar word niet door dezelve voortgebragt; en door dit haar laater beſtaan is het alzins blykbaar, dat zy geen beginzel van het *Medelyden* kan zyn, en onafſcheidelyk tot haar behooren.

TWEEDE AFDEELING.

Gevallen, waarin de opgegeevene Beweegingen niet tot de Eigenliefde *gebragt kunnen worden.*

Naby had ik alle Beweegingen, onder den naam van Hartstogten, Neigingen en Driften voorkomende, voor kinderen der *Eigenliefde* gehouden. Maar nu ik niet zien kan, hoe dit met het *Medelyden* kan geſchieden, heb ik reden, zo niet om vast te ſtellen, ten minſten om te denken, dat er, behalven de *Eigenliefde*, ook nog een ander eerst Beginzel van Werking oorſpronklyk in den Mensch kan beſtaan, en het mooglyk al te los, te weinig naauwkeu-

tig

dig is, de voorgemelde Beweegingen zo alléén tot de *Eigenliefde* te brengen. 't Is waar, de voorgemelde Beweegingen draagen, byna allen, de een min, de ander meer, kenmerken, dat zy niet altoos belangloos zyn. Maar zyn zy *altoos* vereenigd met zaaken, voorvallen en omſtandigheden, die het eigen byzonder belang, 't zy regtſtreeks of van ter zyde, betreffen? Dit ſtaat ons nu nog wat nader te onderzoeken.

De *Liefde*, hoe zeer ook ontſtaande uit eenig denkbeeld, of verbeelding, van de waarde, of de bevalligheid der voorwerpen, heeft toch te gelyk, als bloote Hartstogt of Neiging beſchouwd, die eigenſchap en ſtrekking, dat zy door haare werking, den Mensch als van zelve opleid, om het voorwerp waar toe zy zig neigd, dat geen te doen toewenſchen, 't welk goed en aangenaam voor het zelve is. 't Is wel waar, het geluk of welzyn van een Mensch of Dier, tot welk eenige Liefde in den Mensch ontſtaan is, is voor de zodanigen zelf eenige zelfvoldoening, hy deeld in het genoeglyke daar aan verbonden. Maar zo men, buiten dat, zelf daar van geen tydlyk noch zedelyk voordeel heeft, dan levert dit geen kenmerk op van eigenbelangzugt, om dat die zelfvoldoening de Liefde niet doet ontſtaan, maar 'er een gevolg van is, en geen plaats in my zoude hebben, zo de Liefde tot dat voorwerp niet in my beſtond. Myne Liefde tot eenig voorwerp ontſtaat niet

in

in my, door, of om den wille van die zelfvoldoening, welke het toeneemend welzyn van het zelve in my veroorzaakt: maar zy is van dien aart, dat zy na reeds een aanweezen in my ontvangen te hebben, my het welgaan, of aangenaame van zulk een voorwerp, met genoegen, en het onheil, of onaangenaame van het zelve, met ongenoegen, of tegenzin, doet beſchouwen, of ontdekken. Zy heeft my zodanig met het zelve vereenigd, en in zulk eene betrekking tot het zelve geſteld, dat ik toevallig in het aangenaame van het zelve deel, maar dat ik ook even zeer deel in het onaangenaame van het zelve, door het ongenoeglyke, 't welk ik daar door gewaar worde. En in het laatſte geval blyft evenwel myne Lieſde tot dat voorwerp voortduuren, ten blyke dat haar beſtaan niet geheel op eigen belang gegrond is, en dit, in alle gevallen, niet onafſcheidelyk tot haar behoord.

Dit zelfde heeft ook plaats omtrend de Beweegingen van *Blydſchap* en *Droefheid* over het geluk en onheil van anderen, met wien men in geene byzondere betrekking ſtaat, en aan wiens geluk of onheil men zelf hoegenaamd geen deel heeft, noch waar by men eenig tydelyk of zedelyk voordeel, of nadeel kan berekenen. Even eens is het ook gelegen met de *Hoop* en *Vrees*, die de Mensch in zig gewaar word over het geluk of onheil dat hy op gronden van waarſchynlykheid, voor anderen, te gemoet ziet;

waar

waar van hy voor zig zelve niets te verwagten, noch te duchten heeft. En gelyk men tot *Toorn* vervoerd kan worden, over beledigingen die anderen worden aangedaan; kan men ook alzo met *Haat* bezield worden tot een voorwerp, om deszelfs slegte hoedanigheden, waar door het eenig nadeel voor anderen veroorzaakt, of veroorzaaken kan, hoe zeer men zelf op eenen genoegzaamen afstand van het zelve verwyderd, of genoegzaam buiten het bereik van het zelve, en boven het bereik van deszelfs magt is, om er *zelf* eenige nadeelen van te verwagten.

Ja, maar veronderstéld het ontstaan dier onderscheidene Beweegingen, in omstandigheden, en by zaaken en voorvallen, die alleen tot anderen, en niet tot zig zelve, of de eigen byzondere belangen van zig zelve, op eenigerhande wyze betrekking hebben, evenwel niet eene vooraf plaats hebbende liefde tot zulke voorwerpen? En ontstaan deeze Beweegingen daarom niet altoos door het aangenaam, of onaangenam, gevoel, 't welk men *zelf* uit dien hoofde, in zulke omstandigheden en by zulke voorvallen gewaar word? Indien dit altoos zo ware, dan zoude hier het zelfde gelden, dat ik zo even (*a*) ter verdediging van de Liefde gezegd heb, en dan deeze Aandoening, of Neiging, of wel het ontstaan van

(*a*) Zie bladz. 175, 176.

van dezelve, evenwel niet geheel en al berekend kunnen worden tot de *Eigenliefde* te behooren, maar of zelf een oorſpronklyk eerſt Beginzel van Werking zyn, welke die Beweegingen voortbrengt, of althans een ander eerſt Beginzel van Werking dan de Eigenliefde ten oorſprong moeten hebben. Doch dit is niet altoos het geval. Hoe zeer wel eens in zulke gevallen de Liefde tot eenig voorwerp te gelyk ontſtaat met eene andere Beweeging van Droefheid, Blydſchap, Hoop, Vrees, Toorn, of welk eene Beweeging het ook wezen mogé, en met dezelve hand aan hand gaat, zodanig dat deeze beide een weêrkeerigen invloed op elkander hebben, moet nogthans daar by altoos geen vooraf plaats gehad hebbende Liefde tot zulk een voorwerp verondersteld worden. Ik vind, by voorbeeld, twee my onbekende perſonen, die ik te vooren nooit gezien heb, en van wien ik, derhalve, de een niet boven de ander vooraf bemind kan hebben, bezig aan een ſpel van vermaak; en op het zelfde oogenblik als ik hun zie, word ik terſtond in my de *Hoop* gewaar, dat een van die beide perſoonen, die ik even min als de andere ken, het genoegen zal hebben van het ſpel te winnen, en zo de kans voor hem wat ſlegt ſtaat, *vrees* ik, dat hy het tot zyn ongenoegen verliezen zal. Waar aan men dit ook toeſchryve, hier kan althans geen voorafgaande Liefde tot dien perſoon plaats hebben, die my hem zo van zyn party doet onderſchei-

ſcheiden, en deeze Hoop of Vrees in my verwekt; want hier heeft geene bewustheid van meerdere waardo plaats, noch zelfs eenige bewustheid van meerdere overeenkomst met my zelve in zedelyke geaartheid, waar uit juist eene meerdere Liefde jegens hem in my op dat oogenblik ontſtaan kan. Ik zie, om nog een ander voorbeeld by te brengen, — ik zie een Menſch geduurende weinig oogenblikken, die ik nooit voor dien tyd gezien heb, en naderhand nooit weder ontmoet. Maar geduurende die oogenblikken, in welke ik hem zie, word ik gewaar dat hy, onſchuldig, op eene verregaande wyze beledigd word. Dit maakt terſtond indruk op my en ik word vervoerd tot *Toorn* op zynen beledigeer. In zulk een geval kan zeker geene vooraf plaats gehad hebben de byzondere Liefde tot dien beledigde verondersteld worden, waar uit deeze Toorn ontſtaat, en welke de belediging ook voor my zelf te onaangenaamer maakt. Veeleer, zo 'er dan ook eenige Liefde tot hem in my ontſtaat, ontſtaat die gelykbydig uit die zelfde beledigingen, welke my tot Toorn vervoerd; en mooglyk is het *Medelyden* in zulk een geval wel het eerſte Beginzel en de aanleidende oorzaak tot de andere Beweegingen van *Liefde* en *Toorn*, welke zig in my openbaaren.

Wil men dit alles, en inzonderheid deeze laatſte Beweeging van Toorn, toeſchryven aan eene natuurlyke Neiging, of overhelling tot algemeene Menſch-

lievendheid, welke ons gevoelig deel doet neemen in het lot van al wat Mensch is, zo wel in dat van onbekende als bekende, waar door op het zien of ontdekken der aangenaamheden en onaangenaamheden van eenig Mensch, door het gevoelig deel dat *wy zelf* daar aan hebben, Blydſchap en Droefheid, en ook op het zien der beleediging, zelfs aan een onbekende, Toorn in ons verwekt word? Dan blyft dit evenwel waarheid, dat dit ons deelneemend gevoel aan de aangenaamheden en onaangenaamheden van anderen, 't welk tot het ontſtaan dier Beweegingen medewerkt, niet voor de eerſte oorſprong dier Beweegingen te houden is, maar mede door die natuurlyke Neiging tot algemeene Menschlievendheid word voorafgegaan. Deeze natuurlyke Neiging, die zelfs geen kenmerken draagt van byzonder eigenbelang, zou dan, als de algemeene oorzaak dier Beweegingen, in zulke gevallen, een ander eerst Beginzel van Werkinge zyn, onderſcheiden van de *Eigenliefde*. En zou dan die Neiging, of Overhelling tot algemeene Menschlievendheid niet den naam van *Goedwilligheid* verdienen?

Doch om niet te ſpoedig te beſlisſen, zullen wy het beſluit, dat hier uit op te maaken is, nog niet te ver trekken. Evenwel, dit volgd vry regtſtreeks, uit al het bygebragte in dit Hoofddeel; dat, hoe zeer wy in de meeste dier Beweegingen, welke zig in den Mensch openbaaren, en onder den naam van

Nei-

Neigingen, Hartstogten en Driften bekend zyn, gewyzigden van de *Eigenliefde* aantreffen, dit nogthans niet volstrekt in allen, en in alle gevallen, plaats heeft; — dat men in die zelfde, waar in men, in sommige gevallen, kenmerken van byzonder eigenbelang ontmoet, in andere gevallen ook eenige blyken van belangloosheid aantreft; — dat 'er, derhalve, gevallen zyn, waar in, aan eenige dier Beweegingen, die Eigenschappen, of gewyzigden, welke de kinderen der *Eigenliefde* moeten kenmerken, ontbreeken; en 'er daarom ook een ander oorspronklyk eerst Beginzel van Werking moet zyn in den Mensch, 't welk aan het bestaan, of liever aan het ontstaan, dier Beweegingen moet deel hebben. Tot het nader onderzoek hier van zal ons het volgende Hoofddeel dienen.

DERDE HOOFDDEEL.

Onderzoek naar het Aanwezen eener aangebooren Goedwilligheid *in den Mensch, en de Beweegingen welke tot haar behooren.*

Treeden wy nu nader tot de beslissing, welke in de voorgestelde Vraag gevorderd word, door naarstespeuren, in welk eerst Beginzel van Werking de oorsprong gevonden moet worden van die Beweegingen in den Mensch, welker ontstaan niet geheel, of ten deele, aan de *Eigenliefde* kan worden toegeschreeven.

EERSTE AFDEELING.

Over het Aanwezen eener aangeboorene Goedwilligheid.

By het zoeken naar een ander eerst Beginzel van Werking in den Mensch dan de *Eigenliefde*, wyst de Vraag ons tot eene *Goedwilligheid*. De Heeren Beoordeelaaren van deeze Verhandeling, (en ook andere Leezers, zo dezelve door andere geleezen mogt worden) zullen het my ongetwyfeld niet kwalyk neemen, noch het als te onpas en kwalyk geplaatst achten, dat ik my hier bepaal by het onderzoek: of 'er in waarheid zulk eene oorſpronklyke *Goedwilligheid*, onderſcheiden van de deugd, onder dien naam bekend, in den Mensch aanwezig is; eene *Goedwilligheid* welke niet door oefening verkreegen word, maar, gelyk de *Eigenliefde*, een aangebooren, of ingeſchapen, eerst Beginzel van Werking zy. Ik acht dat 'er van dit aanwezen van zulk eene *Goedwilligheid* eenige blyken voor handen zyn, die ons genoegzaame redenen aan de hand geeven om ons daar van overtuigd en verzekerd te houden; en de overweeging van eenige volgende zaaken, ontleend van 's menſchen beſtemming, geaartheid en werkzaamheden, zal ongetwyfeld geſchikt zyn, om de blyken daar van aan den dag te leggen.

Elk

Elk die eene behoorlyke kennis heeft aan den waaren *God* zynen Schepper, en redelyke begrippen vormd van zyn oogmerk met het Menschdom, en van zynen wil omtrend hun gedrag; zo wel hy die zig verbeeld, dat het licht en geleide der Rede genoegzaam geweest is, om hem tot die kennis en begrippen te brengen, als hy die het geleide der Openbaaring erkend, eerbiedigd en volgd; elk der zodanigen acht niets ontwyfelbaarer, dan dat GOD het geluk der Menschen, en ten dien einde hun onderling genoegen, beoogd, en ter bevordering daar van, om hun algemeene welzyns wille, van elk hunner, als zyn eigendom, begeerd, het geluk van zig zelvé niet alléén, maar ook dat van anderen ter harten te neemen, tot het bewerken van eens anders geluk, zó wel als tot dat van zig zelve gezind te zyn, en dus zo wel belangloos voor zig zelve, als uit eigenbelangzugt, en om eigenbelang werkzaam te wezen. *Gy zult uwen naasten lief hebben als u zelve*: luid een der hoofdgeboden, beide in de Mosaïsche en Christelyke Openbaaring (*b*); 't welk de beste gezindheid des harten, omtrend andere Menschen en hunnen welstand, insluit. En het voorschrift tot een gedrag volgends deeze gezindheid luid aldus: *Een iegelyk zie niet op het zyne, maar een iegelyk zie ook op het geene dat eens anderens is* (*c*). Zó doet ons de Openbaaring

(*b*) Levit. XIX. 18. Mark. XII. 31.
(*c*) Philipp. II. 4.

ring de begeerte, de eiſchen der GODHEID kennen, en de niet misleide Rede geeft daar aan, en aan de billykheid hier van, gereedelyk haare toeſtemming. Nu, de algemeen erkende en aangenomene begrippen van GODS Wysheid, Rechtvaardigheid en Goedheid, laaten onmooglyk toe om te denken, dat hy iets van zyne ſchepzelen zal eiſchen, of begeeren, waar toe geen aanleg of grondbeginzel in hun beſtaat, of liever waar toe hy zelf geenen aanleg of grondbeginzel in hun gelegd heeft. GOD zal niet willen maaijen daar hy niet gezaaid heeft. De oorſprong van alle kragten kan geene werkzaamheden van zyne ſchepzelen begeeren, waar toe hy hun zelf niet eerst de noodige kragt, of geſchiktheid gegeeven heeft. 'Er moet, derhalve, in den Mensch zo wel zulk een oorſpronklyke aanleg, of grondginzel, zulk een Beginzel van Werking plaats hebben, waar door hy op eene, voor hem zelf belanglooze wyze, tot het welzyn van zyne Medemenſchen kan gezind en werkzaam zyn, als 'er in hem een Beginzel van Werking beſtaat, 't welk hem gezind doet zyn tot het bevorderen van zyn eigen belang, van 't geen tot zyn eigen geluk kan dienen. Dit grondbeginzel, of Beginzel van Werking, is dan zeker, althans verdiend de benaaming van *Goedwilligheid*, als zynde eene oorſpronklyke geneigdheid, of overhelling, van den wil, tot het goede voor anderen, gelyk de *Eigenliefde* eene oorſpronklyk geneigd-

neigdheid, of overhelling van den wil is, tot het goede voor zig zelve.

Het is ook eigenaartig te denken, dat de Mensch, die tot een gezellig, tot een maatschappelyk leeven bestemd is, tot zulk een gezellig en maatschappelyk leeven geschikt gemaakt, en ten dien einde niet alleen met zulk een Beginzel van Werking als de *Eigenliefde* is, maar ook met dat van *Goedwilligheid* bezield zy, 't welk de *Eigenliefde* tot een tegenwigt kan dienen, en haare anders toomlooze werking beperken kan. Zonder zulk een tegenwigt zouden, ja moesten alle zulke Menschen, die geene beredeneerde kennis van den Godsdienst hebben, die niet alle de kragt der beweegredenen van den Godsdienst gevoelen, en daar door als bewerkt worden, altoos alléén op hun eigen belang bedagt, en alléén ter bevordering daar van werkzaam zyn.

't Is waar, men ziet in het maatschappelyk leeven dikwyls de *Eigenliefde* onder de Menschen de hoofdrol spoelen, en veelen alléén hun eigen belang bejaagen, zonder daar in het welzyn van hunne Medemenschen tot eenen maatstok te houden, en wel eens ten koste van het welzyn van anderen, of van de Maatschappy in 't algemeen! Maar hoe dikwyls vestigen wy, by het beoordeelen der Menschen, onze aandagt meest op de zulken, die alleen op den voorgrond van het tooneel geplaatst zyn, en de voornaamste rollen spoelen, terwyl wy hun geheel over

het hoofd zijn, of op hun geen acht geeven, welke op den agtergrond geplaatst zyn, en, zonder veel gerugt, in ſtilheid hunne werkzaamheden volvoeren? En welk een klein gedeelte maaken de eerstgemelden uit, in vergelyking van de overigen, wiens beginzelen, gezindheden, bedoelingen en daaden niet opgemerkt worden? De ſtille betragters der deugd, die uit edeler beginzelen dan die van eigenbelangzugt, die uit *Goedwilligheid* het meest werkzaam zyn, worden doorgaans het minst, genoeg van naby, gekend om hun character en beginzelen te beoordeelen; naardien zy, over het algemeen, 'en geen welgevallen in hebben, om zig in de hoogte te verheffen. Moeten wy dan, naar de voorgemelde minderheid, die, in aantal, zeer weinig by alle de overigen beteekenen, het geheele Menschdom beoordeelen? Dan, immers, kan ons oordeel niet naar waarheid wezen.

Men heeft hier ook indagtig te wezen, dat de beide oorſpronklyke Beginzelen van Werking niet onweêrſtaanbaar werken op alle de Beweegingen, gezindheden en daaden der Menſchen. Dit kan geen plaats hebben, dewyl dit niet kan gepaard gaan met 's menſchen zedelyke vryheid, welke zo duidelyk blykbaar is, en thans zo algemeen erkend word. Maar juist daarom kan de Mensch zig zo gewennen aan het wederſtaan van de werking der *Goedwilligheid*, en het alléén gehoor geeven aan, en in-

vol-

volgen van, de stem en werking der *Eigenliefde*, dat dit laatste Beginzel door den tyd in hem byna een geheele zegepraal over de *Goedwilligheid* bekoomt, en de oorspronklyke balans, of het evenwigt van die beiden geheel verloren raakt. De Menschen kunnen immers, den allen tyden, strydig met hunne oorspronklyke bestemming, zo wel, door afwyking van hunne oorspronklyke natuur, verbasteren, als volgends hunne bestemming, door aankweeking van de hun ingelegde oorspronklyke goede Beginzelen, verbeteren. En zouden de zulken die, tegen alle Godlyke en menschlyke wetten aan, alleen de werking der *Eigenliefde* volgen, alleen de belangen van hun zelve bedoelen en najaagen, zonder het welzyn, of ten koste van het welzyn, van anderen, met alzo van hunne oorspronklyk natuur, of aanleg, verbasterd zyn? My dunkt, de fluitreden der onderzoeklingen van den wysgeerigen en menschkundigen Salomon moet hier alles afdoen: *Alleenlyk zie, dit heb ik gevonden, dat God den Menschen recht gemaakt heeft, maar zy hebben veele vonden gezocht.* (d).

Uit de zulken onder het Menschdom, die zo zeer van hunnne oorspronklyken aanleg verwyderd, of afgeweeken zyn, hoe talryk zy ook wezen mogen, kunnen en mogen wy dan nogthans niet besluiten tot de oorspronklyke van den Goeden God ingeschapene Beginzelen, welke volgends de verordening des

(d) Pred. VII. 29.

Scheppers, en overeenkomſtig 's menſchen beſtemming tot zyne natuur behooren. Behalven dat 'er onder zulke aanbidders van de Godinne Eigenbaat, ook nog zeer veelen zyn, die anderen wel alles goeds wenſchen, indien het de bevordering van hun eigene byzondere belangen maar niet hinderd; welke daar door blyken geeven, dat zy van het oorſpronklyk Beginzel van *Goedwilligheid*, hoe zeer ook in hun verdoofd, en verflaauwd in haare werking, nogthans niet ten eenemaal verſteken zyn.

Men behoord ook zelfs dit bovendryvende der *Eigenliefde* in het Maatſchappelyk leeven niet te ver te trekken. Eene onpartydige, onbevooroordeelde en oplettende beſchouwer van de Beginzelen en werkzaamheden der Menſchen, treft ook wel eens genoegzaame blyken aan van de heerſchappy en invloed der *Goedwilligheid*; ſomtyds zo veel, dat hy wel eens reden vind om te twyfelen, of het Beginzel, onder het geheele gros der Menſchen, over het algemeen, het meest heerſchende Beginzel niet is. Het is althans zeker, dat het getal Menſchen, die of geene geſchiktheid, of geene gelegenheid hebben tot het bekomen van *beredeneerde* Godsdienſtige begrippen, zeer aanmerklyk is, dat zeer veelen, wel niet onvatbaar voor Godsdienſtige kennis, maar onvatbaar voor zulk eene *beredeneerde* Godsdienſtige kennis zyn. In weerwil daar van is het eene ontegenzeglyke waarheid, dat 'er meer zedelyk goed als ze-

de-

delyk kwaad onder de Menſchen geſchied; dewyl anders, by het ſpoediger werken van het zedelyk kwaad in het voortbrengen van nadeelige gevolgen, als de werking van het zedelyk goede is in het voortbrengen van heilzaame gevolgen, reeds lang eene onherſtelbaare ellende en verwoesting over het geheele Menschdom verſpreid was geworden. Maar van waar komt dit, dat by de niet ten eenemaal ongegronde klagten over de ſlegte zeden der Menſchen, evenwel het zedelyk goede zo zigtbaar onder hun de overhand heeft? Men zou hier kunnen denken: Door de aanſpooring der *Eigenliefde* word niet altoos zedelyk kwaad, maar ook veel zedelyk goed gedaan; het eigenbelang, en inzonderheid de bewustheid van het zedelyk, en, onder de Christenen, ook het vooruitzigt van het toekomend zedelyk eeuwig belang, doet ſomtyds den Mensch nuttige daaden verrigten die zedelyk goed zyn, en daarom niet altoos aan de *Goedwilligheid* moeten toegeſchreeven worden! Ik wil dit in het algemeen wel toeſtemmen. Maar ik ſpreek hier voornaamlyk van zulken, die door gebrek aan *beredeneerde*, of liever aan *goede beredeneerde* Godsdienſtige kennis, niet weeten welke de zedelyke gevolgen van hunne goede zedelyke daaden voor hun zelve zyn, en hoe, of dat, deeze daaden in verband ſtaan met hunne toekomende eeuwige belangen. Indien deeze, wier getal nog al aanmerklyk is, geheel en al door de *Eigenliefde* gere-

geerd wierden, en altoos werkzaam waren alléén uit tydlyk eigenbelang, dan moest nogthans het zedelyk kwaad, het bedrog, de onrechtvaardigheid, en andere onheil veroorzaakende besluiten en daaden, veel meer de overhand hebben, en nog meer rampen onder het Menschdom veroorzaaken, dan tot heden plaats gehad heeft. En behalven dat daar toe te veel zedelyk goed onder de Menschen plaats heeft, zyn er redenen om te veronderstellen, dat er, zo niet meer zedelyk goed, ten minsten minder zedelyk kwaad geschieden zoude, indien de zodanigen onder het Menschdom, welke wy hier veronderstellen en bedoelen, geheel aan zig zelven overgelaaten, en niet door de aanbidders der Eigenbaat, misleid, opgewonden, en alzo als werktuigen, ter bereiking van hunne bedoelingen, gebruikt wierden. Hunne onkunde, of gebrek aan beredeneerde kennis, maakt hun geschikt om alzo misleid en misbruikt te worden, en zy laaten somtyds zig daar toe beweegen, door in de verbeelding gebragt te worden, dat zy alzo zig nuttig maaken, en tot het algemeene best der Menschen medewerken kunnen.

Zonder dit, zeg ik, zou nog meer het zedelyk goed over het zedelyk kwaad de overhand hebben. En waar aan is dat toe te schryven? Men kan althans ten deezen opzigte opmerken, dat zeer veel Menschen, welke de vatbaarheid of geschiktheid schynt te ontbreeken tot het bekomen van beredeneer-

neerde Godsdienſtige begrippen, en op wiens verſtand en wil de onderrigtingen en beweegredenen van den Godsdienst niet met al hare kragt kunnen werken, by dit alles zig evenwel zo gedragen, dat zy onderſcheidene blyken aan den dag leggen van een oorſpronklyk goed hart te bezitten. Zelfs zyn 'er onder de minachters van de Godlyke Openbaaring, die ingevolge daar van, althans van de duidelykſte onderrigtingen in, en de ſterkſte beweegredenen tot het goede verſteken zyn, en nogthans zo veel geneigdheid tot het goede aan den dag leggen, dat men genoegzaame redenen heeft, om hun zulk een oorſpronklyk goed hart, zulk eenen aanleg tot belangloozé goedheid toe te kennen.

Nu, wat moeten, of mogen wy hier uit beſluiten? Immers dit, 't welk 'er eigenaartig uit af te leiden is, dat zeer veel Menſchen, die, volgends de taal van het gemeene leeven, geen groot verſtand, maar een goed hart bezitten, door flaauwe Godsdienſtige begrippen, en eene flaauwe werking der beweegredenen van den Godsdienst, 't welk daar aan onafſcheidelyk verbonden is, gereedlyk tot de betragting van het goede, tot weldaadigheid, en andere bedryven, die, naar hunne inzigten, ten nutte van hunne Medemenſchen kunnen dienen, bewoogen kunnen worden, uit hoofde van hunne geſchiktheid daar toe, of de oorſpronklyke *Goedwilligheid*, welke hun ingeſchapen is. Naauwlyks ontdekt die

een-

eenvoudige meenigte eenig ongeluk, of onaangenaamen toeſtand, onder hun Medemenſchen, of men ziet onder hun verſcheidene raadgeevers en hulpvaardigen, die, hoe zeer zy ſomtyds te overdreeven en ten nadeele werken, evenwel daar door blyken aan den dag leggen van hunnen goeden wil (*e*). Zy zyn gereed tot medelyden te beweegen, de eerſte traan van een ellendige doet deeze beweeging in hun ontſtaan, en zy zyn, dewyl hun Medelyden opregt is, oogenbliklyk gereed tot weldaadigheid en behulpzaamheid; niet uit beginzelen van tydlyk eigenbelang, want dit verwagten zy niet; ook niet door eene beredeneerde kennis van de heilzaame zedelyke gevolgen daar aan verbonden, want die bezitten de bovengemelden en hier bedoelden niet: maar door eene natuurlyke geſchiktheid, geneigdheid, of aanleg daar toe, door — wy kunnen het toch niet beter noemen — door de hun ingeſchapene *Goedwilligheid*.

(*e*). Zie A. V. *Letteroefening* voor 1796. N. 8. Mengelwerk, blz. 376. Alwaar men onder het opſchrift: *Verſchil en Overeenkomst*, — of *de Zondagochtend*, de hulpvaardigheid der Menſchen afgeſchetst vind, zo als dezelve werklyk in het gemeene leeven plaats heeft; gevolgd van dit beſluit: Hier is eene zaak, om in welke overéen te ſtemmen de Menſchen gevormd zyn!

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

Beweegingen die belangloos zyn, en tot de Goedwilligheid *behooren.*

Beſtaat 'er nu zulk eene oorſpronklyke, zulk eene ingeſchapene *Goedwilligheid* in den Mensch, welke even gelyk de *Eigenliefde*, een eerst Beginzel van Werking in den Mensch zy, dan komt het nu nog maar aan op één, of meer Beweegingen, van de geenen die in den Mensch ontſtaan, en ik in het Eerſte Hoofddeel geſchetst hebbe, welken volſtrekt belangloos mogen genaamd worden, om ook te weeten wat Beginzel, of welke Beginzelen, of Beweegingen, haar geheel en al toebehooren, zonder dat de *Eigenliefde* daar aan een wezentlyk deel kan hebben.

1. Ik heb reeds, in het tweede Hoofddeel, doen zien, dat meest alle die geſchetste Beweegingen niet gezegd kunnen worden, in alle gevallen, volſtrekt belangloos, of zuiver van alle inmengzelen van eigenbelang te zyn dan alléén het *Medelyden* (*f*). Om dit wat nader te beproeven, moeten wy dan onze aandagt hier by meer opzetlyk bepaalen.

Niemand zal het, vertrouw ik, ontkennen, dat het *Medelyden* eene natuurlyke Aandoening van den Mensch

(*f*) Zie Afd. I. en II. bladz. 171—181.

uit. En behoord deeze ongevoeligheid der zulken tot hunne oorſpronklyke, of tot hunne verbasterde natuur? Dewyl de Menſchen zo wel ontaarten, en verbasteren, als verbeteren kunnen (*h*), zo hebben wy meer reden om zulke verſchynzelen van ongevoeligheid, of medogenloosheid, onder hun als gevolgen van de verbastering der zulken te beſchouwen, dan als voortbrengzelen en blyken van hunnen oorſpronklyken aanleg; of de natuurlyke geſteldheid, welke zy van hunnen Algoeden Schepper ontvangen hebben. ZENO, en zyne Leerlingen, onder den naam van *Stoïcynen* in de Geſchiedenis bekend, mogten zig willen diets maaken, dat alle Aandoeningen, en onder die ook het *Medelyden*, onvolmaaktheden der menſchelyke natuur zyn, zy ontkenden nogthans niet, dat zy tot de oorſpronklyke natuur van den Mensch behooren. Hunne Wyzen moesten naar die volmaaktheid ſtreeven, dat zy ongevoelig voor alle Aandoeningen wierden, of zig van dezelve ontdeeden. Doch dit waren maar alleen de *Stoïcynen* die zo dagten, wier wysgeerige begrippen ons niet altoos tot eenen regel moeten dienen in het beoordeelen van het eigene en de oorſpronklyke geſteldheid van de menſchelyke natuur. 't Geen zy beweerden wierd op verre na niet, door alle Wysgeeren in *Griekenland* ten hunnen tyde erkend.

En

(*h*) Zie Hoofdd. III. Afd. I. bladz 186, 187.

En de Wysgeeren van deeze Eeuw zullen het eenpaarig daar voor houden, dat zulk eene geheele aflegging, of uitroeijing van alle Aandoeningen, indien het mooglyk was, de menſchelyke natuur veel eer verlaagen dan volmaaken zoude; doch dat dit ook geen plaats kan hebben zonder den Mensch geheel te ontmenſchen, of hem van zyne menſchelyke natuur geheel te berooven. Inzonderheid moet de Christen-wyze het toeſtaan, dat tot de onverbasterde menſchelyke natuur Aandoeningen behooren, en vooräl ook het *Medelyden*. Want de van alle verbastering zuiver gebleevene menſchelyke natuur van JEZUS, hun Opperleeraar en Voorbeeld, had Aandoeningen, was gevoelig by het zien, en te gemoet zien, van het leet en de rampen der Menſchen, had Aandoeningen van *Medelyden*. Getuige daar van zyn zyne traanen die hy ſtorte by het naderen van *Jeruzalem*, over de rampen die hy te gemoet zag dat haare inwooners zouden overkomen (*i*).

Daar te boven openbaard de Aandoening van *Medelyden* zig minder of meerder ſterk in den Mensch, ingevolge, en naar maate, van deszelfs verſchillende temperament. Maar hier in ſtaat zy gelyk met de Blydſchap, de Droefheid en andere Beweegingen, welke de Mensch, by onderſcheidene voorvallen en ontdekkingen in zig gewaar word. Deeze werken, en

(*i*) Luk. XIX 41—44.

en openbaaren zig, ook in de eene ſterker als in de andere; nogthans ontſtaan zy, over het algemeen in allen, en nogthans zyn en blyven zy natuurlyke Aandoeningen, welker ontſtaan niet altoos afhangt van 's Menſchen verſtand en wil. En waarom dan ook niet het *Medelyden?* Ook het *Medelyden* blyft, in weerwil van haare onderſcheidene werking in onderſcheidene perſoonen, om dezelfde reden als de Blydſchap, Droefheid en andere Beweegingen, eene natuurlyke Aandoening van den Mensch, die van door oefening verkreegene neigingen en deugden onderſcheiden moet worden.

't Staat ons dan nu te bezien, of het ontſtaan en de werking van het Medelyden geheel geſchied en veroorzaakt word, zonder eenig immengzel van eigenbelang, volſtrekt belangloos. Maar wat is al voor eigenbelang te houden? Wat is *volſtrekt belangloos* te achten? Wanneer men berekenen kan, door het doen van eene daad eenig tydlyk voordeel, of eenige eer te zullen verwerven, dit beide verſchaft eenig vooruitzigt op eigenbelang, en eene Neiging tot het uitvoeren dier daad, welke door dit vooruitzigt in ons ontſtaat, is ver van *volſtrekt belangloos* genaamd te kunnen worden. De geoefende *Christen*, die de waarde bezeft van zyne zedelyke verbetering en volmaaking, en daar van in een toekomend leeven heilryke vrugtgevolgen te gemoet ziet, ſtelt zeker belang in dit een en ander, en alle

daaden die daar toe kunnen dienen, die in de bewustdeid en het vooruitzigt daar van verrigt worden, hoe zeer ze geene ſtrekking hebben tot tydlyk eigenbelang, hebben nogthans ook eigenbelang ten doel; gelyk ook de eerſte Beweegingen tot zulke daaden, in den Mensch opkomende, niet belangloos kunnen worden geheeten. Men zoude dit zedelyk, of toekomend zedelyk eigenbelang kunnen noemen, in onderſcheiding van het voorgemelde tydlyk eigenbelang. En men kan weldaadigheid oefenen met een zedelyk goed vooruitzigt, ten nadeele van het tydlyk belang van zig zelve, en nogthans niet belangloos, maar uit beginzelen van toekomend zedelyk eigenbelang werkzaam wezen.

Behalven dit beide, is er nog een ander ſoort van zedelyk eigenbelang, inzonderheid bekend by Menſchen van een gedefend geweeten, die gewoon zyn op de inſpraaken van het zelve te letten; het inwendig genoegen, naamlyk, aan elke goede daad verknogt, en het bevryd blyven van het onaangenaam gevoel, voorſpruitende uit de bewustheid van pligtverzuim, en het goede dat men daar door verwaarloosd, als mede van het onheil dat men daar door veroorzaakt heeft. Zo iemand werkzaam is in de betragting van het goede ten nutte van zyne Medemenſchen, zonder zyn tydlyk eigenbelang te beoogen, en ſomtyds ten nadeele, of met opoffering van het zelve; ten einde hy het inwendig zedelyk genoe-

gen

naam gevoel veroorzaakend *Medelyden* ontſtaat in my, ik ontdek op dat oogenblik deeze Aandoening of Beweeging in my werken, geheel van zelve, zonder daadlyke medewerking van myn verſtand en wil.

Ontſtaat dit uit eenig eigenbelang? Immers neen. Hoe zeer door deeze Aandoening de zugt in my gebooren kan worden, om iets ter verbetering van den toeſtand van zodanig een ongelukkige, en ter verzagting van zyne ſmerte aan te wenden, kan nogthans daar uit niet berekend worden, dat eenig inmengzel van eigenbelang, van welken aart ook, met deeze Aandoening vereenigd is, of aan het ontſtaan van dezelve een wezentlyk deel heeft. Volg ik deeze zugt in, dan moet alles wat ik ten dien einde aanwende, of tegen myn eigen rust en gemak, of tegen myn eigen tydlyk belang aanloopen, en ik van dit een of ander iets afſtaan, of opofferen. Volg ik deeze zugt niet in, hoe zeer ik daar toe wel gelegenheid heb, dan zie ik het eigenbelang niet vereenigd met het *Medelyden*, maar in tegendeel de eigenbelangzugt het *Medelyden* tegenwerken, en de overhand behouden. Dit is aan het *Medelyden* niet toe te ſchryven. Hier ſchynt veel eer eene botzing van de uitwerkzelen der *Goedwilligheid* en der *Eigenliefde* tegen elkander; welke daar door ontſtaat, dat men, door te veel gewoon geworden te zyn, om de ſtem der *Eigenliefde* alléén te gehoorzaamen, en optevolgen,

gen, de balans uit haar evenwigt gebragt heeft, op deeze wyze dat eerst Beginzel van Werking te ſterk is geworden, en daar door kragt bekomen heeft om te veel, te ontydig te werken, en, met deszelfs gewyzigden, de *Goedwilligheid* met haare gewyzigden te verdringen.

't Is waar, de involging van deeze zugt, of neiging, tot de verbetering van den toeſtand van zulk eenen ongelukkigen, ten köste van myn eigen tydlyk belang, of met opoffering van myne rust, en een gedeelte myner tydlyke bezittingen, kan vereenigd zyn met de bedoeling van eenig geeſtlyk, of zedelyk en eeuwig belang! Door de leevendige overtuiging van eene toekomende vergelding, verwagt ik dat myne goede daaden, en vooräl de verzagting of verbetering van den toeſtand der lydende menschheid in een toekomend leeven beloond worden, en ik eene ruime vergelding dan daar van inöogſten zal! Doch die overtuiging en verwagting kan wel medewerken om de zugt, of neiging in my gaande te maaken, of te doen toeneemen, om liefdaadigheid uit te oefenen aan mynen lydenden natuurgenoot, ter wegneeming of verzagting van zyne rampen, en ter verbetering van zyn lot; maar hier uit ontſtaat het *Medelyden* niet, 't welk ik, op het ontdekken van den jammerſtaat diens ongelukkigen, in my gewaar worde. Op het zelfde tydpunt, toen dit in my ontſtond, dagt ik nog aan geene liefdaadigheid en toekomende be-

looning, en had die zugt om dien ongelukkigen verzagting toe te brengen, waar toe het vooruitzigt dier toekomende belooning medewerkt, in my nog geen plaats; hoe ſpoedig, hoe ſchielyk, dezelve ook op het *Medelyden* gevolgd is. Geneigd te worden tot hulp, of liefdaadigheid, ſchoon al het *Medelyden* daar toe medewerkt, is toch iets onderſcheiden van het *Medelyden* zelf, en deeze beide volgen elkander in tydorde, hoe gezwind het eerſte zig ook, veeläl, aldaar laat vinden, daar het laatſte een aanwezen bekomen heeft. Tot het eerstgemelde kan het vooruitzigt van toekomende belooning wel medewerken, maar het laatſte kan daar aan deszelfs geboorte en beſtaan niet verſchuldigd zyn. Zelfs kan het laatſte in my ontſtaan en plaats hebben, zonder een daadlyk voorneemen tot liefdadige hulp; door dat, gelyk ik boven veronderſtelde, myne overgedreevene, te ſterk werkende en kwalyk beſtuurde *Eigenliefde* my daar in te rug houde, of door de bewustheid, dat my zulks onmooglyk is. Onderſtel eens de toeſtand van dien ongelukkigen, en myne eigene omſtandigheid, zyn zodanig, dat ik hem uit hoofde van die beide, geen de minſte verligting, verzagting of verbetering kan toebrengen. Dit weet ik, zo dra ik myn lydenden Medemensch zie, of zynen rampvollen ſtaat gewaar worde; dit weet ik vóór dat 'er Beweeging van *Medelyden* in my ontſtaat, en evenwel die ontſtaat in my. Geen vooruitzigt, of bedoeling

van

van toekomend eeuwig belang kan ook, vooräl in dit geval, daar toe medewerken, dewyl ik bewust ben, dat ik niets kan doen, ter verwerving van eenige belooning, of voordeel voor my zelve, of waar aan eenige zalige gevolgen in het toekomend leeven voor my verbonden zyn.

Eveneens is het gelegen met het inwendig zedelyk genoegen, verknogt aan zedelyk goede bedryven, en het inwendig ongenoegen, of zelfverwyt, voortſpruitend uit moedwillig pligtverzuim. Ook dit kan geen invloed hebben op het ontſtaan van het *Medelyden*. De bewustheid daar van moge, gelyk het vooruitzigt van toekomende zalige gevolgen, tot de zugt, den wensch, of neiging, om den lydenden te helpen, medewerken; maar het *Medelyden* zelf kan zy niet veroorzaaken of in ons doen ontſtaan. Dit is 'er dan reeds, en ontſtaat evenwel, al weet men dat die zugt of wensch niet ingevolgd kan worden.

Ja, maar is die wensch zelf, die althans veeläl het *Medelyden* verzeld, al is het dat men zig niet volgends denzelven gedragen kan; is die wensch zelf geen kenmerk van eigenbelang, en alzo een blyk, dat deeze Aandoening van *Medelyden* tot de *Eigenliefde* behoord? Word deeze wensch of begeerte tot liefdaadige hulp van eenen ongelukkigen niet veroorzaakt door het onaangenaam gevoel, 't welk men zelf door het zien of gewaar worden van zyne ellende ondervind, en door het verlangen om van dat

onaangenaam gevoel ontſlagen te wezen; waar toe geen beter en ſpoediger werkend middel zy, dan het doen ophouden van het lyden des geenen met wien men *Medelyden* heeft, 't zy geheel, of anders ten deele zo veel als mooglyk is? Ik heb reeds, voor het meerendeel, in het tweede Hoofddeel (*k*), deeze bedenking beäntwoord; en ik kan hier nu nog byvoegen, dat, zo deeze wensch of begeerte tot afweering dier onaangenaame gewaarwording het *Medelyden* zelf was, dan deeze Aandoening ook niet geheel vry te pleiten zou zyn van alle zedelyk eigenbelang. Maar juist is deeze begeerte het *Medelyden* zelf niet. Dit zyn twee onderſcheiden dingen, waar van het aanwezen der eerſte, door dat van het laatſte, gelyk wy ter aangewezene plaatze te kennen gaven, ook word vooraf gegaan; alzo dat het kenmerk van eigenbelang als het eigene dier begeerte, in de daad het reeds vooraf beſtaande *Medelyden* niet betreft; ja het *Medelyden* veroorzaakt zelfs dat onaangenaam zedelyk gevoel, en is, en werkt, zo verre zelfs geheel ſtrydig met dat zedelyk eigenbelang, dat die begeerte alléén eigen is, en men volgends de opgegeevene bedenkingen, daarom te onrecht, aan deeze Aandoening zoude toeſchryven. Men moge het dan daar voor houden, dat die begeerte een gewyzigde der *Eigenliefde* is, welk medewerkt met het

(*k*) Afd. I. bladz. 173, 174.

het *Medelyden*, ter aanſpooring tot het uitoefenen van barmhartigheid, hulpvaardigheid en liefdaadigheid aan ongelukkigen; en dat zelfs het *Medelyden* tot het ontſtaan dier begeerte bevorderlyk zy, door het onaangenaam gevoel, 't welk het zelve veroorzaakt, of eigen is. Maar hier uit volgd maar alleen, dat 'er dan eene te ſamenwerking plaats heeft der beginzelen of gewyzigden van *Goedwilligheid* en *Eigenliefde*; tot zedelyk goede bedryven; terwyl evenwel het *Medelyden*, als een eerst werkend Beginzel, of eene vooräf beſtaande en werkende Beweeging, die begeerte voorgaat, en op zig zelve aan dat zedelyk eigenbelang geen deel heeft, maar geheel belangloos is. Dewyl dan deeze Beweeging, of Aandoening, ontſtaat en in werking gebragt, en, tot zo lang zy duurd, in werking gehouden word, zonder eenig inmengzel van tydlyk, zedelyk en toekomend eeuwig eigenbelang, alleen door het gewaar worden der rampen van mynen lydenden Medemensch, of eenig ander lydend voorwerp, en de bewustheid van 't geen hy daar by gevoeld of ondervind; zo acht ik te mogen beſluiten, dat het *Medelyden volſtrekt belangloos*, en een echt kind, of waar Beginzel van *Goedwilligheid* is, 't welk daar aan alleen deszelfs beſtaan geheel en al verſchuldigd zy.

II. De meeste andere Beweegingen, by den aanvang geſchetst, kunnen wel niet gezegd worden in alle gevallen belangloos, en dus nog minder *volſtrekt*

belangloos te zyn; doch wy zagen evenwel, in het tweede Hoofddeel (*l*), dat zy dit kunnen zyn, en daadlyk zyn, in ſommige gevallen. Ik behoef hier niet weder te herhaalen, 't geen ik, om dit aan te toonen, ter evengemelde plaatze, van de Liefde, den Haat, de Droefheid en Blydſchap, de Hoop, de Vrees en Toorn gezegd heb. Maar ten nadere blyke hier van, verdiend dit hier onze opmerking, dat het *Berouw*, in eenig geval, niet minder dan de voorgemelde Beweegingen, maar veel eer nog meer, en zelfs zo wel als het *Medelyden*, volſtrekt belangloos kan wezen.

Met het allerbeſte oogmerk kan ik iets ondernemen en ten uitvoer brengen, doch naauwlyks heb ik het ten uitvoer gebragt, of ik zie dat ik myne edele en alzins pryswaardige bedoeling niet bereiken kan, en dat, helaas! myne onderneeming, voor een ander, de allerrampzaligſte gevolgen heeft. Nu voel ik de leevendigſte Aandoening van *Berouw* in my ontſtaan en in werking over deeze onderneeming, die geheel buiten myn ſchuld, en tegen myne verwagting, in haare gevolgen zo nadeelig en verderflyk voor een ander is. Ik ben ondertuſſchen volkomen verzekerd, dat ik deswegens voor my zelve geene nadeelen te duchten heb. De daar door benadeelde, of ongelukkige, is te ver van my verwyderd, en ik te

(*l*) Afd. II. bladz. 175 en verv.

te veel buiten, of boven zyn bereik, dan dat ik van hem iets te vreezen zoude hebben; zelfs weet hy van myn beſtaan niet; en nog minder kent hy my als de oorzaak der rampſpoeden welke hem treffen. Nog door hem, nog op eenige andere wyze, ſtaan my eenige nadeelen te wagten. Even min word myne ziel verontrust door eenige beſchuldiging, of zelfverwyt; veel eer keurd myn geweeten myne beginzelen en oogmerk goed, of juicht het dezelven toe; en op dien grond ben ik gerust dat myne onderneeming, ook in de naderende Eeuwigheid, voor my van geene nadeelige gevolgen zal wezen. Waar uit ontſtaat nu myn *Berouw*? Immers noch uit tydlyk, noch uit zedelyk, noch uit toekomend eeuwig eigenbelang. Men kan, derhalve, deszelfs afkomst van de *Eigenliefde*, in dit en diergelyke gevallen, niet berekenen; dewyl het geen kenmerken draagt van derzelver eigenſchappen of gewyzigden. De *Goedwilligheid*, die my geen onheilen van anderen dan met tegenzin doet gewaar worden, kan daarom alleén, in zulke gevallen, het eerſte Beginzel van Werking zyn, waar uit dit *Berouw* gebooren word, of ontſtaat.

Dewyl dit met de meeſte andere Hartstogten en Neigingen, als de *Droefheid* over de rampen, de *Blydſchap* over het geluk van andere Menſchen, en meerder zo even opgenoemden, ook zodanig gelegen is, dat zy in ſommige gevallen, of door de

Goed-

Goedwilligheid veroorzaakt worden, of althans de *Goedwilligheid* aan haare geboorte, beſtaan en werking een wezentlyk deel heeft; zo kan men daar uit afleiden; dat de *Goedwilligheid* en *Eigenliefde* beide de bronnen van deeze Beweegingen zyn, die in den Mensch ontſtaan; — dat zy beide de eerſte dryfveeren zyn van de zedelyke werkzaamheden der Menſchen, waar door alle andere Beweegingen, of Beginzelen van Werking, als zo veele onderſcheidene raderen, in beweeging gebragt, voortgeſtuuwd, en, tot zo lang zy in werking zyn, aan den gang gehouden worden; — dat die Beweegingen veeläl aan beide dienstbaar zyn; — en dat zy, dan eens door de eerſte alléén, dan eens door de laatſte alléén, en dan weder eens door beide in werking gebragt, of ſomtyds ook door de *Eigenliefde* veroorzaakt, en door de *Goedwilligheid*, als een tegenwigt, bepaald en gewyzigd worden. Het *Medelyden* en de *Schaamte* ſchynen eene uitzondering te maaken op deezen algemeenen regel; ontſtaande de eerstgenoemde, in alle gevallen, alleen uit de *Goedwilligheid*; terwyl de laatſte, in alle gevallen, alleen haar beſtaan aan de *Eigenliefde* ſchynt verſchuldigd te zyn; dewyl zy niet anders is dan een onaangenaam gevoel, ontſtaande uit het voor zig zelve te gemoet zien, of daadlyk ondervinden, van ſchande en verachting, hoe ligt, of zwaar, of van welk eenen aart, dezelve ook wezen mooge.

Uit

Uit al het overwoogene meen ik dan dit beſluit te kunnen opmaaken, — dat de *Goedwilligheid* en *Eigenliefde* de twee eerſte Beginzelen van Werking in den Mensch zyn, door GOD hem ingeſchapen, om hem geſchikt en geneigd te doen wezen, tot de bevordering van het goede en geluk, van zig zelve en van andere Menſchen, volgends zyne beſtemming, en overeenkomſtig zyne betrekking, waar in hy tot zyne Medemenſchen van GOD geſteld is; — dat alle de onderſcheidene Beweegingen, of Hartstogten en Neigingen, niet geheel tot twee hoofdſoorten gebragt, niet geheel afzonderlyk onder de *Eigenliefde* en *Goedwilligheid* gerangſchikt, kunnen worden; — maar dat het *Medelyden* alleen een afzonderlyk kind van de *Goedwilligheid*, gelyk de *Schaamte* alleen eene afzonderlyke dogter van de *Eigenliefde* is; — en dat alle andere Hartstogten en Neigingen, in den Mensch ontſtaande, kinderen der *Goedwilligheid* en *Eigenliefde* beide zyn, die in ſommige gevallen door de eene, in andere gevallen door de andere, en ſomtyds door beide ontſtaan en in werking gebragt worden.

Ingevolge daar van komt de ſlotſom van dit ons onderzoek in deeze Verhandeling, ter beantwoording der Vraage aan het hoofd van dezelve, hier op neder: 'Er is in den Mensch, behalven de *Eigenliefde*, ook nog een ander Beginzel van Werking; dewyl alle Neigingen en Hartstogten die zig by hem

opdoen daar toe niet te brengen zyn. — 'Er beſtaat ook in den Mensch, benevens de *Eigenliefde*, eene even oorſpronklyke, aangeboorene, of hem van GOD ingeſchapene *Goedwilligheid*, blykens zodanige Beginzelen of Beweegingen in hem ontſtaande en werkende, welke zig in ſommige gevallen, en voornaamlyk die, welke zig in alle gevallen, door geene *Eigenliefde* verklaaren laaten, die volſtrekt belangloos mogen genaamd worden, en daarom niet anders dan echte Beginzelen van zulk eene oorſpronklyke *Goedwilligheid* kunnen zyn.

Ik acht dat ik, met het voorgemelde, de Vraag der Eerwaardige Leden van TEYLERS Godgeleerd Genootschap beantwoord, aan het oogmerk van dezelve voldaan, en ten dien einde alles onderzogt en beslist heb, wat over dit onderwerp, volgends het doel dier Vraag, onderzogt en beslist behoord te worden. Maar de beknoptheid van deeze Verhandeling geeft my ongetwyfeld de vryheid, om nog eenige Aanmerkingen te laaten volgen, betrekkelyk het nut en gebruik van dezelve.

Werken de Menschen, in het gemeene, of maatschappelyk leeven, zo dikwyls alléén uit eigenbelang, dit is geen onvermydlyk, geen noodzaaklyk gevolg van hunnen oorspronklyken aanleg, en hunne bestemming. Neen, zy zyn ook bestemd, en hun is daarom ook de aanleg ingeschapen, tot edeler bedryven, die meer, die geheel, belangloos zyn, en voortkomen uit Goedwilligheid. Het is niet altoos kwaad en nadeelig wat uit eigenbelang geschied, indien naamlyk de zugt tot eigenbelang behoorlyk bestuurd, of liever de Eigenliefde eensdeels omtrend haar wezentlyk belang genoeg verlicht is, en ander-

deels in haare werking, door de Goedwilligheid, als haar tegenwigt, behoorlyk bepaald en gewyzigd word. Zonder dit veroorzaakt het werken alléén uit eigenbelang alle die botzingen in het maatſchappelyk leeven der Menſchen, die voor veelen dat leeven rampzalig maaken, die veelerleie, en dikwyls de verſchriklykſte ellenden doen ontſtaan. Dit loopt immers aan tegen de oorſpronklyke orde der dingen, tegen GODS welbehagen, tegen zyne wyze bedoelingen, en der Menſchen beſtemming? Of zou dit ook al onvermydlyk noodzaaklyk tot het allerbeste Wereld-ontwerp behooren? Zou het niet veeleer een misbruik der zedelyke vryheid zyn van de den Mensch ingeſchapene grondbeginzelen, eene afwyking van het oorſpronklyk en best ontwerp des Alwyzen Scheppers? Hoe zeer de *mooglykheid* tot al dat zedelyk kwaad, tot al die voortbrengzelen der eigenbaat, of der onverlichte en onbepaalde Eigenliefde, met alle de botzingen, rampen en onheilen, welken daar uit voortvloeien, tot het wys ontwerp der wereld of van het heeläl behoore, de *daadlykheid* daar van is nogthans zulk eene zigtbaare afwyking van de oorſpronklyke orde der dingen, en van de rigting welke de Alwyze en Algoede GOD aan het geſchapene gegeeven heeft, dat dit meer als een toevallig, dan wezentlyk oorſpronklyk gebrek, meer als een enkel werk van vrye Menſchen, dan als een werk

van

van GOD te beſchouwen is. 't Was zeker, volgends het ontwerp des Scheppers, zo wel mooglyk, dat het zedelyk kwaad *niet*, als dat het *al* geſchiede. Daar deeze mooglykheid niet beſtaat, kan het kwaad geen zedelyk kwaad zyn. En deeze mooglykheid beſtaat by elk onbedorven Mensch, die niet van zynen oorſpronklyken aanleg verbasterd is, door dat hem niet alleen de Eigenliefde tot een eerst Beginzel van Werking ingeſchapen is, maar ook eene Goedwilligheid, tot een tegenwigt daar van, om ſteeds zyne begeerten en bedoelingen in balans te houden, en zyne verdere Beginzelen en werkzaamheden eene goede rigting te geeven.

Zy die alleen werken uit eigenbelang, door het alléén en onbepaald involgen der Eigenliefde, die daar door zedelyk kwaad pleegen, en rampen in het maatſchaplyk leeven veroorzaaken, zyn dan niet onſchuldig te houden, dewyl zy een hun ingeſchaapen eerst Beginzel van Werking verdringen en buiten werking houden; zy beledigen zig zelve, en ontëeren hunnen Schepper, wiens werk alzo beroofd word van deszelfs volkomenheid. Dat dan elk Mensch bedagt zy om het hem ingeſchapen evenwigt te bewaaren, of, zo het verbroken is, te herſtellen; dat hy vooral op deeze eerſte Beginzelen en haare werking zorgvuldig lette, die der Eigenliefde door die der Goedwilligheid bepaale, en ten

dien einde de laatstgenoemde ſteeds aankweeke en in werking houde. Door zo te letten op, en zo door zyn verſtand en wil te verkeeren niet, de eerſte, de oorſpronklyke bronnen van beweeging en werking, waar uit alle andere Bewegingen ontſtaan, zal men te gemaklyker de daar uit ontſtaane Neigingen en Hartstogten bepaalen, beſtuuren en eene goede rigting kunnen geeven, en een goed beſtuur over zig zelve, en over zyne bedoelingen en bedryven kunnen uitoefenen.

Wy kunnen hier niet voorby gaan om aan te merken, hoe zeer de Christelyke Openbaaring overeenkomſtig de menſchelyke natuur, en naar de behoefte en den zedelyken toeſtand der Menſchen ingerigt, en daar door een geſchikt middel is, om de Eigenliefde in haare werking te regelen, en de Goedwilligheid in werking te houden en aan te kweeken. Door haar word niet alleen de Eigenliefde verlicht omtrend haar waar belang, en alzo gewyzigd, om de Goedwilligheid niet tegen te werken, noch te belemmeren, maar te gemoet te komen, en zig met haar te vereenigen; maar ook de Goedwilligheid zelve word door haar dermaaten verſterkt, dat zy, zo al geen merklyk overwigt bekoomt, ten minſten by de verkiezingen der Menſchen tot een genoegzaam tegenwigt tegen de Eigenliefde kan dienen, en tot eene genoegzaame ſterkte gebragt word, om

het

het evenwigt, daar het verbroken is, te herſtellen, en door haaren invloed op de Eigenliefde, dezelve te bepaalen, te wyzigen, en aan dezelve altoos eene heilzaame rigting te geeven. Het is door deeze Openbaaring van JEZUS CHRISTUS, dat de Mensch zyne waare beſtemming, den aart en de waarde zyner goede zedelyke voorneemens en bedryven leerd kennen, en de zalige gevolgen daar van in tyd en Eeuwigheid. Hier door verlicht en beſtuurd zy de Eigenliefde. Maar door die zelfde Openbaaring, word ook de belanglooze liefde van GOD tot het Menschdom op het allerleevendigst, op het allernadruklykst, en in alle haare bevalligheid, aan het menſchelyk verſtand voorgeſteld, en daar aan de Godlyke eisch verbonden tot de betooning van wederliefde jegens hem, door hem na te volgen en goed te willen en te doen aan andere Menſchen. De grondſlag van deezen eisch, naamlyk, de zo luisterryk betoonde liefde van GOD, is zo aanſpoorende daar toe, als de eisch zelve allerredelykst is. Volgd men deeze kragtdaadige aanſpooring, onze Goedwilligheid moet van eene oorſpronklyke Neiging, of eerst Beginzel van Werking, eene gevestigde deugd worden, die altyd tegen de Eigenliefde met volle ruimte opweegen kan, en ons in ſtaat ſteld, om al onze Neigingen en Hartstogten zodanig te beſtuuren, dat wy ons ſteeds op zulk eene wyze ge-

gedragen, als tot ons eigen zelfbehoud en waare welſtand, en tot nut en geluk van andere onzer Medemenſchen, het meest bevorderlyk zy, en alzo ook als meest beantwoord aan onze oorſpronklyke beſtemming, en alzins overëenkomt met onzen oorſpronklyken aanleg.

VER-

VERHANDELING,

OVER DE

VRAAGE:

IS 'ER IN DEN MENSCH GEEN ANDER BEGINSEL VAN WERKING DAN EIGENLIEFDE, EN KAN MEN ALLE DE NEIGINGEN, EN HARSTOCHTEN, DIE ZICH BY HEM OPDOEN, DAAR TOE BRENGEN; OF HUISVESTEN 'ER IN HEM OOK BEGINSELEN VAN GOEDWILLIGHEID, DIE ZICH DOOR GEENE EIGENLIEFDE VERKLAAREN LAATEN, EN VOLSTREKT BELANGELOOS MOGEN GENAAMD WORDEN?

UITGESCHREEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP;

VAN

SATURE,

FRANSCH BURGER.

ONDER DE ZINSPREUK:

Haec (testimonia) *indicant innatam esse homini probitatem et bonitatem gratuitam non invitatam voluptatibus, nec praemiorum mercedibus evocatam.*

CICERO. de Fin. Libro II. cap. 31.

VERHANDELING

OVER DE

VRAAGE:

IS 'ER IN DEN MENSCH GEEN ANDER BEGINSEL VAN WERKING DAN EIGENLIEFDE, EN KAN MEN ALLE DE NEIGINGEN, EN HARTSTOCHTEN, DIE ZICH BY HEM OPDOEN, DAAR TOE BRENGEN; OF HUISVESTEN 'ER IN HEM OOK BEGINSELEN VAN GOEDWILLIGHEID, DIE ZICH DOOR GEENE EIGENLIEFDE VERKLAAREN LAATEN, EN VOLSTREKT BELANGELOOS MOGEN GENAAMD WORDEN?

De bronnen der Zedekunde moeten in het hart van den mensch worden gezocht, en de oorzaken van haren invloed in zyn verſtand. Om de drangredenen te kennen, die geſchikt zyn tot het bewegen van 's menſchen hart, moet men met zyne natuurlyke neigingen bekend zyn, en om zyne hartstochten te beſtieren, moet men derzelver beginſelen doorgronden.

„ Is 'er in den mensch geen ander beginſel van
„ werking dan Eigenliefde, en kan men alle de nei-
„ gingen en hartstochten, die zich by hem opdoen,
„ daar toe brengen? — Of huisvesten 'er in hem
„ ook beginſelen van Goedwilligheid, die zich door

„ gene Eigenliefde verklaren laten, en volſtrekt be-
„ langeloos mogen genaamd worden." — Keren wy in ons zelven te rug, en vragen wy op onze beurt: Kan de mensch een oogenblik ophouden een gevoelig wezen te zyn, en loopt die gevoeligheid niet eindelyk dan eens op hem zelven, dan eens op zyne medemenſchen, en dikwerf op de voorwerpen zyner beſpiegelingen uit?

De vrage dus bepaald zynde, is het antwoord niet twyfelachtig, doch vereischt niet te min ene uitvoerige ontwikkeling. Dit onderwerp, 't welk verdient het oog der Wysgeerte allereerst tot zich te trekken, en waar op alle Wysgeren zich hebben toegelegd, is ten genoegen der Wyzen nog niet behoorlyk opgehelderd. De menschkennis zal ſteeds de moeilykſte van alle konſten zyn, even als zy ook de alleroudſte is. SOCRATES, die haar van den hemel liet afdalen, meende zich by het menſchelyk geſlacht verdienſtelyk te maken, door het onderzoek der natuur voor dat van zyn eigen hart te laten varen.

De Zedekundige Wysgeerte maakte zich de naſporingen van SOCRATES en zyne leerlingen ten nutte, zy wist haar voordeel te doen met de twisten der ſecten, die na hem opſtonden. Onder ons heeft de Zedekunde met den Godsdienst verenigd gene ſecten gekend, en in een zeker opzicht kan dit geen kwaad: de rede heeft nu niet meer tegen

de

de partydige gehechtheid aan het een of ander leerſtelſel te kampen. Maar aan den anderen kant hebben de kluisters van den Godsdienst het aloud gezag der Wysgeren vervangen, en dit is de voornaamſte reden, die *Europa* heeft belet, om op het voorbeeld van *China* overal ſcholen voor de deugd open te zetten.

Ondertusſchen zyn wy tot een tydperk gekomen, dat voor den zedelyken mensch nieuw is; de behoeften der menschheid, die zich algemeen doen gevoelen, hebben ons een eenvoudiger en zich verder uitſtrekkend beginſel ontdekt, dan de verbeelding en de rede zelve; namelyk het gevoel. Het opkomend geſticht der Theophilanthropen in *Frankryk*, even zeer verwyderd van den Sophistiſchen geest der aloude ſecten, als van de waanzinnige verdichtſelen van den godsdienst-yver, moet een blykbaar kenteken zyn van de Eeuwe der Goedwilligheid. De geleerde Genootſchappen zyn vooral verpligt om de loopbane van het onderwys open te zetten, en de grondſlagen te leggen van den nieuwen tempel.

TEYLER'S Stichting te *Haarlem* zal eenen dubbelen roem verwerven, door den eerſten ſteen van dat gebouw gelegd, en tevens de wetenſchappen tot het ware doel van hare inſtelling terug gebragt te hebben. De Wyzen van den ouden tyd ſtelden raadſels voor om uit te leggen, maar de onzen, beter

verlicht dan zy, vorderen waarnemingen. Laat anderen hun dan hunne geleerde beſpiegelingen aanbieden; ik voor my kan hun niet anders toebrengen dan het eerbewys van myn inwendig gevoel, met myne dankbetuigingen voor het nut, dat hun voorlieeld den menſchen in het algemeen, en myn vaderland in 't byzonder, aanbrengen moet.

EERSTE AFDEELING.

Alle de verſchynſelen, die wy in de menſchelyke daden waarneemen, zyn met de eigenliefde, als met haar oorſprongelyk beginſel verbonden. Terwyl de mensch zich in het algemeen maatſchappelyk ſtelſel mede gerangſchikt vindt, maakt hem eene gedurige aantrekkingskracht zelven tot het middenpunt van alle ſtelſelen. Door dwang moet hy aan de wetten onderworpen worden, of men moet 'er hem de bekrachtiging van voorſtellen, ontleend uit zyn eigen belang. Alle dingen in de natuur hebben haar oorſprongelyk beginſel; en de gevoeligheid der bezielde weezens moet noodzakelyk het beginſel van hun aanwezen en van hunne daden zyn.

Deze gevoeligheid, die aan al wat adem heeft eigen is, gaat van de zinnen in het hart, en al des zelfs *organen* over, en vertoont zich naar buiten door deze twee uitwerkſelen; de zucht naar ver-

maak,

maak, en den afkeer van ſmart. Niets beſtaat te vergeefs in de natuur, voor alles moet ene reden zyn, wyl alles naar een zeker doel is ingericht. Maar door in onze ziel neigingen te onderſtellen, onder ene andere wyziging dan die van het vermaak, ſtelt men tegenſtrydigheden in haar wezen, en keert haare eigene gewaarwordingen tegen haar zelve aan. In tegendeel ſchynt de Voorzienigheid het gevoel in den zetel van het leven te hebben geplaatst, als een ſchildwagt, die, dan eens lydelyk, ons ſlechts van het dreigend gevaar waarſchuuwt, en dan eens werkzaam, in het binnenſte der ziele de ſtrydbare manſchap gaat opwékken, die altyd gereed is om hetzelve aftekeren. Het was geenszins genoeg, dat het gevoel beſtemd ware om als een baken te dienen, tot aanwyzing der klippen, waar tegen onze broze kiel zich ligtelyk konde verbryzelen; het was niet genoeg, dat het in ons hart, als in ene ſterkte, beſloten ware, om in geval van nood van daar alle aanvallen te kunnen afweren: na dat gevoel met de nodige krachten tegen onze vyanden te hebben gewapend, voorzag de goede natuur het van ene aangenaame aandoening, by de aannadering van die voorwerpen, welke of tot de voortplanting des menſchelyken geſlachts, of tot de inſtandhouding van het zelve, of tot de volmaking van deszelfs vatbaarheden, dienen moeten.

Voor hoe groote uitbreiding ook het onderwerp, dat

dat ik behandel, vatbaar zy, zal ik my niet ophouden met de meningen der Wysgeren omtrent de natuur of den zetel onzer ziele te doorsnuffelen; ik zal met enen DESCARTES en meer andere Physiologen niet onderzoeken, welke de invloed der lighamelyke bewerktuiging en der geäartheid op onze zedelyke vermogens zy; ik zal niet nasporen, wat men al gedacht hebbe over de werkingen van het verstand, de verbeelding, de vryheid en de andere inwendige beginselen der menschelyke daden; dit alles kan het werktuiglyke der gewaarwordingen veelligt ontvouwen, maar wy moeten ons vooraf verzekeren, dat zy waarlyk bestaan. Wy willen de wyzigende, en niet de werkende oorzaak van hun bestaan kennen (*a*).

Van alle de waarheden, die de mensch van zyne zelfkennis ontleent, is deze voor het verstand en het hart de duidelykste; dat hy niets wil en niets doet dan vermaakswege en vermaakshalve. Vermaak en smart zyn de twee beginselen des goeds en des kwaads, die onderling de wereld te samen gedeeld hebben. 'Er is geen Wysgeer, hoe streng, geen Dweper, hoe buitensporig ook, of hy heeft het vermaak in zyne grillige bepalingen aangenomen, offschoon hy te gelyker tyd het bestaan 'er van ontkend hebbe.

't Is

(*a*) Leur cause *formelle* et non leur cause *efficiente*.

't Is de enige duurzame en eenparige leerſtelling, die wy van die menigte oude Scholen hebben overgehouden, welke elkander ſteeds op het hevigst beſtreedden, en het echter allen eens waren in het zoeken van het hoogſte goed. Het is merkwaardig, hoe by de driehonderd wysgerige meningen aangaande dit éne onderwerp (*a*) het voorgeſteld beginſel omſingelen, het van alle kanten aanvallen, en het niet te min onwrikbaar, als ene onbeweeglyke rots, ſtaan laten te midden ener wyde zee van tegenſtrydigheden. De ſecte der Stoïcynen, die de ſmart en het vermaak met voeten treedde, beſchouwde men als ene dwaasheid; maar zou zy zich wezenlyk wel hebben kunnen ſtaandehouden, indien zy hare beloning niet gevonden had in dien in zich zelven gekeerden trots des wyzen, die hem zich zelven boven God verheven deed verklaren (*b*)? Alle Volken, alle Wetgevers, alle Godsdienſten hebben niets anders ten oogmerk gehad, dan het geluk in dit of in het volgend leven.

Indien de gewoonte ene twede natuur is, gelyk PASCAL zegt, dan is zy zulks niet dáárom, dat zy de natuur zelve verandert, maar zy verruilt dikwerf de eerſte voorwerpen harer keuze voor an-

de-

(*a*) AUGUSTINUS *de Civitate Dei*, Lib. XIX. Cap. 1.

(*b*) Ferte fortiter, hoc est, quo Deum antecedatis, ille extra patientiam est, vos ſupra patientiam. SENECA.

deren onaangename, wier indruk door hare langdurigheid verzwakt; de gewoonte paait de natuur met de middelen, die zy gebruikt, even als een hoveling, die hare neiging inwilligt, om haar te beheerschen. Des niettegenstaande blyft het wezen van den mensch onveranderlyk; de maatschappye bootst de natuur na met hare straffen en beloningen, en de godsdienst door zyne bovennatuurlyke leerstellingen van hel en paradys.

Maar wat is dan eigenlyk het onderwerp van deze Verhandeling? Wy moeten in dezelve de hoedanigheden en omstandigheden bepalen, waarin onze ziel vermaak scheppen kan, en onderzoeken, of er ook anderen zyn, dan die, welke met het eigenbelang in een onmiddelyk verband staan; hoedanigen zyn de gezondheid, de sterkte, het vermaak, de volmaking van de ziel of van het lichaam, en die voorrechten eindelyk, die enkel in de verbeelding bestaan: of alles wat gemelde voorrechten, den ryktom, het vermogen, het gezag enz. vermeerderen kan. Pope (†) heeft, in navolging van de meeste Wysgeren, gezegd, dat de hartstochten gezusters zyn, en hy doet haar van éne algemene moeder, de Eigenliefde, afstammen. Laat ons zien, in welk enen zin hy zulks gezegd hebbe, en hoe men dezen grondregel der Rechtsgeleerdheid, „ dat het eigenbe-

„ lang

(†) In zyn *Esset on Man.*

„ lang de maatſtok onzer daden is," te verſtaan hebbe.

Ik onderſcheide drieërleie ſoorten van belangen: het *phyſiek* belang, of dat des lichaams, (het zinnelyk genot,) het *denkbeeldige*, of dat geen, 't welk wy ſtellen in de denkwyze van anderen omtrent ons; en eindelyk dat gene, 't welk wy ſtellen in het verſtandelyk en zedelyk vermaak, dat onze ziel geniet van wegen een voorwerp, dat haar vreemd is. Overal waar ik in het vervolg van *zelfbelang* ſpreek, zal ik onder die benaming het eerstgemelde ſoort verſtaan; terwyl ik bepaaldelyk den naam van *eigenliefde* geven zal aan het belang, dat wy ſtellen in het gevoelen van anderen, dat ons dan eens tot kleine, en dan eens tot groote dingen brengt; en eindelyk zal het vermaak, dat wy genieten, wanneer wy door iets, dat ons vreemd is, geroerd worden, onderſcheidene benamingen aannemen, naar het voorwerp, waar toe wy het betrekkelyk maken.

Men kan de gevoeligheid vergelyken met den oorſprong van ene rivier, die zich in verſcheidene armen verdeelt; het komt er eigenlyk op aan, dat men wete, of alle die armen naar het hart terug keren, van waar zy haaren loop begonnen hebben; of de aandoenlykheid des lichaams, de gevoeligheid des harte, en die vatbaarheid van den geest, welke deszelfs onderſcheidene hoedanigheden wyzige, ſlechts een en hetzelfde zyn, en of men de aandoeningen

(*ſenſations*), de gevoelens (*ſentimens*), en de gewaarwordingen (*perceptions*), onderling vermengen moete. Indien alle onze denkbeelden van onze zinnen afkomſtig zyn, dan moet men met den Schryver van het boek *de l'Esprit* zeggen, dat alle onze neigingen en begeerten, eigenlyk genomen, van de lichamelyke aandoenelykheid afkomſtig zyn, volgens dien ſchoolſchen ſtelregel: „ dat de kennis voor den „ wil gaat." Maar in plaats dat, volgens dit ſtelſel, de ziel lydelyk zou zyn in het voortbrengen der denkbeelden en gevoelens, is het door eigene ondervinding ligt op te maken, dat zy 'er door zich zelve dadelyk toe medewerkt, wanneer zy over hare aandoeningen oordeelt. Wanneer zy dan de byzondere hoedanigheden der voorwerpen onderling vergelykt, is dit ene daad van het oordeel, en als zy die hoedanigheden onderling vergelykt, die tot den zin van het gevoel betrekking hebben, dan is dit ene daad van den wil. Dus vertoont zich de werkzaamheid van het verſtand in de rede, en die van het zedelyk gevoel in den wil, zonder een van beiden afhangelyk te wezen van de lydelyke aandoenelykheid des lichaams.

Indien de mensch beſtemd ware, om afgezonderd te leven, om een omzwervend geſlacht te helpen uitmaken, even als dat van de dieren, dan zou hy, gedwongen om alleen aan zich zelven te denken, alleen zich zelven beminnen, en als het middenpunt

punt van alles beſchouwen; maar wat veroorzaakt de ſtaat der maatſchappy? Dat hy, van een gedeelte van den last, dien de natuur hem oplegde, door hem aan zich zelven over te laten, door zyne natuurgenoten ontſlagen, een dankbaar oog tot hen wendt, en hen in zyne genegenheid doet delen. Nog meer. De onderlinge overeenkomst, die 'er in hunne bewerktuiging plaats heeft; het levensbeginſel, dat hun allen gemeen is; de beweging, het denk- en gevoel-vermogen, dat door middel van de ſpraak en het oog het binnenſte van ons zelven uit de ene ziel in de andere doet overgaan: zo vele wonderen, waar over wy ons onderling verheugen, maken den mensch tot het naaste en ſchoonſte voorwerp, dat 'er voor den mensch in de natuur aanwezig zy. Te beminnen is ene behoefte, waar aan wy, even gaarn als anderen, voldoen; en indien wy meestal onze medemenſchen niet dan om ons zelven beminnen, zo doet ons toch het vermaak alléén, dat 'er gelegen is in anderen lief te hebben, ſomtyds gevoelen, dat wy vatbaar zyn om hen om hun 's zelfs wil te beminnen. Dan is het hart niet meer eenzaam, het breidt zich uit, en vormt in een zekeren zin twee polen, waar van de ene naar hem zelven gekeerd is, en de andere naar de gevoelige wezens, die hem omringen. Zonder deze twee verenigde bewegingen, die door het vermaak het eerst in werking worden gebragt, is het ſamenſtel van den mensch niet

te verklaren. De Ouden heetten deugd die juiste maat, welke beiden in evenwigt hield, en hieromtrent had ieder zyne byzondere mening. Het Lyceum, de Academie, de Porticus en alle de andere Scholen hebben verſchillende bepalingen van de deugd gegeven, welke allen tot drie hoofdpunten kunnen gebragt worden, de welvoeglykheid, de voorzichtigheid, en de goedwilligheid, ieder van welke in ons ene neiging onderſtelt om ons na haar te ſchikken. De welvoeglykheid onderſtelt zucht tot orde; de voorzichtigheid liefde tot ons zelven, en de goedwilligheid liefde tot onze evenmenſchen.

De onaandoenelykheid van den Stoïcyn is een mengſel van trotsheid of eigenliefde en van ene behoorlyke onderwerping aan de hoogſte wet des noodlots. De gematigdheid, die ARISTOTELES leraarde, en de ſpreuk van SOCRATES, *niets te veel*, vereiſchen, eer zy op onze gevoelens kunnen worden toegepast, ene liefde tot welvoeglykheid, die ze onderling door middel van elkander wyzigt.

De *numeri* van PYTHAGORAS, de *ideën* van PLATO, die door de *harmonien* de Zedekunde even zo als het ſtelſel des Heeläls verklaarde, hadden de liefde tot orde ten doel, aangevuurd door de liefde tot het goede, die de algemene goedwilligheid uitmaakt.

De *voluptas* van EPICURUS, of de konst van de vermaken met voorzichtigheid te genieten, is tevens

de

de konst van alle de gezellige genegenheden van ene verſtandige zelfs-liefde af te leiden. En DIOGENES, dien PLATO enen *dwazen Socrates* noemde; die aan de deugd, welke hy hoonde, niet geloofde, zich binnen ene volſtrekte rust en de dierlyke drift naar de behoeften der natuur beperkte; ſchynt door het gevoel van hoogmoed aan ZENO te behoren, wiens ſtrenge uiterlykheden hy aannam, en door zyne zucht tot rust aan EPICURUS. Men kan op DIOGENES toepaſſen, het geen MONTAGNE van ARISTIPPUS en van ZENO afzonderlyk zegt; van den eerſten namelyk, dat hy alleen het lichaam beſchermde, even als of wy gene ziel hadden: van den anderen, dat hy alleen voor de ziel zorgde, even als of wy geen lichaam hadden. In SOCRATES, zegt hy, vindt men de ware middelmaat. Door dit gezegde laat zich de bynaam, dien PLATO aan DIOGENES gaf, verklaren.

Ziedaar dan het zelfbelang aan de ene, en den hoogmoed aan de andere zyde, als hoofdbeginſelen in de lere der Griekſche Wysgeren aangenomen, en naast hen den goddelyken PLATO, enen tempel ſtichtende ter ere van de liefde voor het ſchone; hier is het, dat men die by de oudheid zo vermaarde verdeling ontmoet tuſſchen het zinnelyk goede en het welvoeglyke; tuſſchen de ſchool van EPICURUS en de ACADEMIE; als mede de berugte weegſchaal van CRITOLAUS, ten opzichte van welke hy meende, dat,

dat, wanneer men op hare ene zyde de goederen der ziel en op de andere die des lichaams met die der fortuin gelegd had, gene zyde het overwigt hebben zoude, al voegde men by deze ook de aarde en de zeëen (*a*).

Maar het is aan het gevoel, dat het te beslisſen ſtaat, of de Epicureërs met recht de vermaken der ziele, die zy niet van het lichaam kunnen afleiden, aan de eigenliefde toeſchryven; wy hebben thans te beslisſen, of men hun die gewaarwordingen der ziel, die bekoringen der wetenſchap, waarin vele wyzen het geluk hebben geſteld, afſtaan moet (*b*). Die liefde tot het ſchone, welke PLATO zo ſchoon beſchreven heeft, en die in de wysbegeerte zo wel als in de tale der ouden, zo vele heerlyke wendingen en beelden heeft daargeſteld, en in de latere tydvakken van den ſmaak, veroorzaakt heeft de mystieke en overdrevene voortbrengſels van een vernuft, dat door de gehele wereld geliefd en bewonderd is (*c*); die neiging van nieuwsgierigheid, waarvan CICERO zegt, dat de kinderen zelfs niet door bedreigingen nog vrees (*d*) af te brengen zyn; die zucht tot nabootſing, die den ſchranderen ARISTOTELES van den mensch deze bepaling heeft doen geven, dat hy een

(*a*) *Tuscul. Quaeſt.* 17.
(*b*) ARISTOTELES in 't byzonder.
(*c*) FENELON *Maximes des Saints.*
(*d*) CICERO *de Finibus.*

een *nabootsend dier* (*a*) is; die zucht voor de oudheid; die lust tot het geheimzinnige, die door de kennis wordt te niet gedaan, en echter altyd weder opkomt; dat vermaak, 't welk onze verbeelding schept in het verdichten en opsieren van stoffelyke of levendige voorwerpen; zo vele verschillende smaken, zo vele aangename gewaarwordingen, die zo onderscheiden geschakeerd en zo verschillend gewyzigd zyn, dat de ziel de wyzigingen harer aandoeningen schynt aantenemen en te ontlenen uit de onbekende ruimten van het oneindige.

Hoe! is die eenzaamheid, in welke de ziel aan onze waarnemingen ontglipt, niet diep genoeg, om haar aan de eigenliefde te doen ontsnappen? heeft dan de heersende mening aan de bekende wereld niet genoeg? Is het niet genoeg, dat men haar als koningin haren zetel onder de menschen heeft zien vestigen, en alle de eeuwen en oorden der wereld vervuld gezien met de gedenktekenen van menschen en volken, die aan haren heiligen dienst zyn opgeofferd? Is het niet genoeg, dat men doden en levendigen, ja den nakomeling zelf tot rechter over hare zegepraal heeft gesteld, en dat alles, zelfs de wyze BACO (*b*), dien afgod heeft omhelsd, even als

(*a*) ARISTOTELES, Libro IV. Poëticorum.

(*b*) BAÇO, dien zyne eeuw miskende, droeg zynen naam en zyne werken op zyne nakomelingschap over.

als ALEXANDER het Standbeeld van ACHILLES omhelsde? Dusdanig is het gebied van het heerschend gevoelen. Maar het is niet vreemd van ene onrechtmatige uitbreiding: men ontkent de natuurlyke aantrekkelykheid, die verstandige wezens noodzakelyk voor de waarheid hebben moeten; men ontkent de neiging tot tederheid, die aan gevoelige wezens natuurlyk eigen is; men ontkent eindelyk de gehechtheid aan billykheid, die gezellige wezens hebben moeten. En men zou daar voor in de plaats willen stellen dat zelfbelang, welks gedurige strekking tot *egoismus* den mensch met alle magt van het lichaam der maatschappy poogt los te maken; men zou daar voor in de plaats willen stellen die konstdrift, die door onze onderlinge maatschappelyke yverzucht is voortgebragt; als of wy de zuivere weldaden der onschuldige natuur niet konden genieten, zonder 'er het vergif van ene opvoeding, die op het belang gegrond is, onder te mengen. O hoe weinig is dit met de waarheid overeenkomstig!

Wy hebben over de verwondering, over de nieuwsgierigheid, over de zucht tot nabootsen, over den smaak voor de oudheid en het geheimzinnige, als van byzondere geneigdheden des gemoeds gesproken; dezen zyn daarenboven even zo vele beweegredenen, die onze neiging tot onze medemenschen bepalen; een schoon lichaam, een groot vernuft, een hoogbejaarde grys, een model, dat men zich ter nabootsing

fing voorſtelt, ene diepe kennis, een aanzien van geheimzinnigheid, de naam van vreemd of onbekend, verwekken in ons verſchillende belangen, en dat alleen door de hoedanigheden, die ik zo even opgegeven heb. Welk ene kracht geven de meesten dier neigingen niet aan onze gevoelens en hartstochten? Vernuft, kennis, ondervinding zyn dikwerf genoeg, om de vriendſchap te beginnen, en de genegenheid wordt even dikwerf door het geheim, door de nieuwheid, of door de gelykenis, die ons door hare nabootſing vleit, als uit het zien van een ſchoon model of het bemerken der bevalligheden van enen helderen geest, geboren. Het is dus ter gelegenheid dier hoedanigheden, die vooral met de byzondere werking van het harsſengeſtel overeenkomen, dat zich ſomwylen de goedwilligheid openbaart. Ik noem haar goedwilligheid uit neiging, uit hoofde van de oorzaak, die haar voortbrengt, en om haar te onderſcheiden, indien ik my zo uitdrukken mag, van de goedwilligheid uit *inſtinct* of uit grilligheid, die haren grond heeft in 's menſchen dierlyk beſtaan, van die hartelyke en medelydende goedwilligheid, die het menſchelyk geſlacht ſchynt eigen te wezen, en van de goedwilligheid uit belang, die alle levendige wezens onderling gemeen hebben.

Wel is waar, dat de vermaken van den geest ook van hunnen kant een anderſoortig belang uitmaken; doch dit behoort noch tot het zelfbelang, noch tot

de eigenliefde. „ De zielen, zegt PLATO, in een „ ander leven toegelaten tot de beſchouwing van „ het voorbeeldig en algemeen ſchoon, zyn onder- „ ſcheidenlyk getroffen geweest door deszelfs ver- „ ſchillende ſoorten, en dit is de oorſprong van den „ byzonderen ſmaak, en van de wyziging van geest, „ die ieder met zich ter wereld brengt." PLATO heeft recht; toen PETER *de Grote* in een ogenblik van verrukking het ſtandbeeld van RICHELIEU omhelsde, toen MALLEBRANCHE zyn genie onder het lezen van DESCARTES als vooruit gevoelde, en toen dat van LA FONTAINE eensklaps uit ene ode van MALHERBE als ontſprong, zullen wy daar van zeggen, dat de eigenliefde of het zelfbelang hun ſtilzwygende die indrukken mededeelde? Neen voorzeker, de eigenliefde en het belang gaan niet gepaard met de geestdrift, en de held zelf is om gene andere reden zo driftig naar eer en roem, dan om dat hy in zich zelven grond vindt, om de algemene achting, die hy geniet, te wettigen. En, wat meer is, het komt my voor, dat de algemene vooroordelen aangaande de *mode*, de uiterlyke manieren, en andere even beuzelachtige zaken, wier gehele wezen in de goedkeuring van anderen ſchynt te beſtaan, by ons veel minder belang zouden verwekken, indien zy niet verbonden waren met een zeker inwendig beginſel van achting, op de nuttigheid of aangenaamheid daar van gegrond.

Maar

Maar wat belang, welke eigenliefde vindt gy toch in het vermaak, dat wy gemenelyk ſcheppen in de beſchouwing der gedaanten van zekere bloemen, der pluimaadje van zekere vogelen en van andere voorwerpen, waar van het gebruik ons onbekend is, — in het genoegen dat ſommigen vinden in de naſporing van afgetrokkene betrekkingen, wier toepaſſing onbekend is? Welk verband inzonderheid kunt gy ontdekken tuſſchen enen geest, als dien van ARCHIMEDES, die zo zeer ingenomen was met de driftige lust tot overdenkingen, en de vreemde genegenheden, die gy in den mensch veronderſtelt? Te vergeefs zoudt gy onder de menſchen zoeken terug te brengen dien geest, zo gewoon te midden der geesten (*intelligences*) te leven; indien hy al de goedkeuring der menſchen enigzins op prys ſtelt, is het om dat zy vatbaar zyn voor de liefde tot de waarheid, en hy is veel meer getroffen door de goedkeuring van enige mannen van vernuft, dan wanneer de faam zynen naam door het Heeläl met roem verſpreidde. Gy meent, dat hy hun zyne ontdekkingen alleen vertoont, om van hun betuigingen te ontvangen van het gevoel zyner meerderheid of begaafdheden; doch kent uwe dwaling: hy veracht dergelyke betuigingen, hy wil alléén de vorderingen kennen, die hy op den weg der waarheid gemaakt heeft, en gy zoudt de gehele wereld kunnen vernietigen, zonder hem in het genot van de beſpiegeling zyner denkbeelden

te ſtoren. En indien 's menſchen geest niet ene zekere verwantſchap had met orde en waarheid, zou hy dan wel immer enige redenering, enig beeld, enige gedachten onthouden? Alles zou veel eer over hem als over een ongevoelig ys heenglyen, dat omtrent alle onderwerpen even onverſchillig was; de onmogelykheid waarin wy zyn, om ene valſche redenering te onthouden, wanneer die niet door de ene of andere plaatſelyke omſtandigheid bepaald is, ſtrekt daar van ten bewyze.

De nieuwsgierigheid, uit ene zuivere bron ontſprongen, welke de eerſte neiging is, die zich in het hart van den onſchuldigen en afgezonderden mensch verhief, neemt de onzuivere inmengſels van het belang of van het gevoelen van anderen niet aan. Hoe dikwyls heb ik myne vrye uren niet enkel aan het vermaak van lezen toegewyd? Hoe vele onbekende geleerden en konſtenaars zyn 'er niet, die in hunne eenzaamheid vermaak ſcheppen, en die onwetend van hunne bekwaamheid, niet eens zoeken uit dien eenzamen en duisteren ſtaat te geraken? De nieuwsgierigheid was de drift van dien onvermoeiden PLINIUS, wiens volſtandige werkzaamheid onze bewondering trekt, en die, door den rook van den *Veſuvius* verſtikt, zyne begeerte om dien vuurberg te doorgronden met den dood bekocht. De nieuwsgierigheid is ene drift, eigen aan de brandende verbeelding van die genen, welke men zich in het graf

heeft

heeft zien ſtorten, om den dood, als 't ware, zyne geheimen te ontrukken (†). Zy is het, die met de aantrekkelykheden der oudheid vermengd, dagelyks gehele gezelſchappen van reizigers tot op de puinhopen van *Italien* en *Griekenland* lokt. Zy bedekt zich opzettelyk met den ſluijer van geheimzinnigheid, om, door het contrast van de duisterheid en haar eigen licht, van het laatſte des te beter genot te hebben, en, of het voor haar nog niet genoeg ware, de zucht tot het onderzoek der oudheid te hebben voortgebragt, is boven dien, aan haar, die naar al wat nieuw is haren oorſprong ſchuldig. En niets is met de levendigheid van dit gevoel te vergelyken. In de bewondering is de geest lydelyk, in de nieuwsgierigheid is zy werkzaam. De bewondering rust in het middenpunt van enen grenslozen omtrek, en de nieuwsgierigheid houdt zich in het midden tusſchen twee oneindige *progreſſien*, waar van de ene naar het voorledene en de andere naar het toekomende voortrukt.

O gy vurige beminnaars der wetenſchappen! gy driftige vrienden van het *ideaal* ſchoon, indien in den loop uwer naſporingen, en te midden van dien gloed,

(†) Ene Engelſche Dame verhing zich, na het lezen van SCHERLOK over de *Onſterfelykheid der Ziele*, en ſchreef vooraf op haren ſchoorſteen dit vers:

SCHERLOK! ik twyfel nog en ga my zelf verlichten.

RACINE in zyne Dichtſtuk *de Religie*; in een boot op den 3. Zang.

gloed, die aan uwe werken vuur en leven byzet, uw geest den prikkel van het belang of van de eigenliefde niet behoeft, om daar door te worden voortgejaagd, indien gy zelfs uwe pen of uw penſeel onder haar yskoud vergif voelt verkoelen, ſtrekt ons dan hier tot getuigen der waarheid: wanneer uwe onbezielde *copiën* in onze ziel dien levendigen ſmaak, dat fraai vernuft doen overgaan, dat u bezielt; zal men dan nog tot de eigenliefde of tot het belang de toevlugt moeten nemen, om dat geen te verklaren, 't welk wy in ons gewaar worden op het gezicht van het levendig model zelve? 'Er ſchuilt nog belang nog eigenliefde in het vermaak, dat wy ſcheppen uit de beſchouwing der hoedanigheden, die in de werken der konst zyn uitgedrukt; en zou het dan kunnen ſchuilen in het vermaak dat wy genieten, door die zelfde hoedanigheden in de werken der natuur uitgedrukt te zien? Neen voorzeker! ik beroep my op alle onbevooroordeelde gemoederen; wy hebben ene natuurlyke liefde voor de wetenſchappen, voor het vernuft en voor ſommige hoedanigheden der ziele, als eerbaarheid, voorzigtigheid en gematigdheid, al trekken wy daar van geen ander voordeel dan de aangename aandoening van dien verſtandelyken en zedelyken zin, die 'er ons de volmaaktheid van doet kennen.

De denkbeelden der dingen maken op ons enen indruk, die met die dingen zelve overeen komt.

Zo

Zo doet ons het verhaal van een onweder, van een gelukkig of ongelukkig voorval op ene wyze aan, die overeenkomt met de aandoening, die wy ondervonden zouden hebben, indien wy zelven het onderwerp van een dergelyk verhaal geweest waren. Op gelyke wyze doet ons het denkbeeld van het zedelyk goed en kwaad ook aan. Dus winden wy ons op voor ene verdichte rol, dus ſpelen wy zelfs voor andere perſonen, met zo veel waarheid, dat wy 'er ons zelve ſomtyds door begochelen. Men kent den trek van dien Griekſchen Toneelſpeler, die in ene vervoering van gramſchap, welke zyne rol hem gebood, zyn knecht vermoordde. Dit bewyst, dat de hoedanigheden der voorwerpen in het algemeen, het zy lichamelyke, verſtandelyke of zedelyke, ons aandoen, zonder dat zulks afhangelyk zy van enige uitwerking daarvan op ons, en dus geheel en al belangeloos. Zy doen ons aan, zonder dat wy daarby enig denkbeeld van vrees of hoop hebben.

Dusdanig is de eerſte trap van onze goedwilligheid voor de menſchen; wy beminnen in hun hoedanigheden van het hart, waar van wy geen nut trekken, en van den geest, welke hem, die ze bezit, alleen voordelig zyn, als eerbaarheid, moed, gematigdheid en matigheid.

Indien ik den aart en het wezen van het verſtandelyk en zedelyk vermaak te onderzoeden had, zou

ik hetzelve niet ſtellen in de aanwinst van ene nieuwe kundigheid, zo als ſommige Wysgeren doen, noch in de neiging, die wy hebben om ons aanzyn te verlengen, zo als BACO, en met hem allen, welke die hartstochten, die van de inbeelding afhangen, door de eigenliefde hebben zoeken te verklaren; noch ook, volgens St. THOMAS, in de beide, meer of min verſnelde, bewegingen van het hart, in deszelfs ſamentrekking en uitzetting (*ſyſtole et diaſtole*); noch eindelyk met de *Cerenaïci* (*a*), met ARISTOTELES (*b*) en vele nieuweren, als WOLF en SULZER, in de gematigde oefening van onze vermogens, die ons tuſſchen de rust, den vader der vervéling, en de heviger aandoening, de moeder der ongerustheid, zachtkens in evenwigt houdt. Dit laatſte gevoelen, hoe zeer ook waarſchynelyker, dan de anderen, klimt niet hoog genoeg op. Waarom ondervinden wy ſmart in plaats van vermaak, wanneer er zich een mismaakt voorwerp aan ons oog opdoet; of wanneer ons verſtand ene valſche beoordeling gewaar wordt? Dat komt daar van, zeggen zy, dat de tegenſtrydigheid der denkbeelden, en het in 't oog lopend *contraſt* der onderſcheiden delen van het voorwerp, zich tegen die

(*a*) Jucundum motum in ſenſu. DIOG. LAERT.

(*b*) Le principal bonheur d'un être actif conſiſte dans une action conforme à leur nature.

die werking der ziel aankant, door welke zy geneigd is, om hare denkbeelden te volgen en te verénigen (*a*). En indien het de overeenſtemming der delen is, die, door de beweging gemakkelyk te maken, het vermaak te weeg brengt, moet dan het vermaak daartoe niet eindelyk worden t' huis gebragt? Is die grondkracht der ziele, welke volgens WOLF beſtaat in het voortbrengen van denkbeelden, geneigd om uitéénlopende denkbeelden voort te brengen, of zich daarin te oefenen? Het tegendeel is waar, het is veel eer in de levendige gewaarwording der wezenlyke (*identique*) veréniging der denkbeelden, dat die baarblykelykheid berust, die ons zo veel vermaak verſchaft; het is in dien ſmaak voor overeenkomst, voor evenmatigheid, voor evenredigheid tuſſchen gelykſchynende voorwerpen, dat het gevoel van het ſchoon, dat wy in de dingen of in de perſonen ontwaren, gelegen is. Het is eindelyk, zo als wy zien zullen, in de overeenſtemming der gevoelens, welke het medegevoel (*ſympathie*) voortbrengen of vooronderſtellen, als daar is medelyden, vriendſchap, rechtvaardigheid, dat de hoogſte trap van het zedelyk vermaak gelegen is (*b*).

Wat

(*a*) SULZER *Theorie des Sentimens agreables.*

(*b*) Wy kunnen in de geſchiedenis onzer denkbeelden en gewaarwordingen duidelyk zien, hoe zeer ons verſtand en onze ziel in 't algemeen genegen zy, om de dingen by een te brengen, als of zy vermaak vond in het denkbeeld van ſcheppen, als of dat van ontbinding haar ongevallig ware;

Wat hier ook van wezen moge, wanneer men alléén de drangredenen in aanmerking neemt, die de goedwilligheid in werking brengen, kan men ze tot drie hoofdfoorten brengen; wy beminnen onze medemenſchen, dan eens om hunne hoedanigheden in betrekking tot ons, dan eens om hunne hoedanigheden, in het afgetrokkene en buiten verband met ons zelven beſchouwd, dan eens om die hoedanigheden, geneigdheden of daden, waar door wy met hun overeenſtemmen; waar uit voortkomt de liefde uit belang of uit aanmerking van ons zelven; de volſtrekte of geheel belangeloze liefde, die ik *voorbeeldige* liefde noeme, om dat zy de natuur der dingen ten voorbeelde heeft; en de *ſympathetiſche* liefde, waar over wy nog te ſpreken hebben.

Wy hebben gezien, dat de vermaken des verſtands, onder de klaſſe der voorbeeldige liefde gebragt, de goedwilligheid opwekken, wanneer zy betrekking hebben tot anderen; en die zelfde uitwerking hebben zy ook in den omgang by de famenleving; maar wannneer ze hoger geſpannen zyn, dan dienen zy om de ziel met het voorwerp harer denkbeelden nauwer te verbinden; zy ſchynen haar van al het zinnelyke los te maken, door haar van het lichaam te ontbin-

en hangt het vermaak der *ſympathie*, dat zo levendig, zo zoet, en zo hartuitbreidend is, niet af van de overeenſtemming, die 'er tuſſchen twee gevoelige zielen plaats grypt?

binden, en van daar komt het onderſcheid tuſſchen het werkdadig en het beſpiegelend leven, waar van van wy in de geſchiedenis van alle volken ſporen vinden.

Maar het beſpiegelend leven zelf heeft de warmte van het hart nodig, om 'er zich mede te voeden; het zy dan dat het verſtand alles toch eindelyk op den mensch t' huis moete brengen; het zy dat de takken verdrogen en kwynen, wanneer de ſtam zyne voedende ſappen niet uit het hart trekt, het zy, dat zelfs de koudſte ziel den omgang met onbezielde wezens eindelyk moede worde; dit is zeker: dat de verbeelding 'er haar werk van maakt om voor ons gevoelige wezens te ſcheppen dáár, waar ze niet beſtaan. Zy is by voorbeeld genegen om ons in onze dromen die genen te herinneren, van welke wy door woestenyen afgeſcheiden zyn, als of zy ons over de droefheid wilde troosten, waar mede wy, wakende, hunne gedachtenis vereerden. Het hart wyzigt de onderſcheidene gewaarwordingen en werkkingen des verſtands, door ze voor de menschheid geſchikt te maken. Het hart doet de ziel zich hechten aan de voorwerpen, die men haar aanbiedt, en tot het zelve komen alle genegenheden, van wat aart ook, terug: even als de rivieren tot den boezem der zee.

Wanneer PLATO ſchreef, dat de ziel in een voormalig leven hare geestelyke genegenheden en genoe-

gens had geſchept, had PYTHAGORAS geleerd, dat hy onderſtelde, dat de mensch gedurende dat voorgaand aanwezen, den eerſten indruk van goed en kwaad had ontvangen, die de bron is van alle zedelyke gewaarwordingen en genoegens. Wat wilde PYTHAGORAS door deze verdichting te kennen geven? Had hy ze nodig om het aanwezen van vermaak en ſmart te bewyzen? Neen voorzeker: maar, begaafd met enen groten en veelomvattenden geest, verteerd door de begeerte om het beſtaan der edelaartige gevoelens des harte, waar mede hy zich bezield gevoelde, voor het oordeel der menſchen onloochenbaar te betogen, kon hy het getuigenis van zyn gewisſen door dezulken niet horen ontkennen, welken hy het niet voldingend bewyzen kon. En hoe toch zal men menſchen, die zich niet dan door tastbare bewyzen laten overreden, met hun eigen hart bevredigen? Dit was ten allen tyde grote zwarigheid. PYTHAGORAS overwon ze door de verbeelding te vestigen op enen wonderbaren en aan onze ziel onbekenden ſtaat, om als 't ware aan hare gewaarwordingen een gezag by te zetten, dat wy haar weigeren, wanneer zy uit haren eigen naam ſpreekt: het is toch in de daad vreemd, dat de Zedekundigen zo wel als de Wetgevers de waarheid met den ſluijer der fabel-leer hebben moeten bedekken, om haar door de menſchen te laten omhelzen.

Het

Het beginſel der algemene goedwilligheid, weleer in het *Oosten*, en by de oude *Indianen* onder het volk, even als onder de Wyzen, in de Zedeleer, in de Staatkunde en in den Godsdienst erkend, breidde zich in *Griekenland* uit door middel van de Scholen van PYTHAGORAS, SOCRATES en PLATO, en van daar door de geheele verlichte wereld. De ſecte der *Epicureërs*, alömme veracht, en met den ſchandnaam van *Epicurus-kudde* gebrandmerkt, heeft zich, onder de begunſtiging der weelde en der losbandigheid, ſtaande gehouden en voortgeplant. Te midden der burger-oorlogen van *Frankryk* vestigde LA ROCHEFOUCAULT onder ons het ryk der eigenliefde. Zy is het, die naderhand onder den naam van hoogmoed, de natuur zelve van den mensch door het penſeel van enen PASCAL vernederd heeft: terwyl het zelfbelang, in een tegenovergeſteld uiterſten vervallende, zich in *Engeland* bezig hield om de deugd te ſchenden, en door de pen van Doctor MANDEVILLE, de byna reeds vergetene onbeſchaafdheid van den Wysgeer ARISTIPPUS weder op de bane bragt. Doch te vergeefs hebben zich de Scholen (*a*), de Academien, en de Kerk zelve, onderling verdeeld om aan het zelfbelang verdedigers te bezorgen; te vergeefs wist onverdraagzaamheid en hoog-

(*a*) Het is geen tachtig jaar geleden, dat alle de Scholen nog van deze vraag weergalmden: *Utrum omnis amor noster oriatur ex amore nostri.*

hoogmoed het zelfs door heilige ſteunſels te onderſchragen; een BOSSUET, hoe veelvermogend ook, was niet in ſtaat om iets van zyn gezag aan de zaak des zelfbelangs by te zetten, en zyn gedrag diende niet anders, dan om de menſchen-liefde in het hart van FENELON den grootſten luister by te zetten. Ons, die ons de geſchiedenis van dezen ſtryd herinneren, ſtaat het te beoordelen, of wy liever in de plaats van den zegenpralenden BOSSUET, dan in die die van den ootmoedigen en onderworpen FENELON hadden willen wezen. Maar beſchouwen wy ons onderwerp wat van nader by.

Terwyl wy in de eigenſchappen van 's menſchen geest zodanige voorbeelden hebben opgezocht, die geen verband hadden met het zelfbelang en de eigenliefde, hebben wy daar van ſlechts enkele zeldzame ſtalen gevonden in zodanige perſonen, die zich door hun hart zo wel als door hun verſtand van de menigte onderſcheidden; maar wanneer wy de daden van goedwilligheid en goedhartigheid zoeken, die geheel en al belangeloos zyn, hebben wy ſlechts onze ogen om ons heen te laten gaan; de natuur, ſteeds bedacht op de onvolmaaktheden en behoeften van den mensch, zaaide deze daden met ruimer hand in den maatſchappelyken grond, even als zy op de velden het gras voor de beesten uitſpreidt. Hare voorzienende zorg maakt die dingen, welke ons het nuttigst zyn, het meest algemeen,

en

en juist dit doet ze ons uit het oog verliezen, zy treft de ogen niet van die genen, wien hare loop eenzelvig voorkomt. Het medelyden is een plant, die in de schaduw wast, haar kiem, dat zich op het gezicht van enen ongelukkigen ontwikkelt, verschaft ons even dikwerf ene vermakelyke aandoening, als wy veelmalen ongelukkigen aantreffen.

Zonder hier de geslachtlyst der menschelyke driften en neigingen op te maken, welke alle uit de liefde tot ons zelven, en byna alle uit het zelfbelang of uit de eigenliefde geboren worden; zonder te herhalen, het geen wy van die voorbeeldige liefde tot het verstandelyk en zedelyk schoon hebben gezegd, welke ons by de hoedanigheden van onze evennaasten bepaalt, en waar toe een ieder van zelf en belangeloos door zyn verstand of hart wordt aangevuurd; bepaal ik my tot de sympathetische liefde, als zynde deze minder kalm, en door hare levendige uitbarstingen meer geschikt, om ons den oorsprong en de wyzigingen der goedwilligheid te ontdekken. Het natuurlyk vermogen dezer liefde, dan eens lydelyk, wanneer het zich tot een inwendig aangenaam of onaangenaam gevoel bepaalt, dat door eens anders wel- of kwalyk-varen veroorzaakt wordt; dan eens werkzaam, wanneer het zich naar buiten vertoont; brengt in de ziel twee verschillende uitwerksels voort, waar van het ene ontkennend is, wanneer zy zich tot ene lydelyke deelneming bepaalt, die alleen

in ſtaat is om ons te beletten van kwaad te doen, en dan worden we enkel als *getuigen* getroffen; het andere ſtellig, wanneer zy rechtſtreeks zoekt het goede voort te brengen, en dan worden we als *daders* weggeſleept: het eerſte noem ik ontkennend medelyden, of meêwarigheid; het tweede ſtellig medelyden: terwyl ik den naam van goedwilligheid geef aan die kalme en hebbelyke zielsgeſteldheid, die oorzaak is, dat wy anderen genegen zyn.

Ten einde in den mensch deze drie wyzigingen van het zelfde beginſel te ontdekken, moet men met het inwendig gevoel te rade gaan; dat is de enige regel, die zich op onze vrage laat toepaſſen: iedere wetenſchap heeft hare gronden van zekerheid; de overnatuur- en zedekunde kennen 'er gene anderen, dan het inwendig oordeel; daar door was het; dat men weleer de leer der Pyrrhonisten wederlegde, die door redeneringen niet te weêrleggen was; door dat inwendig oordeel hebben wy de onbeſtrydbare drogredenen van Doctor BERKLEY beantwoord; daar door zyn wy overtuigd geworden van het wezenlyk beſtaan onzer vryheid en onzer zielsvermogens, wanneer dezelven door redeneringen twyfelachtig worden gemaakt. Dat zelfde inwendige oordeel moet ons den waren toeſtand van ons hart doen ontdekken; of namelyk het aanſchouwen van eens anders leed ons treft, zonder dat wy daar over nadenken; of wy in zyne vreugde delen; of wy ons

ſpoedig naar den ongelukkigen voelen heêngetrokken; of onze innerlyke bewustheid ons in onze edelaartige gevoelens noch zelfbelang noch eigenliefde ontdekken doet. Welk ſoort van redeneringen zouden toch in ſtaat zyn, om in onze gedachten twee beginſelen te verwarren, die de onmiddelyke gewaarwording der zedelyke baarblykelykheid van elkanderen onderſcheiden heeft?

Om deze aanmerking te beter te ontwikkelen, willen wy de grenzen van het zelfbelang en van de eigenliefde bepalen. Zo dikwerf de oorzaak van het zedelyk gevoel niet in ons zelve ligt, is het doel, naar 't welk wy door dat gevoel ſtreven, zeer zeker buiten ons zelve gelegen, en er heeft geen zelfbelang by plaats; dan het inwendig vermaak of de innerlyke ſmart, waar van wy zelve het voorwerp niet zyn. Die genegenheden kiemen, even als alle de anderen, op den bodem des harte; maar het zaad, waar uit ze voortſpruiten, komt van buiten het zelve.

Immers, indien het eerſte, dat ons in alle denkbeelden treft, de woorden zyn, die dezelve uitdrukken, ziet dan vooreerſt, welk denkbeeld in u ontſtaat by het uitſpreken van de woorden *medelyden*, *menſchelykheid*, *deugd*? Welke is derzelver afleiding? Welken zin hecht het gemeen, dat veel gelukkiger ſlaagt in dat gene uitteedrukken, wat het gevoelt, dan wat het denkt, aan deze woorden? Hoort gy het

immer de woorden van *deugd* en *weldadigheid* met dat van *belang* verwarren? Hoort gy het ooit een goedaartig en medelydend mensch belangziek noemen, en is het dat gemeen niet, dat het woord *menschelykheid*, ten gebruike van het menschelyk geslacht, in alle talen ingevoerd heeft?

Welke gewaarwording geeft aan het gemeen deze zo fyne en echter zo onveranderlyke onderscheiding in? Laat ons, eer wy dezelve verklaren, bewyzen, zo als wy het reeds te kennen hebben gegeven, dat het medegevoel, dat ons in eens anders vreugd en smart doet delen, uit dezelfde bron, als het medelyden voortvloeit; en vestigen wy daar toe onze aandacht op de drieërleie betrekkingen, in welke de menschen zich doorgaans onderling beschouwen; als meerderen namelyk, gelyken en minderen; wy zien, dat, ten aanzien der meerderen, de gevoeligheid meestal in belang of wangunst verandert; ten aanzien van gelyken in goede diensten, in het bewyzen van welke dan eens de eigenliefde en dan eens het zelfbelang over de goedwilligheid heerscht, en dat ten opzichte der minderen het medelyden gemenelyk de andere aandoeningen bedekt.

Uit deze huishouding volgt, dat het medelyden zich geensins noch met het zelfbelang noch met de eigenliefde laat verénigen, en dat het altyd die genen, welke 'er de voorwerpen van zyn, in enen staat van ongesteldheid, van behoeftigheid, of van

zwak-

zwakheid onderſtelt. In de daad, indien, volgens de aanmerking van HORATIUS, onze ziel niet minder genoeglyk wordt aangedaan over de vreugde van anderen, dan zy over derzelver leed ſmart gevoelt (a); zo is daar van de reden; dat wy alsdan onderſtellen, dat zy iets hebben aangewonnen, dat hun te voren ontbrak. En van denzelfden aart zyn ook onze geheime gedachten, wanneer wy in ene vreugde delen, waar van ons de oorzaak onbekend is. Het is opmerkelyk, dat alle genoegens en aangename gewaarwordingen ontſtaan na het voldoen van enige behoefte, naardien zy op ene uitdrukkelyke of ingewikkelde begeerte volgen. Dusdanig is het denkbeeld, dat ons by eens anders vreugde doet glimlachen, en het verſchilt by ons niet anders van het medelyden, dan om dat dit enen pynelyken toeſtand der ziele uitdrukt, dien zy op het zien van enig tegenwoordig leed of behoefte gevoelt, terwyl de ſympathetiſche vreugde ontſtaat op het gezicht van een kwaad, dat zy zich in het voorledene verbeeldt.

Gy ziet hoe zeer onze betrekkelyke gevoelens zich trachten op gelyken toon te ſtemmen met de zwakheid onzer medemenſchen, als waren zy geſteld om haar te hulp te komen. Nu zal de ervaring zelve ons door

(a) Ut ridentibus arrident, ita flentibus adflent humani vultus. HOR. de Arte Poëtica.

door voorbeelden leren kennen, in hoe verre die gevoelens ſtrydig zyn met het zelfbelang en de eigenliefde.

Laat ons tot een voorbeeld der ſydelyke deelneming in eens anders leed die ongerustheid nemen, welke wy ondervinden op het zien der gevaarlyke ſprongen van de koordedanſers, of van menſchen- of dieren-gevechten. Die ongerustheid gaat by ſommige menſchen zo ver, dat zy hen in zwym doet vallen; en 'er zyn 'er, die het gezicht van bloed, van wonden en kwetſuren niet kunnen lyden. Wat is de oorzaak van ene dergelyke aandoening, welke wy voor wezens gevoelen, die wy in een zeker opzicht als minder dan wy beſchouwen, naardien wy reden vinden, om hen te beklagen? Eigenliefde is het niet, want die werkt niet in iemand, die in flaauwte valt; belang is het ook niet, want zou het belang zyn voor het tegenwoordige? Dat komt 'er volſtrekt niet by te pas. Voor het toekomende? Ik kan het 'er niet in zien. En die zelfde menſchen, die zo gevoelig zyn voor het leed van anderen, zullen in hun eigen perſoon de hardſte beproevingen ondergaan, en manmoedig alle gevaren trotſeren. Is het de lichamelyke indruk, die, volgens het gevoelen van HELVETIUS (*a*), de tedere vezels

(*a*) L'homme humain est celui, pour qui la vue du mal d'autrui est un ſpectacle inſupportable. DE L'ESPRIT *note du* 2 *Discours.*

zels van het zintuig beledigt? Zulks zou veroorzaakt worden of door de wanſtaltigheid van het voorwerp, of door het gevoel, dat wy naar den zetel van de gewaarwording zelve overbrengen; in het eerſte geval zouden wy ons niet meer aangedaan gevoelen, dan wy door het gezicht van een geſchonden ſtandbeeld getroffen worden; en heeft het twede geval plaats, wat gebeurt 'er dan? De verbeelding van den aanſchouwer vereenigt het denkbeeld van het gevaar of van het lyden met de uiterlyke tekenen, die hetzelve aanduiden, en daar zy den moed of de krachten van den lyder in vergelyking van de grootheid van het gevaar dat hem dreigt, of van het leed dat hem treft, niet kent, zo als zy hare eigene kracht en moed in gelykſoortige omſtandigheden kent, — dryft zy alles tot het uiterſten, en ziet niet dan tekenen van beroering en elende. Zy hervormt ons in een ander, zy doet ons (als 't ware) het lichaam van den lyder aannemen, om ons zyne ſmarten mede te delen. Het is de natuur, die in den perſoon van enen harer kinderen lydt, en om onze belangneming voor hetzelve optewekken, doet zy in een zeker opzicht een wonderwerk, door ons de ſmart mede te delen, zonder het leed zelve.

Het gezicht van een byzonder ongeval, dat een gevoelig wezen doet lyden, kwetst het zintuig der gevoeligheid veel meer, dan ene wanklank het oor beledigt, of ene wanſtaltigheid het oog. De verbeel-

beelding is het werktuig, waar door wy de gevoelige wezens aanraken. Zy geeft ons, door ons gevoel, in onze medemenſchen, als 't ware, een twede leven; zo als zy ons op zodanige plaatſen, alwaar wy niet zyn, in die tyden, waar in wy niet meer leven, en in die, waar in wy niet meer in wezen zullen zyn, andermaal aanwezig doet zyn. Zy is een gedienſtige ſpiegel, ons door de natuur gegeven, niet alleen om onze geringheid en kortſtondigheid enigſins te vergoeden, maar ook om het blinde inſtinct der menſchelyke zelfliefde te gemoet te komen, die niet in ſtaat is te gevoelen, wat 'er in eens anders hart omgaat. De verbeelding, die de genoegens van den geest verhoogt; die om ons heen zo vele beminnelyke wezens ſchept, als zo vele gastheren, belast om ons in ons tegenwoordig verblyf te houden; die de tusſchenruimte, die de aarde van den hemel ſcheidt, gevuld heeft; die onze zintuigen en onzen ſmaak zo behendig naarbootst; die eindelyk het middenpunt ſchynt te wezen, in het welk zich de warmte van het hart met de vervoering des verſtands veréenigt, dan eens de aandoenelyke vezelen der harsſenen aandoet, dan eens zich om het hart ſlaat, en het door hare voorſtellingen verwarmt. Indien de dampkring, waar mede zy ons omgeeft, in onze ogen het menſchelyk ik vergroot, dikwerf ſchildert zy ons in verſtandelyke wezens, even als wy, belangen van een ander ſoort; zy is in de zedelyke wereld, de

bood-

boodſchapſter van het verſtand en den wil. De eigenliefde en het zelfbelang vinden in ons de redenen tot dat inwendig welbehagen, dat zy in ons doen geboren worden, de verbeelding vindt in onze evenmenſchen de redenen van het inwendig vermaak dat wy hunnentwege genieten, en zo groot is de zegepraal, die zy op het belang en op de eigenliefde behaalt, dat wy een minder groot en menigvuldig vermaak genieten door onze aandoeningen, dan door onze denkbeelden.

Ondertusſchen veroorzaken ons deze zelfde denkbeelden dikwerf zeer hevige ſmarten: ik heb de *Geſchiedenis van de moorden, in de gevangenisſen te Parys*, in het *jaar* 1792, (*a*) gelezen; wat zag ik daar? Ene dochter, (*b*) die haren vader gereed ziende, om onder de byl der beulen te vallen, zich in zyne armen werpt, en uitroept: „ ſlaat toe monsters! Gy zult my met hem tevens ombrengen; " en die beulen aan vader en dochter beiden het leven ſchenken! Hoe vele aanmerkingen waren 'er niet over dit tafereel te maken! Wat onzichtbre magt weêrhield op eens die handen, met bloed bemorst, en door belangzucht en woede voortgedreven? Wat magt weêrhield die Cannibalen, wier afgryſelyke en grillige eerzucht er roem op droeg, om uit menſche-

lyke

(*a*) Hiſtoire des maſſacres des priſons à Paris, dans l'année 1792.

(*b*) Mademoiſelle Sombreuil.

lyke ſchedels te drinken, en het getal der lyken aantewyzen, dat onder hunne byl gevallen was! Welk een ſchuilplaats voor het medelyden!

Maar waar kan zich het medelyden beter vertonen, dan naast de barbaarsheid. Laat ons by dit toneel enen aanſchouwer plaatzen, niet minder over het zelve verwonderd, dan verrukt. Is het de eigenliefde, het belang of het medelyden dat hem tot in zyn binnenſte ontroert? De Eigenliefde is het niet, wyl het geval hem niet raakt, en hy er ſlechts lydelyk in is. Is het het denkbeeld, waar door hy zich zelven in dat geval plaatst, en zyne aandacht vestigt op het geluk, dat hy had van aan zulk een ongeluk ontkomen te zyn? Laat ons dit beoordelen, door het eerste denkbeeld, dat in ons opkomt; is de gemoedsbeweging, die wy dan gevoelen, niet zo ſnel als onze kennis zelve? Gevoelen wy, dat daar enig nadenken, enige redenering tusſchen beide koint? Indien wy zulks niet gevoelen; waarom dan ſtaande gehouden, dat het werkelyk plaats heeft? Men heeft uit het afwezen der zelfbewustheid beſloten, dat het denken niet tót het wezen der ziel behoort, waarom zou men er dan niet uit beſluiten, dat het dadelyk gevoel van het belang ook niet tot haar wezen behoort? In dit alles gaat het gevoel de gedachten vooruit, en hier in vertoont het zich natuurlyk; want het is de wetenſchap alléén, die men door nadenken verkrygt: niet dat ik

ont-

ontkennen wil, dat ons gevoel even als onze kennis uit de gemene bron der gewaarwordingen voortvloeje; maar de kennis ontſtaat door vergelyking, en het onderſcheiden gevoel ontſtaat en vormt zich naar zyn voorwerp, op het ogenblik, dat hetzelve flechts bemerkt is; en dit is de reden, waarom het *natuurlyk* genoemd wordt.

Wie wordt niet getroffen door de waarheid van dezé dichtregels van LUCRETIUS, die ieder een van buiten kent?

Suave, mari magno turbantibus æquora ventis,
E terrâ magnum alterius ſpectare laborem.
Non quiâ vexari quemquam est jucunda voluptas:
Sed quibus ipſe malis careas quia cernere ſuave est.
Suave etiam belli certamina &c. —

Men heeft hier een tafereel van het inwendig genoegen van iemand, die op het ſtrand zit, en reizigers op zee met ſtorm ziet worstelen. Dat hy geen gevaar lydt, doet hem het gevaar van anderen met een zeker genoegen beſchouwen. Zie daar de rol, die het zelfbelang hier ſpeelt. De vergelyking van eens anders ſtaat met zynen eigenen maakt hem dien aangenamer. De oorzaak, die hem hetzelfde toneel nauwlyks verdraaglyk maakt, komt dus zeer zeker van het belang niet; want ene en dezelfde oorzaak brengt geen vermaak en ſmart te gelyk voort. Zegt gy, dat de ſmart ontſtaat uit de gedachten aan de mogelykheid van zich ook in zulk een geval te

bevinden; hierop antwoord ik, dat het dadelyk gevoel van het vermaak aan ene zo weinig beduidende reden van droefheid den toegang tot de ziel niet laat. Maar hoe! de inwendige vreugd verdringt de grootſte redenen tot de droevigſte gedachten, en zy zou aan zodanig een gevoel, op ene onwaarſchynelyke veronderſtelling gegrond, plaats geven? De Epicuristen beklagen zich met reden over de drift, waarmeê de mensch het tegenwoordig vermaak zonder verder nadenken omhelst, en in het minste niet bedacht is op het toekomende; zy ſtellen voor om deze natuurlyke overhaasting door voorzichtigheid te matigen, en met betrekking tot de vraag, waarover wy hier handelen, menen zy, dat een recht vergenoegd hart zich zelf op denkbeelden van ongeluk bepalen moet, al kan de rede ook daarvoor gene waarſchynelykheid ter wereld ontdekken.

Maar laten zy ten minsten zich zelven niet tegenſpreken, of althans toelaten, dat wy in ons eigen hart die ſchynbare tegenſtrydigheid vereffenen, door ons genoegen toeteſchryven aan het zelfbelang, en onze ſmart aan de ſympathetiſche lieſde (of goedwilligheid). Door middel van deze onderſcheiding zullen wy de verſchillende uitwerkſelen, die men in verſchillende menſchen waarneemt, ontvouwen; waarvan ſommigen behagen ſcheppen in ontzettende en akelige tonelen, terwyl anderen daar-

entegen er het gezicht niet van verdragen kunnen. Daardoor, namelyk, dat het zelfbelang in genen ſterker werkende dan het medelyden, door de vergelyking van eens anders lot met zyn eigen zich nog meer verſterkt, en dat by dezen, wier bewerktuiging van die der eerſten onderſcheiden is, het gevoel van eens anders leed weldra de krachten uitput, en het geſtel dus eindelyk bezwykt.

Indien het anders ware, welk zou dan het oogmerk wezen van des aanſchouwers nadenken over het gevaar, dat hy zelf lopen kan? Het zou niet dienen om 'er hem voor te behoeden, en het is dus natuurlyker te denken, dat dit nadenken, wanneer het plaats grypt, geheel en al op dien genen betrekking heeft, tot wiens voordeel het uitloopt. Aldus doet ons de natuur nooit te vergeefs vermaak of ſmart gevoelen, het is of om onzentwille, of anderenthalve dat wy die beide aandoeningen ondervinden.

Het gevoel, dat ons met onze medemenſchen hetzelfde wezen geeft, maakt dus op onze ziel dezelfde indrukken, als onze eigene hartstochten; ook laat het zich op dezelfde manier wyzigen als dezen, als wordende het dan eens door ſmart en door vermaak, dan eens door vrees en hoop, dan eens zelfs door naberouw gevolgd (*a*). In alle de louter *ſympathe-*

(*a*) Aldus verdeelden de Academici alle de hartstochten, volgens de op-

pathetiſche aandoeningen, waarby wy als daders geen belang hebben, is het zeker, dat de eigenliefde geen plaats heeft, en er zyn er in grote menigte, waar by het zelfbelang nog minder te pas komt. Wanneer ik in iemands ſmarte deel, of my over zynen welſtand verblyde, wanneer ik hem voorſpoed wensch of zyn ongeluk betreur, als dan het zelfbelang zich onder die ſchone uiterlykheden verborgen hield, even als een ſlang onder bloemen, zou ik ogenblikkelyk van gevoelens veranderen, zodra de gunſtige of ongunſtige omſtandigheden ten mynen opzichte veranderden.

Maar hoe zeer verſchilt hier van niet de natuur van onze aandoeningen? Laat een ongelukkige, wiens nood ik ken, van enen myner bloedverwanten, tot myne ſchade erven, ik zal my geſchikt gevoelen om hem daar over hartelyk geluk te wenſchen, en wee het dorre hart, dat aan de oprechtheid van deze myne handelwyze niet gelooft! Wie bemerkt niet, dat een dergelyk denkbeeld geheel en al ſtrydig zou wezen met de deugd, welke het in haar eerſte kiem zou verſtikken. Intusſchen zal het inwendig vermaak, dat de deugd verſchaft, haar altyd over onze verongelykingen wreken; wanneer de wereld, harer on-

opgave van CICERO, in zyne *Quaeſt. Tuſc.* het geen VIRGILIUS in het volgende vers heeft overgebragt.

„Hinc metuunt, cupiunt, gaudent ſimulatque dolentque."

onwaardig, haar het getuigenis van het algemeen gevoelen weigert, vindt zy in hare eigene bewustheid een veel sterker getuigenis, dan dat van de wereld; zy is die inwendige stem, welke ons verbiedt om iets kwaads te doen, al mogt 'er ook enig voordeel voor ons uit voortkomen, en ons daar voor schadeloos stelt, dat wy een verganglyk goed gemist hebben, door ons een goed te schenken, dat onverganglyk is, en dat het geheugen ons steeds op nieuw herinnert. Wanneer wy belasterd of bespot geworden zyn, is zy het, die ons de zorg voor onzen naam en onze eigenliefde als niets heeft doen achten, uit vrees van door ons te rechtvaardigen of te wreken, iemand ongelukkig te maken. Hoe zacht, hoe heldhaftig is dat medelyden, dat volstrekt geen onderscheid van personen kent, dat voor zich zelven van zyn recht afstaat om zich tot de hoogte der menschenliefde te verheffen; dat even als een wyde oceaan alle landen poogt gelyk te maken, in weerwil der dyken en dammen, die onze hartstochten hebben opgericht; in weerwil der grenzen, die onze maatschappelyke overeenkomsten van den enen mensch tot aan den anderen geplaatst hebben.

Laat ons echter onderscheid maken tusschen het inwendig getuigenis, dat het medelyden goedkeurt, en het medelyden zelve; want men zou ons kunnen tegenwerpen, dat de trots van het geweten zeer dikwyls weinig geeft om de goedkeuring van het

het algemeen, en dat ſoort van eigenliefde zou zeker het ſlechtſte niet wezen. Er ligt een zekere verhevene eigenliefde in zich van het medelyden een eer te maken, even als van alle andere edelaartige gevoelens, maar die eigenliefde zou zonder het medelyden zelve niet beſtaan en beſtaat niet altyd; zy beſtaat niet, by voorbeeld, wanneer wy ons aan dat gevoel kunnen overgeven, zonder dat wy te vrezen hebben, van daarom berispt of beſpot te worden; wat hebben we toch met de eigenlieſde van noden, wanneer wy in het genot van ons genoegen niet geſtoord worden? Roepen wy nimmer de gramſchap te hulp, wanneer wy onze behoeften voldoen kunnen, zonder tegenſtand te ontmoeten.

Dus heb ik in de meêwarigheid, of het *ontkennend* medelyden, den oorſprong ontdekt van de menſchelykheid. Uit dezelve ontſtaat insgelyks onze gevoeligheid en goedwilligheid omtrent de beesten. Indien het redelyk wezen in den hoogſten graad het voorwerp is van onze ſympathie; het levendig of gevoelig wezen is daar van het eerſte, en het onderſcheid, dat 'er plaats heeft tuſſchen het geen wy voor de menſchen en voor de beesten gevoelen, beſtaat daarin, dat wy by de laatſten alleen op de natuurlyke aandoeningen acht geven, en 'er by de eerſten de zedelyke hoedanigheden by in aanmerking nemen, die dezelven verder uitbreiden.

Wan-

Wanneer ik, op het gezicht van een dier, dat door een ander verſcheurd is, myn eigen hart verſcheurd gevoel; of als ik in de ſmart van een peerd, dat enen zwaren last voortſleept, dele, is 'er volſtrekt geen belang, dat my treft. Ik ben geen leerling van PYTHAGORAS, maar ik ben een gevoelig wezen, en als zodanig heeft alles, wat gevoelig is, het recht, om myn hart te treffen. Smart en vreugde zyn eigen aan de bezielde natuur, welke alle wezens door middel der verbeelding tot één weet te verénigen. Daarom zyn wy zo gereed, om het kwaad van anderen aftewenden; daarom leggen wy zo ligt onze rol van toeſchouwers af, om dien van daders aan te nemen; en daar uit ontſtaat ook het *werkend* medelyden.

Zo dra een mensch zelf lydt, roept hy alle zyne krachten ſamen, om zyn lyden te overwinnen; zo dra hy voor een ander lydt, doet hy al wat hy kan, om hem te verligten. Indien de eigenliefde altyd in zulk ene edelmoedige daad de hoofdrol ſpeelde, zou de oorzaak van het lyden, dat die daad voorgaat, nog altyd onbekend blyven, als ook, waarom de mensch niets deed, om dat lyden te verminderen. Maar wyl de lydelyke ſmart, die de ziel voor de daad onderging, tegen alle denkbeelden van eigenliefde ſtrydt, waarom zouden wy dan dezelve aannemen, wanneer de daad zelve wordt bedreven, dewyl deze zich van zelve laat verklaren door de begeerte om

zich van leed te bevryden? Het medelyden is het gevoel van de overeenkomst tusſchen de noodzakelykheid en het vermogen om het leed te doen ophouden. En wat is er, dat niet door de eeuwige orde der denkbeelden wordt aangetrokken, zelfs dan, wanneer het door de overeenſtemming der gevoelens niet geraakt wordt? Ik heb horen zeggen, dat een muzikant, die met ene zware ziekte te bed lag, op het horen van enen valſchen tooi, die uit zyn orgel kwam en voort bleef klinken, het niet langer uitſtaan kon, opſtond, en zyn hand op een klavier ging leggen, waar door die valſche toon verbeterd werd.

Hoogmoed, zelfbelang en eigenliefde treden de ſchuilplaats van den behoeftigen of van den ongelukkigen niet binnen. Wat roem ligt 'er in om een wezen, dat door zyn lyden overmand is, te trotſeren? Welken dank heeft men te verwachten van enen ſtervenden, die niets achter laat, dan medelyden over zyn lot; welke achting, wat beloning belooft men zich van het oordeel van enige onbekende getuigen, wier goedkeuring ſteeds aan al, wat ſchittert, weggeſchonken, dat geen niet weet te waarderen, waar toe zy zich zelven in ſtaat gevoelen? Wanneer gy op enen afgelegen weg een bedelaar ontmoet, die byna van honger ſterft, is dan het eerſte denkbeeld, dat in u opkomt, aan u zelven, of aan dien armen man gewyd? Indien gy op u zelven denkt,

waar-

waarom vermindert gy dan uwen voorraad ten zynen behoeve? Welke waarschynelykheid is er, dat gy immer tot zynen rampzaligen staat vervallen zult? Wat vrees hebt gy daarvoor? Is men op de armoede bedacht, wanneer men in de ruimte leeft; denkt men op ziekte, wanneer men gezond is? Integendeel, de onkunde en zorgeloosheid, waarin men ten opzichte der armoede te midden van den rykdom verkeert, belet ons den staat van den behoeftigen te kennen, en besluit het medelyden, uit gebrek aan denkbeelden, binnen het hart. Maar al gevoelde gy voor u zelven, in ene onzekere toekomst, ene geheime vrees voor een dergelyk lot, als dat van dien bedelaar, kunt gy dan verwachten, dat hy, wanneer gy u in zyn geval bevond, u uwe bewezene diensten zou komen vergelden? Is het der moeite wel waard, dat men enige berekening make, wanneer men zich van een goed, dat men werkelyk bezit, ontdoet op den losten grond van ene onwaarschynelyke onderstelling? En waar toe dient ene berekening, die ons tot onze schade dwalen doet? O! volgen wy steeds de stem der natuur, hier komt gene berekening te pas; hierin is het vooral dat het verstand door het hart bedrogen wordt. Door het geen wy opofferen te verliezen, winnen wy het in de daad, en wy zouden veel minder teederlyk bewogen zyn, indien de ongelukkige meer kans had om ons onze weldaad te vergelden. Verstoren wy toch niet in ons het zui-

ver en natuurlyk genoegen, dat wy in de verzachting van het leed onzer natuurgenoten ſmaken, en beroven wy ons niet in onze eigene ogen van de verdienſte ener goede daad.

Indien de goedwilligheid waarlyk altyd enige behoefte in haar voorwerp onderſtelt, geeft zulks reeds vooraf een ongunſtig vermoeden tegen het zelfbelang en de eigenliefde. Hoe zou het zelfbelang de behoeftigheid gaan opzoeken en de eigenliefde de vernedering? Daar het belang ons noopt om ons enige betrekking te bezorgen op de middelen van anderen, noopt ons daarentegen de goedwilligheid om ons enige betrekking te bezorgen op zyne behoeften. De eigenliefde, wel is waar, zoekt moeilykheden op om ze te overwinnen, en vergelykingen, waar over zy zich beroemen moge; maar dáár, waar gene de minſte zwarigheid plaats heeft, waar de vergelyking der onderlinge hoedanigheden ons niet gunſtig is, hoe zou dáár de eigenliefde plaats grypen? Wat roem behalen wy door enen dier ongelukkigen, die in het ſtof der aarde kruipen, op te heffen? De eigenliefde ziet in den zodanigen niet dan enen verachtelyken worm, terwyl alle de tekenen van zyn droevig aanwezen ons hem voorſtellen als een mensch, aan ons gelyk; en dit is het, dat ons met het zelfde gevoel, waardoor hy overmand is, het hart vervult.

Wat wil men toch te kennen geven, wanneer men ſtaande houdt, dat de mensch nimmer enen tred doet,

dan

dan onder het geleide van het zelfbelang en de eigenliefde? Ik zie wel, dat de eigenliefde, even als de goedwilligheid, te midden van het gezellig leven ontſpruit en voortgroeit; ik zie wel, dat de eigenliefde, als 't ware, een PROTEUS is, en tevens de behendigſte van alle drogredenaars; dat het zelfbelang niet minder listig en vurig is, dan de eigenliefde; maar indien ik het bewys, dat uit het innerlyk gevoel ontleend is, opgeef, dan beſtaat 'er gene baarblykelykheid meer voor my. Kan men nu in een en het zelfde hart tegenſtrydige neigingen onderſtellen? Een gierigaart, die zich van zyn goud ontdoet; een wellustige, die den tyd, welke voor zyne ongeregeldheden beſtemd is, aan walglyke zorgen beſteedt; een gulzigaart, die zyn lekkerſte beetjen weggeeft tot verkwikking van enen zieken; een verwaand en roemzuchtig mensch, die den zetel van zynen roem of van zyne ydelheid verlaat, om enen ongelukkigen, die zo ſtraks van wanhoop ſterft, ter hulp te vliegen; een trotsaart, die zich tot de nederigſte dienſten verlaagt, om den onbekenden, die zynen byſtand inroept, van den dood te redden; welke tegenſtrydigheden! Intuſschen, zo hy ſlechts een ogenblik draalt, zo hy den onbekenden zoekt te vermyden, ſluit diens hart zich toe, zyne blikken wenden zich af, en gy ziet den trotsaart, door het medelyden ontwapend, zich op hem nederſtorten, zyne knieën omhelzen, en hem bidden, dat hy hem ver-

geve; hy meent, dat het vermaak van een gevoelig wezen van ſmart te bevryden, wel opweegt tegen de ſchande van een ogenblik vernedering.

Brengt men hier tegen in, dat men zich niet vernedert door een zwak ſchepſel ter hulp te komen; dus denkt echter de hoogmoed niet; alle gevoel, dat den trotsaart van zyne hoogheid zou doen nederdalen, moet uit zyne ziel verbannen worden; maar daarom kan hy den menſchelyken aart nog niet afleggen, en de grond van medelyden, die in den gierigaart, den wellustigen, den verwaanden en hoogmoedigen verborgen blyft, is nog ſteeds de band, die hen verénigt, wanneer hunne driften hen pogen van elkaêr te verwyderen. In de daad, wanneer een mensch zich toegeeft in aandoeningen, die ſtrydig zyn met zyne heerſchende drift, geſchiedt zulks, doordien zyne drift zwygt of zich zelve daaraan opoffert. Indien immer de driften zich voor andere gemoedsbewegingen opofferen, indien zy dan ſlechts ſtom en onverſchillig zyn, moet 'er toch een beginſel voor die daden wezen, die niet om harentwille geſchieden; en indien het hart haar ſomtyds opofferingen afdwingt, gelyk de ondervinding leert, moet dat beginſel dan ten minſten zó veel kracht hebben, als zy zelven.

Beſchouw dit tederhartig kind, dat zynen vader voedt; ſla het oog op deze dochter, die den haren, in zyne duistere gevangenis, met hare melk in 't le-

ven

ven houdt. Aanſchouw enen onberispelyken grysaart, door de revolutionnaire vonnisſen van *Frankryk* mede ter dood gedoemd. O deugdzame LOISEROLLES, gy die den naam van uwen zoon aanneemt, om op het ſchavot zyne plaats te bekleden! Zou hy, die uw aangezicht heeft aanſchouwd, kunnen zeggen, dat gy met een ander gevoel bezield waart, dan met dat der vaderliefde! Dan eens is het ene goede moeder, die zich met het beste hart afflooft, om ondankbare kinderen te onderhouden; dan eens zyn het kinderen, die alle kwade bejegeningen trotſeren, om enen zwakken vader te verligten. Vestig eens voor enige ogenblikken uw oog op die kleine *Savoyards*, daár — van den hoek van die ſteeg — lopen zy twintigmaal daags naar het bed van ene ongeneeslyke moeder, haar de vrucht brengen van hunne vlyt, zonder 'er immer een ſtuiver van agter te houden. En gy — van welk een volk, of ſtaat gy ook wezen moogt, zoudt gy ſterk genoeg zyn, om de kamer van uwen ſtervenden vyand te verlaten, terwyl hy, van het Heelál begeven, alléén op uwen byſtand hoopt? Indien hy u roept, zult gy hem niet antwoorden? En indien gy zyne kamer verlaten kunt, zult gy dit doen zonder berouw en wroeging? Leg uwe hand op uw hart, en oordeel of het de eigenliefde, of het zelfbelang, of de menſchelykheid is, die dan tot u ſpreekt?

Ondertusſchen zou daar, waar het vermogen om

met

met kracht te handelen ophield, het onvermogen zich vertonen, en de eigenliefde zou, even als een broos glas, verbryzeld worden. Zou zy zich op haar voornemen kunnen beroepen, zy, die in het duister geheel wordt uitgedoofd? Deze bedenking alleen zou genoegzaam zyn, om te tonen, dat het medelyden ene gaaf van de natuur is, dewyl wy even veel genoegen ſmaken, wanneer wy naar ons vermogen gehandeld hebben, of wanneer wy het enkel hebben gewild. De eigenliefde waardeert alleen het vermogen en ſtelt geen prys op den enkelen wil, en zou zy dan voor zodanig ene uitbreiding vatbaar wezen? Stelt het algemeen gevoelen enigen prys op het enkel voornemen? Het was den Goddelyken Inſteller des Christendoms waardig, dat hy het goede voornemen tot enen grondſlag legde van het gebouw der liefde en der menſchelyke deugden; het was enen geest, die in de kennis van den mensch door en door ervaren was, volkomen waardig, dat hy het nederig penningske van de Weduwe prees en de trotſche aalmoeſen des Phariſeeuws afkeurde. Ja Hy verbande de eigenliefde uit de zedeleer, toen Hy zeide: „ dat uwe rechtehand niet zie, wat uwe „ ſlinke doet."

Indien het zelfbelang de dryfveer ware van alle onze daden, zou het het enigſte middel zyn, om een goed getuigenis van ons geweeten te verwerven; want wy kunnen onze daden niet anders goed keuren,

ren, dan in zo verre wy overeenkomſtig onze natuur handelen. Dan zouden wy reden tot afkeuring geven, wanneer wy ten beste van enen anderen handelden, de goedhartigheid zou in wroeging verkeren, ene daad van menſchenliefde zou een misdryf zyn, en wy zouden even veel ſmart gevoelen over ene daad van goedhartigheid, waarvan wy geen voordeel getrokken hadden, dan over het werkelyk verlies van enig aanmerkelyk voordeel. Maar waarom gevoelen wy dan ſpyt, wanneer ons de gelegenheid, om onzen evenmensch hulp te biên, ontſlipt is; waarom knaagt ons het geweten, wanneer wy hem enig leed veroorzaakt of enig kwaad gedaan hebben? HOBBES zegt, dat de mensch zonder reden boos is, naardien de boosheid hem eigen is, laat ons liever zeggen, dat 'er in hem ene natuurlyke belangeloze goedwilligheid huisvest, wyl hy gene drangredenen nodig heeft om te beminnen; en dezelve wel degelyk behoeft, om tot haat overteſlaan. Wie toch is niet doordrongen van de waarheid van het zeggen van Doctor YOUNG: „ de mensch kan het geluk „ niet ſcheppen, hy kan 'er ſlechts in delen?" Ja voorzeker rampzalig is de mensch, die eenzaam leeft; rampzalig hy, die alleen zyn eigenbelang bedoelt; wy zyn ſlechts gelukkig naar mate wy anderen beminnen, en die zedelyke wellust, die altyd ten beste van een redelyk wezen uitloopt, verdubbelt ons geluk door de liefde van anderen voor ons optewekken.

wien wy dien bewezen, naar een ander halfrond zou medevoeren? Is ons oogmerk dan, om het denkbeeld van enen dergelyken toeſtand verre van ons te verwyderen? Neen voorzeker. Een jong mensch, in zyne volle kracht en gezondheid, beſchouwt den ſtaat van dien lammen man, dien hy opbeurt, geenszins met betrekking tot zich zelf; hy vermoedt er voor zich niet eens de mogelykheid van. Maar is het wel overeenkomstig de waarheid, dat wy geen deel nemen aan de rampen van anderen, ten zy wy vrezen, dat ze ons ook over het hoofd hangen? En waarom vertederen wy ons dan zo over ongelukken, die reeds voorleden zyn; van waar dan die tranen, die wy aan de zwakheid der kindsheid wyden; waarom zou dan, in het zo even aangehaald voorbeeld, een grysaard, die getuigen is van den hulpelozen toeſtand van den lammen man, zo weinig gevoel doen blyken? een grysaard zou dan nog veel eer gereed moeten zyn, om den zwakken by te ſtaan, dan een jong mensch. Echter wil de natuur, dus ſpreekt men mogelyk, door ons de ſmart van eens anders leed te doen gevoelen, ons van onze eigene broosheid waarſchuwen: ik zie hier wel een voorbeeld van onze broosheid, maar ik zie er volſtrekt geen middel om my voor gevolgen van dé myne vry te waren, in tegendeel, wanneer ik eens het medelyden mynen tol betaald heb, dan neemt myne ſmart af. Ben ik dan beter tegen de toevallen des men-

menſchelyken levens gewapend en heeft zich de natuur deze hare les laten betalen? Neen voorzeker niet. Maar zegt gy, terwyl gy het leed van een ander verligt, hebt gy ten oogmerk om uw eigen leed te verzachten; zie daar ons weder tot myne vorige verklaring gekomen; evenwel, daar het voornemen van myn leed te verligten niet dan op myne ſmart volgt, waarom zou ik dan niet rechtſtreeks ten oogmerk hebben, om hem, die oorzaak van deze ſmart is, te hulp te komen? Wanneer een hete kool my op de hand valt, is het ongetwyffeld zeker, dat ik om niet anders te denken heb, dan om de ſmart, die ik lyde, ten einde dezelve van myne hand te werpen; maar dus is het niet gelegen met zodanig een ramp, die alleen door middel der verbeelding tot my komt. Kan ik my een ander leed aantrekken, dan het geen ik voor ogen heb? Indien de gewaarwording maakt dat de oorzaak van het kwaad in haar zelve ligt, zo plaatst derhalven de bewustheid de oorzaak er van in een ander.

Zy die de goedwilligheid als ene voordelige *ſpeculatie* beſchouwen (*a*), ſchynen de wezenlyke voorwaar-

(*a*) „Het medelyden is dikwerf een gevoel van onze eigene ſmarten. Het is een voorzichtig vooruitzien van de rampen, die ons kunnen overkomen; wy komen anderen te hulp om hen aantezetten om ons in ſoortgelyke gelegenheden ook te hulp te komen, en die dienſten, welke wy hun bewyzen, zyn eigenlyk ene weldaad, welke wy by voorraad aan ons zelven doen." LAROCHEFOUCAULT. 272 *Penſée.*

waarde van allen handel uit het oog te verliezen. Wanneer de ene koopman aan den anderen leent, dan doet hy zulks altyd op enig pand, of op zyn *crediet*, dat een wezenlyk pand verbeeldt, en zodanig is de wyze, waarop de menſchen onder elkander handelen. Er moet ene borgtocht wezen, die my voor het *gecrediteerde* inſtaat. Maar wanneer ik nu aan enen onbekenden, aan enen voorbyganger, een aalmoes geef, waar zou dan toch myn borgtocht wezen, indien ik niet anders deed dan lenen, en zou het niet de dwaasheid zelve zyn, om in zulke handen iets toe te vertrouwen, indien het my niet dadelyk moest worden vergoed?

Maar gy, die ſtaande houdt, dat de eigenlieſde my zulks vergoede, let eens of ik de gift, die ik uitreik, afmete naar de hoedanigheid van de perſoon, of naar deszelfs behoeftigheid. Ziet eens of ik niet eerder myne zorgen beſteed aan den armen man, die in een dringend gevaar is, dan aan den man van rang en vermogen, wiens gevaar zo dringend niet is? Het gevoel, dat my wegſleept, is zo ſterk, dat het denk-

By deze gelegenheid moet ik aanmerken, dat byna alle de gedachten van dien Wysgeer door het woordje *dikwyls* worden verzagt. Aldus zou die Schryver, die als de MACHIAVEL der Zedekunde beſchouwd wordt, echter door dezelfde redenen kunnen verontſchuldigd worden, die men voor dezen aanvoert. MACHIAVEL heeft een tafereel opgehangen van de dwingelandy, om er de koningen een afkeer van te doen krygen. LAROCHEFOUCAULT ſchilderde het hof, om er alle eerlyke lieden van te doen walgen.

denkbeeld zelf van de perſoonlyke verdienſten, die de laatſte bezitten mogt, niet op kan wegen tegen het denkbeeld, dat de andere meerder lydt. Van het ogenblik af, dat de elende der menschheid den mensch weder in den rang der gevoelige wezens plaatst, ontdoet hem de verbeelding van al wat hem niet natuurlyk is, en ziet in hem niet dan het geen wezenlyk beſtaat; en indien men dikwyls liever een man van ſtaat ter hulpe ſnelt, wanneer hy in ongenade is vervallen, dan komt zulks daar van, dat men zyne behoeften naar zyn tegenwoordig leed en voormaals genotene genoegens berekent. Eindelyk: indien de eigenliefde als dan de enige dryfveer ware, die ons hart in beweging brengt, zou ons het gezicht van ongelukkigen niet doen lyden; wy zouden er veeleer genot van hebben, wy zouden ze nog dieper vernederen, wyl in dat geval ons grootſte vermaak zou zyn ons boven hen verheven te gevoelen? Indien wy hen dus opbeuren en helpen, geſchiedt zulks zeker door een ander gevoel.

Indien de eigenliefde alsdan het enig beweegrad onzes harten ware, dan zou hy, die aan ons verpligting heeft, van alle dankbaarheid ontheven zyn; het zou hem vooral onmogelyk wezen, om ene houding aantenemen, zo geheel ſtrydig met zyne eigenliefde, gelyk als die van enen dankbaren man is.

Met dat al, zal men zeggen, is in de veronderſtelling van het zedelyk vermaak, de weldaad niet in enen

enen anderen zin de beloning van de weldaad zelve; en is hy, die dezelve onving, niet in 't gelyk met zynen weldoener, door de daad alléén, waar door deze zulks wordt? Het is waar, dat geen voormaals ondervondene ondankbaarheid, noch het vooruitzicht, dat hy heeft van dezelve weder tot loon te ontvangen, den medelydenden man belette, om goed te doen. De behoefte, die hy gevoelt, beſtaat daar in, dat hy den gevoeligen en zwakken, en geenszins den dankbaren man aan zich verbinde. Maar de dankbaarheid is een natuurlyk vermaak van enen anderen aart, en dit doet ons de harten van hun, die het niet weten te ſmaken, als bedorven beſchouwen. Wy zelven misſen een groot vermaak, wanneer wy ons van de dankbaarheid verſtoken vinden, want het genoegen van bemind te worden, en dat van door de rechtvaardigheid ene overeenſtemming in gedachten en door de *ſymphatie* ene overeenſtemming in gevoelens te zien ſtand grypen, vermengen zich alsdan en maken met het zachte medelyden het volkomenſte genot uit: een genot, dat voor het menſchelyk hart het allermeest geſchikt is. Die overmaat van genot ontleënt iemand, die weldaden bewyst, van de dankbaarheid, die zulks tot enen pligt maakt voor den beweldadigden.

Indien eindelyk ons hart zich rechtſtreeks geen ander doel voorſtelt dan het geluk van den genen, dien wy begunſtigen, en indien het genoegen van welgedaan

daan te hebben de vrugt is, die wy daar mede bedoelen, wie kan er ons dan de verdienſte van betwisten? Omtrent dit laatſte is my niet onbekend het gevoelen van Lord SCHAFSTBURY, volgens wien het de kennis is van de beloning, die met de deugd is verbonden, en van de genoegens, welke zy oplevert, die den mensch aanzet om de edelmoedige neiging van zyn hart, zelfs dikwyls tegen zyn eigen belang aan, te volgen. Wie is er, die daar aan twyfelt, wyl hy er de ondervinding van heeft? En is het niet even moeilyk om den deugdzamen man van het ſpoor der deugd af te leiden, dan om den zedelozen van dat der ondeugd te doen wyken? Indien echter de beſchouwing van het zedelyk vermaak ons gevoel opwekte, zouden wy dan gene weldadigheid uitoefenen om 'er het genot van te hebben? Indien dus de vooronderſtelde kennis van dat vermaak en van de middelen, om aan hetzelve deel te verkrygen, den wil bepaalde, zouden wy dan geen meester zyn, om het naar willekeur te verwekken? Indien ons daarentegen alles bewyst, hoe ſnel het gevoel der edelmoedigheid worde opgewekt, zonder dat wy er over nadenken, indien het ons zelven even ſnel voorkomt, als de rechtſtreekſche aandryving van de eigenliefde zelve, indien het altyd van zelf ontſtaat, zonder de medewerking der rede, en zelfs ſomtyds tegen hare inſpraak aan, zo mogen wy beſluiten: dat de ziel aan het genoegen, dat uit het

weldoen ontſtaat, niet denkt, wanneer zy zich daar toe voelt aangedreven, en dat het den wil niet kan worden toegerekend, als of het voorbedachtelyk en met opzet gekozen ware, indien het denzelven door zyne aangenaamheid wegſleept: en dit is genoegzaam, om denzelven de verdienste van belangeloosheid en den prys der dankbaarheid te doen behouden.

De dankbaarheid is dus het uitwendig voordeel, dat het dadelyk medelyden inzamelt, zonder het gezocht te hebben. Maar ik moet hier verder byvoegen, dat de beſchouwing van dit voordeel zelve, het nut, dat de weldadigheid ons aanbrengt, de hebbelykheid er van, en haar verband met de orde en overeenſtemming der maatſchappy; de achting van het algemeen; de goedkeuring van ons eigen geweten, wanneer zy zich in ons hart met het eerſte gevoel, het ſcheppend gevoel des medelydens, — vereenigen, die kalme en doorgaande geſchiktheid voor den omgang en de maatſchappelyke verbintenisſen uitmaken, welke wy dan eens *menschlievendheid*, en dan eens *goedwilligheid* noemen.

De menschlievendheid ondergaat verſchillende wyzigingen, naar gelang van onze natuurlyke of maatſchappelyke betrekkingen; zy ſpreekt in ons hart voor onze ouders, voor onze vrienden, voor onze landgenoten, voor de vreemdelingen, voor de zedelozen, en zelfs voor onze vyanden; als menſchen toch blyven zy altyd met ons verbonden; in alle die

die betrekkingen ſpreekt zy tot ons op onderſcheidene wyzen, maar zy verenigt zich met alle gëaartheden, zy ſtoot geen menſchelyk hart terug, en de zedeloze is een mensch, die meer ogenblikken van ondeugd dan van deugd heeft. De menſchen worden met ene verſchillende mate van goedwilligheid en zelfbelang geboren. Het zelfbelang is zeker wel het heerſchend beginſel, maar zodanig een karakter, dat de meeste gelegenheden tot daden van goedwilligheid geeft, is het weldadige; terwyl in tegenoverſtelling het ſlechte karakter zulk een is, dat het minst dergelyke gelegenheden oplevert. Hieruit volgt, dat in alle gevallen, waarin hy zelf door den nood geprangd zal zyn, de goedaartige man aan anderen ſlecht zal voorkomen, en dat een ſlecht mensch voor goed zal doorgaan, wanneer hy maar enige gemakken opoffert. Dusdanig is het uitwerkzel van de mengeling, die wy in de geaartheid en het gedrag der menſchen waarnemen; de beste van allen is hy, wiens hart zodanig geregeld is, dat de zelfliefde het overwigt heeft, als het op eerſte behoeften aankomt; dat in de vergelyking van zynen overvloed met de eerſte behoeften van anderen de goedwilligheid hem bepaalt, en dat in de ſchatting van zynen overvloed tegen die van anderen, de weegſchaal werkelyk overhangt naar dien kant, die van het noodzakelyke het minst verwyderd is.

Zie daar den regel, dien de rede het gevoel voor-

ſchryft, maar het is zeldzaam, dat het gevoel dien volge. De kinderen, by welke de rede nog niet veel vermogen heeft, gevoelen meer en ſterker, dan lieden van ryper jaren; en jongelieden gaan daarin verder dan ouden. Men zou zeggen, dat het gevoel met het leven in kracht toe- en afneemt. Het wast met onze krachten aan, breidt zich uit met onze kundigheden, en voedt zich door de gewoonte. Het is eerst met ons bloed in ons gevormd, en volgt de ſtem van hetzelve in het ouderlyk huis, het bepaalt zich binnen hetzelve als binnen zyne eerſte woning, maar eindelyk overſchreedt het er den drempel van, en, daar het buiten 's huis als 't ware nieuwe bloedverwanten vindt, verbeeldt het zich het ouderlyk gezin niet te hebben verlaten, het verbindt zich dan met vrienden, buuren, landgenoten en medemenſchen; geen tyd, geen plaats, waar ſlechts menſchen zyn, is aan hetzelve vreemd; met alle de gaven van het denkvermogen verrykt, ſnelt het, door middel van het ſchrift, naar het eind der aarde, en brengt tot daar toe zelfs het betoverend zoet van zyn beſtaan over; voor het tegenwoordige geniet het wat hetzelve omringt, in het voorledene opent het geheugen voor hetzelve zynen tempel, alwaar het de beeltenisſen wedervindt van die genen, waar van het de daden niet meer voor ogen heeft; die beeltenisſen volgen het by elken voetſtap na, en het ſchept zich nieuwe beel-

den

den van dien aart, — van des levens ingang af tot aan de poorten des doods; ook gaat onze goedwilligheid niet geheel verloren, al ontrukt ons een toeval aan de menſchelyke ſamenleving, en in het diepſt van ene gevangenis veréren wy met gelyken eerbied die genen, van welken wy afgeſcheiden zyn, als waarmeê wy de doden veréren, die wy in de gewesten van een beter leven zo gaarne in verbeelding navolgen. Niets weêrhoudt het gevoel der menſchenliefde, het overleeft den menſch zelven in den heiligen wil van enen ſtervenden, en belet ons zó te denken, als de ongevoelige FONTENELLE dikwerf ſprak, „ dat om onder ons menſchen gelukkig te zyn, men ſlechts ene kleine plaats moet beſlaan."

Laat ons ons hart beter doorgronden, dan die Wysgeer! Wy zagen, dat het ſympathetisch en werkzaam medelyden ene oorzaak is van die hebbelyke zielsgeſteldheid, waar aan wy den naam van goedwilligheid geven, en wy hebben elders gezien, dat zy ſomtyds door de voorbeeldige liefde voor iemands hoedanigheden bepaald kan worden; maar tot in onze liefdes-genegenheden toe hebben wy enig onderſcheid te maken, 't zy wy daar in door zelfsbelang of door eigenliefde gedreven worden; want ſomtyds bepalen wy ons enkel daar toe, dat wy in de geliefde perſoon alléén de hoedanigheden of daden beminnen, waarvan wy enig nut trekken, en dan beminnen wy ſlechts om der weldaad wille; ſomtyds

komt daar nevens by ons derzelver gunstig voornemen in aanmerking, en dan beminnen wy even zeer den goeden wil, als de weldaad zelve.

Wanneer wy in iemand niet anders beminnen, dan het vermogen, 't welk ons nuttig is, zien wy in zo iemand niets, dan de zaak alléén, welke wy begeren, en beminnen hem, even als wy onze wynbergen, onze landeryen, en ons geld beminnen. Die perſoon behaagt ons, maar wy beminnen haar niet. Van dien aart zyn de verbintenisſen, die men uit belang vormt; dusdanig is ook het genoegen, dat wy vinden in menſchen, die ons vermaken, of ons doen lachen; een bewys hier van is het vermaak, dat wy in den omgang van lieden van verſtand vinden, hoeveel wy weten, dat zy flechte menſchen zyn; en daar van nemen ook die verbintenisſen, die uit enkele grilligheid ontſtaan, haren oorſprong.

Wy moeten in iemand het voornemen ontdekken van ons nuttig te zyn, eer wy bepaald worden, om hem te beminnen. Wy vormen ons dan denkbeelden van onderſcheiding, van voorkeur, van vryheid, waar van het ons vleit het voorwerp te wezen, en dusdanig is de oorſprong der dankbaarheid; het is de hulde die wy aan ene vrywillige weldaad doen. Dat ſoort van goedwilligheid is het uitgebreidſte van allen, waardoor byna alle onze betrekkingen in de ſamenleving ontſtaan. Het is ook diezelfde goedwilligheid, die ten grondſlage ſtrekt van

het

het wyd uitgeſtrekt gebied der eigenliefde. In de daad, wanneer wy ons op iets verhovaardigen, onderſtellen wy in anderen een beginſel van goedkeuring, en daar, waar gene getuigen van onze daden zyn, beſtaat geen eigenliefde.

Onder dezelfde klaſſe rangſchik ik de genegenheid, die wy om verſchillende redenen voor iemand opvatten, die met ons door de ene of andere perſoonlyke hoedanigheid enige overeenkomst heeft, omdat wy dan meer byzonder op zyne goedkeuring rekenen. Zo bemint de ene gek den anderen, de gauwdief zyn's gelyken, en alzo zyn ook lieden van verſtand en eer gaarn by elkander.

In de vereniging van gevoelens beſtaat het grootst genoegen des harte, ook is de ſympathie nooit ſterker, dan wanneer wy onderſtellen, dat anderen met ons een gelyken wil hebben; en de antipathie nimmer heviger, dan wanneer wy in hun enen tegenovergeſtelden wil onderſtellen. Hoe komt het anders, dat wy voor onbezielde wezens, in weerwil van het nadeel, dat wy er van ondervinden, geen haat in 't harte voeden? Zo wekt ene onvermogende haat onzen toorn, en ene weldadige gezindheid, hoe zeer ook zonder uitwerking gebleven, onze liefde op. Dus vergeven wy ene onwillige beledigiug, en gevoelen gene dankbaarheid ter wereld voor ene weldaad, die men ons bewees, zonder zulks bedoeld te hebben.

De

De hoedanigheden, die wy om haar zelve beminnen, zyn altyd achtingswaardig, en wy beminnen nimmer ondeugden en gebreken, dan om het voordeel dat er ons zelfbelang of onze eigenliefde van trekt. Ik heb reeds aangemerkt, hoezeer ons de hoedanigheden van het verſtand, op haar zelve, innemen; maar niets evenaart de onweêrſtaanbare aantrekkelykheid, waar door wy tot de beſchouwing der hoedanigheden van het hart worden uitgelokt: wy gevoelen dezelve veel eer, dan wy ze beſchouwen. Het hart alléén kan tot het hart ſpreken, en ons door de natuurlyke overeenſtemming van onze zielen bewegen; dat maakt onze zachtaartige hartstochten in zeker opzicht beſmettelyk, men heeft er ſlechts de uitwerkſelen van te zien, om ze zelve te gevoelen. Wy ſmaken het genot van de genoegens, die zy aan anderen doen ondervinden, en die betrekkelyke neiging is zo waar, zo onmiddelyk, dat die hartstochten, welke niet het perſoonlyk welzyn van anderen in geen verband ſtaan, als hoogmoed, eigenliefde, ſtaatzucht enz. ons bedroeven, niet alleen om dat zy ten onzen kosten hun heil bedoelen, maar ook om dat zy zulks doen ten koste van de perſoon, die ze ondervindt.

De ſmaak in werken van 't verſtand verandert van de ene eeuw tot de andere, en is in geen land gelyk; de ſmaak daarentegen voor eerbaarheid, moed, ouderliefde, rechtvaardigheid, menschlievendheid, ge-

getrouwheid en oprechtheid verandert nergens. Het zyn zedelyke hoedanigheden, die aan alle menſchen, door ene natuurlyke kennis, eigen zyn; en die door de goedwilligheid gevoed worden. Aldus beminnen wy de onſchuld in de kinderen, de ſchaamte in de vrouwen, de zedigheid in de mannen. Dus beminnen wy de perſonen, die in onze geſchiedenisſen en in onze romans voorkomen; dus worden wy driftig ingenomen voor de helden van een toneelſtuk; dus lezen wy zo gaarn de geſchiedkundige beſchryving van de eenvoudige deugden der Aartsvaderen; dus eindelyk geeft het ons genoegen enen deugdzamen man te kennen. De goedkeuring, die wy aan de daden van anderen geven, ontſtaat dus uit het zelfde beginſel, dat ze ons doet verrichten. Doch, indien het belang of de eigenliefde ons, in alle de rollen, die ons de verbeelding van tyd tot tyd doet aannemen, onze oordeelvellingen voorſchreef; welke rol zouden wy dan voor ons zelven kiezen? Voorzeker, die van den godlozen, te midden des voorſpoeds, zegevierend over alles wat hem omringt.

De drie hoofdſtoffen, welke ik kome te ontvouwen, verénigen zich zeer dikwerf om in onderſcheidene trappen en evenredigheden de goedwilligheid voort te brengen, maar het belangeloos medelyden, dat uit zynen aart ene behoefte in zyn voorwerp onderſtelt, is er de vervulling van. Het is dat medelyden, dat onze daden verlevendigt, en

het geheim bezit om ons in een edelen gloed te doen ontbranden, wanneer wy koud voor al het overige zyn. Wy zyn gunstiger gezind voor kinderen, wanneer wy niet alleen op hunne onschuld, maar ook op hunne zwakheid zien; voor enen grysaard, wanneer wy ons by zyne wysheid ook zyne zwakheden voorstellen; voor onze ouders, wanneer wy het besef hunner weldaden, goede inzichten, en zielshoedanigheden te gelyk met het gevoel hunner menschelyke broosheid verénigen. En wy verkiezen somtyds onze vrienden boven hun, hoe zeer ook de dankbaarheid zich hier altyd tegen verzette, om gene andere reden, dan omdat zy ons, door hunne behoeften, welke zy ons in vertrouwen hebben medegedeeld, naderby komende, minder boven onze hulp verheven zyn; en het wordt dus voor ons een pligt, dien wy geschikt oordelen, om ons van enen anderen te ontslaan.

Hy, die gezegd heeft „ dat een vriend een akker is, dien men bezaait" (*), verdiende 'er genen te hebben, en heeft daar voor zeker zyne straf ontvangen. Met alle zyne uitstekende hoedanigheden heeft geen vriend belet, dat zyne eeuw hem niet door de hatelykste aantygingen tot schande hebbe gemaakt. De grote SCIPIO dacht ten dien opzichte geheel anders, daar hy zich niet konde begrypen, dat de stel-

(*) EPICURUS.

ſtelregel „ van enen vriend te beminnen, als moest men hem t'eniger tyd haten," uit den mond van enen wyzen gekomen ware (*). De Ouden noemden de vriendſchap den heldenmoed der goedwilligheid, en de eerſte aller deugden. In de daad ik kan niet ophouden van het te herhalen, indien wy in anderen niet dan hunne achting, hunne bewondering en de overige voorrechten der eigenliefde, of hunne goede dienſten beminden; zo zouden wy in het eerſte geval niet dan het gezelſchap van lieden van verſtand, of die met ons in ſmaak overeenkwamen, beminnen: en in het twede geval zouden wy alléén het gezelſchap van dezulken zoeken, die ons van voordeel kunnen zyn, die wy dan eveneens als voordelige zaken behandelen zouden. Maar juist het tegenovergeſtelde heeft plaats; wanneer hunne hoedanigheden gelyk ſtaan, en dikwerf zelfs zonder voorafgegane vergelyking, verkiezen wy altyd boven hun, die van gevoelige menſchen, welke wy om hun gevoelig hart zoeken, even als of wy in hun een voorwerp wenschten te vinden om er ons eigen gevoel op te vestigen. In één woord, onze gevoeligheid te oefenen is altyd ons zelven genoegen voorbereiden, en dat vermaak kan den nieuwsgierigen blik van ons oog niet verdragen, zonder er van beſmet te worden.

Ik

(*) CICERO *de Amicitia.*

Ik ſpreek hier niet van dat ſoort van karakters, wier wezen zelve in goedwilligheid beſtaat, en die wel verre van in het gevoelen van anderen, over hunne daden, voor zich enig voordeel te berekenen, zich eer de weldaad laten ontnemen, dan zy dezelve bewyzen. De zulken bewyzen althans, hoe natuurlyk de goedwilligheid zy, wyl zy in ene hartstocht kan veranderen, wanneer de reden haar niet beſtiert. O! gy die der kindsheid verbiedt te lachen, 't en ware uit hoogmoed alléén (*a*), verbiedt eens aan dien weldadigen, in het binnenſte van zyne ziel ene inwendige vreugde te ſmaken. Beproef eens door uwe berekeningen dien man terug te houden, die door ene natuurlyke neiging tot milddadigheid gedreven wordt; ſpreek hem van zelfbelang, van trotsheid, van eigenliefde, en zie, of hy u verſtaat. Dat komt, zegt gy, om dat hy door ene geweldige drift wordt aangevuurd. Wel nu dan, trotſche menſchenhaters, indien gy hem niet tot het egoismus verleiden kunt, zoo als gy u zelven deedt, leert dan daaruit, dat niet alle onze hartstochten ons eigenbelang bedoelen, en dat 'er zulke beſtaan, welke gy niet kent, die ons voor wezens, aan ons gelyk, in liefde doen ontbranden (*b*).

Is

(*a*) HOBBES.

(*b*) Verre zy het van my, dat ik dit den voorſtander van het een of ander leerſtelſel in perſoon zou toeroepen; ik ſpreek ſlechts in de veron-

der-

Is er wel een karakter, dat zich door die hartstochten niet laat temperen? Is het niet de ſchoonſte zegepraal der eerzucht te regeren door goedwilligheid; die van den heldenmoed door edelmoedigheid; die van den hoogmoed door de vertoning van weldadigheid; die van de ydelheid door de zucht om te behagen? Hoe dikwyls verrascht de goedwilligheid de liefde niet, en hoe dikwerf verleent men niet iets aan iemand, uit medelyden, dat men hem uit liefde meent te verlenen. Dit blykt in de getrouwe tederheid der vrouwen voor zwakke en ziekelyke minnaars, en in die der mannen voor tedere en zwakke minnaresſen. Maar het blykt vooral, wanneer de liefde begint te verflaauwen, wanneer zy met de begocheling, die haar heeft voortgebragt, verdwynt: van waar komt dan de zorg, die wy hebben, om de perſoon, welke wy niet meer beminnen, het denkbeeld te doen behouden van de voortduring onzer liefde; is het niet uit het medelyden, dat wy voor haar hebben? Of meent men dat de eigenliefde er niet door lyde, wanneer men zich zwak vertoont, als men zich ſterk gevoelt? Meent men, dat het haar vooral niet beledige, wanneer zy de grillen naäapt, die de liefde veronderſtelt. Meent gy, dat men het

derſtelling van het ſtelſel op zich zelf; en zo iemand, de zaak uit dit oogpunt beſchouwende, zich er over verſtoorde, zou zyn ſtelſel even daar door wederlegd zyn.

het voorwerp, 't welk men bemind heeft, zo weinig achte, dat men zich een ſpel make van die verhevene bedriegery? Waar is de man, die zich zelf genoeg acht om eigenliefde te bezitten, welke zou willen liegen, met oogmerk om zyn leugen ingang te doen vinden? Waar is de minnaar, wiens hart voor zyne minnares geklopt heeft, die dus den afgod zyner vorige tederheid zou willen vernederen?

O! indien wy de geſchiedenis der liefde wilden nagaan, hoe veel zedelykheid en deugd zouden wy niet in die onſtuimige drift vinden! Men beproeve eens, om zonder de werking van de deugd te verklaren, hoe een meisje, dat in haar hart een minnaar heeft gekozen, zich evenwel nog aan hem gehecht houdt, wanneer zy een ander ziet, in wien zy meer verdienſten ontdekt; kan zy dan niet ontrouw wezen, zonder het in de ogen van haren minnaar te zyn? voorzeker: maar om in vrede te beminnen, moet men de goedkeuring van zyn geweten hebben, moet het inwendig oordeel onze liefde pryzen. Die innerlyke bewustheid moet uitſpraak over haar doen, en het gezag der ouderen ontleent van haar eerst kracht en klem. Indien het hier daartoe de plaats ware, zou ik gevolglyk doen zien, hoe veel kracht en duurzaamheid de liefde zelve van het medelyden en van het geweten ontlene; en na met HELVETIUS te hebben erkend, dat zy het loon der deugd zou kunnen worden, zou ik doen zien, dat

de

de deugd veel meer het gevolg en de beloning der liefde zou kunnen wezen.

Hoe dikwerf veronderſtelt niet de eigenliefde die hoedanigheden, van welke zy het meeste voordeel trekt! Indien de eigenliefde dus uit het algemeen gevoelen geboren wordt, moet zy dan niet denzelfden oorſprong hebben? En van waar dan de overeenſtemming van alle menſchen omtrent dezelfde hoedanigheden, indien wy allen er hetzelfde gevoel niet van hadden? Wanneer de dampen in de wolken opſtygen, om er onzen dampkring in te vormen; wanneer zy er ſchitterende lichten en blikſemende vlammen in voortbrengt, kan het niet anders, of men moet ene verzamelplaats veronderſtellen, waarin zy eerst onopgelost aanwezig waren. Wanneer een ruiter in het heetſte van den ſlag merkt, dat het peerd van zynen Generaal is doodgeſchoten, en hem het zyne geeft, om hem te redden; wanneer de getrouwe EROS, de vrygelaten ſlaaf van MARCUS ANTONIUS, hem na de dood van CLEOPATRA weigert den draad zyn's levens afteſnyden, en zich zelven onder de ogen zyn's meesters het hart doorſteekt; wie twyfelt er dan aan, of zulke daden uit achting voor grote verdienſten voortſpruiten? En zo er de eigenliefde al enig deel aan heeft, moet zy dan niet onderſtellen, dat anderen door dezelfde drangreden worden bewogen? Wanneer de Franſche ſoldaten voor de vryheid ſtryden, worden

den zy niet minder ſterk door het inwendig gevoel hunner eigene dapperheid aangevuurd, dan door het roemryk getuigenis van *Europa*.

Tot hier toe heb ik getoond, dat de voorbeeldige liefde voor onze denkbeelden onafhangelyk is van de eigenliefde en van het zelfbelang; dat de liefde voor de hoedanigheden der ziele, die door de reden worden goedgekeurd, een gevoel is, aan onze natuur eigen, gelyk ik zulks nog meer in 't byzonder zal aantonen in de twede afdeling van deze verhandeling, en dat de liefde voor onze evenmenſchen, van hunne behoeften en zwakheid afgeleid, een zuiver vermaak is, geheel belangeloos van aart, waaraan het inwendig gevoel ons geen twyfel overlaat.

Door deze proefondervindelyke overnatuurkunde der ziel, waarvan het inwendig gevoel het byzonder zintuig is, te hebben verwaarloosd, heeft de partydige voorliefde tot het een of ander ſtelſel het gevoel der goedwiligheid met dat der eigenliefde verward; door dien wy geen acht geſlagen hebben op die onverwachte ingevingen der zedelyke baarblykelykheid, die zich aan ons, in de eenvoudigheid onzes harte, aanbieden, en die den wetenſchappelyken toeſtel van het nadenken voorafgaan, ondervinden wy enen zo groten ſtryd tuſſchen onze denkbeelden en onze bewustheid. Keren wy tot de ondervinding terug, om den chaös van onze gevoelens te ontwarren, ge-

lyk

lyk wy er toe zyn teruggekeerd om dien der natuurkunde te ontwikkelen; gelyk LOCKE er zich gelukkig van bediend heeft om den oorſprong der denkbeelden van het verſtand te bepalen. Alles wat ons door zyn inwendig licht, zonder voorafgaand onderzoek en door enkele beſchouwing, treft, is volgens LOCKE de grondſlag van onze zekerheid (*). Houden wy dezen regel in 't oog. Slaan wy geen geloof aan de ſtelling der Carteſianen, „ dat de ziel altyd denkt," maar geloven wy nog veel minder, dat zy niet dan om haar zelve denkt. Laat ons de werken der Ouden lezen, die allen, een enkelen uitgezonderd, de deugd in de belangeloosheid geſteld hebben, en herinneren wy ons, dat, daar al wat in het vak der Zedenkunde gezegd is geworden, ſlechts herhaling is, wy niet, even als in de Natuurkunde, by de Nieuweren, maar veel eer by de Ouden, de waarheid vinden zullen. Laat ons vooral onze voorbeelden van die oude volken ontlenen, by welke de Zedekunde nimmer ene wetenſchap is geweest, maar veel eer de geſtadige beoefening van zekere ſtelregels, die door alle deugdgezinde harten waren aangenomen; kiezen wy dezelven uit het midden dier onbedachtzame menigte, dier onbeſchaafde kinderen der natuur, wier beſchouwing ons dagelyks meer tref-

(*) „ Op deze enkele beſchouwing (intuitus) is alle de zekerheid en haar „ blykelykheid onzer kennis gegrond." *Eſſai ſur l'Entendement humain*, liv. 4. ch. 2.

treffende bewyzen van goedhartigheid en van medelyden oplevert, dan alle dé voorſtanders der eigenliefde ſamen in ſtaat zouden zyn te wederleggen.

Wy hebben de goedwilligheid uit het menſchelyk hart zien ontſpringen, even als een heilzaam water uit zyne bron ontſpringt: volgen wy daarenboven hare uitwerkingen in den loop der menſchelyke ſamenleving, en wy zullen overtuigd zyn, dat de maatſchappy aan haar hare inſtandhouding zo wel als hare geboorte verſchuldigd is: wy zullen eindelyk erkennen, dat zy, die de eigenliefde en het zelfbelang als de oorzaken van onze gevoelens en van onze hartstochten beſchouwen, niet anders hebben voor den dag gebragt, dan éne van die zedekundige machtſpreuken, wier algemeenheid derzelver verontſchuldiging uitmaakt, doch die, ernſtig en naar den letter opgenomen, ſtrydig zyn met de byzondere ondervinding en het algemeen gevoelen der menſchen.

TWEDE AFDELING.

De natuur van den mensch is op veelerlei wyzen ſaamgeſteld, en in den loop zyns levens vertoont zich zyn wezen in drieërlei voorname opzichten. Hy komt namelyk voor als een perſoon op zich zelf, in betrekking tot een huisgezin, en als lid der burgerlyke maatſchappy; het oogmerk dat hy in alle de-

deze drie betrekkingen zich gelykelyk voorſtelt, is het behoud van zyn aanwezen te verzekeren en zyne volmaaktheden uittebreiden.

Maar hoe verzekert de mensch op zich zelf de duurzaamheid van zyn leven? Door de behoeften van zyn lichaam en de begeerten van zyn hart wel te regelen. Om zich te volmaken moet hy zyn lichaam, zyn verſtand en zyn hart oefenen. De zelfsliefde is dat gevoel, het welk het behoud van den mensch en zyne volmaking tevens bevordert.

Het huisgezin onderhoudt zyn aanwezen ten koste van den mensch op zich zelven, en de burgerlyke maatſchappy het hare ten koste der huisgezinnen. Het beginſel, dat het menſchelyk geſlacht voortplant en onderhoudt, is de goedwilligheid. Indien de zelfsliefde alleen plaats had, zou er gene menſchelyke maatſchappy kunnen beſtaan; en indien de goedwilligheid zonder de zelfsliefde beſtond, waren er gene menſchen op zich zelven aanwezig. Beide die krachten zyn noodzakelyk tot de inſtandhouding der zedelyke wereld, even als de raaklynige en middenpuntzoekende krachten tot inſtandhouding der natuuryke wereld nodig zyn. Gelyk de vernietiging der middenpunt-ſchuwende kracht de onthinding van het geheel-al zou na zich ſlepen, zo zou ook de vernietiging van het beginſel der goedwilligheid, offchoon door eene verſchillende uitwerking, de onbinding der maatſchappy ten gevolge hebben;

want dan zou ieder zich zelf tot het middenpunt van alle de belangen ſtellen; niemand zou zich op den omtrek willen plaatſen; allen zouden zich van de algemeene *maſſa* losmaken, en zo zou die *maſſa* zelve tot niet gebragt zyn.

De Wysgeren hebben niet genoeg berekend, hoe veel de goedwilligheid en de zelfsliefde elkander wederzyds te hulpe ſtaan, en daarvan komt het, dat zy op het ſtuk der Zedekunde zo verdeeld zyn; maar enigen van hun ſtellen geen ander beginſel van onze daden dan het zelfbelang, en worden dikwerf door hun geweten gelogenſtraft; ſommigen weder erkennen geen ander beginſel dan de zucht voor het algemeen belang, en worden gelogenſtraft door den ſtaat van lyden en elende, die met gedurige opofferingen gepaard zou gaan. Waar zou toch de verdienſte der menſchelyke vryheid en waardigheid blyven, indien er volſtrekt gene opofferingen plaats hadden? Wat zou er van het welzyn der menſchen worden, indien alle perſonele belangen werden opgeofferd? Het een moet door het ander worden goedgemaakt; dat is de wezenlyke maat der deugd en van het waar geluk. Maar laat ons de dingen wat hoger ophalen. Het is niet nodig hier den oorſprong der maatſchappy in 't algemeen op te ſporen, ten einde de redenen te kennen, die het eerſte weefzel der menſchelyke verbintenisſen uitmaken; de menſchen, door welken de maatſchappy telkens ver-

nieuwd

nieuwd wordt, ontſtaan dagelyks voor ons oog, en door de voortgangen hunner handelingen naarſtiglyk te beſchouwen, is het, als of wy by de eerſte vereniging des menſchelyken geſlachts tegenwoordig waren.

Zy die niets zedelyks in het hart van den mensch erkennen, die zyne eerſte jaren volſtrekt tot de werktuiglyke aandrift ter vervulling zyner behoeften beperken, gelyken naar die, welke alle de werkzaamheden der dieren aan een blind inſtinct toeſchryven; hoe meer de waarnemingen vermenigvuldigen, hoe meer hun gevoelen aan waarſchynelykheid verliest. Maar wat toch houdt den band, die er tuſſchen moeder en kind ligt, in wezen, wanneer het hare hulp niet meer behoeft, indien het niet de goedwilligheid is? Het is de moederlyke liefde aan de ene, en de dankbaarheid aan de andere zyde. De eerſte onder de zwymelvreugd der liefde uit het belang geboren en uit de behoefte, om de moederlyke borst van het vocht, dat haar hindert, te ontlasten, zou, zonder het medelyden, verdorven en onvruchtbaar worden. Te vergeefs zou het genoegen, dat men in de herinnering van het genoten geluk ſmaakt, het voorwerp, dat ons hetzelve weder voor den geest brengt, in ons oog ſchoner doen zyn; men ſchept, 't is waar, vermaak in de fontein, die onze dorst leschte, of den boom, die onzen woedenden honger ſtilde, weder te zien; maar

het genoegen, dat wy dan ſmaken, ſchryven wy noch aan de fontein, noch aan den boom toe, maar veel eer aan de gewaarwording, welke zy ons herinneren; wy gevoelen gene genegenheid voor die voorwerpen, en ene moeder zou ook niet meer hart voor haar kind hebben, indien zy het als een bloot lydelyk werktuig der natuur beſchouwde. Van waar ontſtaat de kracht van hare liefde, zo het niet is uit het gezicht van de zwakheid van haar kind, of van de behoefte, die het van hare hulp heeft? Ook ontſtaat die genegenheid uit den goeden wil, dien zy in haar kind ontdekt, en al het voordeel, dat die goede moeder van hare liefde trekt, is het voordeel van de liefde zelve. En als zy nu van dat voordeel verſtoken wordt, ziet men haar dan, even als ene gehuurde min, het voorwerp van hare zorg verlaten? In tegendeel, men ziet haar dikwerf ten uiterſten bekommerd, om het geen gered is haar te ontſnappen, nog te behouden; het medelyden beſtrydt in haar hart het gedrocht der ondankbaarheid; zy bewimpelt er tederlyk de affchuwelykheid van, en terwyl de natuurlyke evenredigheid der denkbeelden en gevoelens aan den eenenkant, (door ene toevallige oorzaak zeker,) verbroken is, ziet men haar echter aan de eeuwige verbintenis, die de harten ſamenhecht, getrouw blyven, en alleen de orde der denkbeelden en gevoelens handhaven door de evenredigheid, die de natuur in hare moederly-

ke

ke ingewanden daarſtelde tuſſchen het zwakke ſchepſel en het vermogen om het optehouden. Zy vergeet, dat zy het ten koste van haar leven verzorgd heeft, denkt niet dan aan zyne eerſte behoeftigheid, en ziet ſlechts in hetzelve een onderpand van die onderlinge goedwilligheid, die tuſſchen man en vrouw beſtaat.

Wanneer het kind in jaren toeneemt en de dankbaarheid voor de moederlyke zorg zich in hem bevestigt, kan dan de tegenwoordigheid van haar, die er de oorzaak van was, een onderpand wezen van zyne dankbaarheid? ô Neen, wanneer wy alleen op hare zorgen zagen, zouden wy haar niet beminnen; zy zou ten onzen opzichte niet dan een werktuig der Voorzienigheid zyn. Wy houden veel eer de behoeften der menschheid in 't oog, waar van het gevoel in ons nog dieper doordringt, wanneer wy het beſchouwen in betrekking tot haar, die onze elende verligte. Wy zyn, wel is waar, van hare weldadige inzichten genoeglyk getroffen. Het ſtrekt ons tot vermaak, van haar bemind te zyn; maar die liefde, die ons voorkomt, verzwakt even daardoor de onze, zy is hinderlyk aan die vryheid en edelmoedigheid des gevoels, die zy ſchynt te vereiſchen; en zie daar tevens den grond van het ſpreekwoord, dat zegt: „ dat de liefde wel neêrdaalt, maar niet weêr „ opklimt."

Indien echter het woord dankbaarheid niet op zich

zich zelve een gevoel van belangeloze goedwilligheid uitdrukte, hoe zou zy dan geboren kunnen worden? Wanneer de oorzaak niet meer beſtaat, wat reden is er dan om te veronderſtellen, dat het gewrocht nog beſtaan zou? Indien de dienst bewezen is, wanneer de ogenblikken der weldadigheid voorby zyn, is er dan nog enige reden, om dat geen, waar van wy geheel geen voordeel of gebruik hebben, nog te beminnen? Heeft 'er ooit enige overeenkomst beſtaan tusſchen den weldoener en den beweldadigden? (*) Mogelyk zegt men, dat het gevoel der betamelykheid en rechtvaardigheid zich hier by onze neiging voegt, en zulks zal ik niet ontkennen; doch ik hou ſtaande, dat de indrukken zelve, waarop zich het oordeel grondt en waarnaar de bewustheid zich richt, belangeloos zyn.

Wel is waar, dat de ouderliefde zich altyd in onzen maatſchappelyken ſtaat met een dadelyk belang verénigt, uit hoofde van het overmaken der goederen van de ouders aan de kinderen; en dat zelfs vermindert onze dankbaarheid, zo als duizende voorbeelden ons geleerd hebben. Wy willen door ons zelven beminnen; wy ſcheppen een zeker vermaak in het gevoelen van onze edelmoedigheid, en daarom is het ook, dat de liefde van kinderen minder be-

(*) Dit zyn de eigen woorden van HELVETIUS, in ene noot van het 2de Stuk.

belangeloos zynde, daar door ook minder ſterk is, dan die der ouderen.

Veronderſtellen wy eens, dat de kinderen niet dan door het belang der erfenis aan hunne ouders gehecht wierden, dan zouden zy met ongeduld op den dood hunner ouderen wachten, om dezelve ſlechts in handen te krygen; dezen, zich niet om hun zelfs wille bemind ziende, en door de zucht tot genot gedreven, zouden het beſtaan van hun gezin verſlinden; zodra het belang alles naar zich toe geſleept had, zou hen ſterkſte van allen, de zucht tot rykdom, alle andere belangen ſpoedig verzwolgen hebben, de zelfzoekende hartstochten, gierigheid, eerzucht, eigenliefde, zucht naar vermaak — door een dadelyk aas uitgelokt, en door de zucht voor het welzyn van anderen niet meer gematigd, zouden den boezem der huislyke maatſchappy verſcheuren. Het belang zou aan die jonge vrouw, die door de goedwilligheid aan enen ouden man geboeid is, wel ſpoedig raden, hem aan zyn droevig lot overtelaten: in ene wereld, die niet dan uitwending ſchoon, en zucht tot vermaak op prys ſtelt, zou haar de eigenliefde dien man als enen laſt afſchilderen, waarvan zy zich moest ontſlaan. De kinderen, der moeder laſtig geworden, zouden door haar niet meer worden gezoogd; en die ſtem, welke in deze tyden kracht genoeg had om haar tot haar pligt terug te roepen, zou niet gehoord worden, indien het belang alleen

er op antwoorden moest. „ Indien uw kind komt „ te ſterven," zou dan het belang zeggen, „ troost u „ daar over, de hemel vergroot daar door uw fortuin; „ en als het ziek is, waarom doodt gy het niet, om „ de onkosten te ſparen van het te genezen?" Want hoe toch zou men anders onnutte kinderen beſchouwen, die men nergens goed toe zou achten, dan om te eten en te drinken. Zeg my, wat misdaad zou het zelfbelang, zonder dat tegenwigt, niet in ſtaat zyn in een huisgezin te bedryven, en welk ene beſmetting zou het van daar niet in de kanalen der groter maatſchappy verſpreiden, om 'er de ontbinding van te weeg te brengen. Wy zouden in de ſamenleving niet dan benyders of mededingers ontmoeten, die door het zelfbelang tegen elkaêr werden opgezet. Welk mensch zou de zorg voor zyne rust of beter geſpaarden roem opgeven om zich midden onder zo vele boodswichten te gaan werpen; welke bevrédigende wet zou zo veel ſtrydige belangen tot één kunnen brengen? Zou de vrees voor een veráfzynd kwaad my beletten, om een ander te benadelen om er een voordeel uit te halen, dat ik begeer; zou de hoop op een toekomſtig voordeel my een tegenwoordig doen afſtaan? Het wezenlyke, dat men werkelyk bezit, is beter, dan het denkbeeld van het geen men hoopt? En indien wy ſomtyds al eens een tegenwoordig voordeel voor een toekomſtig opofferen, dat zeker is; indien wy van een tegen-

woor-

woordig voordeel afzien, uit vrees voor een zeker nadeel, dat er uit voort zou komen; nooit zou iemand het zekere met het waarschynelyke en het denkbeeldige met het wezenlyke tegen elkaêr opwegen, indien het hart niet aanvulde het geen 'er op een van beide de schalen ontbreekt, om ze gelyk te maken; nooit zullen wy het tegenwoordige zonder enige schaêvergoeding opofferen, wanneer wy niets van het toekomende te wachten hadden. Alles zou vooraf gewogen en berekend worden. Voor dat ik iets gaf, zou ik zeker willen zyn, dat men my wat terug kan geven; hem, die niets bezat, gaf ik niets; al wat ik begeerde, zou even daar door myn wezen; wyl gene zedenlyke magt zich tegen myne begeerte verzetten zou; ik zou alles tot de onverzadelyke begeerlykheid der driften t'huis brengen, en voor haar genen breidel kennen, dan de wetten of de overmagt.

Dus zou al het kwaad, dat men buiten het bespiedend oog der wetten deed, door het geweten goedgekeurd kunnen worden; wat zeg ik? het zou een pligt zyn, wyl het zelfbelang, dat alle onze gevoelens overmeesterde, zich en met de hartstochten en met het geweten vermengen zou. Buiten hetzelve zou er volstrekt geene aandoening, geene enkele daad van weldadigheid bestaan, en ons hart, geheel onvrugtbaar voor het goede, zou zelfs niet eens de knaging des gewetens kennen, noch

daar door aangeſpoord worden tot herſtelling van het bedreven kwaad.

De eigenliefde zou, wel verre van den afgryſelyken keten van gevolgen, die hier uit voortvloeijen, te bemantelen, denzelven nog verzwaren, door alléén zulke hoedanigheden op prys te ſtellen, waar door men op zyn gemak kan leven, en zulke bekwaamheden, die geheel ten nutte van den genen, die ze bezit, uitlopen; de rechtvaardigheid, het zachtaartig medelyden, de deugd zelve, zouden beurtelings een voorwerp van beſpotting worden; de braafſte menſchen zouden zich ſchamen dezelve openlyk ten toon te ſpreiden, of zouden ze ten minſten onder het uiterlyke van het zelfbelang of de eigenliefde pogen te bedekken. By niemand kwam het immer op, om ze te gaan zoeken in de nederige ſchuilplaats van den armen, of in het onbekend verblyf van het een of ander gelukkig huisgezin, of onder de menigte der weldadigen, wier ſtille deugd door de ſchitterende vertoning der trotsaarts overſchenen wordt: en weldra zou men twyfelen, of die deugden nog wel beſtonden. Het weldoen zou ene veinzery zyn en de dankbaarheid ene daad zonder beginſel; ieder zou overal zyn ſmakeloos evenbeeld zien, en om zyns zelfswil niet kunnen bemind worden; alle die hoedanigheden, die ons geen voordeel aan konden brengen, zouden ons geen vermaak bezorgen; de vervéling, die wy ſomtyds gewaar worden

den in de tegenwoordigheid van menſchen, die alléén om hun zelve denken, zou algemeen wezen, al het genoeglyke der ſamenleving zou rasch verdwenen, en het vertrouwen daar uit verbannen zyn; en er zou niets anders overblyven, dan er zich van af te ſcheiden, om zich, in vrede, met zyne eigene denkbeelden bezig te houden, en zich tot de rust en het vermaak van EPICURUS te bepalen. Dan eerst zouden wy, te midden van 't genot der gemakken en vermakelykheden, ene ledigheid in onze ziel gewaar worden (*a*). Dan zouden wy eerst de waarheid ondervinden van het geen PLUTARCHUS den Epicuristen bewezen heeft, dat er namelyk in de leer van hunnen meester geen geluk te vinden is (*b*).

O! indien wy alleen het belang liefhadden, dan zouden wy nimmer de perſonen maar alleen de zaken beminnen. Wy zouden wel by elkander komen om over onze belangen te handelen, maar nooit om over onze genoegens of ongenoegens te ſpreken; wy zouden geen zintuig hebben, om ons die

(*a*) Indien het mogelyk ware, zegt CICERO, dat een God ons der menſchelyke ſamenleving ontrukte, en in ene woestyn overbragt, en ons daar alles bezorgde, dat de zinnen kan ſtrelen, maar echter zo, dat er voor ons volſtrekt geen middel noch uitzicht ware om iemand te zien; welk ſtaalen hart zou dan tot dien prys het leven kunnen dragen, en in die afgryſelyke eenzaamheid ſmaak vinden in de vermaken, die men het aanbood? CIC. *de Amicitid.*

(*b*) PLUTARCHUS, *dat er geen geluk in het ſtelſel van* EPICURUS *is.*

die onderling mede te delen, en by gebrek van het vermogen, om ons onze wederzydſche gevoelens te kunnen verbeelden, en dezelve door de overeenkomst van onze ziel met die van anderen te ontwaren, zou het onmogelyk zyn om ons te verzekeren, dat er werkelyk wezens beſtaan, gelyk als wy zyn. Men zou zulks van ſtad tot ſtad, van volk tot volk, moeten vragen, ene dodelyke koude zou in alle harten overgaan en als ene beſmettende kwaal zich van de ene plaats naar de andere overplanten. De vreemdeling zou alléén voor geld een ſchuilplaats vinden, en die tedere gastvryheid, welke het nog veel aangenamer is aan anderen te bewyzen, dan zelf te genieten, zou wredelyk uit onze zielen verſtoten zyn. En zie daar ook, wat wy ten dele, onder ons, gewaarworden, daar het belang alles overheerscht, daar de zeden niet meer ten grondſlage der wetten ſtrekken; en wat zou het wezen, indien de goedwilligheid en de goede zeden onder ons geheel en al verbannen waren?

Maar wenden wy ons oog van dit droevig tafereel af en vestigen wy het weder op de Ouden, die ons hart ſteeds in alle hunne werken, in alle hunne beelden, in alle hunne taferelen zoekt, welke met den gloed ener heldhaftige goedwilligheid bezield zyn. Dat onze hedendaagſche geſchiedenis zo ſterk niet ſpreekt, gelyk men te recht heeft aangemerkt, zulks komt daar van, dat wy er niets dan het egoismus

en

en de ſtaatzucht van enige familien en de verdeling van erflatingen in vinden, en niets, dat liefde voor het vaderland of menſchelykheid aanduidt.

Ik bepaal my een ogenblik by de ridder-eeuwen, wier geest even zeer door edelmoedigheid en goedwilligheid werd gaande gehouden, als door den luister van enen ſchitterenden moed; maar, wyl die eeuwen ſnel vervlogen zyn, haaste ik my, om de goedwilligheid op een toneel te plaatſen, dat harer beter waardig is.

Verre de meeste Grieken hadden over de Zede, kunde enkel geredenkaveld, de Cynici en Pythagoriers alléén begonnen hunne leer zelve in praktyk te brengen.

Die der Pythagoriers, op ene nauwere menſchelyke vereniging, dan alleen de gezellige betrekkingen, gegrond, maakte het hun tot een pligt om het leven te ſparen en voor hetzelve te zorgen, zelfs by de geringſte dieren. Dusdanig was het beginſel van ene inſtelling, waarvan de leer der zielsverhuizing ſlechts het voorwendſel was. Derzelver maatſchappy was ene maatſchappy van broeders, alwaar het byzonder belang, in de gemeenſchap der goederen verſmolten, zich bepaalde tot het vermaak der tederſte goedwilligheid. Dus leefden omtrent de Magi in Perſien, de Priesters in Ægypten, de Chaldeërs, de Brachmanen, en alle de Godsdienſtige horden van Indien. Men weet, hoe algemeen die verbin-

binteniſſen der Grieken, bekend onder den naam van Genobiten, by de Joden waren, en hoe zy vervolgens by de eerſte Christenen in de Euangeliſche inſtelling van WILLIAM PENN vernieuwd zyn geworden. Zy waren allen gegrond op het beginſel der algemene goedwilligheid en deden in haren boezem het heilig vuur op nieuw ontbranden, waarvan de Magi het *Symbolum* aanbaden en dat wy by de Peruvianen hebben wedergevonden. Het was het hoofdſtoffelyk vuur, het beginſel van de natuur en de maatſchappy.

Te vergeefs zocht men in onze dagen het weder in menschlievende genootſchappen te ontſteken, de geest van hebzucht, van weelde en van belang, (het uitbroedzel der behoeftigheid, die de wisſelvalligheid van onze Européſche Staten medebrengt,) en de gouddorst hebben dat vuur geheel verdoofd; die geest deed nog meer; op de vleugelen des koophandels derwaards overgevoerd, verbasterde hy in het Oosten de oude bron dier menschlievendheid, die wy in ons Europa hadden willen overbrengen. De alöude herbergzaamheid, liefde, goede trouw en rechtvaardigheid, zyn vervangen door hardvochtigheid, kwade trouw, bedrog, laagheid en onrechtvaardigheid, die in dat land thans even algemeen zyn als by ons.

Is het, om dat de goedwilligheid heeft opgehouden zich binnen den omtrek der ſteden te bepalen,

om

omdat zy zich door de onderlinge gemeenſchap der volken heeft uitgebreid, dat zy verzwakt is, even gelyk een veêr minder kracht heeft, wanneer zy minder is te ſaam gedrukt? Ik vind by de Ægyptenaars, by de Hebreëen, by de Grieken een aantal zedelyke wetten, als by voorbeeld, tegen den meineed, den leugen, de luiheid, en de ongevoeligheid. De Lacedæmoniers hadden er ene tegen de ondankbaarheid, en de wetten van MOSES bepaalden ene ſtraf tegen den genen, die, enen ezel op den weg onder zynen last ziende bezwyken, het dier niet hielp opheffen. 't Is door in de wet de milddadigheid te bepalen, die zy ſchynt uit te ſluiten, dat men onder de burgers die vereniging voorbereidde, welke geen belang in ſtaat was te vernietigen.

De Grieken leidden de zedekunde uit de rede af, maar de Oosterlingen, minder ſpitsvinnig doch meer oplettend dan zy op de ingevingen der natuur, van het gevoel zelve. Door den vorm van hun beſtuur ontheven van over de zede- en ſtaatkunde te redeneren, vergeleken de wyste mannen onder hun den ſtaat met een huisgezin, en vergenoegden zich met die vergelyking te volgen, zonder zich met hare waarheid en juistheid op te houden. Op die wyze werden alle die gevoelens, welke op het huisgezin toepasſelyk zyn, als eensgezindheid, vertrouwen, kinder- en ouderliefde, op het volk en deszelfs be-

ſtuurders toegepast; niets was dus dierbarer dan de gehoorzaamheid; niets werd zo bemind en geëerbiedigd als de wet, wyl haar gebied op een gevoelen van het hart gegrond was, dat met den mensch zelven was geboren. De beſtuurders zelve gaven, in weerwil van den hoogmoed, dien de magt inboezemt, toe aan de begochelingen der ouderlyke tederheid, en men ziet, door een merkwaardig *contrast*, de zachtſte en menſchelykſte wetten uit de despotiekſte landen hervoortkomen, even als of de goedwilligheid beter geſchikt ware om de ryken te beſtieren, dan de rechtvaardigheid.

Wachten wy ons wél van zulks te denken; het komt veeleer daar door, dat in despotieke ſtaten de haatelyke en alles omkerende driften door de vrees bedwongen worden, en dat zy alléén aan de zachte en weldadige driften haren vryen loop laat; dat, daar de despoot ſteeds het oog op de ſchatten der onderdanen gevestigd houdt, het belang zich minder werkzaamheid veroorlooft; dat, daar de eigenliefde zich niet vryelyk durft vertonen, men er niet van die ſtyfhoofden vindt, wier onophoudelyk bejag het is, alle de daden van het beſtuur in een beſpottelyk en verachtelyk licht te ſtellen, het altyd beter te weten dan zy, die hen regeren, en hun op die wys het vertrouwen te ontrekken, dat zy nodig hebben, om het goede te kunnen verrichten.

Dusdanig een denkbeeld had men zich, geheel het

Oos-

Oosten door, sedert den tyd der Aartsvaders en der eerste bekende heerschappyen, van de menschelyke maatschappy gevormd; wy vinden er sporen van in sommige wetten der Ægyptenaars, maar vooral in de burgerlyke wetten van MOSES, waarvan wy nauwkeuriger kennis dragen. 't Is de liefde zelve, die zich door middel van de wet verklaart: en met welk ene zalving is die wet niet ontwikkeld in de wysgerige boeken van den Bybel! Men kan de diep doordringende zoetheid, die men by het lezen van dezelven smaakt, niet beter vergelyken, dan by die, welke men gewaar wordt onder het doorbladeren der classieke werken van de Chinezen; want daar zy van denzelfden oort afkomstig zyn, schynt dezelfde geest er de hoofdleer van ingegeven te hebben. Het is hier de plaats niet, om van het Euangelie, het volmaakste aller boeken en het wetboek der volken, te spreken; maar ik zal liever allen, die zich zelven steeds het allermeest bemihnen, vermanen, dat zy, ter bevordering van het heil der Maatschappy, deze grondwet van het Christendom, *hebt uwe naasten lief als u zelven*, gestadig overdenken.

Indien wy minder zalving in den algemenen geest der Griekse en Romeinsche wetten vinden, is zulks daar van afteleiden, dat het beginsel van goedwilligheid misschien meer in derzelver instellingen ontwikkeld is; de wetten beschouwden de uitwendige goederen minder als het werktuig van den voor-

ſpoed der ſtaten, dan de inwendige beginſelen, die er den band van vereniging en het geluk van uitmaken. Men rekende zich gelukkiger door de gevoelens van het hart, dan door de gunsten van het fortuin; en dit is de reden, waarom de belangeloosheid en de edelmoedigheid te Romen, gedurende den gehelen tyd der gemenebestgezinde regering, en in Griekenland, onder SOLON en LYCURGUS, nimmer een betwist vraagſtuk zyn geweest; de wetten waren er de ſlagbomen, beſtemd om het aanvertrouwde pand der goedwilligheid en der goede zeden te beveiligen, tegen de aanvallen van de ſtaatzucht en het zelfbelang. Let op den eerbied, dien zy voor de banden des bloeds hadden; op de zorg waarmede zy het leven van enen ſchuldigen burger verſchoonden; op de ſchone Romeinſche inſtelling van *clienten* en *patronen*. Wetgevers, die zulke wetten hadden gegeven, konden door geen zelfbelang beſtierd worden, dewyl zy er niets meê te winnen hadden, en indien zy door eigenliefde waren gedreven geworden, hoe zouden zy er de beloning van genoten hebben, indien hunne inſtellingen niet, in het hart van hunne medeburgeren, derzelver bekrachtiging hadden gevonden?

Maar hoe verre was de aloude rondheid van de eigenliefde verwyderd? Konden de Ouden het vermaak ontberen van elkander te beminnen? Hoe groter zy waren en hoe meer boven perſoonlyke behoef-

hoeften verheven, hoe meer het er voor hun ene was, dat zy hun hart in den boezem van een gevoelig mensch konden uitstorten; wat behoefte kon de roem van LAELIUS voor de eigenliefde van SCIPIO zyn; of die van PELOPIDAS voor die van EPAMINONDAS; of de roem van ALEXANDER voor de eigenliefde van HAEPHESTION? Konden deze verhevene zielen wel anders gedreven worden dan door de genegenheid voor de persoonen zelven, en door de achting voor derzelver roem en grote hoedanigheden? Welk ander beginsel, dan dat der deugd, had het Thebaansch vrienden-legioen onder de bevelen van PELOPIDAS kunnen verenigen? Doch de vriendschap, zich niet vergenoegende met in Griekenland als ene deugd vereerd te worden, was zich by de Scythen ouders gaan stichten onder den naam van ORESTES en PILADES.

Ik kan dit veld der oudheid, zo ryk in natuurlyk menschengevoel, niet verlaten, zonder op te merken, met hoe veel zorg de goedwilligheid er in de jeugdige harten werd aangekweekt, en in hare opvolgende ontwikkelingen nagespoord. Hoe zeer werd de gedachtenis der onderlinge spelen en bezigheden van de jeugd bewaard in het vriendschappelyk hart van hun, die te dier tyd speelgenoten waren! Hoe zeer gaven alle de samenkomsten en oefeningen der burgers gelegenheid tot daden van goedwilligheid! De goud-dorst was in 't hart der volken nog niet

verdragen en verbintenisſen tot elkander te brengen geweest; en de gewoonten en overeenkomſten waren in de *archiven* der aangeſtelde magten van ieder volk geboekt. Te *Romen* vindt men ze in den Raad, en het genootſchap der *Fetiales* was ingeſteld, om ze by gewigtige gelegenheden, aan de volken, die door het belang met de Romeinen verbonden waren, voorteſtellen. Bekend is het luisterryke en eerbiedwekkende van hunne plegtigheden, die aan hunne ampts-verrichtingen de rechten en het ontzag van het priesterſchap verbonden. De andere volken, daarentegen, waren binnen den omtrek van hun land beſloten en buiten enige vereniging met naburige ryken, zonder buitenlandſchen handel en ſtaatkundige betrekkingen; zy vermengden zich nimmer met andere volken, dan gewapenderhand, om landen in te nemen of te verdedigen. Voor 't grootst gedeelte door hun godsdienſtig leerſtelſel en uit ſtaatkunde, vyanden van de vreemdelingen, reisden de burgers weinig, en de regeringen des lands handelden niet anders te ſamen, dan wanneer hun grond hun geen genoegzaam levensonderhoud gaf en hen noodzaakte, om de toevlucht te nemen tot die redmiddelen, welke nyverheid en verruiling hun aan de hand gaven. Die volksgeest, welke enen onophefbaren ſlagboom tusſchen de onderſcheidene ſtaten ſtichtte, verzette zich tegen die ſtaatkundige vereniging van onze latere tyden, welke hunne onderlinge overeenkom-

komſten handhaaft en beſchermt. Daar men in de menſchelyke hulpmiddelen gene bekrachtiging vinden kon voor de publieke trouw, beriep men zich op de Goden, als verbonds-wrekers, om onder de Republieken de goede trouw te handhavenen, waar over zy als ſcheidsmannen zaten in het inwendig beſtuur. Het is bekend hoe veel kracht de volken, in die heldeneeuwen, van den Godsdienst ontleenden. Maar het geen alléén beſtond in de natuurdrift van den mensch, in de beloften, en in de eden, werd door de Romeinen tot een publiek verbond gebragt, dat door den praal der offerhanden, der plechtigheden, en der Romeinſche Volks-majesteit geſterkt werd; hunne gezanten waren geheiligde perſonen, en zy behandelden ook als zodanigen die van andere volken. Hunne edelmoedigheid, hunne onkreukbare trouw deden hunne onderhandelingen door de vreemdelingen eerbiedigen, die naaryverig waren om zulke luisterryke voorbeelden na te volgen, en verzekerden hen van het hart der overwonnelingen, terwyl zy hun bondgenoten aanwonnen.

Evenwel hadden de Romeinen het recht der overwinning eerder gewettigd, dan ter beveiliging en onderlinge vereniging der ſtaten bepaald; aan hunne ſtaatkunde zyn wy vooral dien politieken evenaar verſchuldigd, die den grondſlag heeft gelegd van ons publiek recht; de koophandel, de zeevaart en de loop der gebeurtenisſen hebben zekere vaste verenigings-

gings-punten daargeſteld; wy hebben methodieke tractaten van het recht der volken gehad, en de Vorſten hebben er in hunne verbonden de artikelen van bepaald; de rechten van ieder volk hebben by derzelver naburen ſcheidsmannen gevonden.

De oorlog zelf was aan zekere wetten bepaald, en de omkering van Europa zou de verbintenisſen niet kunnen breken, die er tusſchen volken beſtaan, wier hoedanigheden door de overlevering der tyden bekend zyn: de trekken van edelmoedigheid onder de Franſche legers, de goedwilligheid van hun beſtuur en deszelfs gematigdheid zyn niet geſchikt, om die verbonden te verzwakken.

Om my meer byzonderlyk binnen de grenzen van myn onderwerp te bepalen, zy het my geoorloofd van onze krygslieden een voorbeeld te ontlenen, dat bewyst, hoe zeer de geestdrift van ene nauwe goedwilligheid in ſtaat is, in ons het gevoel van rechtvaardigheid en zedelyke deugd te verſterken. Verſcheiden wapenbroeders van het Noordelyk leger hadden zich onderling verbonden, om in ene innige broederſchap te leven gedurende hunnen dienst, en hunne goederen onderling gemeen te maken, wanneer het hun vergund zou worden, weder naar hunne haardſteden terug te keren; zy vernamen, dat een van hun vader was van een onecht kind en hetzelve ten prooi liet van de nypendſte behoeftigheid, en namen dadelyk onderling het beſluit van het kind voor al-

algemene rekening te onderhouden, terwyl de vader zelfs van het recht werd uitgesloten, om als deelgenoot der broederschap er het zyne aan toe te brengen. De straf die hem voor het te kort komen aan zynen vader-pligt werd opgelegd, bestond daarin, dat men hem van het zoet genot der tedere ouderzorg beroofde, en hy onderwierp zich aan die straf, terwyl hy zyn ongelyk erkende (*).

Waarom nu den indruk ontveinsd, die deze schone trek op onze ziel maakt, en het denkbeeld, dat dezelve ons geeft van de vereniging der goede zeden en der rechtvaardigheid met de goedwilligheid, door deze krachtige wyze van straffen? Wat zou hier de rechtvaardigheid gedaan hebben, wanneer zy aan haar zelve ware overgelaten geweest? De vader zou voor de rechtbank geroepen zyn geworden en veroordeeld, om het onderhoud van het kind te betalen, en daar mede zou hy zich van zyne vaderlyke tederheid ontslagen gerekend hebben: ten minsten zou de rechtvaardigheid, door het belang tot grondslag van haar vonnis te leggen, de knagingen van 't geweten hebben verzacht, dewyl zy de vaderliefde door goede diensten zou hebben laten vervangen; en dus zou zy, door het hart van den mensch uit het oog te verliezen, het gevoelige plek-

je

(*) Getrokken uit het Dagblad, *l'Ami des Loix*, van den 18 Primaire An. 6e.

je van hetzelve niet hebben getroffen; zy zou den ſchuldigen beloond hebben in plaats van hem te ſtraffen, door hem enen grond van gerustſtelling opteleveren. Beoordelen wy nu deze wyze van ſtraffen met de voorgaande, naar derzelver onderſcheidene uitwerking. Als het op geld-diensten aankomt, die men in ſtaat is te berekenen, kan de mensch zich enigſins ſchikken om zyn geweten te bevredigen, maar als men in zyn hart gevoelens moet terug ſtoten, waar van het zich ontlasten moet, dan lydt men eerst: en dit is waarlyk ene ſtraf. Zo lang de wil nog zyne vryheid behoudt, kunnen wy onze pligten om onze belangen verwaarlozen, om dat wy de mogelykheid voor ons hebben, om er toe terug te komen; maar de ſmart, die wy gewaarworden, als de keuze van onzen wil geſtremd wordt, bewyst, hoe zeer de zedelyke gevoelens de ziel ſtrelen, daar zy zulk ene levendige ſmart over het verlies van dezelven gevoelt.

Gy ziet, hoe zeer het gevoel ſomtyds ſterker is dan de reden in het onderſcheiden der gepaste ſtraffen; en de betoningen van vriendſchap, de bewyzen van goedwilligheid, die duizendmaal dierbarer zyn dan geſchenken, bewyzen, hoe uitnemend fyn en vindingryk het in de uitdeling van beloningen zou kunnen worden.

Daarentegen zou het zelfbedoelend eigenbelang, om alleen het gedrag der menſchen naar de regel-

ma-

matige orde der maatſchappy te kunnen beſtieren; met het algemeen belang wezenlyk verbonden moeten zyn, en ieder een in ſtaat wezen, om dit verband te voelen. Wat nu het eerſte betreft, om dit behoorlyk te beantwoorden, moet men nauwkeurig onderzoeken, of de volmaaktheid van de maatſchappelyke orde niet voornamelyk beſtaan zou in de voortduring van het ſtaatkundig lichaam, en of ten dien aanzien het algemeen belang niet eerder de geſlachten der menſchen, dan wel ieder mensch in 't byzonder, omvatten zou; in welk geval het blykbaar is, dat, daar de natuur van de zaak gene betrekking tuſſchen het byzonder belang van elk en het algemeen belang, dan toevalliger wyze, toeſtaat, de vereeniging dier beide belangen niet als wezenlyk beſchouwd kan worden: maar indien die volmaaktheid beſtaat in de dadelyke ſom van alle de byzondere belangen, zou dan ieder een in ſtaat zyn om het punt te onderkennen, waar zyn eigenbelang zich met het algemene vermengt? En al ware hy zulks, indien de volmaaktheid ten dien opzichte onmisbaar altyd of harsſenſchimmig of onvolledig zyn moest; dan zou het algemeen belang, daar van niet meer dan den naam alleen hebbende, generleye wezenlyke betrekking hebben, dan met het belang van een klein gedeelte; en het volk, verwonderd van zich in enen ſtaat van zaken geplaatst te zien, waarin het geen voordeel ter wereld geniet, zou zyne verbintenis met

en van daar voornamelyk kwam het gebruik der tekenen, die hun zo eigen waren. Dat was de oorzaak van die voorbeelden, van die heftige welsprekendheid, die van de edelmoedige gevoelens des harten haren oorsprong ontleent. Welke wonderen zyn wy niet aan die welsprekendheid verschuldigd, en hoe veel dank hebben wy niet te wyten aan die heldhaftige gevoeligheid des harte? Zou de eigenliefde zó tegen de onrechtvaardigheid en de elende kunnen worstelen? Zou zy er niet veel eer ten hoogsten door gebelgd zyn, en zich met het zelfbelang tegen het recht van eigendom en de maatschappelyke overheerschinge verzetten, om haar te vernietigen? Men spreekt van den schrik der wetten, maar wie weet niet, hoe zwak die schrik is by den hardvochtigen mensch, die het medelyden eens tot zwygen heeft gebragt? Wie weet niet, dat de moed om den afschrik van bloed te overwinnen de eerste stap is om den afschrik van het straftgerichb te boven te komen? Ja, trotsche en heerschzuchtige menschen, indien het medelyden niet voor u pleitte, indien het denkbeeld van de moeilyke werkzaamheden die aan uwen staat verknocht zyn, het kwaad niet verzachte, dat gyl. doet, de vrees, die gyl. aanjaagt, en waarvan gyl. gedurig spreekt, zou niet in staat zyn u te behouden, en gy zoudt andere dwingelanden, nog onmeedogender dan gyl. zelve, zich boven uwe hoofden zien verheffen.

Maar

Maar niet alleen houdt de goedwilligheid jegens zyne Opperhoofden het volk binnen de palen van zyn pligt; maar de goedwilligheid jegens de volken houdt er de hoofden zelven binnen, en zy is het, die aan hunne magt eigenlyk kracht en klem geeft; de wetten mogen vry door de reden goedgekeurd zyn, indien zy door het hart niet goedgekeurd worden, indien zy niet in de zeden overgaan, blyven zy zonder kracht, zonder vermogen; 't is het denkbeeld, dat men zich vormt van de goedwilligheid der Hoofden, die hun alleen die goedkeuring bezorgen kan, en het minſte vermoeden van belangzucht zou hun weldra alle harten en alle dankbaarheid ontroven; de liefde van het volk zou in de ſtaat- en zedekunde even ongerymd zyn, en men zou, om hen te bedwingen, als CALIGULA zeggen moeten, *dat zy my haten, indien zy my ſlechts vrezen.* Wat zou het baten, dat de wetten rechtvaardig waren, indien zy, die ze doen uitvoeren, niet bemind werden. Wanneer er een oproer in een land ontſtaat, zal men te vergeefs de rechtvaardigſte proclamatien doen; het opgeruyde volk zal dikwyls alleen voor den magiſtraat, dien het bemint, wyken, en waarom? Omdat het in dien magiſtraat ene goedaartigheid erkent, wier belangeloosheid het treft. Wanneer de godsdienſtige Wysgeren den weldadigen Monarch met de Godheid vergeleken hebben, veronderſtelden zy dan in hem ene belangzoekende weldadigheid?

In-

Indien de goedwilligheid de weegſchaal der rechtvaardigheid niet in handen had, en men zich de wet moest voorſtellen, als bezig om naauwkeurig de rechten en nooit de vermogens en behoeften te wegen, dan zou de rechter nooit dan door de daden getroffen worden, hy zou zich by den ſchors der dingen ophouden, en tot in de bedoeling des harte niet durven doordringen, noch zich toegevend tonen voor de zwakheid; hy zou onrechtvaardig worden, door al te billyk te willen zyn; van het middel ontbloot, dat het vertrouwen inroept, zouden de harten voor hem geſloten zyn, en hy zou nooit den waren misdadiger, noch den waren onſchuldigen leren kennen. Men zegt ons, dat een magiſtraatsperſoon onaandoenelyk zyn moet, doch ik kan zulks niet denken. Of moet hy zich niet weldadig betonen in de uitvoering der rechtvaardigheid zelve, en zou het lyfſtraffelyk recht wel te verontſchuldigen zyn, indien het niet ene uitgebreidere menschlievendheid tot deszelfs beginſel had. Hoe zou toch een rechter zyne pligten vervullen, indien zyne ogen gloeiden van verontwaardiging tegen de boosheid en onrechtvaardigheid, indien zyne ſtem het vermogen niet had om zich te verheffen ten voordele van den man, die door het oogmerk, waar meê hy handelde, wordt vrygeſproken, en tegen den misdadiger, die zich met het ſchild der wet dekt; indien de liefde voor de menschheid en voor de deugd niet in ſtaat was, om hem, dikwerf tegen

zyn eigen belang en veiligheid aan optewinden, zou hy onverſchillig zyn omtrent zyne pligten en dezelve ſlecht vervullen. De inſtelling van een Jury van rechtspleging in Engeland en tegenwoordig ook in de Franſche Republiek, bewyst, hoe zeer de menſchelyke wysheid nodig gehad heeft de goedwilligheid ter hulp der rechtvaardigheid in te roepen. Wie twyfelt er aan, of het niet dáár door zy, dat het Engelsch lyfſtraffelyk wetboek dat der andere natien zo zeer overtreft. Want de mensch alleen kan thans behoorlyk onderkennen, wat voor den mensch voegt, en de inſchikkelykheden gevoelen, die men, zelfs in zyne hoogſte boosheid, aan zyne zwakheid verſchuldigd is.

Eindelyk, laat ons de uitzonderingen ter zyde ſtellen, die in geen een leerſtelſel iets bewyzen: de perſonéle rechtvaardigheid is gene denkbeeldige berékening, gemaakt om het zelfbelang en de eigenliefde ten beste te beſtieren. De eigenliefde neemt de harten tegen ons in en verwydert ze van ons, wanneer ze niet omſluyerd is door de nedrigheid, die de goedheid haar natuurlyk inboezemt. Indien de eigenliefde hare eigene waarde altyd naar de wetten der rechtvaardigheid berekende, zou het ons onmogelyk zyn, om met onze meerderen omtegaan, wyl wy daar door te veel zouden vernederd worden. Indien eens ieders zelfbelang de maatſtaf ware der rechtvaardigheid, en wy niets voor enen an-

de-

deren gevoelden, wat onderpand zouden wy dan voor ons wederzyds vertrouwen hebben? Al het crediet zou in de onderhandelingen van het dagelyks leven niet dan op een ſtoffelyk onderpand kunnen gevestigd worden; zo er niets zedelyks in ons ware, zou er tuſſchen de menſchen generleye waardering der zedelyke hoegrootheden plaats hebben, hy die het best zyne zaak verſtaan had, zou de eerlykſte, en de behendigſte bedrieger de deugdzaamſte man wezen; wyl hy, ſlim genoeg geweest zynde, om niet alleen de ſamenſpanning der andere belangen te ontduiken, maar ook om ze tot vermeerdering zyner eigene grootheid te doen dienen, den prys weg zou gedragen hebben van de eigenliefde en der rechtvaardigheid tevens, door de verhouding der dingen tot zyn eigenbelang te hebben vermeerderd; want even daar door zou ook de orde in onze denkbeelden veranderen: in plaats van ene betrekking tuſſchen perſonen te erkennen, geëvenrédigd aan derzelver recht op de zaken, zou alles voor ons zaken worden, en er zouden in onze mening gene perſonen beſtaan, dan wy zelven. Dan zou een ieder zyne byzondere taal ſpreken en het tegenſtrydig belang van zynen buurman niet durven vertrouwen, en zo zouden wy elkander even vreemd zyn door de gevoelens van ons hart, als de volken onderling door het onderſcheid van taal; de goedwilligheid en het eigenbelang, het recht en het onrecht dus

onderling verward zynde, zou de maatſchappy niet meer geſchikt zyn, dan om wangedrochten voort te brengen door de vereniging van deugd en ondeugd: en het voorbeeld der natuur, zo zorgvuldig in het onderſcheiden der raſſen in de dieren, zou voor den mensch geheel en al verloren zyn.

Wy hebben door dadelyke bewyzen geſtaafd gezien, hoe veel de rechtvaardigheid en de wetten aan de belangeloze goedwilligheid verſchuldigd zyn, en hoe het zelfbelang op zich zelf veeleer geſchikt is tot den ondergang, dan tot de inſtandhouding der maatſchappy. Thans blyft ons nog overig, om door middel ener juiste redenering te bepalen, waarin het denkbeeld van rechtvaardigheid van dat van goedwilligheid verſchilt; en in hoeverre het belangeloosheid veronderſtelt.

De denkbeelden van evenredigheid en overeenkomst tusſchen de dingen, die voor ons verſtand ene natuurlyke aanlokkelykheid hebben, nemen ene levendige gedaante aan in het hart, wanneer zy zich op perſonen toepaſſen: indien het verſtand zich door een valsch denkbeeld beledigd voelt; een valsch gevoelen, als by voorbeeld ene onrechtvaardigheid, beledigt ons hart nog veel ſterker. Het is, als of die ongevoelige beeldtenisſen, zo lang zy denkbeeldige wezens zyn, een ſoort van leven ontvangen, wanneer zy over onze evenmenſchen gaan en ene natuur aannemen, overeenkomſtig met het menſchelyk

lyk hart. De billykheid is een recht, dat de natuur den mensch op de dingen gegeven heeft, in evenredigheid met het onderſcheid hunner vermogens. Zy is de band, die recht en pligt tusſchen twee menſchen verenigt, en al het onderſcheid, dat ik tusſchen de rechtvaardigheid en de goedwilligheid zie, is dit: dat de eerſte geboren wordt na enen bewezen goeden dienst, en dat de andere de perſoon voorkomt, die er het voorwerp van is. Dus is het nodig, dat er een weldadig mensch geweest zy, om te maken, dat er een rechtvaardig mensch zy.

Wanneer wy acht geven op het inwendig gemenebest, dat de hartstochten en de rede binnen in ons vestigen, 't welk SOCRATES in de Republiek van PLATO zo ſchoon beſchryft, om te bewyzen, dat de deugd door haar zelve ons geluk uitmaakt, moet men terſtond erkennen, dat de rede gene aanleiding zou hebben, om zich naar een enig voorwerp uitteſtrekken, ten zy zy er door de ene of andere hartstocht toe genoopt ware: de reden, waarom men zich met een voorwerp ophoudt, is ſteeds, om dat het ons behaagt, en indien, volgens het zeggen der Stoïcynen, de hartstochten de ziekten der ziele zyn, zo zyn het ziekten, die zelfs tot het denken noodzakelyk zyn. Wanneer onze denkbeelden zich op de zaken vestigen, ſchynt het aanlokkende, waarmee ze gepaard gaan, zich tot de hersſenen te bepalen; wanneer zy zich op de perſonen vestigen, moet

hare aanlokkelykheid wel tot het hart nederdalen, dat ons in ene zekere betrekking tot de perſonen ſtelt.

ARISTOTELES had een zesden zin uitgevonden, om te dienen tot onderlinge vereniging tusſchen de vyf anderen, en die daarom ook *algemene zin* (*ſenſus communis*) (*a*) genoemd werd. Wat my betreft, indien het my geoorloofd ware er enen uittedenken tusſchen den zin der waarheid, der orde, en der welvoeglykheid, die aan 't verſtand eigen is, en dien der goedwilligheid, die in het hart is beſloten; zou ik er het gevoel der rechtvaardigheid tusſchen ſtellen, dat van beide de andere iets heeft, en misſchien nog wel het meest van het laatſte, wyl de ſchroomvalligheid van de deugd ze dikwerf onder een vermengt (*b*).

Indien het hier de plaats er toe ware, zoude ik aanwyzen, hoeveel de rechtſchapenheid van hart afhange van de juistheid der denkbeelden, en hoe zeer die beide woorden van rechtvaardigheid voor het hart en juistheid voor den geest in de daad die overeenkomst hebben, die de taal hun gegeven heeft

(*a*) PLUTARCHUS *over de gevoelens der oude Wysgeren.*

(*b*) Wy hebben er een voorbeeld van by CICERO in het III. Boek *over de pligten*, alwaar hy tot de rechtvaardigheid brengt het bedrog van een Koornkoper, dat GROTIUS alleen tot de menſchenliefde brengt; en het gehele Euangelie handelt over de dubbelzinnigheid van het woord rechtvaardigheid en menſchenliefde.

heeft (*); ik zou doen zien, dat dwaling meermalen de oorzaak is van onze onrechtvaardigheden, dan de wil, zo als MALLEBRANCHE en meer andere Wysgeren na hem bewezen hebben; ik zou aantonen, dat men doorgaans een gebrek in 't oordeel waarneemt in onrechtvaardige en ondeugende menſchen; dat, in den dagelykſchen kring onzer hebbelykheden, het gemeen gevoel onafſcheidelyk is van het geweten; dat de mensch, die het kwade doet, niet minder lydt, om dat hy ontrouw is geweest aan zyne rede, dan omdat hy tegen het gevoel van zyn hart gehandeld heeft; en dat eindelyk die genen, die zeggen, dat de mensch van nature boos is, hem, om zich zelf gelyk te blyven, ook het vermogen moesten ontzeggen, om de orde te kennen en te beminnen.

O! hoe zeer heeft de natuur niet zorg gedragen, om hen van de onbeſtaanbaarheid van dit rampzalig ſtelſel te overtuigen, door eendragt en vrede onder dieren van het zelfde ſoort te doen ſtand houden. Gaat heen, onvoorzichtige redentwisters! Gaat eens een les nemen by dien ſchranderen en dankbaren hond; bewyzen het begrip, dat hy van de tekens van zyn meester heeft, en de gehechtheid, die hy

(*) De Schryver gebruikt hier de woorden *Juſtice* en *Juſteſſe*, de bedoelde overeenkomst valt in onze taal weg.

DE VERTALER.

hare aanlokkelykheid wel tot het hart n
ons in ene zekere betrekking tot de p
ARISTOTELES had een zesden zi
om te dienen tot onderlinge verenigi
vyf anderen, en die daarom ook *alg*
ſus communis) (*a*) genoemd werd
treft, indien het my geoorloofd wa
denken tusſchen den zin der waarh
der welvoeglykheid, die aan 't ver
dien der goedwilligheid, die in he
zou ik er het gevoel der rechtva
ſtellen, dat van beide de andere
ſchien nog wel het meest van
ſchroomvalligheid van de deug
een vermengt (*b*).

Indien het hier de plaats er
aanwyzen, hoeveel de rechtſch
hange van de juistheid der der
die beide woorden van rech
hart en juistheid voor den
overeenkomst hebben, die

(*a*) PLUTARCHUS *over de gevoelen*

(*b*) Wy hebben er een voorbeeld
over de pligten, alwaar hy tot de rech
een Koornkoper, dat GROTIUS alle
het gehele Euangelie handelt over
rechtvaardigheid en menſchenliefde.

burgerkroon verdiend; maar deze hond zou verdienen op 's Lands kosten te worden onderhouden.

Welk een verschil ondertusschen in de huishouding onzer natuur! Uit hoofde onzer behoeften, even als de beesten, aan het bestaan der dingen verbonden, beöordelen wy, door een inwendig licht, derzelver betrekkelyke hoedanigheden, terwyl de dieren zich blindelings laten leiden door hunne zinnen. Op hunne zinnen loopt de snedigheid van hun vernuft uit, en van daar begint eerst de onze. Om buiten ons drangredenen te vinden, overeenkomstig met onze meer saamgestelde neigingen, dan die der dieren, zyn wy verpligt om vergelykingen te maken en de natuur te bestudéren, het zy wy dáárin vermaak scheppen, dat wy in onze harten het eerste gevoel van almagt en goedheid ontwikkelen, 't welk de beschouwing van het Heelál er in doet ontstaan, 't zy wy in ons de liefde voor ons zelven met genoegen aankweken, of in anderen de liefde tot onze evennaasten betonen willen; de geest heeft altyd nodig te vergelyken, te besluiten, natebootsen, met één woord, de denkbeelden te leveren, die de neigingen bepalen of bestieren; en terwyl zich alles ten aanzien der redeloze dieren in de natuurdrift verwart, zie ik in den mensch twee andere wezenlyke beginsels, de standvastige zucht namelyk voor het heil van anderen en het verstand, dat die zucht wy-

zigt

zigt naar de voorschriften der rede en de zedelyke orde der maatschappy.

Maar in de waarnemingen, die wy omtrent onze betrekkingen tot de personen te doen hebben, beschouwen wy, of de wyze, waarop zy van de zaken gebruik maken, of die, waarop zy ten aanzien van andere menschen handelen. In de eerste *categorie* plaatsen wy de personéle hoedanigheden van matigheid, moed, betamelykheid, eer, waardigheid, en vele anderen, die somtyds betrekking hebbende op personen, door hun steeds als zaken gebruikt worden. In de twede *categorie* plaatsen wy de goedheid, rechtvaardigheid, zachtzinnigheid, beschaafdheid met alle de gezellige deugden, en de goedwilligheid als de ziel van allen.

Offchoon de personéle hoedanigheden voornamelyk den mensch op zich zelven betreffen, moet men echter niet geloven, dat zy onafhangelyk zyn van de gezellige deugden; de zorg, die wy voor onze verstandelyke en lichamelyke vermogens dragen, maakt ons geschikter, om de pligten te vervullen, die ons de staat der maatschappy oplegt; de gezondheid geeft er ons de krachten en het verstand de bekwaamheid toe; en het beste middel, om anderen te leren eerbiedigen, is zich zelven te eerbiedigen. Doch ziet eens, welke onder de oneindige menigte oplettendheden, die deze verpligting vereischt, de taak der goedwilligheid, des goeden raads, der

ren het zelfde bloed voelden omloopen, dat wy vergoten hebben?

Het zelfbelang verdooft het ſmartelyk geſchrei van ene ſchuldige ziel niet, het kan dat zelfs niet verzachten. Er zyn voorbeelden van misdadigers, die, onbeſtand tegen de inwendige ſtraf van het geweten, zich zelven vrywillig hebben verlost van een leven, dat hun onverdraaglyk was geworden; anderen, die zich zelven aan het wraakzwaard der wetten hebben aangeboden, dewyl zy in den dood alleen ene rechtvaardige berekening vinden konden voor den dood, dien zy anderen veroorzaakt hadden. De goedwilligheid eindelyk ten opzichte van den rechter wordt niet uitgebluscht in het hart van den man, over wien een rechtvaardig vonnis is geveld.

Met vermaak ziet men CICERO, op dit ſtuk, op de Epicuriers van zynen tyd met al de kracht zyner welſprekendheid aandringen. Na een man voorondersteld te hebben, die afgezonderd op een veld zit naast enen anderen, wiens dood hem in 't bezit van ene erfenis ſtellen moet; zegt hy, zich te verbeelden, dat de eerſte een ſlang onder het gras verſcholen ziet, gereed om zynen buurman te ſteken; moet hy hem nu waarſchuwen? Doet hy zulks, dan is hy de erfenis kwyt, doet hy het niet, dan bekoomt hy dezelve, en niemand kan hem overtuigen, dat hy de ſlang gezien en den anderen niet gewaarſchuwd heeft. Evenwel gebiedt hem de natuur-

my een ogenblik by ophouden, om des te beter de overwinnende kracht van dien grond van zekerheid te doen gevoelen.

Een ieder vindt in zynen geest ene natuurlyke kracht, die hem tot de orde, de welvoeglykheid, en tot alle beelden van evenredigheid doet neigen, zo dat, wanneer wy ſlechts de voorbeeldige liefde van onzé denkbeelden raadplegen, de rechtvaardigheid, waarvan het denkbeeld welvoeglykheid en evenredigheid bevat, nog een gevoel der ziel zou zyn. Maar dit gevoel zou altyd zwak wezen in vergelyking van het geen het thans is, en niet aanmerkelyk verſchillen van dat gevoel, dat het gezicht van ene ſchone ordonnantie of van ene regelmatige tekening in ons doet geboren worden, indien er geen ander indrukſel was, 't welk dat gevoel krachtiger van aart doet wezen.

Zouden wy wel gereed zyn om eens anders goed terug te geven, indien wy niet wisten, dat hy het zo zeer behoeft als wy zelven? Zouden wy gereed zyn om ene belediging te herſtellen, indien wy geen medelyden hadden met den beledigden? Zouden wy wel enen groten afkeer voor den leugen en den meineed hebben, indien wy niet wisten, dat de leugen, de laster, de meineed altyd nadeel toebrengen aan dien genen, welke er het voorwerp van is? Zouden wy wel de wrede wroeging van den menſchenmoorder gevoelen, indien wy niet in onze ade-

Wilt gy ene plaats weten, die geſchikt is, om uwe gevoelens ter toets te brengen; gaat naar den ſchouwburg. Voelt gy daar uw bloed koken op het gezicht der verdrukte onſchuld; ſtelt gy u in plaats van het ſlachtoffer en nooit in die van den onderdrukker; trekt gy de party van CLARISSE tegen LOVELACE, en die van BRITTANNICUS tegen NERO? Zo ondervindt gyl. hoe zeer u het medelyden op den weg der rechtvaardigheid brengt, en hoe zeer het belang er u van verwydert. Wanneer een dwingeland, door ene rechtvaardige wraak om hals gebragt, van zynen zetel valt, wat oorzaak houdt dan onze tranen tegen; welke anders dan het herdenken aan de ongelukkigen, die hy rampzalig heeft gemaakt? Wanneer hy daarentegen zyne misdaden door zyne wroegingen boet, waarom ſchenkt gy hem dan uwe genegenheid weder? Komt hy den hoogmoed groter voor, wanneer hy ophoudt verſchrikkelyk te zyn; komt hy den eigenbaat gelukkiger voor, wanneer hy het medelyden affmeekt, is hy voor de rechtvaardigheid daarom minder ſchuldig? Let wel en beſchouwt eens die genen, welken de hoogmoed het meest opvyzelt, en welken de eigenbaat benydt, zo lang hunne misdaden bedekt blyven. Zyn het niet de magtigen der aarde? Zyn het niet de helden in voorſpoed? Zyn het niet de verôverars, wier namen alleen onze geſchiedenisſen vervullen? Van waar die voorkeur, welke wy hun

ge-

geven boven den onbekenden en weldadigen man, indien het niet van het zelfbelang is? Van waar die vervloeking, waar mede wy hen op onze tonelen beladen, wanneer hunne misdaden ontdekt zyn en de waarheid hun het gedienſtig masker afrukt, dat hun de geſchiedenis had voorgehangen? Wanneer wy er behoorlyk over nadenken, zyn dan de rampen, die zy berokkenen, hun niet vreemd? Ach! het is omdat wy niet nadenken, dat in een geheel omgekeerden zin de ſchurken dikwerf in ons hart een ſteunſel vinden, dat het nadenken hun ontrukt. Niet dat wy zelve vrezen ſchurken te worden en dezelfde ſtraf te ondergaan. In tegendeel, 't is de menſchelykheid, die voor dien moordenaar plyt, die ons zegt, dat dat monſter een mensch is, wiens behoeften, hartstochten, en zwakheid, die wy kennen, ons vermurwen moeten, en wy zoeken zyne misdaad te verontſchuldigen, zyn ongeluk te herſtellen, dan zelfs, wanneer ons byzonder belang en het algemeen welzyn der maatſchappy tegen hem gewapend zyn.

Wat dryft integendeel dat ſlachtoffer, dat door het zwaard der wet getroffen is, om den naam van deszelfs medepligtigen, in weerwil van alle folteringen, te verzwygen en het geheim, dat men hem ontrukken wil, binnen zynen boezem te bewaren? Wat boezemt die helderheid van ziel en die zegetonen in aan hun, die of door de partyſchap, of

door de dwingelandy aan de goede zaak worden opgeofferd? Wat legde den deugdzamen DE WITT die verhevene verſen van HORATIUS in den mond:

Justum et tenacem propoſiti virum
Non civium ardor, prava jubentium,
Non vultus inſtantis tyranni
Mente quatit ſolida: ——

—— —— ——
—— —— ——

Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

wat anders dan de menſchenliefde, dan de geestdrift ener grote ziel?

Waar toe zou het dienen, dat men deze voorbeelden van deugd aan den God der eigenliefde opofferde? Indien de eigenliefde zich by het algemeen ene ere maakt van de rechtvaardigheid en goedwilligheid, geſchiedt zulks niet, dan in zo verre zy dezelven veronderſtelt. Integendeel, indien zy er zich gene ere van maakt; indien zy ſteeds ſlavinne van de vooroordeelen van het hof, den ſtand, de gezelſchappen, den byzonderen kring en het volk — altyd verpligt is zich gedurig te herſcheppen; indien zy den naam aanneemt van menſchenvrees, om in den mond van een godsdienſtig man de taal van enen godlozen, en in dien van een kuisch en eerbaar mensch de losſe taal van enen losbandigen te leggen; indien zy, onder voorwendſel van hare aanbidders

tot

tot de hoogte van den aangenomen toon te verheffen, hen de knevelaryen van anderen doet naboótſen onder den naam van behendigheid; hunne hardvochtigheid onder dien van een vast karakter, hunne losbandigheid onder dien van bevalligheid, en hunne ſlechtheid onder dien van vernuft en vermogen; indien zy de jeugd die beſliſſende en onbuigzame manieren doet aannemen, die aan ryper jaren paſſen; den ouderdom doet ſuffen onder de verſierſelen der mode; en, in één woord, dien ſtoet van zogenaamde bevallige ondeugden doet geboren worden, die DUCLOS zo juist ontleed heeft, en die den edelen toorn van ROUSSEAU hebben opgewekt: laat ons dan beſluiten, dat de rechtvaardigheid en de eigenliefde zich niet door het zelfde zintuig openbaren, en dat het noodzakelyk is, twee oorzaken te onderſcheiden, die, wel is waar, dezelfde uitgebreidheid hebben, maar waarvan de ene naar de tyden, plaatſen, wetten en opvoeding veranderende, onderſcheidene wyzigingen aanneemt voor den burger, den edelman, den ryken, den hoveling, den beſchaafden en den wilden mensch; en waar van de andere, ſteeds eenparig en ſtandvastig, zonder de wisſelvalligheid van den uiterlyken ſchyn in aanmerking te nemen, zich op den mensch in 't algemeen en in alle tyden toepaſſen laat.

Wanneer zekere ſchryvers beweerd hebben, dat de denkbeelden van recht en onrecht, by alle vol-

keren niet dezelfde waren, hadden zy zich niet moeten bepalen tot het aanvoeren van feiten, die, wat men er ook van zeggen moge, niets bewyzen, wanneer men ze op onderſcheidene manieren uitleggen kan; zy hadden er de ware oorzaak van moeten bepalen. Goede reisbeſchryvers behoren de oorzaak van de feiten, die zy in hunne verhalen te boek ſtellen, op te ſporen, even als goede geſchiedſchryvers de oorzaken zoeken van de gebeurtenisſen, welke zy verhalen.

Dat de diefſtal in *Lacedaemonien* geoorloofd zy geweest, om de behendigheid te oefenen; dat men in ſommige landen de gewoonte hebbe, om de oude lieden dood te ſlaan, ten einde hen van de zwakheden des ouderdoms te ontheffen; zulks bewyst, dat er by de Lacedaemoniers ene ſlechte wet beſtond, maar niet, dat zy ze voor goed hielden. Zeker geloofden zy niet, dat het rechtvaardig of voordelig voor hun ware, elkander onderling een goed te ontſtelen, dat zy langs enen wettigen weg verkregen hadden. Zien wy ook onder ons gene wetten beſtaan, die wy voor ſlecht erkennen, en die wy echter behouden, om dat zy met ene ſtaatsregeling verbonden zyn, welke het gevaarlyk zou zyn te veranderen? Misſchien was het er te *Sparta* even zo meê gelegen, en ik word in dat denkbeeld bevestigd, indien het waar is, dat de wet het eigendom zelve had afgeſchaft. Gene wet kan het gebruik van natuurly-

ke

ke middelen beletten, die op het verkregen goed, door enigen arbeid, welken dan ook, recht geven. Dit is ene algemeen erkende waarheid van het natuurlyk recht, die tastbaar is voor de rede van het menſchelyk geſlacht.

Wie twyfelt er aan, of de menſchen hebben oneindig, en op ene wanſtaltige wyze, verſchild in het uitleggen der beginſelen? Wie twyfelt er aan, of de beoordeling van de middelen, die het inwendig gevoel beſtieren, afhange van de opvoeding en van de plaatſelyke omſtandigheden, die den gezichteinder van den menſchelyken geest uitmaken? De godsdienst is het beginſel van dien dweper, die het ſtaal in het hart van zynen naasten ſtoot; en, ik ſchroom niet het te zeggen, ene woedende drift tot algemene rechtvaardigheid, bezielde dien revolutionairen dolleman, die van niets dan van moordſchavotten ſprak; het monſter verdoofde het geſchrei des medelydens, dat inwendig voor zyne landgenoten pleitte, en meende het zelve over ene grotere menigte, meer algemeen, uittebreiden. Wat onderſcheid is er tusſchen die verbasterde menſchen en den wilden, welke zynen vader uit medelyden doodſlaat; wat anders, dan dat deze min grovelyk dwaalt, om dat hy minder heeft nagedacht?

Indien de goedwilligheid de grondſlag is van het gevoel van rechtvaardigheid, zy is niet minder noodzakelyk voor de menſchelyke vryheid, die er de

wekken, maar om die van anderen te gemoet te komen. Waarom is eens anders genoegen voor ons een aangenaam ſchouwſpel, anders dan om ons uittelokken, om het onder ons oog dikwerf te doen ontſtaan? Waarom verwekt eens anders leed ene zedelyke wanorde in onze ziel, anders dan om ons aantezetten tot het herſtellen van dezelve? Er is gene ſympathie tusſchen ons en den ryken, om dat hy onzer geenszins behoeft; het geen uit de hoogte komt, zeide SOCRATES, raakt my niet. Maar wat den ongelukkigen aangaat, welk hart is zo verſtaald, dat het nimmer in diens elende getreden is; waar is de egöist, waar de trotsaart, die zich zelf nimmer aan diens hart hebbe vergeten? ô! Indien het leed van mynen naasten my doet lyden, is het, op dat hy niet meer lyde; 't is om door myne gezondheid zyne uitgeputte krachten te hulp te komen; 't is op dat in het levendig lichaam der maatſchappy het gezonde gedeelte het zieke onderſteune; op dat een gevoelig wezen niet onderworpen zy aan de zwakheden zyner broze natuur, noch verſtoken van de toevlucht, die zy hem opent; op dat het zedelyk deel van den mensch, dat hem boven de ſloping van zyn lichaam verheft, in den troost een ſteun, even als in de hoop ene bemoediging vinde.

De deugd is zo eerbiedwaardig, dat alle onze handelingen, met de meest kieſche oplettendheden verénigd, ter nauwernood genoegzaam zyn, om haar

haar de hulde toetebrengen, die de rede haar ſchuldig is. Hoe veel herinnert dit enkele woord *deugd* den denkenden wysgeer niet: den vrede der maatſchappyen, de eendragt onder derzelver leden, het welvaren der perſonen op zich zelven, den troost in de rampen des levens. Grote zielen buigen zich, vol eerbied, voor dien onuitſprekelyken naam. En waarom wordt dan de deugd door zo vele ondankbaren miskend? Hoe! De mensch zou haar alle de aangenaamheid van het leven verſchuldigd wezen — en hy verwaarloost haar? Hy zou haar het grootſte voertuig zyner bekwaamheden, en de middelen om zyn geluk te bevorderen verſchuldigd zyn, en hy verlaat haar? Wat kan het beginſel van zulk ene vreemde tegenſtrydigheid met zyne dierbaarſte neigingen zyn? Het is niet moeilyk te verklaren. De deugd is de late vrucht der wysheid, die men door de ondervinding en de rede verkrygt, hare genietingen vertonen zich ſlechts in 't verſchiet, terwyl wy 'er dadelyk de moeilykheden en bitterheden van gevoelen. De onrechtvaardigheid daarentegen brengt een genoegen aan, dat dadelyk aanwezig is, en waarvan men ogenblikkelyk het genot kan hebben. Het beoeffenen der deugd vervult den mensch met vreugde, maar ontheft hem niet van zyne behoeften. Het onrecht daarentegen ſtelt hem dikwerf in ſtaat om dezelve te voldoen, het geeft hem middelen aan de hand, om zyne onmatige begeerten te vervullen.

Verandert dan de hebbelykheden, verſchaft minder voedſel aan de driften, en de ſmaak voor de deugd zal haar het hart van den mensch kunnen betwisten. Dat de wetten voor onze behoeften waken, en het zal vervolgens der opvoeding ligt vallen, deugdzame menſchen te vormen.

Het is meer het werk des natuurlyken gevoels dan dat der rede, deze hervorming te beſturen: ſchone voorbeelden roeren onbedachtzame harten, en de ontleding is ſlechts geſchikt om de gevoelens te doen ontaarten, zo als zy zulks in de Scheikunde ten aanzien der zelfſtandigheden doet. De Ouden waren gewoon de zedekunde op den ſmaak en het gevoel te gronden, en wy vestigen dezelve op redeneringen en afgetrokken denkbeelden: de ondervinding heeft beſlist, aan welke zyde men het meeste juistheid van beginſelen en krachtdadiger invloed van het onderwys vindt.

Daar de gewaarwording van de gevoelens zo wel als van de beelden onmiddelyk, en als ik het zo uitdrukken kan, aanſchouwende is; is zy meer vatbaar voor beſchryving dan ontleding; en de beste wyze van dat ſoort van verklaringen te beoordelen is niet te onderzoeken, of het verſtand 'er genoegen in neemt, maar of het hart 'er over te vreden is; dat het verſtand niet langer genoegen neemt in de regelmatigheid en de orde der leerſtelſels, in welke de gevoelens van ons hart tot één beginſel gebragt zyn, wie

wie twyfelt daar aan? Maar de volmaaktheid, welke maar al te veel misleid heeft, zou een valſtrik wezen, indien het verſtand, om éne waarheid onder zyn rechtsgebied te krygen, 'er ene drangreden in vond, om 'er zich op te bepalen.

Wanneer de gevoelens van het hart op het nadenken volgen, dan is het dat nadenken niet, 't welk dezelve voortbrengt, zo als hetzelve het beſluit ener ſluitreden voortbrengt. Maar het leidt ons op, om het aanwezen der taferelen te onderſtellen, op welke de gevoelens geboren worden; en het is in dien zin, dat het onderwys het nadenken verſterkt en daar door die gevoelens kan uitbreiden. Laat de zedelyke waarheden voor het hart, laat aan het hart de twee beginſelen van het zelfbelang en der goedwilligheid, en toont my ene enkele daad, die zich niet ten genoegen der innerlyke bewustheid verklare: laat aan het verſtand het beginſel der eigenliefde, en ik zal u duizend daden tonen, waar van de uitlegging, hoe zeer ook altyd door ene juiste gevolgtrekking met het beginſel overeenſtemmende, in het geweten hare wederlegging vinden zal.

De natuur doet alles in de neigingen des menſchen; indien hy al zyne daden vry doet, geeft zy 'er hem de drangredenen toe in; terwyl zy zich bepaalt om de dryfveêr van de natuurlyke wereld te zyn, ſchynt zy zich, ten aanzien van de zedelyke

orde, op den mensch verlaten te hebben. Door de hand des vermaaks geleidt zy den mensch naar het doel, dat zy zich voorſtelt, en 't zy zy hem belang in hem zelven of in anderen wille doen ſtellen; 't zy hy de drangredenen bemerke of niet; wanneer hy ſlechts op het oogmerk alleen let, is het nooit anders, dan het gevoel van ene aangename geſteldheid, dàt hem vervoert, en niemand zou deugdzaam zyn, indien de deugd niet een vermaak ware. Het vermaak zet ons aan, om ons gelyken voort te brengen, het vermaak ſpoort ons aan om dien te behoeden. ô Gy! die ene onfeilbare berekening op onze minſte daden hebt, terwyl gy onderſtelt, dat het denkbeeld van vergelding het oogmerk van dezelven is. Heeft hy, dien de begeerte aanzet, om zynen evenmensch voort te brengen, wel enig denkbeeld van vergelding? En waarom wilt gy dan hetzelve in dien genen veronderſtellen, welken de liefde aanſpoort om hem te behoeden? Leert, dat de natuur gene andere drangreden nodig heeft, dan het vermaak des harte, om den mensch het welzyn van zynen naasten te doen bevorderen, en dat zy dadelyk van onze genietingen de uitwerking trekt, waarvan gy de eer aan uwe rede geven wilt. Hoe! de vertroostingen der vriendſchap, haar zachtaartig medelyden met uwe rampen, hare tranen, de tederheid waarmêe zy zich door hare ſmart laat vervoeren, zyn dat vruchten der rede? Schreit hy, die zy-

zynen vriend betreurt, om t' eniger tyd vertroost te worden? ô! Neemt toch uwe vertroostingen weg, hy is niet by zich zelven, hy denkt niet meer, hy gevoelt ſlechts, en waant niet, dat hy u zyne tranen opofferen zal.

Wy zagen, dat, indien het gevoel der rechtvaardigheid de wetten vormt, de goedwilligheid in den grond de zeden vormt, die deze wetten ondersteunen. De rechtvaardigheid is de algemene maat der goedwilligheid, zy houdt elk deel der maatſchappelyke orde op zyn plaats, door middel van enen geſtadigen omloop van goede dienſten, maar haar recht, dat enkel ontkennend is, beſtaat in het goede te vergelden en het kwade niet te doen; de rechtvaardigheid maakt de menſchen eerlyk, maar de goedwilligheid maakt ze deugdzaam. Waarom vinden wy zo veel dorheid in het lezen van zekere ſtaatkundige zedekundigen? Het komt, dat de goedwilligheid uit hunne ſchriften verbannen is en dat de rechtvaardigheid 'er omtrent zo in is uitgelegd, als LUCRETIUS het wereldſtelſel verklaard heeft door de beweging der atomen; na alvorens alles verſtoffelykt te hebben, verſtand en hart beiden, is hunne meest gewone wyze van te redeneren deze: dat zy het mechanismus der maatſchappy met dat van de wereld vergelyken, en de verſchillende belangen door dezelfde Statica tegen elkaer opwegen, welke de hoofdſtoffen in evenwigt houdt.

My dunkt ik zie den wyzen der Stoicynen bezig met zyne driften, de ene door de andêre te beſtryden, om dus tot de volmaakte onaandoenelykheid te geraken: maar wat zou 'er uit die tegenoverſtelling van onderſcheidene belangen ontſtaan anders, dan dat alles of onbeweeglyk zou blyven, indien het evenwigt plaats grypen mogt, of dat alles zich ontbinden zou, indien het evenwigt gebroken ware.

Wanneer men de noodlottige grondregels (*maximes*) van onze wyzen hoort, zou men waarlyk geloven, dat zy het laatſte op het oog gehad hebben. De een zegt u: *Verberg uw leven*, bedenk dat *de wyze zich zelven ten laatſten doele ſtrekt* (*a*). De andere, *de mensch is een kwaaddaartig wezen, dat de wetten der maatſchappy bedwingen* (*b*). Een derde, *dat de braafheid ten aanzien van een byzonder man niet anders is, dan de hebbelykheid van zulke daden, die hem in perſoon nuttig zyn* (*c*). Een ander weder, *dat de rechtvaardigheid in rechters, die gematigd zyn, niet anders is dan de zucht tot hunne verheffing* (*d*).

Wie zou niet yzen dergelyke grondſtellingen uit den mond van een man te hooren, die met magt of openbaar gezag bekleed was? Maar wie vindt zich niet gerust geſteld door die ſchone woorden van

(*a*) Zedekunde van EPICURUS door den Abt BATTEUX.
(*b*) HOBBES.
(*c*) HELVETIUS.
(*d*) LA ROCHEFOUCAULT. 367 Penſée.

van MARCUS AURELIUS, toen hy zynen troon beklom. „ Ik zal slechts zo veel tyd aan den slaap „ geven, als ik hem niet ontroven kan. Ik zal „ elken morgen aan my zelven zeggen: zie op dit „ uur ontwaakt het misdryf, dat sliep. Op dit uur „ bemagtigen de driften en ondeugden de wereld. „ Op dit uur herleeft de ongelukkige voor zyne „ smarten, en de onderdrukte gevoelt al het gewigt „ van zyne ketenen weder, terwyl hy zich in zyne „ gevangenis beweegt; de deugd, de weldadigheid „ en het heilig gezag der wetten moet ter zelfder „ uur ontwaken" (*a*).

In de daad, indien de wetten niet door den geest van menschelykheid bezield waren, indien de goedwilligheid en de eigenliefde twee vruchten waren van denzelfden stam, hoe vele werken van liefdadigheid, hoe vele edelmoedige opofferingen aan de zorg voor de ongelukkigen zouden wy dan niet moeten missen? Zou *Engeland* dan wel ooit dien JOHN HOWARD hebben voortgebragt, die zo kloekmoedig zyn gehele leven aan het verzorgen der gevangenen heeft toegewyd? Nimmer zouden de natien zo velen van die menschen onder zich hebben, die door de natuur bestemd zyn, om de stukken van het wyduitgestrekt gevaarte der wetten in elkaâr te houden.

Maar

(*a*) MARCUS AURELIUS van zich zelven tot zich zelven.

Maar wie ziet niet; hoe onmogelyk het is, om in den mensch de neiging te vernietigen, die hem aanſpoort om te beminnen, zo lang zyn hart en zyne verbeelding aan het wyduitgeſtrekt ſtelſel der wezens verbonden zullen zyn. Hoe vele taferelen van goedwilligheid zyn 'er natebootſen. Biedt hem het Heelal niet van rondsomme die *attractien* aan, welke de Natuurkundigen tuſſchen de lichamen aannemen; die *ſympathien* en die *affiniteiten*, die de Scheikundigen aan de zelfſtandigheden toeſchryven.

De rede laat alle die eigenſchappen aan de ſtof, maar de verbeelding trekt overal party van, om het grondgebied van het gevoel te vergroten. Wie kent de neiging niet, die zy heeft, om zich met alle wezens te verbinden, en alzo de banden der grote maatſchappy nauwer toetehalen?

De Heidenſche bygeloviqheden en de leerſtukken der Indianen ſchreven aan alle wezens een leven toe; dezen door de zielsverhuizing, genen door de aanwezigheid van de ene of andere Godheid; zo welgevallig is het ſchouwſpel van het leven en de gevoeligheid in het oog van den mensch. Hoe zorgvuldig waren de Ouden niet, om alles te verlevendigen, om in zinnebeelden, tekenen en gedenkzuilen enen zin en gedachten te leggen; om de ſtof uit haren lydelyken rol op te heffen, om haar ten gebruike van het verſtand te doen dienen, om haar te verheffen tot den ſtaat van een denkend en gevoelig we-

wezen, om met haar gemeenſchap te kunnen aangaan. Het geen LOCKE ten aanzien der ſtoffe zeide, dat hy niet wist, of God haar het denkvermogen niet geven konde; dit had de verbeelding der Ouden werkelyk gedaan. De Wysgeren zelven bevestigden deze algemene denkbeelden; ſommigen door verhandelingen over de gelaatskunde, over de tekenen, de waarzeggery en de dromen; anderen door regelen optegeven over de pantomime en de fabelkunde, die bomen en rotſen ten tonele voert. Bekend is de allegorieke ſmaak der oude volken, inzonderheid der oosterſchen, in het uitdrukken van zedekundige waarheden. Ik ſpreek niet eens van PYTHAGORAS, wiens ſymbolen de hoofdſtoffen zelven of de ſtoffelyke wezens der natuur zyn; ik laat ſtaan de Platonici, vooral de nieuweren, en eindelyk de dichters en bygelovigen van alle tyden en landen.

Maar die byzondere voorliefde, welke de verbeelding voor de beelden der levendige voorwerpen en voor menſchelyke gedaanten vertoont boven de taferelen van plantaartige en levenloze wezens, kondigt die het vermogen niet aan, 't welk de gevoelige wezens hebben, om door hun zelven het vermaak te ſcheppen? De zinnen zyn niet alleen ten aanzien van den mensch de werktuigen, die hem de eigenſchappen der lichamen overbrengen, het zyn tevens die, door welken hy aan dezelven zyne gevoelens overdraagt.

Zo begint het marmer onder den bytel des beeldhouwers te leven; het geluid neemt enen toon aan en drukt zekere hartstochten uit, door de kracht, die 'er door den muzikant aan gegeven wordt; ja zelfs tot den zin van den reuk toe, die ſlechts voor de grove hoedanigheden der zelfſtandigheden ſchynt bewaard gebleven, met één woord alle de zinnen, ontmoeten buiten ons gevoel. Zo is het hart van den mensch: de gehele natuur is vol van getuigen zyner goedwilligheid en goedheid; zie hoe gevoelig het is, daar het 't gevoel bemint van den ſteen af tot aan zynen evenmensch toe. In zyne gramſtorigheid doet hy de rotſen zelven verwytingen, in zyn leed vertrouwt hy haar zyne ſmarten, in de uitbundigheid zyner vreugd verblydt hy hare echoös met zyne liederen, in zynen eenzamen ſtaat vestigt hy 'er zyne woonplaats, en hecht 'er zich aan als aan een vaderland; gelukkig ſomtyds en weltevreden, wanneer hy 'er enen getrouwen hond kan met zich voeren, die aan de goedheid van zyn hart dat recht doe wedervaren, dat de menſchen hem zo dikwerf weigeren.

Wie is in ſtaat, alle de gedaanten en vereniging-gen te beſchryven, waarvan de verbeelding zich bedient om op ene natuurlyke wyze de goedwilligheid uittebreiden? Wie kan het verſchillend gebruik berekenen, dat de konst, in de menſchelyke ſamenleving 'er van maken kan? Indien de ſchilder, de dich-

dichter, de toonkundige, de geestdrift voor roem en dapperheid weten optewekken, hoe dikwerf wekken zy niet het gevoel van edelmoedigheid en deugd op? Wy worden even zeer door de kracht hunner voorbeelden in naaryver ontſtoken, om de inwendige goedkeuring van ons zelven te verwerven, als door een edel gevoel van grootheid.

Wanneer ik my aan de natuurlyke neiging van mynen ſmaak, vergeleken met myne vermogens, overgeef; zeg ik tot my zelf: het is goed gevoelig te zyn, en ik beſluit my binnen my zelven, om gelukkig te wezen. Wanneer ik het ſtandbeeld van enen goeden Vorst of van een weldadig Minister beſchouw, zeg ik tot my zelven: het is ſchoon deugdzaam te zyn, en de eigenliefde verzelt het beeld der goedwilligheid; wanneer ik in tegendeel het ſtandbeeld van CROMWELL of van CAESAR beſchouw, wordt de eigenliefde gaande en het belang vuurt my aan, maar de goedwilligheid houdt my tegen. Wat baat het den mensch, zeg ik dan tot my zelven, met alle mogelyke voordelen en vermaken overladen te zyn, indien hy geen vriend heeft, met wien hy die delen kan; wat baat het hem van ene menigte hovelingen en bewonderaars omringd te zyn, indien zyn hart, te midden der eeuwigdurende feesten, der eigenliefde toegewyd, behoeften gevoelt? De twee uiterſten vermengen zich hier, een groot belang of ene grote eigenlief-

de kunnen het menſchelyk hart wèl innemen, maar niet vervullen.

Zo zyn wy dan tot op den top der pyramide gekomen. Na in de eerſte Afdeling te hebben aangetoond, hoe veel kracht en luister het merendeel onzer hartstochten van een edelmoedig medelyden ontleent; en in de twede de goedwilligheid aan 's menſchen wieg te hebben opgezocht, en haar verband met de deugden, die tot den mensch op zich zelven en tot zynen evennaasten betrekking hebben, als ook met de deugden van het afgezonderd en gezellig leven, te hebben gevolgd, is het gemakkelyk te zien, hoe veel uitgebreidheid en werkingskracht de kunst aan de ingevingen der goedwilligheid by kan zetten. Dewyl het nadenken onze gevoelens uitbreidt, hoe zeer kunnen oefening en onderwys dan de goedwilligheid niet uitbreiden, daar het blote gezicht van de afdrukſelen derzelve genoegzaam is, om ons haar meetedelen! Hoe zeer kunnen de drukkonst, het penſeel, de bytel en alle de nabootſende konſten, haar niet vermenigvuldigen, door de copien van die eerſte voorbeelden te vermeerderen! Hoe ſterk kunnen zy my niet uitlokken door het verſtandelyk ſchoon met het zedelyk ſchoon te verenigen, door in een zekeren zin de gewaarwordingen der voorbeeldige liefde op de toegangen der ſympathetiſche liefde te plaatſen!

Het behoort niet tot myn onderwerp, dat ik onder-

derzoeke, of de goedwilligheid en de overige deugden den mensch zyn ingeſchapen of verkregen: het is my genoeg te weten, dat zy natuurlyk zyn, wyl zy algemeen door alle menſchen erkend worden in weêrwil der wyzigingen van de opvoeding en de wetten, in weêrwil van de onderſcheiden vooroordelen der rede en de verſchillende begochelingen der eigenliefde; het is my genoeg, in 't algemeen, optemerken: dat onze vermogens zodanig voor de orde geſchikt zyn, dat wy dezelve goedkeuren, wanneer ze het uitwerkſel is van het verſtand, en dat wy ze beminnen, wanneer zy de vrucht is van den wil. Indien men my vroeg, of de zedelyke hoedanigheden in de voorwerpen liggen, dan of het afgetrokken wezens zyn, die niet dan in de ziel beſtaan; zou ik my vergenoegen met HUME te antwoorden: dat 'er in den mensch niets volſtrekteliyk goed of kwaad, rechtvaardig of onrechtvaardig is, dat het beſchouwingen zyn van betrekkingen, die de ziel zich vormt, en die in haar even als de coleuren in ons oog, en de geluiden in ons oor zyn.

Maar de beſchouwingen der ziel, hoe zeer ook afgetrokken wezens zynde, bepalen zich niet enkel tot de overnatuurkundige denkbeelden van orde en volmaaktheid, zo als EPICTETUS zulks van het middelyden dacht, en zo als enige Christen-Leraars zulks van onze theologiſche en menſchelyke deug-

den gedacht hebben: zich ten dien aanziene meer vyanden betonende van alle vermaak, dan vrienden van alle deugd. Alle uitoefening van onze zedelyke vermogens, die ſtrekt om ons met onze evennaasten te verenigen, is een vermaak: en SENECA zelf is gedwongen zulks te erkennen, wanneer hy zegt: *Senſum hominis nulla exuit virtus.* Indien dat vermaak, 't welk wy in 't eerst niet kennen, gene beredeneerde drangreden kan opleveren, volgens het gevoelen van Lord SCHAFTESBURY; indien het zelve de bedoeling niet voorgaat, het volgt ze ontegenzeglyk, en ene natuurlyke overhelling dryft er ons heên, zonder dat wy er om denken: dat vermaak ontſtaat even zeer van zelfs als dat uitvloeiſel van het verſtand, 't welk wy baarblykelykheid noemen, en die andere natuurdrift van het hart, die wy belang heten. Het is even blind als die beiden, en verlicht ons echter omtrent het heil van anderen, zo als het belang omtrent ons geluk, en de baarblykelykheid omtrent de waarheid ons verlicht.

Thans is het de zaak der Opvoeders en van het Beſtuur, om een gevoel, dat wy uit het menſchelyk hart hebben doen ontſpringen, op te vangen: zy moeten het door de gewoonte verſterken, om burgers te vormen, en door het onderwys uitbreiden, ten einde den mensch niet te laten ontaarden. Het is met de goedwilligheid als met de vryheid, men moet

moet ze geſmaakt hebben, om er het betoverende van te gevoelen; maar men moet er dikwyls de proef van nemen, om haar met het belang te doen beſtaan. Want indien het moeilyk is het ene van het andere te onderſcheiden, wanneer zy ſamenſpannen, hoe veel moeite heeft de behendigſte hand niet om ze overeen te brengen, wanneer zy met elkander ſtryden. Misſchien zou het met enen veelomvattenden geest mogelyk zyn, de goedwilligheid voor alle menſchen geſchikt te maken. Daar de natien, even als byzondere perſonen, alle hartstochten aannemen, zouden zy ook, even als zy, gene gevoelens van goedwilligheid aannemen kunnen? Europa is lang door nationale antipathien verdeeld geweest, welke het eindelyk gematigd heeft, ſedert dat het door den godsdienst, de wetenſchappen, en vooral door ene rechtsgeleerdheid is verenigd geworden. De ſtaatzucht der ſouvereine huizen is door den ſtaatkundigen evenaar verzwakt geworden. Doch het is nog niet anders dan een evenwigt van krachten, om door de negative middelen het behoud der Staten te verzekeren. De eerſte trap van derzelver ſtaatkundige maatſchappy is die, welke dient om een evenwigt van belangen daar te ſtellen: de twede is die overeenſtemming, welke wy gelukkig heerſchen zien tuſſchen natien, die met het belang den wil paren om elkander nuttig te zyn; de laatſte trap zou wezen, wanneer het algemeen gevoel

voel van menſchelykheid, door de zeden gevoed, de verbonden duurzaam maakte en voor altyd dat barbaarsch recht van den oorlog verbande, dat de Euangeliſche liefde onder de discipelen van Jeſus volſtrekt verboden heeft.

En nu, daar de ware geſteldheid der ſtaten algemeen gekend zynde, ongevoelig de eenparigheid van gevoelens en denkbeelden by alle volken uitbreidt; daar wy het tydſtip reeds vermoeden kunnen, dat het vertegenwoordigend ſtelſel algemeen onder ons zal aangenomen worden, zyn wy misſchien niet zo ver van het denkbeeld van een vertegenwoordigend congres van geheel Europa verwyderd. Alle de veranderingen, die van tyd tot tyd volgens het plan der onderhandelingen van Ministers, die de Souvereinen vertegenwoordigen, zyn daargeſteld, zullen door nauwere verenigingen van koophandel of ſtaatkunde ene goedwilligheid vestigen, die de wereld nimmer gekend heeft. Het voorbeeld ener magtige natie, die tot in hare grondvesten geſchokt, en hare naburen dreigende te overheerſchen, van zelve zich tot de grenzen bepaalt, die de natuur haar voorſchryft, zal niet verloren wezen voor de ſtaatzucht. Misſchien zal de menſchelykheid eindelyk de aanvallen van den oorlog doen ophouden, zo als de gelykheid die van het Despotismus gematigd heeft. Het is de zaak der opvoeding, om den inwendigen oorlog der ondeugden te doen ophouden; het is de

zaak

zaak der regeringen, om den uitwendigen kryg der hartstochten te doen eindigen. Maar welke nieuwe maatschappy verheft zich hier te midden der godsdienstige Secten en staatkundige factien, op het ogenblik, dat het Fransche Volk de vruchten van zyne staatsregeling begint te genieten! Haar verbond, onder het oog van het Opperwezen gevierd, en op de zedekunde van het Euangelie gegrond, omvat alle menschen zonder onderscheid van land of staat. Van de reeds bekende menschlievende genootschappen, wier wetten zich slechts tot een eng getal van personen bepaalden, verschillende, is het oogmerk dier maatschappy, om de leden van het ryk nauwer saam te verbinden, en haar wensch is, door middel ener verhevene staatkunde, de Europésche *ligue* te volmaken, die door het Christendom begonnen, maar door de onverenigbare leerstukken der Christenen te dikwerf verbroken is.

ô! Hoe zeer zou zy niet geschikt zyn, om de menschen tot de algemene gevoelens der natuur te rug te roepen, door de uitsluitende scherpheid van het nationaal karakter te verzachten! Hoe zeer zou zy niet geschikt zyn, om die algemene gisting van beginselen en gevoelens, die alle de pogingen der menschelyke vooorzichtigheid niet in staat zyn te dempen, naar een regelmatig plan te besturen! Hoe veel gelegenheid zou zy 'er niet in kunnen vinden,

om het middenpunt van onze genegenheden te verwyderen! De Ouden muntten uit in het vormen van Burgers voor den ſtaat; doch het is onzer eeuwe waardig, den gezichteinder der goedwilligheid tot alle menſchen uitteſtrekken.

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

XIX. DEEL.

TE HAARLEM
by JOH. ENSCHEDÉ en Zoonen
en J. VAN WALRÉ,
MDCCC.

VOORBERIGT
VAN HET
GENOOTSCHAP,

Daar de geheel nieuwe, zo zonderlinge als ſtoute, aanval van den Franſchen Burger DUPUIS, *op den Kristelyken niet alleen, maar op den Godsdienst in 't algemeen; — alſpoedig nagevolgd door zynen Landgenoot* VOLNEY, *die, als een waar Apostel des Ongeloofs, zig zelfs de moeite gaf, om, tot in* Amerika, *het nieuw uitgedagt ſtelzel van Godverzakery, met mond en penne, voortteplanten; —— door den beroemden* Dr. PRIESTLEY, *aldaar, van gewigts genoeg geöordeeld wierd, om denzelven, by gelegenheid van eene nieuwe uitgave zyner* Obſervations on the increaſe of Infidelity; *opzettelyk te keer te gaan, in enigen door hem by dien druk gevoegde aanmerkingen op de meest gewaagde en buitenſporigſte trekken, in zeker werkje van* VOLNEY, *getyteld:* Les Ruïnes, ou Meditation ſur les Revolutions des Empires, *voorkomende* (*); *hebbende de Docter, op dien tyd, het uitgebreider Stuk van* DUPUIS: Origine des toutes les Cultes, *nog niet gelezen maar ſlegts by gerugte daar van vernomen: — dus, zeggen wy, deze latere poging des ongeloofs de aandacht van enen bekenden en bekwamen verdediger des Kristendoms, zelfs in een zo verre afgelegen waerelddeel, al ras tot zig trok, kan het voorzeker niemand bevreemden, dat de zel-*

zelve, byzonderlyk in een meer naby geleegen Oord als de onze, alwaar de ſchriften van den enen en anderen aanvoller zo veel ſpoediger konden bekend zyn, by alle opregte vrienden van den Godsdienst ene gelyke oplettendheid tot zig trok, ja zelfs des te meer bekommering baarde, naar mate men, al vroeg, zyn best deedt, om, door aanpryzende uittrekzels in Franſche Dagbladen, het werk van DUPUIS *optebullen en als onwederlegbaar en alles afdoende voor te dragen: en kooraal ſedert dat van* VOLNEY, *ſchoon blykbaar ſlegts ene navolging van het eerſte, doch waarby de geleerde en diepzinnige redeneringen van een meer wysgerig en geoeffend verſtand, door de verbeeldingen en optooizels van een vindingryk vernuft, op ene Romaneske wyze, ingekleed, en, langs dien weg, voor oppervlakkige denkers en ligtzinnige gemoederen, des te gevaarlyker en meer verleidelyk waren geworden, onder ons, genoeg gedienſtige handlangers vondt, om der Natie twee, kort op 'elkanderen volgende, Neder duitſche vertalingen van hetzelve in de hand te ſtoppen.*

De Leden van TEILER's Godgeleerd Genootſchap, *door den wil des ſtigters verpligt tot het opgeven van jaarlykſche Prysvragen, welker beantwoording inzonderheid kan dienen ter opheldering der voornaamſte waarheden van den Natuurlyken en Geopenbaarden Gods-*

(*) *Men kan deze Aanmerkingen van* Dr. PRIESTLY *op de* RUINEN *in haar geheel vinden, in de Nos* 212, 13 *en* 14 *of op Bladz.* 21-28 *en* 34-36 *des* IX*den Deels van den* Nieuwen Algemenen Konst- en Letterbode.

Godsdienst, ter verbreiding van opgeklaarde, redelyke en gezonde, begrippen aangaande den enen en anderen, en dus ter beſtryding zo wel van Ongeloof als Bygeloof, vonden, in dezen nieuwen äanval op den Godsdienst, ene te gepaste gelegenheid ter bevordering van het eigenaartig doel der ſtigtinge, om haar niet gretiglyk aantegrypen. Zelven volkomen overtuigd, gelyk zy zig altyd menen getoond te hebben, van de waarheid en waardy dezer enige, onmisbare, ſteunpilaar van afzonderlyk en maatſchaplyk geluk, zagen zy, niet dan met leedwezen en bekommering, de gretige verſpreiding en nadelige indrukken van ſchriften, in ons vaderland, zo blykbaar het wegnemen van dezen ſteun en de uitrooing van alle Godsdienſtige begrippen bedoelende, en oordeelden zig des, zo wel plichts als gewetenshalven, gehouden, om onverwyld het hunne toetebrengen ter afwending van het dreigend gevaar in dezen.

Tot dat einde bepaalden zy zig, in het jaar 1798, *tot het uitſchryven van de volgende Prysvrage:*

„ *Is 'er goede Grond, om, gelyk in een en ander*
„ *gedrukt werk geſchiedt, de Moſaiſche en Chriſte-*
„ *lyke Godsdiensleer voor zo verre gelyk te ſtellen,*
„ *met zommige Godsdienst-Leeren der Heidenen, dat*
„ *men ze eveneens kan afleiden en verklaaren, uit*
„ *bloote menſchelyke beſchouwingen van de Hoofdſtof-*
„ *fen en Natuurlyke krägten des Heeläls, of uit al-*
„ *oude Verhaälen van ſterrekundige verſchynzelen,*
„ *Mythologiſche overleveringen, en verbloemde beſchry-*

„ *vingen van den loop der Hemelſche Ligchaamen?*"

Een voorſtel van dien aart en van dat gewigt was voorzeker geenzins berekend voor de kragten van enen alledaagſchen ſchryver, als vorderende een meer dan gewoon geoeffend en, byzonder in oudheid, ſterre- en geſchiedkunde, ervaren verſtand, om het, naar behoren, te kunnen beantwoorden. — Men was hier van te wel overtuigd om, daar op, een aanmerklyk, of zelfs maar het gewoon, aantal van ſchriften te verwagten; ſchoon ook die verwagting de leden niet had kunnen afſchrikken van het gekozen Onderwerp, daar men zig, in dezen, met weinig, indien ſlegts goeds en genoeg voldoende, wilde te vrede houden.

Zo wel aan dit vooruitzigt, als de daarby tevens opgevatte hoop, beantwoordde de uitkomst. Niet meer dan ſlechts twee Verhandelingen mogt het Genootſchap, voor dit maal, op deszelfs uitgeſchrevene vraag ontvangen.

De eerſte, in het Nederduitsch *geſchreeven, met de byvoegde Zinſpreuk.*

Vitam impendere Vero.

En de Tweede, in de Hoogduitſche *Taal opgeſteld, alleen voorafgegaan van ene korte* Latynſche *opgave van den inhoud,* (argumentum) *met de ſpreuk:*

——— Interim fugit longe
Nec ſe videndam dimicantibus præbet
Amica ſanctae ſancta Veritas Pacis.
——————— cur placet Deus litis
Materia? —

H. Grotii. Poemata L. III.

De-

Deze laatſte, wegens de uitſluiting van de Hoogduitſche taal, by het Programma van het Genootſchap, niet naar den Prys kunnende dingen; gelyk zy, buiten dien, in genen dele aan het doel der vrage beantwoordde; bleef alleen de eerſte ter beoordeeling over: doch ook deze wierd, volgens het eenparig gevoelen, zo der Leden van het Genootſchap, als van Directeuren der Stigting, genoeg voldoende bevonden, om haar door den druk gemeen te maken, en den verdienſtelyken ſchryver, die, by het openen van zyn verzegelde Briefje bleek te zyn, J. F. VAN BEEK CALKOEN, *tans* Buitengewoon Hoogleeraar in de Natuurlyke Wysbegeerte en Wiskunde *te* Leiden, *als mede* Lid van de Bataafſche Maatſchappy der Wetenſchappen, *alhier, te* Haarlem, *de Gouden Eermunt toetewyzen.*

Ingevolge van dit beſluit, ziet dan nu ook deze Bekroonde Verhandeling, in de volgende bladen, het licht; en wy vertrouwen, dat zy, by waarheid zoekenden en onbevooroordeelden, de oplettenſte lezing te overwaerdig zal gekeurd worden; terwyl wy tevens hopen, dat dezulken, die zig reeds, door de drogredenen van enen DUPUIS *of de magtſpreuken van enen* VOLNEY, *hadden laten wegſlepen, lang dezen weg geredelyk te rug geroepen, en de vrienden van den Godsdienst in hunne hoogagting voor denzelven in 't gemeen, en voor den Geopenbaarden in 't byzonder, niet weinig verſterkt, zullen worden.*

De Schryver immers, die allerwege, in dit antwoord, blyken geeft, zo wel van een doorgroeffend verſtand,

als van ene bescheidene en onbevooroordeelde denkwyze, geeft ons hier, in de eerste plaats, ene naauwkeurige en getrouwe opgave der gevoelens en beweringen van den een en andren der bovengemelde nieuwe bestryders des Kristendoms; schoon by zig, vervolgens, in zyn onderzoek daar van, voornamelyk, ja geheel, bepale tot het werk van DUPUIS, *als houdende het zelve, te regt, meer geschikt voor ene ernstige en regelmatige wederlegging, dan dat van* VOLNEY, *die, hoe zeer in gevoelens en bedoelingen met den eersten instemmende, nogtans, in manier van behandeling, met dezen te zeer verschilt, en al te veel bot viert aan zyne weeldrige verbeeldingskragt en dichterlyke luimen, om, op gelyken voet, of zelfs op enige andere wyze, dan in zynen eigen trant, met goed gevolg te keer gegaan te worden. — Daar ondertusschen deze beide Schryvers in zo verre overeenkomen, dat zy den zelfden gemenen Oorsprong van alle Godsdiensten, de Joodsche en Kristelyke niet uitgezonderd, in den Natuurdienst menen gevonden te hebben, en, op dezen grondslag, hun geheel nieuw stelzel optrekken, zal men hier, by het omverwerpen van dezen valschen steun, ook beiden te gelyk, en dus den enen in den anderen, ten bondigsten wederlegd vinden.*

Zeer duidelyk toont onze schryver aan, dat de Hr. DUP., *in het algemeen, den zelfden misslag begaat, waarin de bestryders, byzonder van den Kristelyken Godsdienst, doorgaans, vervielen, door dezen, niet uit de echte oorsprongelyke leer des Bybels optemaaken, maar naar het een of an-*

ander Godgeleerd ſamenſtel der afzonderlyke Kerkgenoot-ſchappen te beöordeelen, waar door alle zyne redeneringen en bewyzen hare gehele kragt verliezen, en van zelven komen te vervallen: doch byzonderlyk volgt hy hem, van ſtap tot ſtap, in het onderzoek zyner drie Hoofdſtellingen, 1. *nopens den* oorſprong des kwaads, 2. *aangaande de* leer der Herſtelling, door JESUS CHRISTUS, *en* 3. *omtrent het* leerſtuk der (*zogenaamde*) Drieenheid, *waartoe* D. *den gehelen Kristelyken Godsdienst brengt; en wederlegt hem, in alles wat hy daarop bouwt, en daar uit afleidt en beſluit, met zo veel kragt en waarheid, als voor elken onzydigen en oplettenden genoegzaam zal wezen, om zig te overtuigen, zo van het valſche als bedrieglyke, 't geen, in deze zyne voorgewende afleiding van de Joodſche en Kristelyke Godsdienst-leer, uit de Mythologie en Sterrekunde der oude Heidenen in 't gemeen, en voor al uit den geheimzinnigen Eerdienst, door* ZOROASTER *eertyds ingevoerd, allerwegen zo blykbaar doorſtraalt.*

Meer agten wy niet nodig hier bytebrengen, ter aanpryzing van deze doorwrogte verhandeling. — Dat zy by allen, welken haar zullen lezen, het heilzaam doel bereike, waartoe de agtenswaardige ſchryver haar op het papier bragt en inleverde, en het Genootſchap haar, thans, door den druk gemeen maakt!

Het Genootſchap neemt deeze gelegenheid waar, om het letter- en onderzoeklievend gemeen te erinneren aan deszelfs laatst uitgeſchrevene vraag, waarop zy de antwoorden der ſchryveren, voor het einde der Maand

No-

November *dezes lopenden jaars, inwagt; zynde van volgenden inhoud.*

„ *Kunnen Deugd en Goede Zeden, by een Volk,*
„ *voor al in dien trap van zuiverheid en algemeenheid,*
„ *waarin zy, byzonderlyk onder een' meer vryen en*
„ *Republikeinſchen Regeeringsform, ſchynen gevor-*
„ *derd te worden, eenen genoegzaamen ſteun en duur-*
„ *zaamen waarborg vinden, in de beſte menſchlyke*
„ *voorzorgen en hulpmiddelen van Wetgeeving, Be-*
„ *ſchaaving, en Opvoeding, zonder eenigen hoogeren en*
„ *meer kragtdaadigen invloed van Godsdienſtige begrip-*
„ *pen en Praktyken noodig te hebben; — en wat beeft*
„ *de daadelyke ondervinding, onder vroegere en laatere*
„ *volkeren, hier omtrent geleerd?"*

en herhaalt tevens haar, *reeds by het eerst uitgegeven Berigt, in het jaar* 1778 (*te vinden in de* Hedendaagſche Vaderlandſche Letteroefeningen, *in de* Boekzaal *en in het* Monthly Review; *als mede voor het* Eerſte Deel *van deszelfs verhandelingen*) *gedaan verzoek aan de Inleveraars der Verhandelingen, om hunne antwoorden, in* goed leesbaar ſchrift, *en met* alle naauwkeurigheid, *te ſchryven, gelyk ook om zig tot één der daarby, en ſedert altyd, in alle Pogramma's,* genoemde Talen *te bepalen; overmits de redenen, waarom de* Hoogduitſche *en anderen zyn uitgezonderd, voor als nog dezelfde blyven.*

DE

DE WAARE OORSPRONG

DER

MOSAISCHE EN CHRISTELYKE

GODSDIENSTEN,

ONDERZOGT EN VERDEDIGD,

TEGEN DERZELVER NIEUWE BESTRYDERS

DUPUIS EN VOLNEY,

DOOR

J. F. VAN BEECK CALKOEN,

Thans Hoogleeraar in de Natuurlyke Wysbegeerte en Wiskunde, te Leyden, mitsgaders Lid van de Bataafsche Maatschappy der Wetenschappen te Haarlem.

EENE PRYSVERHANDELING, BEKROOND BY

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP,

EN DOOR HET ZELVE IN HET LICHT GEGEVEN.

TE HAARLEM BY
JOH. ENSCHEDÉ EN ZOONEN en
J. VAN WALRÉ,
1800.

Erinnering van het onderzoekend lievend Publiek, aan de laatst geſtelde voorwaarden van Aflevering der Werken van de beiden Genootſchappen der Teylerſche Stigting.

Ingevolge de Bekendmakingen, gedaan in de *Haarlemſche Courant* van 9 Juny 1798, en in No. 233 van den *Algemeenen Konst- en Letterbode*, van 17 Juny daar te voren, waarby *Directeuren* der Nalatenſchap van wylen PIETER TEYLER VAN DER HULST de aflevering van alle de reeds uitgegevene Verhandelingen en Stukken, zo van het *Eerſte* als het *Tweede Genootſchap* van TEYLER's *Stigting*, voor zo verre daar van nog een voorraad voorhanden is, voor de HELFTE van den Prys, waarop die eerst geſteld waren, hebben aangeboden, onder beloften tevens van ook voortaan alle volgende Verhandelingen en Stukken, voor rekening van bovengemelde Nalatenſchap uittegeven, tot een gelyken verminderden prys te zullen doen afleveren; zyn, by de Drukkers dezes, *Johannes Enſchedé en Zoonen* en *J. van Walré*, teHaarlem, nog te bekomen eenige Complete Exemplaren van de reeds uitgegevene XVIII Deelen der Verhandelingen van TEYLER's *Godgeleerd Genoatſchap*, in 4to. voor *f* 33-11-: in plaats van *f* 67-2-: en der X Stukken, van het *Tweede Genootſchap* voor *f* 23-15-8 in plaatſe van *f* 47-11-: gelyk ook de afzonderlyke Deelen en Stukken, met *afzonderlyke Tytels*, overeenkomſtige deeze ſchikking, te verkrygen zyn, als van het

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

I. Deel. Over het onderſcheidende kenmerk der Christelyke Openbaaring, en derzelver verband met den Natuurlyken en Joodſchen Godsdienst, door de Heeren *Daniel Hovens*, *Gerrit Heſſelink*, *Petrus Loosjes*, *Cornelis de Vries* en *Fredrik Vaster*, — — — à *f* 2-10-:

II. Deel. Over Gods byzondere Voorzienigheid, door de Heeren *Fredrik de Castillon*, *Joſephus Pap de Fagaras*, *Jan van Gilſe*, *N. N.*, en *Jacob Kuiper*, — — à *f* 2-:-:

III. Deel. Over 's Menſchen Zedelyke Vryheid, door de Heeren *Joſephus Pap de Fagaras*, *Archibald Maclaine*, *N. N.* en *Cornelis van den Bosch*. — — — à *f* 1-10-:

IV. Deel. Over de gevoelens der Oude wysgeeren, wegens den ſtaat der Zielen, na dit Leven, door de Heeren *Daniel Wytenbach*, *Jeronimo de Bosch*, *N. N.* — à *f* 2-12-8

V. Deel. Over den ſtaat der Christenheid, by de Opkomst van Mohammet, door de Heeren *Michael Pap Szathmari*, *Jeronimo de Bosch*, *P. A Hugenholtz*, en *Valentius Slothouwer* — — — — — à *f* 1-5-:

VI. Deel. Over de onderlinge Verwantſchap van de waare Wysgeerte met de Christelyke Openbaaring, door de Heeren *Cæſar Morgan*, *J. F. Lentz.*, *Pieter Verſtap*, en *Laurens Meyer*, — — — — à *f* 1-17-8

VII. Deel. Over de dwaasheid der Twyffelary, de ongerymdheid van het meesteragtig Beſliſſen, en den middenweg tuſſchen beide, door de Heeren *W. L. Brown*, *G. Heſſelink*, en *Jan Voorst*, — — — à *f* 1-16-:

VIII. Deel. Over het onredelyke der onverſchilligheid omtrent Godsdienſtige Waarheden, en het verſtandig yveren voor de Waarheid, door de Heeren *Jan Kops*, *Hendrik van Voorst*, *W. L. Brown*, en *Jacob Kuyper*, à *f* 1-5-:

IX. Deel. Over de Voortreflykheid der Burgerlyke Weigeeving van Mozes, boven die van Lycurgus en Solon, door de Heeren Mr. *Hieronimus van Alphen*, *N. N.*, en *Hendrik van Voorst*, — — — — à *f* 2-8-:

X. Deel. Over de onſtoffelykheid der Menſchelyke Ziele, door de Heeren *Allard Hulshoff*, *Jan Rochuſſen*, *N. N.*, en *Hendrik van Voorst*, — — — à *f* 1-:-:

XI. Deel. Over het Recht en de Verpligting om in zaaken van den Godsdienst voor zich zelve te oordeelen, door de Heeren *P. van Hemert*, *J. Kuyper*, *W. P. Jelgersma* *W. de Vos*, en *P. Weiland*, — — — à f 2 - 12 - 8

XII. Deel. Heeft Christus, in zyne Prediking, hebben de Evangelisten en Apostelen, in hunne Schriften, zich, zomtyds, naar de toen heerschende Volksbegrippen geschikt? door de Heeren *P. van Hemert*, en *W. de Vos*, à f 2. 2 - 8

XIII. Deel. In welken zin kunnen de Menschen gezegd worden Gelyk te zyn; en welke zyn de Regten en Pligten, die uit deeze Gelykheid voortvloeijen? door de Heeren *H. C. Cras*, en *W. L. Brown*, — — à f 2 - : - :

XIV. Deel. Zyn 'er goede gronden om Gode hartstogten (of aandoeningen) toetezchryven? door de Heeren *W. B. Jelgersma*, *A. Hulshoff*, en *P. van Hemert*. à f 1 - 10 - :

XV. Deel. Is, behalven het inwendig bewys van de Godlykheid van de Leer van Jesus, nog eenig bewys ter overtuiging noodzakelyk? door de Heeren *C. Rogge*, *J. Brouwer*, *A. Hulshoff*, en *W. de Vos*, à f 2 - : - :

XVI. Deel. Kunnen de Menschen, alleen door middel hunner eigen rede, en zonder eenig Godlyk onderwys, tot rechte denkbeelden komen van God en Godlyke zaaken, door de Heeren *J. Brouwer*, en *W. Bruin*, à f 1 - 2 - :

XVII. Deel. Over den invloed van het Burgerlyk Bestuur op zaken van Godsdienst door de Heeren *B. van Rees*, *G. Hesselink*, *R. Feith*, en *C. Rogge*, — — à f 1 - 18 - :

XVIII. Deel, over het al of niet aanwezige van eenig ander beginzel van werking, dan eigenliefde, by den Mensch: door de Heeren, *J. Brouwer*, *W. Bruin* en *Sature*, à f 2 - 2 - :

TWEEDE GENOOTSCHAP.

I. Stuk. Over de Gephlogisteerde Luchten, door den Heer *M. van Marum*. — — — — à f : - 12 - 8

II. Stuk. Over de Regelen der Dichtkunde, door den Heer *Jeronimo de Bosch*, — — — — à f 1 - 5 - :

III. Stuk. Beschryving van een ongemeene Electriseer-Machine, geplaatst in *Teyler's Museum*, en van de Proefneemingen met dezelve in 't werk gesteld, met Plaaten, door den Heer *M. van Marum*, — — — à f 2 - : - :

IV. Stuk. Het eerste Vervolg der Proefneemingen met Teyler's Electriseer-Machine in 't werk gesteld, met Plaaten, door den Heer *M. van Marum*, — — à f 6 - : - :

V. Stuk. Over de Nationaalen Smaak der Hollandschen Shcool, in de Teken- en Schilderkunde, door den Heer R. *van Einden*. — — — à f : - 18 - :

VI. Stuk. Een Dichtkundige Verhandeling over de Ilias van Homerus, door den Heer *Jeronimo de Bosch*, — à f 1 - 11 - :

VII. Stuk. Over de echte bepaling der Geloofwaardigheid van Herodotus, als Geschiedschryver, door den Heer *C. W. de Rhoer*, — — — — — — à f 1 - 12 - :

VIII. Stuk. Eene Verhandeling over de Algemeene Omkeringen, welke de Aarde aan haare oppervlakte ondergaan heeft, en over de Oudheid van onzen Aardkloot, door den Heer *François Xavier Burtin*; by deeze Verhandeling is nog een beschryving der Beenderen van den Kop van een Visch, gevonden in den *St.* Pietersberg by Maastricht, en geplaatst in *Teyler's Museum*, met 2 Plaaten, door den Heer *M. van Marum*, — — — à f 2 - 3 - :

IX. Stuk. Twede Vervolg der Proefnemingen met *Teyler's* Electriseer-Machine door Dr. *M. van Marum*, met Plaaten, — — — — — à f 3 - 10 - :

X. Stuk. Beschryving van eenige nieuwe of verbeterde Chemi sche werktuigen, door *denzelfden*, met Afbeeldingen à f 4 - 4 -

DE WAARE OORSPRONG

VAN DEN

MOSAISCHEN EN CHRISTELYKEN

GODSDIENST

ONDERZOGT EN AANGEWEEZEN,

TER WEDERLEGGING VAN HET WERK VAN DUPUIS, GETYTELD:
Origine de tous les Cultes, Tom. V. EN IN BEANTWOORDING
DER VRAAG, VOORGESTELD DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP:

„ IS 'ER GOEDE GROND OM, GELYK IN EEN EN ANDER GE-
„ DRUKT WERK GESCHIEDT, DE MOSAISCHE EN CHRISTEL.
„ GODSDIENST-LEER VOOR ZO VERRE GELYK TE STELLEN
„ MET ZOMMIGE GODSDIENST-LEEREN DER HEIDENEN,
„ DAT MEN ZE EVENEENS KAN AFLEIDEN EN VERKLAAREN
„ UIT BLOOTE MENSCHELYKE BESCHOUWINGEN VAN DE
„ HOOFDSTOFFEN EN NATUURLYKE KRAGTEN DES HEEL-
„ ALS, OF UIT ALOUDE VERHAALEN VAN STERREKUNDIGE
„ VERSCHYNZELEN, MYTHOLOGISCHE OVERLEVERINGEN,
„ EN VERBLOEMDE BESCHRYVINGEN VAN DEN LOOP DER
„ HEMELSCHE LIGHAAMEN?"

DOOR

J. F. VAN BEECK CALKOEN,

ONDER DE ZINSPREUK:

Vitam impendere vero.

Aan welke Verhandeling, door DIRECTEUREN VAN TEYLER'S NALATENSCHAP, en LEDEN van het voornoemde GENOOTSCHAP, de GOUDENE EERPENNING is toegeweezen.

CODICILLEN-GENOOTSCHAP:

L E I D E N.

CODICILLEN

VAN DEN

DE MAANE CONSTRUCTIE.

DE WAARE OORSPRONG

VAN DEN

MOSAISCHEN EN CHRISTELYKEN

GODSDIENST

ONDERZOGT EN AANGEWEEZEN.

Onder de nieuwſte openbaare beſtryders der waarheid van den Christelyken Godsdienst moeten DUPUIS en VOLNEY, buiten twyfel, het eerst genoemd worden. Beiden, door hunne Geleerdheid onder hunne Natie zeer beroemd, hebben de aandagt van veelen tot zig getrokken; de gemoederen van anderen van het Christendom afkeerig gemaakt, of tegen het zelve ingenomen. Alhoewel de Schrivten, waar door yder dier Geleerden hunne gevoelens bekend maakte, in veele opzigten van elkander verſchillen; hebben beiden niettemin, met opzigt tot den Christelyken Godsdienst, het zelfde doel: beiden geeven voor en tragten aantetonen, dat,

De Christelyke Godsdienst, zo wel als de Joodſche en Mahomedaanſche, en in 't gemeen alle ſtellige Godsdienst, ſlegts eene vereering der Natuur en der voornaamſte deelen van dit waereldſtelzel, vooral der Zon, Maan en Sterren, zy onder verbloemde benamingen voorgeſteld, en dus ook de geheele Chriſtelyke leer alleen uit deeze beginzelen door het bedrog der Geestelyken en Staatsmannen, even als de anderen, ontworpen is.

Wat elk deezer Schryveren in 't byzonder aangaat: het is moeilyk het gevoelen des H. VOLNEY onder juiste bewoordingen voorteſtellen, daar zyn opſtel, op eenen Romanesken toon geſchreeven, veel eer naar eene bevallige Schildery, dan naar een Wysgeerig onderzoek over den dienst der Godheid, gelykt.

Ik zal nogthans trachten de hoofdzaak van het zelve optegeeven.

In het XXII. Cap. van zyn boek, *de Ruïnen* getyteld, geeft hy eene verklaring van den Oorſprong der verſchillende Godsdienſten, en onder deeze ook van den Christelyken §. XIII; hy houdt dien voor eene bloote allegoriſche veréering der Zon onder den naam van *Chriſtus* of van *Jeſus*, en daarenboven grotendeels uit de Perſiaanſche en andere Godsdienſten, door prieſterlyk en ſtaatkundig bedrog, opgeſteld. Ik meene het der bevreemding, met welke veelen dit gevoelen zullen aanzien, verſchuldigd te zyn, dezen

Schry-

Schryver zelve te laten ſpreeken. Na dat hy eerst had aangetoond, dat men voor XX Eeuwen, by de meeste volken, maar vooral by de Joden, in de algemeene verwagting eener kort aanſtaande komst van den Messias verkeerde, gaat hy voort in deezer voegen (*):

„ Dit volkspraatje wierd nu ſpoedig tot eene waare „ geſchiedenis gemaakt; de herſchenſchimmige Mes„ ſias moest nu daadelyk beſtaan, en, daar op dit „ éene verſchynſel alle mythologiſche overleveringen „ uitkomen, ontſtondt 'er eene volledige en authen„ tike geſchiedenis." Hier op geeft hy de volgende ſtellingen, als hooftſom van den Christelyken Godsdienst, op.

„ Dat, in den aanvang der waereld, een man en „ vrouw door hunne verrigtingen kwaad en ellende „ over dezelve verſpreidden."

„ Dat de man door de vrouw tot het kwaad verleid wierd, onder het aanbod eener verboden vrugt.

„ Dat beide uit den lusthof, waar in zy geplaatst waren, verjaagt wierden, en een Cherub den toegang tot dezelve belettede.

„ Dat uit die vrouw een kind moest geboren worren worden, dat de ſlang, welke haar verleid had, dooden en de waereld vry maken zoude.

„ Dat *Jeſus* van Nazareth dadelyk deeze Verloſſer geweest is.

„ Dat

(*) *Les Ruines*, pag. 272.

„ Dat hy, ſchoon van Godlyken oorſprong, in zyne kindsheid arm en veragtelyk leevde, en, door ſnoode menſchen omgebragt, doch met luister weder verrezen, ten hemel opgevaren is, en daar eeuwig regeert."

Elk deeze leerſtukken meent V. louter verbloemde voorſtelling van de verwisſeling der ſaiſoenen, en van den loop der Zon in den Dierenriem, te zyn, door het bedrog der Priesteren perzoonlyk voorgeſteld, en door de onkunde en het bygeloof van onwetende menſchen als zaaken van geheel verſchillende Natuur aangenomen. Om dit te bewyzen, voegde hy twee platte hemelkaarten by het gemelde werk, die den ſtand des Sterrenhemels, naar den voorgang der evennagtspuncten voor ruim 2000 jaar, voorſtellen. *Boötes*, of de Voerman, moet *Adam*, de *Maagd Eva*, verbeelden; beide geſternten worden onzigtbaar, zo dra de Zon in de *Balans* getreeden is, en komen niet voor de Lente aan de andere zyde des hemels weder ten voorſchyn. Hier van nu moet de geſchiedenis van den Val de verbloemde voorſtelling zyn. De Maagd, eerder ondergaande dan *Boötes*, wierd ook *Eva* gezegd eerst te vallen en *Adam* te verleiden; het aanbod van de verboden Vrugt moest verklaard worden (*) van den vrugtdragenden tak, dien *Eva* aan

(*) In het Perſisch en Indisch Planispheer heeft de Maagd korenairen, even als in de andere. Zie SCALIGER *Notæ ad Sphæram barbaricam Manilii.*

aan *Adam* aanboodt; de Cherub is *Perſeus*, welke *Boötes* en de Maagd ſchynt te verjagen. — Het geen de perſoon van *Jeſus* raakt verklaart VOLNEY alleen uit den ſtand der Zon in haaren weg; des winters laagſtynde, en weinig invloed op de Natuur hebbende, wierdt dit uitgedrukt door de arme geboorte en het onaanzienlyk leven des Verlosſers en zynen dood; zyne Opſtanding, Hemelvaart en verheven ſtand in den Hemel, was de verbloemde voorſtelling van den aanwas der warmte en invloed der Zon in 't voorjaar; en haar groot vermogen in den zomer. Dit diendt hier flegts als eene proeve hoe V. over den Christelyken Godsdienst denkt.

Het gevoelen van DUPUIS is uit deszelfs geleerd en in veele opzigten ſchoon werk getyteld: *Origine de tous les Cultes*, volkomen, en gemaklyker, opte maken. Zyn aanval op den Christelyken Godsdienst is geregeld, zyne meening duidelyk. Laat ons hem zelven hooren.

In de Inleiding tot het Vde Deel, 't welk geheel tegen den Christ. Godsdienst is ingerigt, geeft hy zyne bedoeling in deezer voege op: „ Wy zullen de dwalingen „ der nieuwere Wysgeeren, zo wel als die van het gros „ der Christenen, met den zelfden ſlag ter neder vel„ len, en Christus te gelyk van zyne beide Natuu„ ren beroven. De Christenen in 't gemeen maaken „ van Hem een God en mensch tevens; de heden„ daagſche Wysgeeren alleen een mensch. Wy zul-

en

„ len hem niet tot een God maar veel minder tot een „ mensch maaken; want de Zon heeft in der daad „ minder overeenkomst met de menſchelyke, dan met „ de Godlyke, natuur. *Christus* zal by ons zyn, 't „ geen *Oſiris*, *Hercules*, en *Bacchus* waren; hy zal „ nevens hen in den eerdienst deelen, welken alle „ volken, in alle landen en van alle Eeuwen, aan de „ Algeheele Natuur en deszelfs meest voortreflyke „ deelen hebben toegebragt, en de menſchelyke na- „ tuur, welke deeze *Christus*, gelyk de Helden der „ oude Fabelen, zoude bezeten hebben, zal, buiten „ de verçierzelen der Legenden, niet meer aanwezig „ zyn."

Zyn meer bepaald gevoelen over den Christelyken Godsdienst, zal ik met zyne eigene woorden hier laten volgen (*): „ Het regt verſtand der geheim- „ nisſen van den Godsdienst van *Mithra*, bekend on- „ der den naam van Christelyken Godsdienst, hangt „ geheel en al af van de gewyde leenſpreuken in den „ Godsdienst van ZOROASTER, welke de Joden in „ hunne leer hebben aangenomen. De Godgeleerde „ begrippen der Christenen zyn met die der Joden „ wezenlyk verbonden, en de geheele Christelyke „ Godsdienst berust op *Gen.* II. De menschwor- „ ding van Christus wierd alleen noodzakelyk ter her- „ ſtelling van het kwaad, 't welk door de Slang in de wae-

(*) *Origine de tous les Cultes*, tom. V. ch. 1.

„ waereld gebragt was. Men kan het beſtaan van ee-
„ nen *Chriſtus* nooit aanneemen, in zo ver men de
„ onderhandelingen van *Eva* met de Slang, en de
„ gevolgen, daar uit ontſtaan, voor daadlyk en
„ geſchiedkundig waar houdt; de herſtelling door
„ Christus en diens Godlyke zending zyn onnodig,
„ indien men het eerſte niet voor geſchiedkundig waar
„ aanneemt."

Gen. II. en met het zelve de geheele Chriſtelyke Godsdienſt is dus allegoriſche of verçierde Natuurdienſt en grotendeels uit den Perſiaanſchen of Zoroaſtriſchen Godsdienſt overgenomen, ontzegt dan ook alle geloof aan de oirkonde der Chriſtenen, of ſtelt dezelve ten minſten zeer onzeker, en ver beneden de *Zenda veſta* en *Sadder* der Perſiaanen of de *Boundesch* en *Veda* der Bramirien.

Uit deeze opgaave zal, zo ik meene, het gevoelen van DUPUIS en VOLNEY in 't gemeen duidlyk genoeg zyn, en blyken dat beider oogmerk is, allen ſtelligen Godsdienſt, maar vooral den Chriſtelyken, voor Fabelleer te verklaaren. Intuſſchen is de manier, op welke yder deezer Schryveren dit oogmerk poogd te bereiken, zeer verſchillende. De behandeling is by beiden doelmatig, doch by DUPUIS geheel wysgeerig en geregeld; by VOLNEY meer poëtisch en verçierd met veele byvoegzelen; de laatſte wekt onderſcheidene aandoeningen in het hart ter haarer voordeele op, en men weet het geheel niet minder be-

vallig dan belangryk voor zeer veele lezers te doen voorkomen.

De Ruïnen van VOLNEY zyn in der daad, in veele opzigten, een fraaije geſchied- en zedekundige Roman, in welken het verçierde van het waare ſteeds duidelyk genoeg onderſcheiden is, om den leezer voor dóling te behoeden; doch wiens zonderlinge tafereelen ons treffen, en met verlangen naar de ontknoping doen uitzien. — Op de Ruïnen van het oude Perſepolis met VOLNEY peinſend neerzittende; terwyl de Zon, die deeze gewyde gedenkſtukken der menſchelyke grootheid zo veele Eeuwen beſchéenen had, in de kimmen duikt, moeten aldaar in derdaad zulke denkbeelden onzen geest inneemen. — Met de ſchaduwen des nagts omvangt ons eene kille huivering, en wy geraken juist in zodanige geſteldheid, welke ons voor de volgende vertoning; hoe zeer wysgerig onwaar; met eene, ik weet niet welke, deelneeming vervult. — De geest verſchynt en voert ons op boven de aarde, welke onder onze voeten al kleiner en kleiner wordt; wy overzien de uitgeſtrektſte landen als een landkaart, die voor ons ligt; en nu vertoond zig het treffendſte toneel. — Duizende millioenen menſchen, onder tallooze ſtandaarden byeen verzameld, bedekken de oppervlakte der aarde; terwyl zy de agtbaarſte vierſchaar, in het midden derzelve geſpannen, omringen. — Het algemeen en groot pleitgeding is de dienst der Godheid, en de geluk-

lukzaligheid der menſchen. Elk der volken verdedigd zyne geloofsleere met den grootſten yver en ernst, tot dat de menigte in verwarring geraakt. — Hier op greeden de Wysgeeren ten voorſchyn; zy leggen, onder de beſcheidenſte uitdrukkingen, den oorſprong aller Godsdienſten uit, en brengen dezelven tot de vereering der eenvoudige Natuur te rug, doch doen al de ſchuld der verbasteringen op het bedrog der Priesteren en Staatsmannen komen. — Hier op geraken de volken met hunne Geestelyken en Regenten, en deeze weder met elkander, in twist, en doen elkanderen de hevigſte verwytingen van domheid en muitzugt of van bedrog en pligtverzuim; tot dat, ten laatſten, de Regters opſtaan, en, by eene algemeene ſtilte en aandagt, het geſchil dus beſliſſen:

„ Volken der Aarde! om gelukkig te zyn, moet „ gy over dergelyke onderwerpen geenerlei beſliſſen„ de uitſpraak waagen; houdt u alleen aan 't geen zig „ klaar en duidlyk aan uwe Zintuigen aanbiedt; al het „ andere komt uit herſchenſchimmen, welker waar„ heid nimmer kan beweezen worden."

Een yder, welke, naar het opgegeevene, de wyze, waar op V. zynen aanval op het Christendom inrigt, overweegt, zal met my wel willen toeſtemmen, dat het zelve niet bloot wysgeerig kan of moet wederlegd worden, indien men zig eenen goeden uitſlag van zyne pogingen beloven wil. Een zedekundig Roman, in welken men de tegengeſtelde gevoelens even fraay

wist voorteſtellen en intekleeden, zoude hier alleen te pas komen; zonder dit, zoude V. door zyne voordragt by het gros der leezers altoos veel vooruit blyven behouden. Wy kunnen dus dit werk van V. niet ten grondſlag leggen, om de waar- of valſchheid zyner byzondere gevoelens opteſporen, en veel min ter beantwoording der Vraag van TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap*: of de Moſaiſche en Chriſtelyke Godsdienst, uit bloote beſchouwingen van het Heelal en deszelfs kragten, of uit eenige Mythologiſche of verbloemde voorſtellingen, daadlyk kan gehouden worden te zyn afgeleid?

Immers moeten wy, om de ſtem van het gezond verſtand en des welwikkenden oordeels te hooren, die der hartstogten niet laten ſpreeken; en, om waarheid van dwaaling te onderſcheiden, wel zorg dragen om aan geene vooroordeelen, welke ſoms ongemerkt in onzen geest hebben post gevat, ruimer plaats te geeven, door der aandoeningen bot te vieren, welke wel de dryfveeren tot de beste daden en edelſte gevoelens in ons kragt en klem kunnen byzetten, doch ook niet zelden de waarheid voor ons oog benevelen of verduisteren, en dezelve aan eenmaal opgevatte vooroordeelen en geliefkoosde begrippen doen opofferen. — Dit meene ik, niet zelden in het werk van V. te beſpeuren; de verbeeldingskragt des Schryvers, door het geheele werk ſterk geſpannen, heeft, naar het my toeſchynt, zelfs de eenvoudigſte en baar-

bly-

blykelykſte getuigenisſen voor de waarheid van het Christendom als geheel ten haaren nadeele doen voorkomen; en, op geſchied- en tydrekenkundige waarheid niet lettende, alles naar zyn eenmaal aangenomen begrip getragt te plooien. — Het werk van D. ſchynt my veel beeter tot dit geregeld onderzoek geſchikt te zyn. —

DUPUIS ſteſt zyne gevoelens in orde voor, en onderzoekt het onderwerp, zonder romaneske uitſtappen, meest altyd met die gematigheid, zonder welke men nimmer eene belangryke zaak kan of mag behandelen. Naar zyn berigt levert hy ons de vrugt van een dertigjarig onderzoek, en het werk is, volgends deszelfs aanleg, veel minder aan de gebreken onderhevig, die wy in V. met grond meenden aantetonen. DUPUIS zegt ons, ten oogmerk gehad te hebben, om den oorſprong eener zo verbazende menigte verſchillende Godsdienſten, als door de volken beleeden worden, wysgeerig na te ſporen; en opzetlyk vermyd te hebben, zyne eigene gevoelens hierby te laten invloeien, of eenigzints iets over de natuur van God en Godsdienst beſlisſend voor te brengen. Hy meent een gemeenen oorſprong van alle Godsdienſten gevonden te hebben, zynde, naar zyne wysgeerige beginzelen, alleen in den dienst der Natuur gelegen. Het geen [dit is de grond zyns ſtelzels,] het geen men van alle Eeuwen voor God hield, en als God vereerde, kan onmooglyk iets onſtoffyks, of voor

de zintuigen bedekt, zyn; maar moet algemeen voor dezelven uitgedrukt, alom levendig en werkzaam, zyn: het kan dus niets anders dan de Natuur, het Geheelal, zelve zyn, 't welk de menſchen als God vereerden (*). Dit eenmaal vastgeſteld zynde, konde ook DUPUIS de geheele Godgeleerdheid van alle volken en tyden, zoude zy immer eenige betekenis hebben, niet anders dan voor eene Geſchiedenis der Natuur, en van byzondere verſchynſelen houden, welke, in een allegoriſch of fabelagtig kleed geſtoken, het onderwerp der geloofsleere en des eerdiensts, in allen Godsdienst, zyn moest.

Dit poogde hy, met opzigt tot de bekendſte en meest voornaame Godsdienſten der Ouden, te bewyzen. De vier eerſte deelen van zyn aangehaald werk zyn ingerigt, om yder derzelven, als vergoodde Natuurleer, tot hunnen Astronomiſchen oorſprong te rug te brengen. Slaagde hy nu hier in by de meeste Godsdienſten zo gelukkig (†), waarom minder by den Christelyken Godsdienst? Met dat al, (dus redencerde hy verder), is de egtheid en geſchiedkundige zekerheid der oirkonde van den Godsdienst niet wel te ontkennen (§); men heeft althans tot nog toe over

(*) Hoe weinig hier uit voor het mechaniſch Atheisme volgd, kan ik hier niet opzetlyk aantoonen: dit zou het onderwerp eener verdediging van den *Natuurlyken* Godsdienst opleveren, welke thans myne taak niet is.

(†) Dit ſchynen ook de Leden van TEYL. *Genootſchap* met ons eens te zyn.

(§) Pag. 18 en 19.

over 't algemeen weinig byval gevonden, om dezelve geheel verdagt te maken. Zal nu evenwel de Christelyke Godsdienst, met alle anderen, als Fabelleer voorkomen (*); in dat geval, ſchiet 'er niets overig, dan die oude Schriften, op wier inhoud dezelve berust, het koste wat het wil, eenen anderen zin te geeven, en, hoe gedrongen dit ook zyn moge, alles in allegorie te doen verdwynen, het geen de Christenen tot nog toe als geſchiedkundige of zedelyke waarheid hebben opgenomen. — Nu eerst konde het algemeen beginzel der vergoodde natuurleer op den Christ. Godsdienst worden toegepast; men had, vooral by de verſchillende gezindheden der Christenen, ſlegts zig tot de zodanige te bepaalen, wier ſamenſtel zig het beste naar de hoofdſtelling plooien liet; Priesters en Kerkvergaderingen te raadpleegen, en de geſchiedenis van zommige Vorſten en Staatsmannen uit te kippen. Dus meende DUPUIS dan weldra den Christelyken Godsdienst, door middel van den Perſiaanſchen, als eene der kunſtigſte en meest ingewikkelde vereeringen der Zon, tot deszelfs oorſprong, even als alle andere Godsdienſten, te hebben terug gebragt. Dezelve ontſtondt, even als deeze, uit de Natuur, maar wierd, door Priesters en Staatsmannen opgetooid, om de gemoederen der volken naar willekeur te leiden, en hunne magt ook

(*) Terzelver plaatze.

ook nog daar uitteoeffenen, waar der wetten en derzelver dienaars de toegang gefloten is. — Intusfchen fchynt D. de egtheid en gefchiedkundige waarheid des Bybels te erkennen, zo hy op andere plaatfen geene uitdrukkingen bezigde, welke met dezelve onbeftaanbaar zyn. Dus ontraadt hy (*) hem, die de gefchiedenis van den val allegorisch verftaan wil, en tevens de wonderwerken van *Christus* en zyne gefchiedenis gelooven, om zyn boek te leezen; daar hy de lompfte bygeloovigheid met de belaglykfte onbeftaanbaarheid in gevoelens zoude vereenigen. Maar D. laat zig over 't geheel zeer weinig met de gefchiedenis in; hy behandelt Kerkelyke leerftukken, zo als die naar zyn gevoelen uit den Bybel gehaald zyn, en valt dus flegts in zo verre den Bybel aan, als hy deeze grondflagen behelsde. — Zyn vertoog is fyftematisch; hy laat het gefchiekundige meest onaangeroerd, of lochent het zelve niet ronduit. Zo wil hy, by voorbeeld, ten minften op zommige plaatfen, niet ontkennen, dat 'er een *Mofes* geleefd heeft, en dat de Pentateuchus omtrent diens tyd kan gefchreeven zyn (†); maar deszelfs inhoud verdiend by hem geene verder overweging, dan voor zo ver dezelve den grond tot het kerkelyk leerftelzel, 't welk hy wilde beftryden, in zig behelze.

Ik

(*) Tom. V. pag. 17 et 19.

(†) Ik weet anders niet wat men door *authenticité*, pag. 18 en 19. verftaan moet.

Ik zal, voor als nog, de geheele onbeſtaanbaarheid der bewyzen, door welke DUPUIS het Christendom zoekt omver te werpen, daar laten, en alleen het characteristike van de wyze, waar op hy den Christelyken Godsdienst aantast, in onderſcheiding van die der overige Deisten of beſtryders van denzelven, overweegen. Ik toch agte het overyld te zyn, eenig beſlisſend oordeel te vellen over de waardy van gevoelens, welke wy eerst voornamen ter toets te brengen; iets van 't welk D. niet altyd is vry te pleiten; daar hy, reeds op de eerſte bladzyde van het geſchrift, in het welk hy den Christelyken Godsdienst onpartydig zeide te willen toetſen, zig omtrent denzelven allerongunſtigst uitlaat, en denzelven, als waare de zaak, die hy bewyzen wilde, reeds voldongen, voor louter Fabelleer, en deszelfs belyders voor domkoppen, uitkryt.

'Er heerschte nimmer, onder de menigvuldige beſtryders der waarheid van den Christelyken Godsdienst, welke zig in elke Eeuw opdeeden, eene volkomene overeenkomst, nopens de waarheid der byzondere Leerſtukken; de verſchillende beginzelen, uit welke men deezen Godsdienst beſtreedt, veroorloofden zulks geenzins: intusſchen komen byna alle beſtryders van den Christelyken Godsdienst hier in overeen, dat zy de geſchiedkundige waarheid des Bybels ontkennen, en deeze tot hoofdpunt van hunnen aanval ſtellen; gelukte het hen dezelve als on-

zeker of verdigt te kunnen voorſtellen, dan rekenden zy op den Christelyken Godsdienst een zeegenpraal bekomen te hebben, daar zy deszelfs eenigen grondſlag hadden weggenomen.

De vraag is hier niet nopends de Godlykheid der Schriften, welke de verzameling des Bybels uitmaakt; deeze behoorde in de tweede plaats onderzogt te worden; ſchoon met de geſchiedkundige waarheid zoo naauw verbonden geägt, dat men de zaak meende te moeten opgeeven, indien men de egtheid en geloofwaardigheid des Bybels niet meer konde tegenſpreken. Onder de latere Deisten, vooral in Engeland, heeft men zig algemeen toegelegd, om de boeken des Ouden en Nieuwen Testaments als onegt en niet opgeſteld in de tyden, waar in zy voorgeeven geſchreeven te zyn, of door de perſoonen, welke men voor derzelver Schryvers houdt, te doen doorgaan. Men heeft de geſchiedkundige waarheid dier boeken willen verdagt maken, en alle bewyzen opgezogt, om derzelver onegtheid, zo men meende, te ſtaaven. Een yder kan zig hier van uit de Schriften van BOLINGBROKE, TINDAL, COLLINS, of derzelver tegenſchryvers LELAND, LARDNER, PRIESTLEY, en *anderen* overtuigen. Men voerde ook wel veele andere redenen aan, om den Christelyken Godsdienst te beſtryden, doch de voornaamſte aanval bleef altyd tegen de Bybelboeken en derzelver geloofwaardigheid in 't gemeen gerigt. — Maar DUPUIS en VOLNEY heb-

hebben een geheel anderen weg ingeſlagen; zy laten de geſchiedkundige waarheid des Bybels in het midden; beſtryden dezelve niet, of ten minſten niet opzetlyk; maar rigten hunne redenen tegen derzelver inhoud, of liever tegen het Godgeleerd Samenſtel, 't welk op dezelve naar hun gevoelen gevestigd is; hunne bewyzen zyn van geen geſchiedkundigen, maar van een wysgeerig uitlegkundigen, aart, en leveren dus, in den eigenlyken zin, geene argumenten tegen de waarheid van den Christelyken Godsdienst in 't gemeen, maar ten hoogſten ene proeve op, hoe men het leerſtelzel, door zommige Christenen omheld, uit de Aſtronomie en Natuurleer kan verklaren, welke proeve zy, geheel ten onregt, als op den geheelen Christelyken Godsdienst toepaſſelyk, uitmeeten. Men kan dus deeze Schriften niet anders beſchouwen, dan als een ontwerp eener allegoriſche verklaring van het kerkelyk leerſtelzel zommiger Christenen. De vraag is hier niet, of dit leerſtelzel, door hun beſtreeden, niet geheel in den Bybel vervat is; zy beſtryden het zelve als leerſtelzel, en tasten dus het verband en den ſamenhang der leerſtukken in de eerſte plaats aan. Het is zo; zy geeven zig wel de moeite, om de afzonderlyke plaatſen des Bybels, op welke dit ſamenſtel, volgens het gevoelen dier Christenen, gegrond is, naar hun onderſtelling te verklaren; maar ware hun oogmerk geweest, de leer des Bybels te beſtryden, dan moesten zy dezel-

ve vooraf behoorlyk naar uitleg- en geſchiedkundige gronden onderzogt, en zig aan geene verkaring van byzondere gezindheden onder de Christenen alleen gehouden hebben. De leer des Bybels kan alleen van twee kanten worden aangetast: men moet of den geheelen Bybel als een onegt geſchrift verwerpen, of men moet de geloofwaardigheid van deszelfs inhoud wederleggen; maar geen van beiden doen deeze Schryvers. Zy neemen deszelfs egtheid en letterlyken zin aan; doch geeven des niettegenſtaande denzelven eenen allegoriſchen zin naa hunne onderſtelling In 't vervolg poogen zy, wel is waar, menigmaal wantrouwen tegen de egtheid van enkele ſtukken des Bybels te verwekken; dan dit doet niets ter verandering van het hoofdpunt des aanvals in 't gemeen; dit ſchynt my ſlegts, even als in de Krygskunde, eene valſche attacque te zyn om de aandagt der verdedigers van het voorname punt aftetrekken, of ondernomen te zyn, daar men de hoofdwal te wel verdedigd vondt. — Van deezen kant zoude men VOLNEY en DUPUIS alleen voor beſtryders van een byzonder kerkelyk leerſtelzel eener Christen-gezindheid houden, en hen niet onder het getal der algemeene beſtryders van den Christelyken Godsdienst rekenen, zo zy het op andere plaatſen niet zeer ſterk op de Christelyke Openbaring in 't gemeen geladen hadden, ja, wat meer is, zig tegen verſcheidene leerſtukken van den zogenaamden Natuurlyken Godsdienst verzet-

zetten. — Zo dat ons geen twyfel overig blyft, om hen als volſtrekte verlochenaars der waarheid van den geheelen Christelyken Godsdienst aantemerken.

Indien men voor Christelyken Godsdienst houdt het leerſtelzel van het een of ander Kerkgenootſchap, onder die geene, welke zig Christenen noemen, dan moeten 'er zo veele Christelyke Godsdienſten, als byzondere ſecten onder de Christenen, zyn; daar zelfs by zommige gezindheden, die maar weinig van elkander in de Geloofsleere verſchillen, gelyk by de Gereformeerden en aanhangers der Augsburgſche Belydenis, het leerſtelzel zeer verſchillend is. — Byaldien men door een kerkelyk leerſtelzel onder de Christenen verſtaat het redenkunſtig verband of den ſamenhang der geloofsſtukken, welke men meest in den Bybel vindt, dan verſchillen de Christenen van onderſcheidene Kerkgenootſchappen en Leerſtelzels, om dat niet allen dezelfde geloofsſtukken, als leer des Bybels, aanmerken, of ook dezelfde ſtukken, ſchoon uit verſchillende oogpunten beſchouwd, in een ander verband plaatſen, of uit dezelve andere gevolgen afleiden. Elk genootſchap belydt wel, dat het zig aan de leer des Bybels houdt, en niets in deszelfs leerſtelzel heeft aangenomen, 't geen het gezond verſtand niet uit den Bybel zelve afleid; maar juist is dit een genoegzaam bewys, dat de minſte het regte ſpoor betreden. — Men kan dan het leerſtelzel van eenig Kerkelyk Genootſchap onder de

Christenen, nimmer, voor den Christelyken Godsdienst zelven houden, of den laatſten geheel uit het eerſte beoordeelen; zelfs, indien ook de byzondere leerſtukken geheel Bybelleer zyn, kan men daarom van zodanig leerſtuk, als deel der Christelyke Geloofsleere, uit het leerſtelzel zelve geen beſluit opmaken. Het kan zyn, dat het leerſtuk in den Bybel voorhanden is, en dus tot den Christelyken Godsdienst behoort, maar dat het zelve in het leerſtelzel uit een verkeerd oogpunt beſchouwdt, of met andere leerſtuken kwalyk vereenigd, is. — Om kort te gaan; wat Cristelyke Godsdienst is, laat zig niet naar eenig kerkelyk leerſtelzel, maar alleen naar den Bybel, beöordeelen. De Godsdienst van *Jeſus* en der Apostelen, benevens die der oude Israëllers, kunnen alleen van zig zelven getuigen; derzelver oirkonde zyn voor elk toegankelyk; 'er is weinig aan gelegen, of eene ſecte zig met den naam van Christelyke wil beſtempelen; haare overeenkomst met de leer des Bybels geeft haar hier op alleen aanſpraak. Het gezond verſtand billykt dan geheel de zaak der Proteſtanten, wanneer ze het characteristike van hun genootſchap ſtelden, in geen ander gezag in het Christendom, dan dat des Bybels, te erkennen, daar dit inderdaad niets anders wil zeggen, dan dat zy niets voor Christelyken Godsdienst wilden aanneemen, 't welk niet door *Jeſus* en zyne Apostelen geleerd is. — De geſchriften van V. en D. zyn voornamentlyk te-

gen

gen het leerſtelzel van eene talryke ſecte onder de Christenen ingerigt: 'er zyn wel andere buiten dit Kerkgenootſchap, die in veele Godgeleerde begrippen met haar overeenkomen, maar ook veelen, die van haar verſchillen; offchoon zy de agtbaarheid des Bybels, en Godlyke zending van *Jeſus Chriſtus*, even gelyk zy, belyden. Het kan dus ten minſten tegen den Chriſtelyken Godsdienst van dit ſoort van Chriſtenen niet ingerigt zyn. V. en D. zeggen wel, dat men het leerſtelzel des Chriſtelyken Godsdiensts, door haar opgegeeven, geheel moet aanneemen, zal men een Chriſten heeten kunnen; dit is met andere woorden, dat men juist Roomſchcatholyk zyn moet, zal men een Chriſten kunnen genoemd worden; maar dit is zonder eenig bewys ter neer geſteld, en konde alleen door de leer des Bybels beſlist worden, waar in zig D. en V. niet inlaten. — Het onderſcheid tuſſchen den aanval op, en verdediging van, den Chriſtelyken Godsdienst in 't gemeen, met dat van een byzonder ſamenſtel, is niet zeer blykbaar. DUPUIS en VOLNEY nemen den redenkunſtigen ſamenhang van het leerſtelſel, 't welk zy beſtryden, aan; maar ontkennen, dat het zelve op eene waare of Godlyke oirkonde berust; zy lochenen niet, dat 'er zodanige oirkonde voorhanden zy, maar beweeren dat dezelve geheel anders moet verſtaan worden. Men moet dan de agtbaarheid en geloofwaardigheid van deeze oirkonde, zo als dezelve door de Chriſtenen

nen begrepen word, aantoonen, of liever bewyzen, dat deeze oirkonde, dus verſtaan, niet uit de Mythologie, of als eene Allegorie des Sterrenhemels, kan verklaard worden, en deszelfs geſchiedkundigen en zedelyken inhoud verdedigen. Meer heeft men tegen deeze Schriften niet te bewyzen, en, hier in wel ſlagende, mag men den aanval van dezelve volkomen afgeweerd rekenen, zonder dat men zig verder in eene verdediging van den Christelyken Godsdienst in 't gemeen behoeft in te laten, welke door geene diergelyke redenen kan worden beſtreeden — De Christelyke Godsdienst in 't gemeen, of de leer van *Jeſus* en de Apostelen, is aan geen ſamenſtel van eenige byzondere ſecte onder de Christenen, als zodanig, verbonden, en alleen vervat in de Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments, deszelfs eenige oirkonde; om denzelven te leeren kennen, moet men niet naar de leer van eenige ſecte, maar naar de (*) gemeene ſtellingen des Bybels, onderzoek doen; deszelfs gezag en geloofwaardigheid hangt alleen van dat des Bybels af. — Men behoort zig dan allereerst van de egtheid en geſchiedkundige zekerheid dier boeken te overtuigen; hier op van derzelver geloofwaardigheid, welke tot den hoogſten trap, die van volkomen zekerheid, verheeven, het gezag des By-

(*) *Loci communes*, in den zin, zo als MELANCHTON, met anderen, zulks bezigd.

Bybels onfeilbaar maakt. Dit kan nu door geene zydelingſche aanvallen weder omver geworpen worden. Is de egtheid en geloofwaardigheid der verhaalen zeker, dan is ook de leer Godlyk; men moet dan al het geene in deeze Schriften, nopens God, ons zelven, en onze betrekkingen en beſtemming, geleerd word, byeen zamelen, en deeze verzameling kan alleen den naam van Christelyken Godsdienst draagen. Nu oordeele een yder, in hoe verre het ſamenſtel, door DUPUIS opgegeeven en beſtreeden, met deeze algemeene leer des Bybels overeenkomt; en hy zal my wel willen toeſtemmen, dat de Schryver geenzints de leer des Bybels, maar ſlegts die eener byzondere ſecte, beſtreeden heeft. Om den Christelyken Godsdienst te wederleggen, moet men geene byzondere leerſtukken, veel min het oogpunt, uit het welke deeze by een Christen ſecte beſchouwd worden, aantasten, maar eerst de geſchiedkundige zekerheid en geloofwaardigheid der Schriften van het N. en O. Testament geheel wegnemen; daar zonder dit geene aanvallen tegen de waarheid van den Christelyken Godsdienst in 't gemeen kunnen gehouden worden gerigt te zyn. Deezen weg, gelyk ik boven reeds aanmerkte, ſloegen de Engelſche en andere Deisten van vroegere tyden in (*). Hun aanval was dus veel

(*) Zelfs VOLTAIRE *l'Evangile du Jour*, en diergelyke Schriften tegen het Christendom, rigten hunnen aanval tegen deeze egte geloofwaardigheid

veel juister en treffender, dan die van DUPUIS en VOLNEY; maar men ſchynt de zaak van deezen kant onder de beſtryders van het Christendom byna te hebben opgegeeven. DUPUIS en VOLNEY ſlaan, zo zy voorgeeven, eenen anderen weg in; doch uit het reeds gezegde blykt, en in het vervolg zal nader worden aangetoond, dat deeze, wel verre van met het werk der vorige Deisten niets gemeens te hebben, in tegendeel dezelve geheel en al onderſtellen, daar het ſamenſtel van DUPUIS en VOLNEY, ſlegts eene vernuftige onderſtelling bevattende, hoe men het Christelyk ſamenſtel uit de Natuur kan afleiden, indien men het zelve als Fabelleer aanmerkt, met zig brengt, dat die Christelyke leer geheel Fabel of verçierde voorſtelling is: en dit is juist het geen alle vorige Deisten poogden te bewyzen.

Na dus, gelyk ik meene, het oogpunt, waar uit wy het ſamenſtel van D. en V. beſchouwen moeten, te hebben aangewcezen, ga ik over, om de manier, op welke men dit ſamenſtel, myns oordeels, het beste kan toetſen en beoordeelen, nader te ontwikkelen. Het geſchrift van D. is, zo als wy zagen, een proeve: *Hoe men het ſamenſtel, door hem met zommige Christenen uit den Bybel afgeleid, als Mythologisch en vergoodde natuurleer kan verklaaren.* In het on-

des Bybels, door dezelve belachlyk te willen maken; zy maakten meer Proſelyten; maar elk, die ernſtig dagt, veragtte deeze manier.

onderzoek deezer Hypotheſe, moeten wy agt geven, in hoe verre dezelve aan het oogmerk van D. voldoen kan, en of het geene, 't welk hy als Christelyken Godsdienst opgeeft, op deeze wys kan verklaard worden; het koomt hier niet aan op de letterlyke verklaring der Bybeltexten, veel minder of het opgegeevene inderdaad den Christelyken Godsdienst uitmaakt; wy hebben alleen met het ſamenſtel te doen, het welk D. beſtrydt, en Christelyke Godsdienst is, zo als wy zagen, hier van altyd verſchillende. Wy behoren dan te overweegen, of het opgegeevene ſamenſtel uit de Mythologie of vergoodde Natuurleer der Perſianen of Indianen opgehelderd en afgeleid kan worden. Toonen wy nu de ongerymdheid van zodanige afleiding, ja veel eer het tegengeſtelde van het geen DUPUIS meent, aan, dan vervalt deszelfs veronderſtelling, en zyn aanval op den Christelyken Godsdienst is afgeweert. Meer wordt ter beantwoording der Vraag, door TEYLER's Genootſchap voorgeſteld, niet gevorderd. Dan ik voor my houde het in de tweede plaats, na de omverwerping van dit ſamenſtel, van geen minder aanbelang, door eene eenvoudige voorſtelling van de leer des Bybels aantetoonen, hoe ver DUPUIS van de waarheid af zy, door een byzonder ſamenſtel, en dit nog onvolkomen voorgeſteld, voor Christelyken Godsdienst te willen doen doorgaan: terwyl die geene, welke nog eenigzints mogten twyfelen, of het geen D. voor den

fabelagtigen oorſprong van dien Godsdienst bybrengt, wel zo geheel bezyden de waarheid zy, door de verhevene eenvoudigheid en voortreflykheid van den Christelyken Godsdienst zelven geheel ingenomen, denzelven, als op onlochenbaare feiten gegrond, aanneemen, en ver boven de ſpitsvindigheden der doolzieke Stelzelmakers, in haare zedelyke grootheid erkennen zullen; dan hier toe wierdt wel een opzetlyk vertoog vereischt, en ik zal ſlegts ſtukswyze iets daar van kunnen afdoen, om my van het oogmerk der Vraag niet te zeer te verwyderen.

Ik heb, by de behandeling van het ſtelzel van D. zo veel mogelyk, getragt hem van ſtap tot ſtap te volgen; zulks agtte ik het geſchiktſte te zyn, om zyne gevoelens te toetſen, en het geheel ſamenſtel hier naa vervolgens te beoordeelen. Gelyk D. voorgeeft, geene der byzondere gevoelens, welke hy behandeld, te zyn toegedaan, maar dezelve alleen op te geeven, en onpartydig te toetſen, heb ik ook, by yder ſtuk, zyn gevoelen met de redenen, die hy daar voor bybrengt, zo wel als myne bedenkingen tegen dezelve, ter neêr geſteldt, zo dat ik ſteeds aan het gezond en onpartydig oordeel des beſcheidenen Leezers, derzelver uitkomst durve laten opmaaken.

De Heer D. brengt het geheel Christelyk leerſtelzel tot drie hoofdſtukken:

I. *Dat*

I. *Dat van den oorſprong des kwaads en van den val des menſchen:*
II. *Dat van de Leer der herſtelling door Jeſus Christus:*
III. *Het leerſtuk der Drieëenheid.*

Ik heb derhalven deeze orde in agt genomen, en myne tegenbewyzen, by yder hoofdſtuk, nevens die welke D. bybrengt, opgegeeven. DUPUIS ſtelt de geheele kragt zynes ſamenſtels in zyne redenen tegen het Iſte hoofdſtuk, dat van den oorſprong des kwaads; de twee overigen berusten hier op geheel, zo dat zy met het zelve onafſcheidelyk naauw verbonden zyn, en, het eerſte niet kunnende beweezen worden, van zelve vervallen. Ik zal dan ook dit eerſte deel met alle nauwlettenheid overweegen, en als den grondſlag van het ſamenſtel van D. zo veel my doenlyk is, van alle kanten tragten te bezien, en zyne bewyzen één voor één ter toetſe brengen.

*

1. Hier blykt al aanſtonds, wat D. door Chriſtelyken Godsdienst verſtaat, te weten een ſamenſtel van leerſtukken, zo als deeze, volgends het oordeel van zommigen onder de Christenen, op de verklaring van eenige Bybeltexten gegrond, en onderling redenkunſtig verbonden, zyn.

Het eigenlyk Leerſtel van eenig Kerkgenootſchap is, als zodanig, van de Christelyke leer, welke de eenvoudige leer des Bybels is, zo al niet in de zaak zelve, ten minſten in form onderſcheiden; het eerſte is redenkunſtig, het andere meer geſchiedkundig, en de hoofdſom des Bybels. Noch *Christus* noch zyne Apostelen, hebben eenig geheel ſamenſtel hunner leer ontworpen of nagelaten. DUPUIS maakt dan geen onderſcheid, tusſchen de erkentenis van het gezag des Bybels, en 't geloof aan 't geen in dezelve geleerd word, met dat van een bepaald ſamenſtel van leerſtukken, 't welk op byzondere verklaring der Bybeltexten gegrond is, en, uit verſchillende oogpunten beſchouwd, door zommige Christenen aangenomen, door anderen daarentegen verworpen word; ſchoon beide het, omtrent het gezag der gemeene oirkonde, den Bybel, eens zyn. Alle Christenen belyden *Jeſus Christus* als den van God gezondenen Verlosſer, door wien de kennis en vereering van het Hoogſte Wezen geopenbaard is, wiens leer den weg ter gelukzaligheid volkomen aanwyst, wiens dood de verzoening der zonden is, voor een ygelyk die in

hem

hem gelooft. Allen hebben den hoogſten eerbied voor den Bybel, als bevattende eene Openbaring van den Godlyken wil, ons ter gelukzaligheid; maar allen komen niet overeen in het aantal der ſchriften, welke tot deeze Openbaring behooren, en vooral niet in de nadere ontwikkeling en verklaring van byzondere plaatſen des Bybels. Intusſchen berust het gemeen Geloof aller Christenen op de erkentenis van *Jeſus Christus* en de waarheid der Euangeliſche Geſchiedenis. De leer (hier in ſtemmen alle Christenen overeen) door *Jeſus Christus* en zyne Apoſtelen verkondigd, en in de boeken des Nieuwen Testam. vervat, behelst het eenige middel ter herſtelling van het menschdom uit de ellende en jammer, waar in het zelve gedompeld is; zy kan alleen het kwaad, 't welk alom verbreid is, wegneemen, en den mensch gelukkig maken. Dit nu is, onafhangelyk van eenig beſpiegelend leerſtelſel, de grootſte behoefte voor het menschdom. Immers, indien wy de geſchiedenis van onze en voorige tyden, die des menschdoms in 't gemeen, zo wel als den toeſtand van yder in 't byzonder naargaan, wie beſpeurd dan niet allerweege een heerſchend verval? waar is de mensch, waar is het volk, het welk zo gelukkig is, als het, hoe ongunſtig dan ook deszelfs overige omſtandigheden zyn mogen, konde zyn; of leverd de Geſchiedenis niet allerweege zwarte tafereelen van onkunde en zedenbederf; moet niet elk eedel hart met diepe droefheid ondervinden,

dat

dat 'er, onder alle levende wezens, geene zyn, welke, ſchoon op den hoogſten trap der volkomenheid geplaatst, meer van hunne Natuur ontaarten, dan de menſchen? Dat deezen inderdaad niet zyn 't geen zy behoorden, en volgens de oorſprongelyke inrigting hunner natuur konden zyn, is een waarheid, welke den oppervlakkigen waarneemer zelfs niet ontglippen, door het gezond verſtand niet ontkend worden kan, en op het gemeen gevoelen der menſchen gegrond is. Hoe luttel waardy wy ook aan de overleveringen der gouden Eeuwen, en de duizendvormige dromeryen der onderſcheidene volken hegten, moeten wy dezelve nogthans als een ſterkſpreekend bewys van eene algemeene overtuiging, zo wel dat het menschdom niet volkomen is, als dat deszelfs aanleg en natuur voor meerdere volmaaktheid vatbaar zy, aanmerken; terwyl een yder, die gewoon is op zyne eigene begeerten en verrigtingen te letten, zyn aandeel aan dit algemeen verval zelve erkend, als blykbaar, in zo menigvuldige gebreken, en tegen het erkend plichtmatige aanlopende verrigtingen. Alle Christenen, tot welke gezinte behorende, erkennen deeze gemeene verdorvenheid der menſchen; maar geloven tevens, dat *Jeſus Chriſtus* de Verloſſer is; terwyl zy het geloof in Hem, en het betrachten zyner leer, voor het eenig, maar ook volkomen, middel ter gelukzaligheid houden. De verzoening, met God door Hem te weeg gebragt,

2. De tweede ſtelling, welke DUPUIS laat voorafgaan, is: dat de Christelyke Godsdienst allernaauwst met den Joodſchen verbonden en uit denzelven afgeleid is.

Maar wat verſtaat D. door den Joodſchen Godsdienst, uit welken de Christelyke zoude zyn afgeleid? begrypt hy onder deezen de leer, in de boeken van *Moſes* en de Propheeten voorhanden, of dat ſamenſtel der hedendaagſche Joden, het welk de verklaringen des O. Testam. door de Rabbynen, en menigvuldige aanhangzelen en overleveringen, behelst. Het eerſte is buiten twyfel met den Christel. Godsdienst naauw verbonden, daar *Jeſus* en zyne Apostelen zulks uitdruklyk leeren. Het andere is, niet dan lang na de vestiging des Christendoms, onder de Joden eerst algemeen geworden, en van de leer van *Jeſus* hemelsbreedte verſchillende. Maar DUPUIS laat zig hieromtrent niet uitdruklyk uit; wy zullen, by byzondere ſtukken, deeze overeenkomst toetſen, welke toch daarenboven van minder aanbelang is, en welker regt verſtand (de waarheid des Christendoms eerst beweezen zynde) niet moeilyk is.

3. De derde ſtelling van DUPUIS is: dat de Christelyke, zo wel als de Joodſche, Godsdienst uit de leer van *Zoroaster* is afgeleid, en de eerſte geheel berust op den geheimzinnigen Eerdienst van *Mithra* by de Perſen.

Dit is juist de hoofdzaak, welke D. in 't vervolg

poogt te bewyzen, of welke hy als het beſluit zyner naſporingen opgeeft. Wy mogen ons des bevreemden, dezelve alhier in eene inleiding reeds als beweezen vooronderſteld te zien. Intuſſchen kunnen wy derzelver beoordeeling thans daar laten, vermits wy dezelve, by het ſlot des onderzoeks, zullen opgeeven. Ik zal hier ſlegts eenige algemeene aanmerkingen maken, welke ter opheldering van de leer van *Zoroaster*, en derzelver verband met den Joodſchen Godsdienst, als eene inleiding tot onze verdere naſporingen, dienen zullen.

Indien wy de geloofwaardigſte Schryvers der Grieken en Romeinen, over den leeftyd en geſchiedenis van *Zoroaster* raadpleegen, is het niet mogelyk, iets byna met zekerheid omtrent deezen, zo beroemden, Man te bepalen; alle hunne berigten zyn twyfelagtig, en ſtryden grootendeels met elkander (*). Zelfs treft men vyf mannen van deezen naam, allen van verſchillende tydperken, by hen aan. HYDE (†), wiens geleerdheid en vlyt, in het geene den Godsdienst en de geſchiedenis der oude Perſianen betreft, veelligt na hem geene weergâa vond, geeft ons uit veele Oosterſche Schryvers, door hem vlytig doorzogt, alleen eenige zekere berigten. Volgens dezelve, is 'er ſlegts één beroemd Wysgeer van dien naam

(*) BRUCHER *Hist. Phil.* p. I. I. 1. II. cap. 2.
(†) HYDE *in vitam Zoroastris, de religione veter. Perſ.* cap. 24.

naam geweest; zynde de overigen allen daar uit ontſtaan, dat men de verſchillende en ſtrydige berigten, welke zyne vermaardheid in afgelegene oorden verſpreid had, in geen één perſoon wist te verëenigen. — *Zoroaster*, of liever Ζωροαστης, in het Oostersch *Zerdutsch*, is onder deezen naam als Propheet en Wysgeer der Perſiaanen in de Oosterſche Geſchiedenis zeer beroemd; de berigten uit de Oosterſche Schryvers, door H. verzameld, ſtemmen hier in overeen, dat hy, geduurende de regeering van den Perſiſchen Koning, *Darius Hyſtaspes*, of (zo als hy by de Perſianen genoemd word) *Gustaph*, geleefd heeft. Deeze *Darius*, in de geſchiedenis zeer bekend, bloeide omtrent het jaar 550 voor onze tydrekening; dus is *Zoroaster* nagenoeg een tydgenoot van *Esra*, den verzamelaar van de Schriften, welke nog heden den bundel van het Oude Testament uitmaaken. Wyders berigten dezelfde Schryvers eenparig, dat hy met den Joodſchen Godsdienst bekend geweest is; zelfs zeggen zommigen, dat hy eenigen tyd onder de Joden verkeerd heeft. Ik zal hier van eene menigte fabelagtige verhalen nopens de wyze, waar op *Zoroaster* zynen Godsdienst aan *Darius* en den Perſianen wist aantebeveelen, niet gewagen; doch, hoe opgeçierd en kinderagtig dezelve ons ook voorkomen, bevestigen zy allen zo wel den leeftyd deezes mans, als zy ons hem voor den ſtigter van eene der beroemdſte

ſte Godsdienſtige ſecten zonder twyfel doen houden. Wat den Godsdienst aangaat, dien *Zoroaster* invoerde, daaromtrent moeten wy de twee hoofdſoorten van Godsdienſtige ſamenſtellen in het Oosten onder het oog houden. De vereering der Natuur, de aanbidding der Zon, Maan en Sterren, en het geloof, dat de regeering deezer waereld van derzelver invloeden geheel afhing, waren de voornaamſte leerſtellingen, die het *Sabaeismus* uitmaakten; de oude Magiers vereerden daarentegen ſlegts eenen God, den Schepper van alles; tot een van deeze twee ſecten kan men de meeste oude Godsdienſten der Oosterlingen brengen. *Zoroaster* (hier in komen de Oosterſche berigten weder overeen) herſtelde, in Perſien, den ouden Godsdienst der Magiers, welke, door dien der Sabaeërs, eenen geruimen tyd verdrongen geweest was; doch hy maakte daar in eenige veranderingen, vooral door dien hy denzelven tot een wysgeerig ſamenſtel, en tevens tot eenen Volksgodsdienst, vormde. Hy erkende wel, gelyk de Magiers, eenen hoogſten God, maar leerde dat dezelve twee gelyke en evenmagtige Wezens, waar van het eene de oorſprong van al het goede, de ander die van het kwaad, was, had voortgebragt; dat deezen de waereld gevormd hadden en bleven beſtieren. Hy hield het Vuur, en boven al de Zon, voor Heilig; maar hy, zo wel als zyne navolgers, vereerden dezelve ſlegts, als het

ſchoon-

ſchoonſte zinnebeeld der Godheid, en wilden nimmer gehouden worden, aan het Vuur of de Zon zelve eenige Godsdienſtige eer te bewyzen (*).

Het boek, waar in *Zoroaster* zynen Godsdienst voordroeg, noemde hy *Zend Avesta*, en beval het als van Godlyken oorſprong ten wetboek aan zyne navolgers. — Dit werk, in het oud Perſiaansch geſchreeven, is, zo ver men kan naſpeuren, van de tyden van *Darius* af, nu byna 24 Eeuwen geleden, door de Perſiaanen als eene Godlyke oirkonde vereerd; dan, daar het, zo om deszelfs uitgebreidheid als taal en ſchrift, van geen algemeen gebruik zyn konde, wierd 'er een uittrekzel van gemaakt, 't welk, onder den naam van *Sadder*, by de aanklevers der Zoroastriſche leere alom verſpreid, en reeds voor lang in Europa bekend geweest, is. De *Zend Avesta* zelve (†) is

(*) Men zie menigvuldige berigten en getuigenisſen der Perſ. Prieſters, door HYDE ingewonnen, en in zyn werk boven aangehaald.

(†) HYDE wenschte reeds in zyn tyd, dat de boeken van *Zoroaster* eenmaal onderzogt, en in eene westerſche taal bekend gemaakt, wierden. *d'Anquetil* heeft deezen wensch, welke die van alle wysgerige oudheidminnaars was, vervuld, en, naar zyne eigene verzekering en die van anderen, vervatten de door hem uitgegeevene ſtukken de oude oirkonde van *Zoroaster*. Intusſchen zyn veele Geleerden zeer in twyfel over derzelver echtheid, en vreezen, dat de Perſianen, ter voldoening der drift van *d'Anquetil* naar de boeken van *Zoroaster*, hem veele onechte ſtukken zouden hebben in de hand geſtopt. Wie zal dit geſchil beſliſſen? Ik heb dan, alles aannemende wat DUPUIS zoude kunnen vorderen, nergens iets tegen de echtheid deezer boeken ingebragt, maar dezelve allerwege met hem als de echte Schriften van *Zoroaster* behandeld.

is eerst in onzen tyd, met ongelooflyke moeite en kosten, door *Anquetil*, uit oude ſtukken, verzameld, en in het Fransch overgezet en uitgegeeven. De Godsdienst van *Zoroaster* dus niet voor de tyden van *Esra* ontſtaan zynde, is noodzakelyk van laater tyd, dan de boeken van *Moſes*, en die der Joodſche Propheeten, daar derzelver canon met *Esra* reeds geſloten wierd. — Het geheele Oude Testam. moest derhalven, ware het uit de leer van *Zoroaster* opgeſteld, door *Esra* of een ander verdigt zyn: want, indien ſlegts eenige van die ſchriften ten tyde, waarop zy voorgewend worden, waren opgeſteld, was de afleiding, welke D. beweert, onmogelyk: men kan op geenerlei wyze aanneemen, dat de leer des Ouden Testam. uit de ſchriften van *Zoroaster* kan zyn afgeleid, voor en aleer men bewezen heeft, dat het geheele Oude Testament een onecht ſtuk zy, en door *Esra* of een ander, niet voor een Eeuw na dien tyd, op welken het jongſte boek dier verzameling gehouden word te zyn opgeſteld, ontworpen. — Met dit al erkend D. volkomen, dat de Schriften des Ouden Testam. alle gezag en geloofwaardigheid hebben (*). Hier is dan, naar het my toeſchynt, de blykbaarſte tegenſtrydigheid. De Schriften des Ouden Testam. zouden allezins geloofwaardig, en in den tyd, waar in

(*) Tom. V. p. 18. *Ces livres ont tout l'authenticité qu'on peut exiger dans les monuments de la croyance humaine.*

in zy voorgegeeven worden, daadlyk zyn opgeſteld, en nogthans moet derzelver inhoud ontleend zyn uit, en, wat het Godsdienſtige betreft, geheel geſchoeid zyn naar, de leer van *Zoroaster*, welke, niet voor Eeuwen daar na, door deezen man uitgevonden en geleerd wierd: hoe is dit immer te vereffenen?

Het is dus volkomen zeker, dat het ſamenſtel van D. nopens de afleiding van den Joodſchen Godsdienst, uit de leer van *Zoroaster*, ten eenemaal ongerymd en onmooglyk is, indien de Schriften des Ouden Testaments van dien tyd zyn, als de Christenen gelooven. D. vergist zig derhalven niet weinig, indien hy meent, dat zyne manier, om den Christelyken Godsdienst te beſtryden, even min door de geſchiedenis kan wederlegd worden, als zy eenig licht uit dezelve behoeft, of in 't geheel in geen verband met iets geſchiedkundigs ſtaat, en dat dezelve dus, geheel onderſcheiden van die der vorige beſtryders van het Christendom; den Christenen en Joden het gezag hunner gewyde boeken laat behouden. Hy bouwd veel eer op den arbeid van deeze zyne voorgangeren, en veronderſtelt, dat zy hunne bewyzen tegen de waarheid van den Christelyken Godsdienst boven allen twyfel geſteld hebben, en dat de boeken des Ouden Testam. verdigte en onechte ſchriften zyn, lang na de tyden, in welke men meent, door bedriegers opgeſteld. — Men behoorde ſlegts tegen D. het ongerymde van deeze onderſtelling, als waren de Schrif-

ten des Ouden Testam. door *Esra* verdigt, aantetonen: hier meede verviel alle afleiding uit de *Zendavesta*, zonder nader bewys, van zelve, en met deeze het geheele ſamenſtel van DUPUIS. Om zulks te doen, behoefde ik ſlegts uitteſchryven, 't geen door zo veele voornaame mannen reeds voor lang ter verdediging der geſchiedkundige waarheid en echtheid des Ouden Testam. gezegd is, zonder wederlegd te zyn: indien zulks weder niet nodeloos ware, daar DUPUIS niets tegen de echtheid of geloofwaardigheid dier Schriften inbrengt, maar veel eer dezelve met ons aanneemt. — Welk beſluit moeten wy dan uit dit alles opmaken? zo ik meen geen ander, dan dat de Joodſche en Christelyke leer niet naar die van *Zoroaster* kan gehouden worden geſchoeid te zyn, vermits de laatſte, naar het gevoelen van D. zelve, eenige Eeuwen later eerst is uitgevonden. Daar nu het geheele ſamenſtel van D. alleen op die vermeende afleiding des Joodſchen Godsdiensts berust, moet men het zelve ten eenemaal onbeſtaanbaar en herſenſchimmig houden. Zo lang de echtheid en geloofwaardigheid der Schriften van het Oude Testament niet wederlegd is; zo lang (ik herhaal dit) het niet uitgemaakt is, dat de vyf boeken van *Moſes* en de Propheeten na *Zoroaster* in de waereld gekomen zyn, kunnen geene der redenen, welke D. voor den oorſprong van den Joodſchen Godsdienst bybrengt, zelfs als mogelyk in aanmerking komen.

Hier

Hier meede houde ik het voor voldongen; dat alles, wat D. voor de afleiding van den Joodſchen Godsdienst uit dien van *Zoroaster* bybrengt, van alle kragt ontbloot is, daar de geſchiedkundige waarheid en echtheid van de boeken des Ouden Testaments volkomen bewezen is (*). Hoe groot de overeenkomst tusſchen den Joodſchen Godsdienst en dien van *Zoroaster* ook ſchyne moge, 't welk wy in 't vervolg zullen toetſen, is de vermeende afleiding van D. geſchiedkundig onmogelyk; en hier door het geheel ſamenſtel zyner *Origine de touts les Cultes*, met opzigt tot den Joodſchen, en gevolglyk ook tot den Christelyken, Godsdienst, niets dan een fraay verzonnen Roman.

Wy erlangen dan van deezen kant een der ſterkſte bewyzen, (welke men *uitwendige* pleeg te noemen) uit de geſchiedenis en omſtandigheden, voor de ongerymdheid van het geheele ſamenſtel van DUPUIS; en zouden het hier by, ter afweering van zynen aanval op den Christelyken Godsdienst, kunnen laten berusten, indien niet de zaak van een anderen kant nog konde beſchouwd, en door zommigen uit de ſchynbaare overeenkomst van den Zoroaſtriſchen met den Joodſchen en Christelyken Godsdienst (niettegenſtande de aangetoonde ongerymdheid) eenige andere gevolgen konden worden afgeleid; maar vooral daar

(*) Zie onder anderen EICHORN Inl. in 't O. Test.

I.

DUPUIS, den Joodſchen en Chriſtelyken Godsdienst, als ontleend uit de Mythologie, beſchouwende, poogt dit gevoelen, door de volgende hoofdredenen, te ſtaaven:

1. Om dat het verhaal, zyns oordeels, onmogelyk letterlyk kan verſtaan worden.
2. Om dat het zelve groote overeenkomst heeft met de leer der *Terapeuten* hier omtrent, welke hy alleen uit die van *Zoroaster* afleid.
3. Om dat het geheele verhaal van *Gen.* II. alom zeer veele blyken heeft, van uit de Perſiſche Godsdienst- en natuurleer te zyn afgeleid.

1. De eerſte rede, welke D. voor zyne allegoriſch-natuurkundige verklaring van *Gen.* II. bybrengt, is *de ongerymdheid van het verhaal, indien men het zelve letterlyk opneeme*; maar, zo wy de zaak wel inzien, is dit op zig zelven nimmer eene reden, om dit verhaal eenen anderen zin te geeven, ten zy men voorondersteld, niet ſlegts dat zodanig een verhaal echt zy, maar ook dat deszelfs opſtellers hier in met ons dezelve gevoelens gehad hebben, en te verlicht en oordeelkundig waren om zodanige Godsdienst-leer, als de letterlyke zin opleverd, voortedragen of te gelooven. Immers, men kan toch niet lochenen, dat het verhaal van *Gen.* II. even als andere, in onderſcheide-

ne

bybrengt, is *het gezag der Uitleggers van onderſcheidene Eeuwen.*

Hy beroept zig hier op Joodſche en Christelyke Schriftverklaarers. Van de Jooden geeft hy *Philo* en *Maimonides* op: doch met welk regt hy *Joſephus* als getuige voor de allegoriſche verklaring bybrengt, erken ik niet te bevroeden; daar ik niets van deezen aart in zyne ſchriften gevonden heb. *Jeſus Sirach* (*) ſchynt intusſchen, eenige Eeuwen te voren, deeze ongerymdheid niet begrepen te hebben. Met dit alles beken ik, dat het niet gemakkyk is, het bepaald gevoelen der oudſte Jooden hier omtrent uit de Schriften des Ouden Testam. te vinden. Wat de bewyzen voor de allegoriſche verklaring, by hun, door D. bygebragt, betreft, deeze zyn van veel laater tyd. Maar om ons tot de bygebragte voorbeelden van *Maimonides* en *Philo* te bepaalen; deezen kunnen, zo min als die van *Origenes*, *Augustinus* en andere, onder de Christenen, insgelyks door DUPUIS aangevoerd, eenig bewys opleveren, dat zy daarom het letterlyk verhaal niet geloofden. — In de Dialectiſche Schoolen der Jooden, en die der oude Christenen, gaf men aan de gewyde boeken een driederly uitlegging; men had een letterlyken, leenſpreukigen en geestelyken, zin (†): dee-

(*) *Jeſus Sirach* 2. vers 24.

(†) ERNESTI *Interpr. Nov. Test.* P. II. cap. IX. *Justinus* de Martelaar (*martyr*) ſpreekt in zyne *Dialog. cum Tryphone*, pag. 333. van een letterlyken, leenſpreukigen, woordwisſelenden, en overdragtigen, zin; *Clemens*

haal, dat *Augustinus*, *Origenes*, *Th. Burnet* en *Dupuis* het zelve allegorisch, of dat *Mosheim*, *Ernesti*, *Buddaeus* en andere het op eene andere wyze, verstaan; geen gezag geldt hier, maar alleen het oordeel kan beslisfen. Maar behalven dit alles, al waare het uitgemaakt, dat men *Gen.* II. alleen allegorisch moest opvatten, is het daarom nog verre af van eene allegorie op den Sterrenhemel te zyn, gelyk in 't vervolg zal blyken.

2. De aanneemlykste verklaring van *Gen.* II. is, volgens DUPUIS, by de *Terapeuten* te zoeken. — Hy konde inderdaad in de Kerkelyke Geschiedenis zig op geen minder bekende getuigen, dan deeze, beroepen, of zwakker gezag aanvoeren. Het is na alle nasporingen der kerklyk-geschiedkundigen geheel onzeker, waar voor men deeze *Terapeuten* houden moet, of zy Christenen, dan of zy Jooden, of wel geen van beiden, geweest zyn. Het eenige, 't welk wy van hun weeten, is uit *Philo*, en dit komt hier op uit; dat zy het Oude Testament allegorisch verklaarden, en voor eene Godlyke Oirkonde hielden (*). Maar D. erkend zelve, dat deeze *Terapeuten* hem van hunne geloofsleer geen verslag geeven, en zegt, dat hunne hoofden, even als die der Jooden, den waren zin hunner Godsdienstige geheimnisfen steeds verborgen hielden, en de fabelen, in welke zy dezelve had-

(*) Mosh. Verh. tot de Kerk-geschieden. D. I.

hadden ingewikkeld, niet verklaarden. — Maar hoe kan men dan deeze Godsdienstleer der *Terapeuten* ontdekken, of wie zal ons den zin der geheimnisſen, welke deeze kleine ſecte van eene des tyds weinig beroemde Natie had, verklaaren? Alle hoop ſchynt hier verloren; alleen DUPUIS vind by een wydafgelegen volk, in een der algemeenſte Godsdienſten van het Oosten, dien der Perſianen en van hunnen Wysgeer *Zoroaster*, den ſleutel tot deeze *Therapeutiſche* verborgenheden, welke, naar zyne mening, ook die van *Gen.* II. zyn moest. Hy poogt dus uit de leer der Perſiaanen, die der *Therapeuten*, en, uit deeze weder, den egten zin van het verhaal van *Gen.* II. nopens den oorſprong van het kwaad, afteleiden. Hoe onwaarſchynlyk nu deeze afleiding zy, laat ik aan elk ter beoordeeling over, vooral naa het geen wy boven nopens de ongerymdheid, om *Gen.* II. uit de Perſiaanſche leer als ontworpen te ſtellen, geſchiedkundig aantoonden. — Dan, daar het ons thans te doen is, om de eenvoudige bewyzen voor het ſtelzel van D. uit den inhoud van *Gen.* II. ontleend, te overweegen, moeten wy dit thans ter zyde ſtellen, en ons alleen tot dezelve bepaalen.

Ik gaa nu over tot het onderzoek van het verband, en de overeenkomst van *Gen.* II. met de Perſiaanſche overleveringen, en het nagaan der proeven, uit welke, volgens DUPUIS, blyken moet, dat het eerſte van de laatſten is afgeleid.

3. Du-

3. DUPUIS brengt tweederlei bewyzen by, om aan te toonen, dat het verhaal van *Gen.* II. uit de Perſiaanſche leer is afgeleid.

Het eerſte ontleendt hy uit de overeenkomst in den letterlyken zin, tusſchen de Perſiaanſche berigten der *Zenda vesta* en *Gen.* II.

Het andere, uit de leer der twee beginzelen; als welke, naar zyn gevoelen, zo wel de grondſlag van *Geneſ.* II., als van het Perſiaanſche verhaal, uitmaakt.

Het verhaal der *Zenda vesta*, welks letterlyke zin, naar D., het oorſpronkelyke van *Gen.* II. zyn moet, luidt dus:

„ Indien ik (*Ormusd*, het goede beginſel der Per-
„ ſiaanen, ſpreekt) den aangenaamen oord den men-
„ ſchen niet gegeeven had, niemand had zulks ge-
„ daan; dat gewest heet *Eiràn Vedio*; het was van
„ den beginne veel ſchooner dan eenige plaats der
„ waereld, welke door myne magt beſtaat, niets kon-
„ de hetzelve in ſchoonheid evenaaren; ik ſchiep
„ het eerst, na my, *Petiaré*, welke *Petiaré*, *Abri-*
„ *man*, niet dan dood ademende, de groote Slang,
„ moeder van den winter, door *Dew* voortgebragt,
„ in de rivier zondt; de winter verſpreidde de koude
„ in het water, op de aarde en het geboomte, hy
„ was zeer geſtreng in het midden, en niet, voor en
„ aleer hy voorby was gegaan, wierd de overvloed
„ weder herſteld."

Zo luidt woordelyk een der voornaamſte verhaalen uit de *Zenda vesta*, van welke *Gen.* II. volgens DUPUIS, ſlegts eene copy zyn moet. Hy vind in het zelve met *Gen.* II. eene dubbele overeenkomst.

Voor eerst, in den naam van dien gelukkigen oord *Eiran Vedio* met het *Eden* van *Gen.* II.

Ten tweeden, in de geheele plaats-beſchryving, welke als een zeer ſchoon land, door rivieren beſproeid, in beiden voorkomt.

Eiran Vedio, in de *Zenda vesta*, of *Eiran Veds* der *Sadder*, was dan de naam van dien gelukkigen oord. *Veds* is, volgens HYDE, ſchoon, gelukkig, en betekent dus *het gelukkige Eiran.* Nu, zegt DUPUIS, (*) *Eden* is duidelyk het verbasterde *Iran* of *Eiran* der *Zenda vesta*; de afſchryver *Moſes*, of wie de Auteur van *Gen.* II. ook ware, kon ligtelyk, by vergiſſing, een ד (D) voor ר (R) in het handſchrift leezen, en dus *Eden* voor *Eren* of *Eiran* plaatſen. Maar ik vraag DUPUIS, of niet *Eren*, even gemaklyk, door diergelyke vergiſſing van *Eden* kon ontſtaan? Dit bewyst, dan op zig zelve niets: zelfs ſchynt het laatſte, boven het eerſte, aanneemlyk te zyn, om dat het Hebreeuwsch עי, van ערה afſtammende, veel eer een woestyn, die dor en kaal is, dan een ſchoone landsdouwe, naar den aart der taal, zoude moeten betekenen. — Dit *Eiran* ligt, naar de meening van *d'An-*

(*) Tom. V. pag. 35.

d'Antequil en die van DUPUIS, in het hedendaagsch *Georgie*, en zoude inderdaad nog eene der ſchoonſte oorden des waerelds zyn; maar hieromtrent verſchillen de Geleerden. HYDE meent (*) dat het *Eiran Vedſo* nergens beſtaat, en het *Eutopia* der Perſiaanen, is, even als *Kesmir*, *Ghangb* en *Ghemjed*, by de Indianen, welke laatſte, volgens de Indiaanſche overlevering, juist daar ter plaatſe gelegen zyn, waar het punt der Herfſtſneede geplaatst word, van het welk de Oosterſche Sterre- en Aardrykskundigen de lengte rekenen, even als wy van dat der Lenteſneede, welker eerſte doorſnyding van den Zonsweg en Evenagtslyn boven de Chineeſche Zee valt.

Eene andere overeenkomst, of liever blyk der afleiding, vindt DUPUIS in den gelukkigen oord, waar in *Eden*, even als *Eiran*, gelegen was.

Het *Iran*, in Georgie of Armenie, lag by den oorſprong der drie rivieren Phaſis, Tigris en Euphraat, by welken het *Eden* van *Gen.* II. insgelyks geplaatst is, Maar hoe D. uit deeze overeenſtemming kan opmaaken, dat juist *Gen.* II. uit de *Zenda vesta* moet zyn afgeleid, dit beken ik niet te vatten, daar de beſchryving van *Gen.* II. door deszelfs uitvoerigheid, veel meer blyken heeft van het origineel te zyn, wiens copy het Perſiaansch verhaal is. In het laatſte word alleen van één rivier geſproken, in welke *Petiaré* de

Slang

(*) De Relig. vet. Perſ.

Slang zondt; in *Gen.* II. word insgelyks van een rivier geſproken; maar dezelve word nader opgegeeven, als de oorſprong van vier anderen, wier loop niet min naauwkeurig beſchreeven word. Nu ſchynt het ongerymd te zyn, dat men in *Gen.* II. indien het zelve uit het Perſiaansch verhaal was opgemaakt, eene uitvoerige opgaaf zoude vinden, welke in het eerſte niet voorhanden was, en tevens uit geene byzondere reden by dat van *Gen.* II. konde gevoegd worden; maar het is veel gemaklyker te verklaren, dat men, indien het Perſiaansch verhaal uit *Gen.* II. is afgeleid, die uitvoerige beſchryving der rivier, als eigentlyk niets ter zaak ſchynende te doen, hebbe agterwege gelaten. Ik zoude dan, uit het geen beide verhaalen hopens deeze plaats berigten, veel eer het beſluit opmaaken, dat *Gen.* II. ten grondſlag van het Perſiaansch verhaal gelegd ware, en niet, zo als DUP. aaneemt, dat het omgekeerde heeft plaats gehad. — Maar ik agt deeze reden niet genoegzaam om de zaak te voldingen, voor welke ik veel ſterker hope by te brengen. Het is my thans genoeg te toonen, dat de waarſchynlykheid meer tegen het gevoelen van D. is, dan dat zy het zelve begunſtige.

Het ander bewys voor de afleiding van *Gen.* II. uit den Godsdienst van *Mithra*, in de *Zend avesta*, ontleent D. uit de overeenkomst van beider inhoud. Hy merkt het zelve aan, als het voornaamſte en meest beſlisſende: weshalven dit ons naauwlettend onderzoek

zoek allerbyzonderst vereischt; gelyk dan ook de Leden van TEYLERS Godgeleerd Genootschap zulks opzetdyk verlangen.

Ik zal hier toe de berigten aangaande de Schepping en den oorsprong van het kwaad, welke in de oudste Godsdienstleer der Oosterlingen voorkomen, opgeven, op dat een yder met my ligtelyk derzelver vergelyking met *Gen.* II. moge kunnen volgen, en het besluit, 't welk ik hier uit gemaakt heb, zelve beoordeelen. Behalven het reeds opgegevene verhaal, vinden wy in de *Zenda vesta* (*) nog een ander berigt in deezer voege: „ De hoogste God schiep den „ mensch en de Stier in een voortreflyk oord; zy „ bleven, gedurende 3000 jaren, zonder eenige ellende; deeze 3000 jaaren zyn de Ram, de Stier, en „ de Tweelingen: hier na bleven zy nog 3000 jaaren „ zonder eenige smert of twist voortleven, welke „ met de Kreeft, de Leeuw, en de Maagd overeen „ komen. Hier op in het 7000ste jaar (in de Weegschaal) ontstond het kwaad. Die man heette *Caiomorth*, en bebouwde de aarde: de Sterren vingen „ hunnen loop aan in de maand *Tavardin* (Maart), „ en door de omwenteling des Hemels ontstond het „ onderscheid van dag en nagt; dit is de oorsprong „ des menschs."

Op

(*) Tom. II. pag. 2. der *Zenda vesta* p. 352. van DUPUIS.

Op een andere plaats in de *Zenda vesta* leest men het volgend verhaal:

„ De geheele waereldduring is door God op 12000 „ jaar bepaald. 3000 Jaaren bleef de waereld zonder „ kwaad, in haar hoogſte gedeelte. Nog andere 3000 „ duurde zy dus voort, tot dat God wezens na be- „ neden zondt. Hier op kwam *Ahriman*, die het „ kwaad en den oorlog deed ontſtaan, in het 7000ſte „ jaar, waar van daan de vermenging tusſchen goed „ en kwaad gekomen is."

In de *Boundesch* leest men een derde diergelyk berigt (*):

„ De tyd is verdeeld in 12000 jaren; het Hemelsch „ volk beſtond 3000 jaren, en in dien tyd kwam het „ volk van den boozen niet op de aarde. *Caiomorth* „ en de Stier leefden ook 3000 jaar te zamen, 't geen „ 6000 jaaren uitmaakt. De Godlyke Eeuwen waren „ in ♈, ♉, ♊, ♋, ♌. plaats hier voor April, Mey, „ Juny, July en Augustus, en gy hebt het raadzel „ opgelost. Na deeze Godlyke duizend jaaren kwam „ de Weegſchaal, en met dezelve *Petiaré Ahriman*. „ Toen ſtierf de Stier, hy wierd door den booſen om- „ gebragt."

Suidas (†) geeft een verhaal van de waereldwording; 't welk van de oude Toscaners oorſprongelyk is:

„ Een

(*) Dupuis pag. 420.

(†) In voce Tyrrheuia.

„ Een zeer voornaam Schryver, zegt hy, heeft „ berigt, dat de groote *Demiurgos*, of God de Schep- „ per, de during van het Heelal op 12000 jaren be- „ paald, en dezelve naar de 12 Zonneſtanden (He- „ meltekens) verdeeld heeft. In het eerſte duizend „ maakte hy den Hemel en de Aarde: in het 2de het „ Firmament, 't welk hy insgelyks hemel noemde: „ in het 3de de Zee en de Wateren, die op de aar- „ de zyn: in het 4de de twee groote Lichten: in het „ 5de de ziel der Vogelen, kruipende en viervoetige „ Dieren, en van alles wat in de lucht, op de aar- „ de, en in de wateren leeft: in het 6de den Mensch. „ Het ſchynt, dat, daar 'er 6000 jaaren voor de „ de ſchepping van den mensch zyn vooraf gegaan, „ het menſchelyk geſlagt, gedurende de 6000 vol- „ gende jaaren, beſtaan zal, en het geheel in 12000 „ jaaren zal verleend worden" (*).

Het 2de en 3de berigt komen zeer na by elkander, doch verſchillen van het eerſte, als mede van het Toscaansch verhaal. Laat ons dan eerſtelyk het eerſte berigt (pag. 34.) met *Gen.* II. vergelyken. In dit eerſte verhaal is *Ormusd* de Schepper der menſchen, welke hen in den *Eiran Veds* plaatste. In *Gen.*

(*) Ik zoude hier nog andere verhaalen uit de oude Godsdienstleer der Oosterlingen kunnen byvoegen, doch dezelve hebben zo veel overeenkomst met de opgegevene, dat men, met uitzondering van eenige byzonderheden, dezelve voor gelykluidend mag houden. Men zie *Plutarchus*, *de Iſid.* en *Oſirid.*; *Hyde* cap. 22. Ook brengt *Dupuis* 'er geene anderen by.

Gen. II. ſchiep God den mensch naar zyn beeld, en plaatste hem in den Hof *Eden.* De plaats word in *Geneſis* veel nauwkeuriger, dan de *Eiran* der *Zenda*, omſchreven: ook gewaagd de *Zenda* niets van de volmaaktheid van den geſchapenen mensch, nog van het werk, 't welk hem te verrigten ſtond. In *Geneſis* wierd de mensch door God beproefd aan den boom der kennis, 't welk al mede te vergeefs in de *Zenda* gezogt word. Wyders word in de laatſte niets gezegt van het benoemen der Dieren, en de ſchepping der Vrouw uit den Man, welke in *Geneſis* zo omſtandig beſchreven word. In de *Zenda* zend *Petiaré* de Slang in het water; in *Gen.* II. ſtaat, dat de Slang listiger, dan alle Dieren der aarde, den mensch verleidde. In de *Zenda* bragt die Slang den winter, en hier door de verſterving in de natuur; in *Geneſis* II. komt wel de vloek insgelyks over de Natuur, door de verleiding der Slang, maar tevens de val der menſchen. De *Zenda* geeft de herſtelling der Natuur, als reeds daar op, terwy de winter, na eenigen tyd geheerscht te hebben, verdween, en de overvloed herſteld wierd; maar in *Gen.* II. word wel de hoop op herſtel gegeven, in eene belofte aan *Eva*, dat haare nakomelingen den Slang eenmaal dooden zouden, maar dit word niet voorſpeld als kort op handen zynde, en zoude niet, dan na hevige tegenkanting en ſtryd van de Slang, welke den mensch de verzenen verbryzelen zoude, gebeuren. Doch vooral is de

wyze,

wyze, waar op *Ormusd* in de *Zenda*, zo wel van zig zelven, als van *Abriman*, ſpreekt, zeer verſchillend, met die van God in *Gen.* II. en 't geen daar van de Slang gemeld word; — maar hier van in 't vervolg nader. Eindelyk is 'er een groot onderſcheid tusſchen de beide verhaalen ten aanzien van het verband, in 't welk de ſchepping en val des menſche, met de ſchepping der waereld, in *Geneſis* voorkomt: daar in de *Zenda* niets van de ſchepping der waereld te vinden is. — Voor het overige is het eerſte verhaal veel geſchiedkundiger en eenvoudiger dan de andere: ook is het Toscaanſche meer uitvoerig, en in dit opzigt komt *Gen.* II. met het eerſte, en het Toscaanſche, meest overeen. Ik zoude nog andere vergelykingen tusſchen de beide verhaalen maaken, indien ik niet vertrouwde, dat uit die geene, welke ik reeds heb bygebragt, genoegzaam blyke, dat wel beiden in veele opzigten overeenkomen, maar nogthans in 't verhaal der *Zenda* niets voorkomt, 't welk niet insgelyks in *Gen.* II. gevonden word, en vooral dat yder ſtuk des verhaals in *Gen.* II. veel uitvoeriger is, en meer behelze, dan dat der *Zenda*. — De drie overige verhaalen der *Zenda* zyn niet zo zeer eene geſchiedenis van den oorſprong des kwaads, gelyk het eerſte, en dat van *Gen.* II. maar veel eer eene waereldgeſchiedenis, in welke de during der waereld bepaald, en in zekere tydvakken, welke yder hun eigen character hebben, verdeeld word. Byaldien men nu

overeenkomst van verhaalen noemt het byna gelykluidend berigt, 't welk van een en dezelfde zaak, in meer dan een verhaal, gegeven wordt; dan moet ik bekennen geene overeenkomst tusſchen eene dier verhaalen en *Gen.* II. te vinden, daar zy geheel verſchillende zaaken, op verſchillende wyze, behandelen. Ondertusſchen zyn 'er eenige flaauwe ſpooren, uit welke zodanige overeenkomst door DUPUIS in deeze verhaalen ontdekt wordt. Dus gaan 'er 6000 jaaren, in het eerſte van deeze drie verhaalen, (pag. 37.) de ſchepping van *Caiomorth* voor, die eerst, in het 7000ſte jaar, te voorſchyn komt. Dit moet naar D. ſlaan op de zesdaagſche ſchepping, en de geboorte van den mensch op den zevenden dag, volgens *Gen.* II. ook was *Caiomorth* in dit verhaal een Landbouwer, even als *Adam*. Maar in het tweede verhaal vind ik geenerlei overeenkomst met *Gen.* II., ten zy men alleen zulks ſtellen wil in de 6000 gelukkige jaaren, en de 6 dagen der ſchepping in *Gen.* II.; want deeze kunnen op de gelukkige jaaren van *Adam* voor zynen val niet ſlaan, welke in *Gen.* II. nergens bepaald worden. Even min heeft het derde verhaal eenige overeenkomst met *Gen.* II. Wat nu deeze drie verhaalen in 't gemeen aangaat; zy komen hoofdzaaklyk alleen hier in met elkanderen overeen, dat de waereld het eerst volkomen, en alle jammer en ellende van dezelve verwyderd geweest is, doch dat de laatſte door een boos wezen over dezelve gebragt zyn; maar de wyze, op wel-

welke dit geſchied is, word in geene der drie verhaalen opgegeeven. Het Toscaansch verhaal van *Suidas* heeft met dat der ſchepping in *Gen.* II. voorzeker veel overeenkomst, maar gewaagt niets van den oorſprong des kwaads; het is derhalven eene bloote Cosmologie, en heeft met *Gen.* II. niets gemeen.

Nu zal ik den regel, door DUPUIS zelve opgegeven (*); om te toetſen, welke van alle die verhaalen het oorſprongelyke zy, ten grondſlag leggen. *Dat verhaal, het welk het volledigſte is, en de meest onderſcheidene trekken van elk verhaal te zamen bevat*, (ik voeg 'er by *het welk het eenvoudigſte is*) *moet voor het oorſprongelyke gehouden worden.* Uit de reeds gemaakte vergelyking tusſchen het eerſte verhaal der *Zenda* met *Gen.* II. zal elk onpartydig Leezer, zo in de zaakrykheid, als in eene uitgewikkelde beſchryving der omſtandigheden, den voorrang aan het verhaal van *Genesis* met my moeten geven. De drie andere berigten behelzen wyders niets anders, dan dat de waereld 6000 jaaren gelukkig geweest is, maar in het 7000ſte, door toedoen eens bozen wezens, in ellende gedompeld wierd; het geen ook, ſchoon verminkt, de zaaklyke inhoud van *Gen.* II. is, ten minſten op denzelven uitkomt. Maar vooral zagen wy een merklyk verſchil tusſchen *Gen.* II. en de *Zenda*, in het verband, waar in de Schryver van *Gen.* II. de ſchepping met-

(*) Orig. Tom. V. pag. 82.

Zenda te zoeken zy, veel min in dat der Toscaners; maar dat, zo men alleen uit de volledigheid en overeenkomst der verhaalen zal oordeelen, *Gen.* II. voor dit oorſprongelyk te houden is.

Hoe groot nu de overeenkomst in die verhaalen ook zy, ontdekt men nogthans, van een anderen kant, geen minder verſchil: en het is dit verſchil, het welk ons die verhaalen, als fragmenten van *Gen* II. duidlyk, zo ik meen, zal doen erkennen, en dus derzelver afleiding daar van, het tegendeel van het geen DUPUIS beweert, zal bewyzen. Ik zal, om dit nader te ontvouwen, het verſchil tuſſchen die verhaalen in byzondere ſtukken aantoonen.

I. Verſchillen de verhaalen der *Zenda* met *Gen.* II. ten opzigt van de natuur en werkzaamheid der twee beginzelen.

1. In *Gen.* II. word de Slang alleen in list boven andere ſchepſelen verheven geſteld, hy overtreft hen in kwaad, doch is even min alvermogend als zy; in de *Zenda* daarentegen, is hy, zo wel als het goede beginſel, een alvermogend wezen, ver boven den mensch uitmuntende.

2. In *Gen.* II. word de Slang, als door God geſchapen, en geheel aan Hem onderworpen, geſteld; in de Perſiaanſche verhaalen is *Petiaré* en *Ormusd* geheel onafhangelyk van elkaâr; geene ſchept het kwaad ten ſpyt van *Ormusd*, gelyk deeze het goed.

3. In *Gen.* II. word de Slang door God geſtraft,

om de verleiding der menſchen, en tot den verachtelykſten ſtand vernederd; maar de *Zenda* maakt *Ahriman* tot een geheel onafhangelyk Heer der waereld, welke hy bedorven had, en ſluit allen invloed van *Ormusd* gedurende zyne regeering uit.

II. De verhaalen der *Zenda* verſchillen met dat van *Geneſis* II., ten opzigte van den oorſprong des kwaads.

1. In het Perſiaansch verhaal is de oorſprong van het kwaad geheel noodlottig, en hangt in geenen deele van de menſchelyke vryheid af; de Natuur wierd door *Petiaré* bedorven, en de mensch, hier door, buiten de mogelykheid geſteld van gelukkig te kunnen zyn, wierd tot de diepſte ellende verlaagt. Maar by *Geneſis* is de Slang ſlegts de verleider der menſchen; hy vleid hunne begeerlykheid, bekoort hen door hunnen trek om der Godheid gelyk te worden voedzel te geeven. De mensch wederſtaat in het eerst den aanval op zyne eigenliefde, maar moet eindelyk bezwyken; hy eet van de verboden vrugt, en vervalt dus, door opvolging van zyne eigene lusten, in de ellende, voor welke God hem gewaarſchuwd had.

2. Een niet minder characteristik onderſcheid tusſchen beide verhaalen is het verſchil, 't welk tusſchen zedelyk en natuurlyk goed en kwaad, of tusſchen zonde en ellende, deugd en geluk, in *Gen.* II. gemaakt word, 't welk in geene der *Zenda* gevonden wordt. De oorſprong van alle ellende en jammer is,

vol-

volgens *Gen.* II. in het zedelyk kwaad of de misdaad der eerſte menſchen te zoeken, en eene ſtraf, welke God, of het goede beginſel, zelve (niet *Abriman* zo als in de *Zenda*) aan den mensch bedreigde, op de overtreding van zyne wet, en dadelyk toezondt; maar, in de Perſiaanſche verhaalen, ontſtaat alle ongeluk alleen van het kwaade beginſel, het welk den mensch niet ophoud te folteren, terwyl het goede beginſel zig hier vrugtloos tegen verzet, om zyn geliefden mensch als te voren gelukkig te maaken.

3. De aarde, hoe verdorven ook door de ſchuld der menſchen, (en dit is een der voornaamſte verſchillen in de *Zenda* met *Gen.* II.) hoe zeer ook aan de ſtraf der zonde van den mensch onderworpen, blyft niet te min onder de onmiddelyke regeering van God, welke, geheel anders dan *Ormusd* in de *Zenda*, die met deernis de magt van *Abriman* zig moet getroosten, de Slang, voor de verleiding der menſchen, ſtrengelyk ſtraft, en de waereld naar zyn eeuwig ontwerp blyft regeeren.

III. Verſchillen de verhaalen der *Zenda* met *Geneſis*, in de leer der herſtelling van 't geen door de overheerſching van 't kwaad bedorven was. Zonder thans op de tegenſtrydigheden, welke er ten deezen opzigte in de Perſiaanſche verhaalen plaats hebben, ſtil te ſtaan, merk ik alleen aan, dat zy gezamentlyk hier op uitloopen: Dat, gelyk *Ormusd* de waereld ſchiep en eerst regeerde, maar *Abriman* deszelfs

werk verdorf, en zich met geweld in het bewind drong; zo ook eens *Ormusd* den *Ahriman* overwinnen, en de waereld, gelyk oorſprongelyk zyne regeering, in volkomen geluk zal deelen. — Maar de herſtelling, welke men naar *Gen.* II. te wagten heeft, is hier van zeer verſchillende. Volgens het zelve zal de menschheid zelve de Slang overwinnen, het zaad der Vrouw zal den kop der Slang vermorzelen; en de vyand der menſchen zoude, hoewel met hevige tegenkanting, door den mensch zelve overwonnen worden.

IV. Eindelyk ontdekken wy nog een verſchil in het verhaal van *Gen.* II. met dat der *Zenda Vesta*, in het eigenaartige opſtel van beide verhaalen. In de *Zenda* ſtaat de ſchepping der waereld met derzelver geheele duuring, haar begin met haar einde, in een naauw verband. In *Gen.* II. word alleen geſproken van de duuring der waereld, en die van het kwaad. Het eerſte behelsd een zeker ſamenſtel; het andere heeft alleen het voorkomen van een geſchiedverhaal in den Oosterſchen ſmaak en ſtyl. Men heeft dan alle reden om het eene meer voor een wysgeerig ſamenſtel te houden, waar van het andere zelfs geene ſporen heeft. — Zo veel overeenkomst, en tevens zo veel verſchil in deeze vier verhaalen met dat van *Geneſis* II., ſchynen niet wel vereffend te kunnen worden.

Uit het tot hier toe behandelde, meen ik, dat ten volle blykbaar is, dat *Gen.* II. veel meer kenmerken van oor-

oorſprongelykheid, dan eenige der andere verhaalen, hebbe, en dat, gevolglyk, de Perſiaanſche berigten niet ten grondſlag kunnen gelegd worden, om *Gen.* II. te verklaaren. Ik zal thans volſtrekt het tegendeel aanneemen, en poogen te bewyzen, dat het Perſiaansch en Toskaansch verhaal fragmenten van *Gen.* II. zyn, of liever dat het laatſte, door de Perſiaanen en Etruscers, in hunne Godsdienstleer overgenomen zy, met zodanige by-voegſels, of uitlaatingen, als de wysgeerige begrippen dier volken alleen gedoogden, of wel noodzaakelyk vorderden. Trouwens, indien men my de mogelykheid, dat het verhaal van *Gen.* II. tot de Perſen en Etruscers kan gekomen zyn (*); — iets het welk niet alleen

(*) Tot eene proeve, hoe zommige deelen der Atronomiſche Godsdienstleer der Ouden zelve met de oirkonde des Ouden Testam. in verband ſtaan, en uit dezelve verklaard kunnen worden, zal ik alleen de geſchiedenis van den Zondvloed hier bybrengen. Volgens de Japanners was de organiſatie der aarde, door God, beſloten in een ei, het welk op het water dreef; de Stier, vereenigd met de Maan, brak dit ei open; waar op de aarde gevormd en bevolkt wierd. DUPUIS (*Orig. de tous les Cultes*, tom. I. p. II. pag. 562) wil dit gelykluidend met het berigt, 't welk *Moſes* van de ſchepping geeft, maaken, 't geen nogthans zeer verſchillend is, daar de aarde by *Moſes* niet op het water dreef, maar veel eer, omgekeerd, het water zig boven de aarde verhefte. Maar behalven dit, kan dit Japansch verhaal geene betrekking op de ſchepping der waereld hebben. Indien men (gelyk DUP.) aan het geſternte van ♉ denkt, die het jaar moest openen; als dan tog zoude de aarde ſlegts 4000 jaaren oud zyn, daar voor dien tyd de ſtte van ♉ in de Lentenacht viel. — Alles laat zig veel gemaklyker uit *Gen.* VIII. en de geſchiedenis van den algemeenen vloed, aldaar gegeven, ophelderen; vooral, indien wy de Mythologie hier verder over nazien. De *Pleiaden* en *Hyaden*, beide geſternten in den Stier, waren kinderen van *Oceanus* en *Thaumas*, uit het

alleen niet ongerymd, maar zelfs waarſchynlyk (*) is; toegeeve, kan het niet anders zyn, dan dat die Wysgeeren, welke de leer der twee gelyke beginzelen, van de onheuglykſte tyden af, erkend, en uit de waereldbeſchouwing afgeleid, hadden, deeze uitheemſche oirkonde, niet verder dan met hunne begrippen overeen kwam, zullen hebben overgenomen, en, daar

zy

het vogtig beginzel geboren. *Iris* was de Dogter van *Electra*, eene der Pleiaden, en heeft dus ook deezen oorſprong gemeen. Aldus zyn de *Pleiaden*, *Hyaden* en *Iris*, of de Regenboog, met het geſternte van den Stier verbonden. — Welk verband zeer gemaklyk uit *Gen.* VIII. verklaard wordt. *Moſes* verhaald vs. 13. dat de wateren van den vloed, in de eerſte maand, en dus de Zon in ♉ voor 4000 jaaren zynde, waren opgedroogd, en wel op den eerſten dag der maand, wanneer Zon en Maan in conjunctie zyn by de Nieuwe Maan. *Noach* deede toen het eerst een vengſter der Ark, in welke al het levende, 't welk de aarde bevolken moeste, was opgeſloten, open. Hier ſchynt my dan de eenvoudige oplosſing van het Japansch verhaal, volgens het welk het ei, dat op het water dreef, en de organiſatie der aarde bevatte, door den Stier met de Maan vereenigd, wierd opgebroken. De geboorte van *Iris* uit eene der *Pleiaden*, welke aan de hoornen, waar mede de Stier het ei open brak, ſtaan, is duidlyk eene allegorie van 't geen vs. 13. van de Regenboog gemeld word. Op deeze wyze is het verband deezer Mythologien zeer klaar.

Wyders dient ten blyke der oudheid van het verhaal by *Geneſis*, en hoe het zelve veelligt den grond tot zommige conſtellatien zelve gelegd heeft, de tyd, op welken volgens *Gen.* VIII. vs. 5. het water van den vloed het eerst aanmerkelyk gedaald was. In de 10de maand, wierden de toppen der bergen het eerst ontdekt; de Zon was als toen in den Waterman (♒): Deeze nu word in de Planispheeren met een Vis afgebeeld, welke den waterſtroom, dien hy uitgiet, ſchynt in te zwelgen. My dunkt, dat door het een en ander het verhaal van *Moſes* als oorſprongelyk zeer kenbaar wordt.

(*) Men vergelyke het geen wy boven (pag. 39 en 40.) van *Zoroaster* aantekenden.

zy buiten twyfel hooge denkbeelden van de eerwaardigheid dier oirkonde hadden, dezelve met hunne wysgeerige begrippen zullen vereenigd hebben. — Ik zal het verhaal van *Gen.* II. nopens den val der menschen, hier ten gronde leggen, en overweegen: in welke ſtukken uit het zelve moesten worden uitgemonſterd, als die met de wysgeerige begrippen der Oosterlingen ſtrydig waren. 2. Welke byvoegzelen men by dit verhaal moest voegen, om het zelve tot eene Cosmologie in den ſmaak der Perſiſche Wysgeerte te herſcheppen; waar uit, zo ik vertrouw, blyken zal, dat juist dat geene, 't welk met deeze leer niet ſtreed, van *Geneſis* II. in de verhaalen der *Zenda* behouden, en, aan den anderen kant, al wat deeze leer noodzaaklyk vorderde, by het verhaal van *Gen.* II. in de *Zenda* gevoegd zy, en wel onder zodanige veranderingen, als de gezegde wysgeerte vereischte. De leer van twee evenmagtige beginzelen, als de oorzaaken, de eene van het goed, de andere van het kwaad, dat in de waereld is, ſchynt, voor het min ſcherpziend oog des waereldbeſchouwers, zo veel waarſchynlykheid te hebben, dat men dezelve voor den algemeenen geest der oudſte overnatuurkunde, in Aſie en Aegypten, houden mag (*). En in derdaad het kwaad en het goed, jammer en geluk, ſchynen in de geheele waereld zo door een gemengd te

(*) Brahsobre *Hiſt. du Manich.* p. I. l. III. c.

te zyn, dat men zig niet behoeve te verwonderen, dat twee geheel ſtrydige beginzelen, als oorzaaken derzelve, geëerbiedigd zyn. Ik zal my, in de ontwikkeling van dit wysgeerig ſamenſtel, niet verder dan myn oogmerk vorderd, inlaaten; reeds voor lang hebben *Hyde*, *Beauſobre*, *Cudworth*, *Bayle* en andere groote Mannen, het zelve met veel geleerdheid en juistheid opgegeven; terwyl het door DUPUIS bygebragte volledig genoeg tot het algemeen begrip van dit ſamenſtel mag gehouden worden. Het is des myn taak, thans deeze leer der twee beginzelen in deszelfs verband en met *Gen.* II. te overwegen. Ik zal hier toe onderzoeken:

I. Wat al, volgens die leer, uit het geen in *Gen.* II. nopens den val des menſchen geboekt ſtaat, in de Perſiaanſche Cosmogonie, of zedelyke waereldgeſchiedenis, moest worden uitgemonſterd.

Ormusd en *Ahriman* zyn, volgens de leer der Perſiaanen en *Zendavesta*, twee even magtige beginzelen. De eerſte is oorzaak van al het goede, de andere van al het kwaade; beider magt is niet begrensd, dan door hunne wederzydſche kragten; daar echter hunne natuur ſtrydig is, houden zy niet op elkander gedurigen wederſtand te bieden. Het gevolg hier van was, dat *Ormusd*, welke eerst het bevel voerde, van *Ahriman* overwonnen wierd; doch deeze herſtelde zig ee-

eenigzins, en beiden behouden hunnen gelyken invloed op deeze waereld. Het geen dan in *Gen.* II. van de Slang, als beneden God, en geheel aan Hem onderworpen, gezegd word, konde, door de Perſiaanen, niet worden overgenomen. — *Abriman* konde niet met andere ſchepſelen vergeleken worden, en veel min den naam van Slang draagen (*). Ook konde in 't Perſiaansch ſamenſtel het kwaade beginſel nimmer zo ver beneden God geplaatst worden, dat deeze het zelve als Regter vonnisſen, en eene ſtraf naar willekeur konde opleggen. — De leer van het kwaad beginzel, by de Perſiaanen, bepaalde zig niet ſlegts tot het zedelyk kwaad en deszelfs gevolgen, maar ſtrekte zig ook uit tot al die onvolkomenheden in de Natuur, welke men aan geen zedelyken oorſprong kan toeſchryven, en die geen eigenlyk gebrek, maar met de beperkte natuur der dingen noodzakelyk verbonden, zyn. De geheele ſtoflyke waereld wierd, naar hun gevoelen, beſtierd door het kwaad beginzel, en was deszelfs gewrogt (†); het goede beginzel behield wel

(*) In het eerſte verhaal der *Zenda* (pag. 24.), 't welk het meest letterlyk is, en met *Gen.* II. meer, dan de andere, overeenkomt, is de Slang wel het middel, waar door de Natuur verdorven wierd, maar ſlegts een afgezant van *Petiaré* of *Abriman*: daar in tegendeel in *Gen.* II. de oorſprong van het kwaad, of liever de verleider tot het kwaade zelve, Slang genoemd word. Ook verdiend het onze opmerking, dat het kwaade beginzel, onder alle eigenlyke of figuurlyke benamingen, by de Perſiaanen den naam van Slang draagt. Hyde cap. 13.

(†) Dit is in 't byzonder een treffend bewys van het verſchil tusſchen de ver-

had; het is dus, zo wel als het goede, onder de toelating of wil van God. Maar geheel ſtrydig hier mede is de *Zenda*, volgens welke het kwaad door *Abriman* alleen, met geweld, wierd ingevoerd; terwyl *Ormusd*, zig hier tegen verzettende, voor deszelfs magt moest onder doen, zo dat de heerſchappy der waereld op *Abriman*, ten ſpyt van *Ormusd*, thans berust. Deeze ſtrydigheid der verhaalen laat zig alleen verklaaren, indien wy *Gen.* II. naar de Perſiaanſche leer geplooid, ſtellen.

De Oosterſche Wysgeeren, hoe uitmuntend hunne practicale Zedeleer ook geweest zy, waren dryvers van 't noodlot, in wier overnatuurkundig ſamenſtel de zedelyke vryheid der menſchen geen plaats vond, en alles uit den wil der Goden, of de natuur der ſtof, wierd afgeleid. Volgens hun wysgeerig ſamenſtel, was 'er dan geen onderſcheid tusſchen natuurlyk en zedelyk goed of kwaad. Natuurlyke volkomenheid was de eenige grond van alle volmaaktheid, en de zedelyke hing alleen van dezelve af. De oorſprong van het kwaad was dus ook in geene zedelyke daad, maar moest in de Natuur zelve voorhanden zyn. Deeze moest eerst verdorven zyn, voor en aleer de mensch konde verdorven worden. Het kwaad en de elende konde dan ook geen eigenlyke ſtraf zyn, door God, om de vrywillige overtreding der menſchen, over de waereld gebragt. De aarde konde niet vervloekt zyn om der menſchen wil, gelyk *Geneſis* zegt. Ook dit

gedeelte van *Gen.* II. moest weggelaten worden naar het ſamenſtel der *Zenda*. Men konde even min den oorſprong des kwaads in den mensch zelven ſtellen, als men den characteristiken rol der Slang voor *Abriman* konde overnemen. Het een zo wel als het ander, ſtreed met de leer der twee beginzelen, welke den grond haarer wysgeerte was. Om dezelfde reden vind men in de *Zenda* niets van eenig proefgebod, of van den boom der kennis en dien des levens. Dit alles was onder de regeering van *Ormusd* overtollig, gedurende welke het even noodzakelyk was, dat de mensch gelukkig, als dat hy onder die van *Abriman* ongelukkig, zyn moest. — Na dit alles dan te hebben uitgemonſterd, konde *Zoroaster*, en in 't gemeen de Oosterſche Wysgeeren, welke de leer der twee beginzelen waren toegedaan, het verhaal van *Gen.* II. in hun Godsdienſtig ſtelzel, als eene eerwaardige oirkonde overneemen: en even daarom komt ook het eerst en eenvoudigst verhaal der *Zenda* (pag. 34.), met opzigt tot den oorſprong van 't kwaad, met *Gen.* II nader overeen, dan de drie overige verhaalen, welke, op eene meer ſysthematiſche wyze ingerigt, blykbaar den grondſlag van een beſpiegelend ſamenſtel uitmaaken. Dus meen ik, dat hier een ſterk bewys voor de afleiding van alle die verhaalen uit dat van *Gen.* II. voorhanden is. Gelyk men nu, aan den eenen kant, de oude oirkonde van *Gen.* II. door deeze uitlaatingen verminkte, wilde men, van eenen ande-

ren

ren kant, dit verlies herſtellen, door het zelve met wysgeerige byvoegzels te verfraaien, of hier en daar, naar het gevormd ſamenſtel, te veranderen. Hier door lyfde men, als het ware, de oirkonde zelve in het wysgeerig ſamenſtel in, het welk, door deeze vereeniging, eenen nieuwen luister en agtbaarheid verkreeg. Thans ſtaat ons nateſpooren:

2. Welke byvoegzelen men by het verhaal van *Gen.* II. moest voegen, om het zelve in de *Zendavesta* te kunnen overneemen.

Hoe veel duisters ook in het Godgeleerd ſamenſtel van *Zoroaster* en der Perſiaanen zig moge opdoen, ſchynt my nogthans de geest dier wysgeerte hier op neer te komen: Zy leerde, dat de waereld, goed geſchapen, door het kwaad beginzel verdorven wierd, doch niet geheel en al, maar dermaate, dat goed en kwaad onder een gemengd bleven; de heerſchappy des goeden beginzels ſtrekte zig uit over de waereld der Geesten, maar *Abriman* beheerscht de ſtoflyke geheel, en maakt de menſchen, door het lichaam, 't welk met hunnen geest naauw verbonden is, ongelukkig: alle onvolkomenheid en boosheid hangt dus af, van den graad der vereeniging met de ſtof; alle redelyke wezens zyn voor de gelukzaligheid vatbaar, doch alleen voor zo ver zy zig boven den invloed der ſtof kunnen verheffen. Het voornaamſte beginzel der zedenleer, naar dit ſamenſtel, is alle begeer-

van dat groote tydvak, welk het beſpiegelend vernuft als tydperken der algemeene waereldduuring, yder van 1000 jaar, uitvondt: welk getal ik, met DUPUIS, geene zwarigheid maake, voor een willekeurig veelvoud van 10 te houden. Deeze wysgeerige leer van de waereldduuring nu vereenigde men met die van den oorſprong des kwaads naar *Gen.* II. Derzelver eerſte helft, de zomer der waereld, met die der Natuur overeenkomende, was aan het goede beginzel, de andere, met den winter inſtemmend, aan *Ahriman* behoorende. Naar *Gen.* II. beſteedde God zes dagen om de waereld te ſcheppen, of liever te volmaaken; deeze waren de zo veele duizend jaaren, geduurende welke *Ormusd* regeerde. De dagen van *Gen.* II. yder tot duizend jaaren te maaken, vond in het ſamenſtel weinig zwarigheid, aan het welke men meer eenheid en een fraay voorkomen, dan wel geſchiedkundige waarheid, poogde te geven. Hier van daan is 'er een aanmerkelyk verſchil tusſchen de verhaalen der *Zendavesta* onderling; zommige gewaagen van zes maanden, anderen van zo veele jaaren, de meesten van 6000 jaaren, 't welk ons daarenboven minder bevreemden zal, daar de *Zenda* zegt (*): *dat men, by een zo groot werk als dat der ſchepping, dagen voor een neenigte van dagen moet noemen.* Dit levert ons op nieuw een bewys op, dat *Gen.* II. de oorſprongelyke en oud-

(*) HYDE, pag. 162.

oudſte oirkonde is, en de *Zenda* uit dezelve is afgeleid, daar zy zelve duidlyk te kennen geeft, dat in het oorſprongelyk verhaal ſlegts van 6 dagen gewaagd word. In *Gen.* II. ſtaat de ſchepping der aarde in een naauw verband met de geſchiedenis van den val, maar dit verhaal konde in de *Zenda* niet geplaatst worden. Naar *Geneſis* II. wierd den mensch op den zesden dag geſchapen, en bleef niet zeer lang in den gelukkigen toeſtand; zo moest dan in de *Zenda* de mensch ook in het 6000ſte jaar der waereld eerst geſchapen zyn; maar met het einde van dit ving de regeering van *Ahriman* aan, en dus zoude *Ormusd* zyn geliefd ſchepſel naauwlyk onder zyn beſtier gehad, en ſlegts ſchynen geſchapen te hebben voor *Ahriman* zynen vyand. Dit was ongerymd, en ſchynt my toe de reden te zyn, waarom, in de Perſiaanſche verhaalen, de tyd, wanneer de mensch geſchapen is, of geheel niet, of zo verſchillend, bepaald word.

Dus meen ik te hebben aangetoond, dat in de opgegevene verhaalen der *Zenda* veelvuldige ſpooren zyn, dat dezelve uit *Gen.* II. zyn overgenomen; overmits dit laatſte verhaal volledíger, dan eene der eerstgemelden is, en juist dat geene van het zelve agtergelaaten, of by het zelve gevoegd is, 't welk de Oosterſche wysgeerte vorderde, en met dezelve beſtaanbaar was. Wyders loopen de byzondere verhaalen der *Zenda*, in veele opzigten, uit elkander. Het eerſte, naar maate het eenvoudiger, meer geſchiedkundig, en

en dus waarſchynlyk ouder is, heeft ook de meeste overeenkomst met *Gen.* II. boven de andere, welke blykbaar tot het wysgeerig ſamenſtel der Perſiaanen behooren.

Nu blyft my nog over, by de vergelyking der onderſcheiden verhaalen met dat van *Gen.* II. het Toscaanſche, door *Suidas* gegeven, in overweginge te nemen: Het zelve is, zo ver ik weet, het eenig overblyfzel, het welk wy van de Godgeleerdheid der oude Etruscers hebben. Even als die der *Zenda*, ſchynt het met de Sterrekunde verbonden, en waarſchynlyk uit deeze afgeleid (*). Zonderling is het intuſſchen, dat in het zelve niets van den oorſprong des kwaads, of van het kwaad beginzel zelve, gerept word, en dat de mensch, naar het zelve, in het 6000ſte jaar geſchapen is. Van het een en ander laat zig niet moeilyk de reden opgeven, indien wy, gelyk by de verhaalen der *Zenda*, de oirkonde van *Gen.* II. ten grond leggen. Schoon wy thans niet meer in ſtaat zyn veele wegen, langs welken de Wysgeerte en Godsdienst der oude volken onderling tot elkander komen konden, opteſpooren, zoude het vermetelheid zyn, dezelve, om die reden, te willen ontkennen, daar zo veele bronnen der oude geleerdheid voor ons verſtopt zyn. Men kan, dunkt my, dan ook met geen grond lochenen, dat de Etruscers, zo wel als de Perſiaanen, kennis kon-

(*) Pag. 59. hier boven.

konden krygen aan de oirkonde van *Gen.* II. Dit nu aanneemende, vinden wy, dat het Toscaansch berigt der ſchepping, 't welk met den oorſprong des kwaads niets gemeen heeft, juist wederom zodanig is ingerigt als de aart dier wysgeerte, voor zo ver wy dezelve kunnen naagaan, vorderde. Wy toonden aan, dat men, in de *Zendavesta*, den tyd, op welken de mensch naar *Gen.* II. geſchapen wierd, niet behouden konde, als onmidlyk aan het ryk van *Ahrimán* grenzende; maar deeze zwarigheid konde by de Etruriſche Philoſophen geen plaats hebben. Men mag toch met alle reden onderſtellen, dat, gelyk de leer der twee beginzelen in de Westerſche wysgeerte geheel vreemd was, zy ook geen plaats in het ſamenſtel dier Wysgeeren bekleedde: dit nu zo zynde, behoefde ook de heerſchappy der waereld niet gelykelyk tuſſchen beide beginzels verdeeld te worden, en de mensch kon dus zonder zwarigheid onderſteld worden, op den 6den dag, of het 6000ſte jaar, geſchapen te zyn, daar de volgende Eeuwen niet noodwendig rampzalig voor hem zyn moesten, gelyk naar de leer der Perſiaanen. Wyders dunkt my de naauwkeurige opgaaf van de ſchepping naar *Gen.* II. in verband met de duuring der waereld, eene ſymmetrie te bevatten, welke den Pythagoriſchen Wysgeeren, wier leerſtelzel veel ligt van dat der Toscaners afſtamde, zeer behaaglyk zyn moeste.

Verſcheidene byzonderheden, welke in *Geneſis* II. voor-

voorkomen, doch in geene van de verhaalen der *Zenda* te vinden zyn, gaven ons reeds veele wenken, dat het eerste verhaal niet wel uit de Persiaansche leer konde afgeleid worden. Het is te verwonderen, dat dit DUPUIS niet insgelyks in het oog gevallen is; maar hy zoekt het zelve in een geheel ander licht te plaatsen, en als fragmenten, uit de Persiaansche en ander Godsdienst- of Natuurleeren, afteleiden. Onder deeze byzonderheden moet voor eerst de Slang, als verleider van *Eva*, vooral geplaatst worden, daar dezelve een zo wezentlyk deel des verhaals uitmaakt. Het berigt, nopens dezelve in *Gen.* II. is, gelyk het het geheele verhaal, eenvoudig geschiedkundig; 't geen hier onze aandagt byzonder verdient, is dat de verhaalen der *Zenda* des te meer overeenkomst hier meede hebben, naar maate zy eenvoudiger zyn. Zo zond *Petiaré*, volgens het 1ste verhaal, de Slang in het water, en hier door wierd alles verdorven. De *Boundesch* spreekt meer verdierd, dat *Ahriman*, in de gedaante van een Slang, met zyne *Dews* ten hemel indrong, en *Ormusd* overwon; inzonderheid verdient de overlevering van de Hesperische Tuinen (*) hier onze aandagt; derzelver oorsprong is waarschynlyk in het Oosten, offschoon zy als eene Westersche vertelling bekend is. DUPUIS meent hier eene allegorie op de Slang van *Ophiucus* of den Noord-Draak aan

(*) SPANHEMIUS de Usu prist. Numismat.

geluk was daarenboven niet afhangelyk van zyne eigene wysheid of deugd; maar van den ſtryd tusſchen *Ormusd* en *Ahriman*. Indien de eerſte overwon, was het hem onmisbaar beſchoren; indien de laatſte de overhand kreeg, onmogelyk. Geene eigenlyke of ſymboliſche voorſtelling van beproeving kwam hier te pas; de mensch moest volgen, zyn lot hing in geenen deele van hem zelven af.

Wat eindelyk den *Cherub* betreft, welke in *Gen.* II. den toegang tot het Paradys ſloot, DUPUIS wil dat dezelve het Sterrebeeld *Perſeus* zy, 't welk by *Bootes* en *Virgo* op de Planispheeren geſteld is. Ik wil een yder gaarn ter bezigtiging dier Planispheeren nodigen, om te beproeven of hy in ſtaat zy, de beelden van *Perſeus*, *Bootes* en *Virgo* in een groep te vereenigen, vooral, of hy in deeze groep een Genius of Engel kan zien, die voor twee ſchuuwe menſchen den toegang tot een ſchoonen lusthof bezet houdt. Hoe is tog DUPUIS, en met hem VOLNEY, hier op gekomen? Zy geeven geen andere reden, dan dat, by de Perſiaanen, *Perſeus* Chelub genoemd wordt; men oordeele vry over de wettigheid der gevolgen, hier uit door hun afgeleid.

Nu durve ik vryelyk de beſliſſing van yder onbevooroordeeld leezer en deszelfs uitſpraak, nopens het geſchil met DUPUIS, afwagten. My dunkt, dat het door zo veele bewyzen ten volle is uitgemaakt, dat *het verhaal, 't welk wy in* Gen. II. *nopens den oor-*

ſprong van het kwaad vinden, het oorſprongelyke is, en dat de overige ſlegts fragmenten van het zelve zyn, door hen, welke dezelve overnamen, naar hun eigen wysgeerigen ſmaak geplooid.

Het oogmerk van DUPUIS, 't welk in zyn geheele werk over de oorſprong der Godsdienſten doorſtraalt, is de Heidenſche, Joodſche, Christelyke, en in 't gemeen alle Godsdienſten, uit de Sterrenhemel, of liever uit de Sterrebeelden, derzelver benamingen, en den loop der Zon, Maan, en Planeeten, afteleiden. Met opzigt tot dit plan in 't gemeen, kan ik niet nalaaten hier eenige algemeene aanmerkingen te maken, of en in hoe verre dat gevoelen, myns oordeels, onzen byval verdienen moet. Ik wil niet ontkennen; 't geen DUPUIS beweert, dat de Sterrenhemel, en deszelfs verſchynzelen, met de oudſte Godsdienſtleer verbonden is: maar, dat onbepaald alle Godsdienſten, zonder onderſcheid, uit de Sterrekunde afgeleid zouden moeten worden, dit ſchynt my toe, even ſtoutelyk onderſteld, als zonder genoegzamen grond aangenomen te worden. Men behoort, naar myn inzien, in het opſpooren van dit verband onderſcheid te maaken, tusſchen zodanige verſchynſelen des Hemels, welke in een onmidlyk verband met eenige ſtelzels ſtaan, en andere, wier overeenkomst en beduidenis willekeurig of gezogt ſchynen. De jaarlykſche omloop der Zon, en de vier hoofdafdeelingen van den Zonsweg, ſchynen my toe, als in het oog vallende ver-

verſchynſelen, waarſchynlyk den grond tot het wysgeerig ſtelzel, nopens de duuring der waereld, gelegd te hebben. Met dit al ben ik veel eer geneigd, om te geloven, dat deeze verſchynſelen voor zinnebeeldige benamingen van de tydmerken der waereldduuring gebruikt wierden, dan dat de waereldduuring uit dezelve zoude zyn opgemaakt, en dus ſlegts het zinnebeeld der verſchynſelen zyn zoude. Immers komt het my ongerymd voor, dat een tydvak van 12000 jaar het ſymbolum van één jaar zyn zoude; maar integendeel zeer waarſchynlyk, dat men eene duuring, welke met geene zekerheid konde bepaald worden, overeenkomſtig met het langſte tydperk, het welke men toen kende (de omloop der Zon) poogde uittedrukken. In deeze en ſoortgelyke gevallen ontleende men, buiten twyfel, de voorſtelling der Godsdienſtleer uit de Sterrekunde; deeze was dus het beeld des Godsdienſts. — Maar geheel anders ſchynt my de zaak gelegen met de Sterrebeelden, en min voornaame, of lieyer meer willekeurig benoemde, deelen der Sterrekunde, welke ik niet geloove dat men, met DUPUIS, altyd ten grondſlag, om de oudſte Godsdienſtleer te verklaaren, kan leggen. Ik weet wel, dat de naamen der Sterrebeelden zig in de hooge oudheid verliezen, en 'er geen tydvak in de geſchiedenis is, in 't welk dezelve niet gevonden worden; maar even zeer weet ik, dat 'er geen tydvak is, in het welk men niet over God en Godsdienſt nadagt, terwyl zulks met de ze-

zedelyke natuur der menſchen allernaauwst verknogt is, en met derzelver ontwikkeling zig terſtond openbaart.

De groote vraag is dan: Wat moet men, met opzigt tot den oorſprong der Sterebeelden, vastſtellen? Moet men uit dezelve de oudſte Godsdienſtige begrippen afleiden, of hebben deeze integendeel dezelve voortgebragt?

De geſchiedenis, welke hier in de eerſte plaats moet worden geraadpleegt, beſlist de vraag niet: de Sterrebeelden zyn zo oud als de geſchiedenis, welke wy hebben, en 'er is geene geſchiedenis van eenig beſchaafd volk, zonder Godsdienst. Alles bepaalt zig tot waarſchynlyke vermoedens, afgeleid uit den aart des onderwerps. Inderdaad indien de Godsdienſtige begrippen, aangaande de ſchepping der waereld, den oorſprong van het kwaad, en deszelfs herſtel, vooral het begrip van God zelven, alleen uit den Sterrenhemel ontleend waren, dan onderſtelt men tevens, dat die Conſtellatien, of groepen van vaste Sterren, reeds van de eerſte tyden af, dezelfde benaamingen gehad hebben, zonder dat van dezelve eenige verdere reden kan gegeven worden. Maar al wie met den Sterrenhemel eenigzints bekend is, zal zig menigmaal verwonderd hebben, over de willekeurige gedaanten van menſchen en dieren, walke de Sterrebeelden dragen, daar de meeste Conſtellatien ſlegts eene flaauwe overeenkomst hebben, met den naam, daar aan ge-

gegeven ; zelfs indien men vooraf het beeld, waar van de Conſtellatie den naam draagt, zig voorſteld, heeft men altyd veel moeite, om de overeenkomst tusſchen het zelve, en de Sterrengroep, te vinden. Inderdaad, niets ſchynt willekeuriger, dan de ordenlooze menigte van Sterren in een bepaald getal van menſchen of dieren te rangſchikken; zulks heeft alle blyken van het werk eener ſtoute verbeelding, of ver gezogte verçiering, te zyn. — Alle de Conſtellatien ontdekken veel eer, dat men met opzet zekere menſchen of dieren aan den Hemel wilde plaatſen, dan dat men van zelve, of door de gelykheid des Sterrengroeps, tot zodanig beeld bepaald zy geworden (*). Niets was meer geſchikt, om de getuigenis van een groot man tot de nakomelingſchap over te brengen, niets tevens meer vereerende voor hem, dan deszelfs beeld onder de Sterren te plaatſen, en aan eenen Sterrengroep den naam te geven, welken hy gedraagen had. Maar vooral was de Sterrenhemel eene duurzaame ſchatkamer van de geheimniſſen der wysgeerte en Godsdienst; de Sterren, welke door alle Eeuwen heen haar plaats onveranderlyk behielden, vertoonden, op de meest gepaste wyze, het beeld der eeuwige God-

(*) De Ouden zelven gaven aan den oorſprong der Sterrebeelden geene zo hooge oudheid. SENECA *Quaest. Nat.* Lib. VII. cap. 25 zegt, dat dezelven, ten zynen tyde, naauwlyks 1500 jaaren oud waren: „ Nondum „ ſunt anni mille quingenti ex quo graecia ſtellis numeros et nomina fecit."

Godheid zelve: de Godsdienst konde dan ook geene gepastere zinnebeelden, dan uit dezelven, ontleenen. Niet minder waren de Sterren van belang voor de Geſchied- en Natuurkunde nevens den Landbouw, en de byzondere faiſoenen wierden aan den Hemel afgebeeld door zaaken en verrigtingen, welke tot dezelve betrekking hadden. Deeze zyn buiten twyfel de oorzaaken geweest der verdeeling van den geheelen Sterrenhemel, en van de naamen der Conſtellatien. — Het is ons zo veele Eeuwen na deeze uitvinding wel niet mogelyk, om voldoende redenen van die byzondere benaamingen te geven; maar, by gebrek aan berigten, moeten wy, naar het my voorkomt, de meeste derzelve uit diergelyke oorzaaken afleiden. Zulks is althans veel eenvoudiger en waarſchynlyker, dan, met DUPUIS aantenemen, dat de Sterrebeelden en derzelver naamen allen Godsdienst, ja byna alle menſchelyk begrip, zouden zyn voorgegaan, en den menſch tot denzelven gebragt hebben.

Het denkbeeld eenes oorſprongs van alles, van dienst vereering, en dat van de beſtemming der menſchen, kan nimmer uit de beelden, in welke men, naar eene vergezogte overeenkomst, of grillige verbeelding, den Sterrenhemel willekeurig heeft afgedeeld, worden afgeleid; maar het ſtroomt tot ons door alle onze gewaarwordingen; het is de uitkomst van alle ondervinding, en het noodzaakelyk einde, tot het welk zig de gedagten van den redelyken mensch verhef-

heffen, — Wy mogen dan, dunkt my, veilig hier op beſluiten, dat de onderſtelling van DUPUIS, volgens welke alle Godsdienst uit de Sterrekunde is afteleiden, en naar welke hy het verhaal van *Gen.* II. zo wel als dat der *Zenda*, nopens de ſchepping der waereld en den oorſprong des kwaads, poogt te verklaaren, ook op zig zelve ongegrond is, daar het veel waarſchynlyker is, dat de Sterregroepen ter zinnebeeldige uitdrukking of vereeuwiging van zaaken, welke tot den Godsdienst, Natuurkunde, Landbouw of groote gebeurtenisſen betrekking hadden, in zodanige beelden vervat zyn.

Dus meen ik te hebben aangetoond, dat ook het inwendig bewys, 't welk DUPUIS, uit vergelyking van den inhoud van *Gen.* II. met de verhaalen der *Zenda* opmaakt, ten betoog, dat de laatſten ten grondſlage der eerſten gediend hebben, ten eenemaal ongegrond is, en dat veeleer het tegendeel duidlyk plaats heeft; terwyl ik tevens meen te hebben aangeweezen, of, en in hoe verre, men den Sterrenhemel in 't gemeen, ter verklaring van den Godsdienst, kan gebruiken. Het verhaal van *Gen.* II. moet, dienvolgens, als eene eerwaardige oirkonde, veel ouder, dan een der anderen, op zig zelve ſtaan, en naar behoorlyke regelen eener gezonde critiek en uitlegkunde overwogen worden, 't welk het ander deel van dit ons onderzoek zal uitmaaken.

I.

Verklaring der geſchiedenis van den Val, volgens Geneſis II.

Hier vinden wy eenen weg, reeds lang voor ons door de ſchranderſte en geleerdſte mannen gebaand: des het niet moeilyk zyn zal, indien wy de voorſchriften des gezonden oordeels, met de kennis, welke men, vooral in onzen tyd, van de ſpreekmanieren en voorſtelling der oude Oosterlingen, verkreegen heeft, vereenigen, den zin van het verhaal van *Gen.* II. optegeeven.

De twee eerſte Hoofddeelen van *Geneſis* behelzen de geſchiedenis der ſchepping, en van den oorſprong de kwaads. De ſchepping in zes dagen heeft in zig zelve geen ongerymdheid; zulks aan te toonen, is thans myn taak niet, daar DUPUIS dit deel van *Geneſis* niet beſtrydt. Ook is dit door veele voortreflyke mannen duidlyk bewezen; vooral moet men hier het oogmerk des Schryvers in het oog houden, het welk was, den oorſprong en trapswyze vorming van deeze aarde op te geven, om langs dien weg het geloof aan den eenigen en almagtigen Schepper in het hart zyner Natie te verſterken (*). Dit zelfde oogmerk ſtraalt door in het verhaal van den oorſprong des

(*) JERUSALEM's *Betracht. uber den Godsd.*

des kwaads; het moest buiten twyfel dienen, om de groote zwarigheid, hoe deeze aarde onder de regeering van een almagtig en zedelyk volmaakt Wezen konde ſtaan, en tevens zo zeer verdorven, en met kwaad vervuld zyn, optelosſen; zo dat de waare oorzaak dier verdorvenheid aan den dag gelegd, en de eer der Godheid gehandhaafd, wierde.

De oirkonde van den oorſprong des kwaads *Gen.* II. ſtaat, gelyk wy aantoonden, geheel op haar zelve; zy is de oudſte, en kan als zodanig met geene andere berigten vergeleken of verklaard worden. Uit haaren inhoud alleen kan men dus opmaken, of men dezelve voor allegorie, dan als eene waare geſchiedenis, moet opvatten. Men moet egter hier onderſcheid maaken, tusſchen eene eigenlyke allegorie, en een Oostersch zedelyk verhaal; het laatſte is eene waare geſchiedenis, maar, naar de wyze der Oosterlingen, door zinnebeeldige voordragten van een zedelyken aart verrykt, om het hart des te meer te treffen. De allegorie, zonder op eenig feit gegrond te zyn, is fabel. De geſchiedenis der twee eerſte menſchen is, naar het gevoelen der meeste Christenen, blykbaar geene allegorie van de laatſte ſoort, of fabel. De ſtyl en toon des verhaals is eenvoudig, vervuld met uitdrukkingen des gemeenen levens, by de Oosterlingen in zwang gaande; zy heeft niets van den kunſtigen of zwellenden toon, in welken alle Romans, maar vooral die der Oosterlingen, geſchreeven zyn.

DUPUIS aantoonen, dat, en die Christenen, welke den oorſprong des kwaads en van den val der eerſte menſchen voor eene geſchiedenis houden, en dezelve eigenlyk verſtaan, gelyk ook zy, welke dezelve als een zedelyken Fabel aanzien, den inhoud van *Gen.* II. even min uit de Sterrekunde, als uit de *Zendavesta*, behoeven afteleiden, maar dit verhaal als eene eerwaardige oirkonde van den ouden tyd, en als niets behelzende, 't welk ons belet haar voor eene der waardigſte gedenkſtukken te erkennen, met regt in hoogachting houden. Ik zal ten dien einde

1. *Gen.* II. op zig zelve, als een oud Oostersch verhaal en waare geſchiedenis verklaaren, en tegen de bedenkingen van DUPUIS verdedigen.
2. Deszelfs zin, als allegorie genomen, opſpooren, en aantoonen, dat ook deeze met de uitlegging van DUPUIS niets gemeen kunne hebben.

1. De moeilykheden, welke men in dit verhaal, als geſchiedenis aangemerkt, meent te vinden, zyn meestal ontſtaan uit de verkeerde uitlegging der ſpreekwyzen, of kwalyk begreepene taal, der oude Oosterlingen, met wier geest men, ter verklaaring dezer oude oirkonde, eenigſints moet gemeenzaam zyn. Men behoort hier dan allereerst onderſcheid te maaken, tusſchen de hoofdzaaken des verhaals zelve, en de bykomende omſtandigheden, of inkleedingen der geſchiedenis in zinnebeeldige uitdrukkingen. Naar eene

ne ongedwongene verklaaring, komt de hoofdzaak des verhaals hier op eenvoudig neêr: „ Het eerſte paar „ menſchen bewoonde wel eer, in volkomen geluk„ kige omſtandigheden, eene zeer aangenaame land„ ſtreek, maar, door eigene begeerlykheid verlokt, „ en door de Slang aangezet, namen zy van eene „ vrugt, welke God hun verboden had te eeten; „ deeze overtreeding van Gods gebod maakte hen „ ongelukkig, en bragt over hen en hunne nako„ melingen de rampen en ellenden des levens. De „ Slang, hun verleider, wierd door God geſtraft, dog „ blyft niettemin in vyandige betrekking tot de men„ ſchen; maar eens zoude een menſch geboren wor„ den, welke de magt der Slang geheel vernietigen „ zoude; intuſſchen blyven jammer en ellenden de „ de gezellinnen van 's menſchen leven, welke zyn „ gewiſſen dood, vroeg of laat, veroorzaaken moe„ ten."

Schoon men dit verhaal als eene geſchiedenis opvattende, wel geene vryheid heeft, om byzondere ſtukken, zonder genoegzaame reden, als allegorie aantemerken, behoeft men daarom nimmer alle zinnebeeldige verklaaring van byzondere uitdrukkingen uitteſluiten; dit zoude ten eenemaal ſtrydig zyn met den geest der Oosterlingen, en vooral met hunne manier om eene geſchiedenis, als leerzaam en nuttig onderwys, voorteſtellen. Hun taal veroorlooft zig meer bloemryks, dan die der Weſterſche volken; hun ſtyl

is

is meer digterlyk; terwyl hunne meer levendige verbeeldingskragt aan zinnebeeldige voorſtellen gewoon is. De boom des levens, nevens die der kennisſe van goed en kwaad, zyn verbonden met de gelukzaligheid of ellende der menſchen. Het zy men nu aanneeme, dat deeze boomen inderdaad eenen heilzaamen of nadeeligen invloed op des menſchen leven en gezondheid hadden, of niet, moet men dezelve tog altyd tevens als zinnebeeldige voorſtellingen beſchouwen, daar het leven of de dood, by derzelver gebruik, door God, niet ſlegts aangewezen, maar als belooning of ſtraf bepaald, wordt. Doch vooral behoort tot de zinnebeeldige voorſtelling, 't geen van den verleider gezegd word. De benaaming van Slang word in de Schriften des Nieuwen Testaments meermaalen aan den Duivel gegeven, gelyk zulks ook gewoon was onder de laatere Jooden (zie B. der WYSH. II. vers 2.); men vraagt hier dan, *hoe heeft men den Duivel deezen naam kunnen geven*, en *hoe is de vlaek, in den text uitgeſproken, op de Slang toepaslyk?* — Wat de eerſte vraag aangaat; het verdiend onze opmerking, dat, gelyk wy boven reeds aantekenden, onder de twaalf naamen van het booze beginzel by de Perſiaanen, die van Slang niet gevonden wordt (*). Volgens het eerſte verhaal van de *Zenda*, zondt *Petiaré* eene Slang in het water; en in de tuin der Hes-

pe-

(*) HYDE cap. 13.

ne ongedwongene verklaaring, komt de hoofdzaak des verhaals hier op eenvoudig neêr: „ Het eerſte paar „ menſchen bewoonde wel een, in volkomen geluk„ kige omſtandigheden, eene zeer aangenaame land„ ſtreek, maar, door eigene begeerlykheid verlokt, „ en door de Slang aangezet, namen zy van eene „ vrugt, welke God hun verboden had te eeten; „ deeze overtreeding van Gods gebod maakte hen „ ongelukkig, en bragt over hen en hunne nako„ melingen de rampen en ellenden des levens. De „ Slang, hun verleider, wierd door God geſtraft, dog „ blyft niettemin in vyandige betrekking tot de men„ ſchen; maar eens zoude een mensch geboren wor„ den, welke de magt der Slang geheel vernietigen „ zoude; intusſchen blyven jammer en ellenden de „ de gezellinnen van 's menſchen leven, welke zyn „ gewisſen dood, vroeg of laat, veroorzaaken moe„ ten."

Schoon men dit verhaal als eene geſchiedenis opvattende, wel geene vryheid heeft, om byzondere ſtukken, zonder genoegzaame reden, als allegorie aantemerken, behoeft men daarom nimmer alle zinnebeeldige verklaaring van byzondere uitdrukkingen uittesluiten; dit zoude ten eenemaal ſtrydig zyn met den geest der Oosterlingen, en vooral met hunne manier om eene geſchiedenis, als leerzaam en nuttig onderwys, voorteſtellen. Hun taal veroorlooft zig me bloemryks, dan die der Weſterſche volken; hun

periden was een Slang, welke een appel aan de omſtaande Vrouwen aanbied (*). Offchoon wy den oorſprong deezer laatſte voorſtellen wel niet in de geſchiedenis kunnen naſpooren, bevestigt dezelve nogthans het vry algemeen gevoelen onder de Christenen, welke by *Gen.* II. aan eene eigenlyke Slang denken. Dit moet ons thans niet zeer bevreemden, indien wy onder het oog houden, dat de naam van Slang, en de onkunde van deszelfs betekenis, by de Jooden hier toe aanleiding zal gegeven hebben. De Duivel of booze geest, welke den mensch, door ſtreeling zyner eigenliefde en begeerten, met valſchen ſchyn tot kwaad verleidt, [dit is het denkbeeld, 't welk wy naar *Gen.* II. van de Slang maaken moeten, en zo komt in de leer des Nieuwen Testaments de Duivel ook voor] konde zeer wel met een Slang vergeleken worden, welke door list en ſlimheid het doodelyk gift vóor den mensch onder eene ſchoone gedaante verbergt. Dit dier, in het Oosten zeer gemeen en zeer gevaarlyk, was dan het gepaste zinnebeeld van den verleidenden geest, welke, ſlegts voor het verſtand aanwezig, in de volkstaal niet zonder beeld konde worden voorgeſteld. Deeze reden althans van de benaming des Duivels, als Slang, ſchynt my veel eenvoudiger, meer afgeleid uit natuurlyke oorzaaken, en dus waarſchynlyker dan die, welke DUBUIS geeft, die

(*) SPANH. *de Uſu et Pract. Numism.* Diſſ. 4ta.

die den oorſprong derzelve onder de Sterren, in de Slang van *Ophiucus*, of in den Noordelyken Draak, meent te vinden. Zonder thans de flaauwe overeenkomst, tusſchen den ſtand dier Sterren, en de gedaante van een Slang, in aanmerking te neemen (*), is de gelykheid tusſchen dit Sterrenbeeld om de Noordpool, of in de handen van *Ophiucus*, en het booze beginzel, zeer verre te zoeken.

Nu moet ik in de tweede plaats overweegen, hoe *het geen Gen. II. van deeze Slang gezegd word, op den Duivel toepaslyk is.* — Indien de Duivel niet, zo als *Ahriman* in de *Zenda*, een evenmagtig beginzel, en allergevaarlykſte vyand van *Ormusd*, maar, zo als in *Gen. II.*, een onafhangelyk en geſchaapen wezen is, even als alle anderen, aan God onderworpen; dan volgde ook, dat God met hem, even als met den mensch, naar zynen wil beſchikken konde. Volgens de leer des Bybels, is God een Heilig Wezen, by wien alle zedelyke onvolmaaktheid gehaat is, en die de overtreding zyner heilzaame wetten altyd ſtraft. Overeenkomſtig deeze natuur van God, volgden jammer en ellende den mensch, welke zyn gebod had overtreden: en zoude dan de Slang, die aan den val des menſche zo veel deel had, ongeſtraft blyven? Neen; Gods rechtvaardigheid vorderde zo wel haar ſtraf, als die des menſche. Dan, hoe zoude men de

(*) Zie boven, pag. 28 en 29.

de ſtaatsverandering van dit onzigtbaar wezen en deszelfs ſtraf beſchryven? Het gros der menſchen is niet vatbaar voor ſoortgelyke afgetrokkene denkbeelden: de algemeene taal mist de behoorlyke uitdrukkingen voor dezelve; die der Oosterlingen althans, vorderde eene zinnebeeldige voorſtelling: deeze konde nu niet voeglyker, dan in de voortzetting van het zinnebeeld der Slang, 't welk men van dit booze wezen gewoon was te gebruiken, gegeven worden. De aart en eigenſchappen der Slang, alhoewel op zig zelve, nevens andere dieren, door God geſchaapen en goed, konden niettemin, uit een bepaald oogpunt beſchouwt, als veragtelyk en laag worden aangemerkt; de aarde, op welke dit dier voortkruipt, zyn voedſel moet zoeken, en boven welke hy zig niet kan verheffen, als de onbewerktuigde ſtof, is de min voortreflykſte, en ver beneden de natuur van planten, dieren, en redelyke wezens; de levenswyze der Slang was zeer natuurlyk in de denkbeelden en taal der eenvoudige menſchen, vooral die der Oosterlingen, het zinnebeeld van een veragtelyken en ellendigen toeſtand. De Slang was dan geheel en al een gepast zinnebeeld des Duivels, zyne gedaante en kleinheid ſchetste de loosheid en het bedrog van den kwaaden geest, zyne levenswyze den toeſtand, tot welken men meende dat hy door God om de verleiding der menſchen veroordeeld was. — Wyders blyft dit zinnebeeld dezelfde kragt behouden; de Slang zoude den

mensch

mensch in de verzenen byten; hoe naa is dit het beeld van den invloed des Duivels ter verſtoring der menſchelyke gelukzaligheid, en vergiftiging van alle zyne genoegens? Dan, eenmaal zoude het zaad der Vrouw den kop der Slang vermorzelen; een mensch zelve, of de menschheid, zal alle geweld des Duivels verbreken, en van alle hindernisſen zyner gelukzaligheid volkomen onthevèn worden. — Na deeze verklaaring van *Gen.* II. als eene waare geſchiedenis, zal ik de zwaarigheden, welke DUPUIS tegen dezelve inbrengt, overwegen. Hy ſpreekt in 't voorbygaan zeer veragtelyk van 't geen in 't vervolg gezegd word; dat de gevallen mensch, God kennende aan den wind, welke daags in den hof waaide, zig voor Hem wilde verbergen. Maar hoe kan men eigenaartiger en juister de vrees en angst van een te voren onſchuldig, doch nu zig zelf verwytend, geweeten uitdrukken? Die koeltjes, in welker lieflyk ſuizen hy voorheen de ſtem van den algoeden Vader des Geheelals erkende, waren hem thans de herinnering aan het aanzyn en de nabyheid van den Heiligen God, wiens bevel hy overtreden had; hy vreesde, by het ritzelen van een blad, voor de ſtraf van dien gedugten Regter; waar is nu de zwaarigheid van DUPUIS? ik voor my vind hier alles treffend, kragtig, en niet minder waar, te zyn uitgedrukt DUPUIS vind het geheele verhaal van de Slang belachelyk en aanſtootelyk. Dit mogt waar zyn, indien het zelve ons noodzaakte alleen,

of aan een eigenlyke Slang te denken: maar zulks is, gelyk wy boven zagen, met het ſpraakgebruik der Jooden ſtrydig: het is de Duivel, die zo genoemd word, en de Slang deszelfs zeer gepast zinnebeeld. Wyders vind DUPUIS het ongerymd, dat menſchen ter voortplanting, en dus ter afwisſeling, van hun geſlagt geſchikt, altyd op deeze waereld leven zouden. Dit zy zo; maar zulks word in *Gen.* II. niet geleerd; 'er ſtaat nergens, dat de mensch altyd in deezen zelfden ſtaat *zoude* blyven voortleeven: dan, na dat hy gezondigt heeft, word hem de dood, als onvermydelyke ſtraf, aangekondigt. — Indien wy, aan de onſterflykheid der ziel gelovende, den trapswyzen voortgang in volkomenheid, voor welke wy berekend ſchynen, in aanmerking neemen, dan is het voorzeker even min waarſchynlyk als wenſchelyk, dat wy altyd op deeze waereld zouden voortleeven. Wy verlangen naar eenen ruimeren kring van werkzaamheid, en tragten ons te ontſlaan van de beletzelen, welke van deezen ſtaat volſtrekt onafſcheidelyk ſchynen. Dan des niettegenſtaande is het denkbeeld des doods, op zig zelve, ons niet aangenaam, en de trek tot het leven den mensch met alle dieren eigen. Door deezen onderneemt hy alles, ſtort zig zelf in ellende, en ſchroomt niet alles te lyden, om ſlegts het leeven te verlengen. Al wat leeft ziet het tydſtip, waar op zyn beſtaan en betrekkingen tot deeze waereld zullen ophouden, met angst te gemoet.

De

De dood, hoe noodzaakelyk dan ook naar de inrigting onzes lichaams, ſchynt tegen onze natuur, welke dezelve vliedt, als aanteloopen; zy verhindert onze ontwerpen, verydelt alle onze plans, hoe ſchoon en groot dezelve ons ook voorkwamen, en is dus, uit onze natuurlyke geſteldheid voortvloeiende, inderdaad voor onze genoegens, en in ons denkbeeld, een wezenlyk onheil en algemeene ramp. — Maar vooral dient hier opgemerkt te worden, dat de ongemakken, jammer en ellende, als gevolgen der zonde, den dood verhaasten, meestal denzelven veroorzaaken, en dat door den wyzen wil des Waereld ſcheppers de mensch doorgaans de oorzaak van eigen ongeluk is; zyne nakomelingen, in der ouderen voetſpoor tredende, hadden dan ook geen ander lot te wagten. — Eindelyk vind DUPUIS het ongerymd, dat de ſmert, welke de Vrouw, in het ter waereld brengen van haar kroost, zoude lyden, als eene ſtraf der zonde, door God bedreigd word, als of, zegt hy, het niet natuurlyk ware, dat pyn en ſmert het baaren vergezelde. — Het moet inderdaad aan elken Natuurkenner zeer vreemd voorkomen, dat 'er onder alle dieren geene gevonden worden, by welke de vermeerdering van haar geſlagt met meer gevaar en ſmert gepaard is, dan by den beſchaafden mensch; dat zulks nogtans niet met de menſchelyke natuur noodzaakelyk verbonden is, blykt uit veele uitzonderingen, welke zo wel geheele volken, als enkele perſoo-

ſoonen, hier op maaken. By die volken namentlyk, wier levenswys eenvoudiger, wier zeden min bedorven zyn, dan die der beſchaafde natien, ſchynen de vrouwen aan minder ſmert en gevaar in het kinderen baaren onderhevig te zyn; terwyl zulks ſlegts zeldzaam by de beſchaafdere plaats vindt. Het ſchynt dan niet zo volſtrekt met de natuur des menſchen te ſtryden, dat hy met weinig, of geheel zonder ſmert, zoude gebaard worden; zelfs is dit geheel waarſchynlyk, indien de zeden algemeen onbedorven, en de levenswys met de Natuur volkomen overeenkwame. Na deeze overweegingen geloof ik de zwaarigheden, door DUPUIS tegen het *letterlyk* verhaal van *Gen.* II. ingebragt, te zyn weggeruimd. Alle ellende en jammer, welke de mensch treft, is het gevolg der zonde; geene onvolkomenheid, met zyne natuur onafſcheidelyk verbonden, zoude zyn geluk verſtooren, het welke door den Schepper altyd wyslyk naar het zelve berekend is. Alleen het zedelyk bederf zyner onbedorvene natuur, de kragt der driften en verwaarloozing zyner pligten, zyn de oorzaaken van alle ellende. Het ſchenden van het uitdruklyk gebod van God, zyn pligt, is de bron der menſchelyke rampen. Dit is de leer der Christenen, naar *Gen.* II. zy alleen is de zuivere wysgeerte, welk gewoon is oplettend over den ſtaat der menſchen natedenken.

Thans zal ik het verhaal van *Gen.* II. als eene bloote *allegorie* overweegen, om aan te toonen, dat ook zelfs

zelfs onder deeze veronderſtelling het gevoelen van DUPUIS, nopens deszelfs aſtronomiſchen oorſpong, geheel gezogt, ja ongerymd is. Volgens het gevoelen van zommige Christenen, behelst *Gen.* II. een zedelyken Fabel van den oorſprong des kwaads. Het tafreel van den ſchoonen hof is het beeld der waereld, in alle opzigten gelukkig, voor dat de zonde in dezelve was ingedrongen. De gelukkige mensch mogt van alle boomen vryelyk eeten; ſlegts één boom was door een godlyk gebod hem verboden. Zo ziet de mensch de geheele Natuur zig ten dienſte ſtaan, en alles aan zig onderworpen; maar 'er blyft niettemin altyd het een of ander, welks genot hem ontzegd is, en dit is meest al in den aart zyns wezens of in zyne omſtandigheden gelegen; juist dit verbodene begeert hy op het vuurigst; zelden te vreeden met het geen hy bezit, tragt hy naar het geen hy mist, hoe wel zulks hem ondienstig is; zyne verbeelding ſchilderd hem het ontzegde goed als alleraangenaamst af; dit is naar *Gen.* II. de Slang, die, boven alles listig, den mensch eene gelykvormigheid aan God, na het gebruik der verboden vrugt, belooft; door eene onbepaalde zugt tot geluk gedreven, en verbyſterd door de voorſtelling van de vermaaken eener ongeoorloofde genieting, geeft hy de ſtem der begeerten gehoor, en ſchoon die der waarheid en des gewetens hem nogmaal vermaant (dit is het antwoord van EVA aan de Slang) verheft zig de begeerte met

nieuwe kragten, en vervoert hem tot ſtrafwaardige bedryven. Nauwlyks is de daad verrigt, of het geweten begint hem te kloppen, en hy ſchaamt zig voor het oog des Alomtegenwoordigen. Dusdanig is de oorſprong des kwaads, en hier in de eenige bron van jammer en ellende gelegen, welke de menſchelyke maatſchappy folteren; de aarde is vervloekt om zynent wil; hem baart zy doornen en diſtelen, in plaats van vrugten; hy moet dezelve ter verkryging van levens onderhoud met moeite en zorg bearbeiden, Schooner beeld van de gevolgen der menſchelyke verdorvenheid kan men niet uitdenken, dan dat van een grond welke niet zonder zwaren arbeid zo veel, als ſlegts tot levens onderhoud nodig is, kan opleveren. Het menſchelyk leven is aan deezen grond gelyk. Die driften en neigingen, welke tegen de zedelykheid ſtryden, zyn dan door God vervloekt en houden nogthans niet op den mensch te folteren: (in de verſenen te byten.) Maar hoe verdorven de mensch ook zy, is de kiem der zedelykheid, het oorſprongelyk Character zyner natuur, niet geheel uitgeroeid; dit zaad der vrouw kan zig boven de driften en kwaade begeerten verheffen, en zal dezelve eenmaal geheel overwinnen. Met dit al blyft het menſchelyk leven aan veele moeilykheden en gevaaren onderworpen. God zorgt wel voor hem, en voorziet hem van het nodige; (God maakte rokken van vellen en toog ze den mensch aan, zegt MOSES) maar die

die gelukzaligheid, welke hy in eene volmaakte maatſchappy genieten konde, is voor hem niet meer op deeze waereld verkrygbaar, (God plaatſte een Cherub. om te beletten, dat de mensch van den boom des levens at). Zodaanig is de ongezogte verklaring des verhaals van *Gen.* II, als een zedelyke Fabel aangemerkt: kan 'er wel een ſchooner, naiver, en eenvoudiger uitgedagt worden? zy is even menschkundig, als waar en volledig, en met de zedelyke natuur der menſchen ſtrookende. Men oordeele tusſchen dezelve en de verklaring, welke DUPUIS uit den ſterren hemel gehaald heeft; wie kan dezelve nu nog met de elendige Fragmenten der *Zendavesta* of andere diergelyke overleveringen in gelyken rang ſtellen? Meer agt ik niet nodig te zyn, om het gevoelen van hun zelfs, die *Gen.* II. allegorisch verſtaan willen, als op zig zelven volledig en niet ongerymd, voorteſtellen; en tevens de kunstige en gezogte verklaaring van DUPUIS, door de *Zenda*, uit de ſterrekunde, als van allen grond ontbloot te doen verwerpen. — Ik maak dan uit alles het beſluit „ dat de leer van „ den oorſprong des kwaads naar *Gen.* II., niet uit „ aloude verhaalen nopens ſterrekundige verſchyn„ ſelen, Mythologiſche overleveringen en verbloem„ de beſchryvingen van den loop der Hem. ligchaa„ men, of uit eenige andere Heidenſche godsdienst„ leeren kan worden afgeleid; en meen hier door de „ vraag van TEYLER's Godg. Genootſchap met op-

 „ zigt

„ zigt tot de leer van den oorſprong des kwaads ont-
„ kennend te mogen beantwoorden."

HOOFDSTUK II.

OVER DE LEER DER HERSTELLING

OF ONDERZOEK VAN HET IIde HOOFD. DES Vden DEELS VAN HET WERK:

l'Origine des toutes les Cultes.

De hoop op eene eindelyke herſtelling, welke in *Gen.* II. gegeeven word, is ſtreelende: de Christen beroemd zig in zynen Zaligmaker, en verheugd zig, het oorſpronglyk Godlyke, by hem en zyne medemenſchen, door dien Verloſer, herſteld te zien. Met alle regt zegt dan DUPUIS, zo als wy boven zagen, dat beide leerſtukken allernaauwst vereenigd zyn: maar welk gevolg moeten wy uit dit allenthalvig verband afleiden? Zo ik meen geen ander, dan dat de leer der Christenen nopens den oorſprong des kwaads naar *Gen.* II, uit geene Mytologiſche of Fabelagtige beginſelen kunnende afgeleid worden, maar op zig zel-

zelve eene eerwaardige oirkonde van den oorſprong des kwaads behelzende, ook die der *verlosſing* door JESUS CHRISTUS uit zoortgelyke beginſelen niet kan ontleend worden, en dat dus de Cristelyke Godsdienst waar is.

Maar om hier de zaak geheel te voldingen, en aan de vraag der leden van TEILERS Godg. Genootſchap te voldoen, ga ik over om te overweegen de gronden, volgens welke DUPUIS de leer der verlosſing uit de Mythologie afleid, en zal de bewyzen, welke hy hier voor bybrengt, gelyk by ons vorig onderzoek, zo veel my mogelyk, in orde poogen te toetſen. DUPUIS tragtte, in het voorige hoofddeel, de Christelyke leer van den oorſprong des kwaads uit de ZENDA en ASTRONOMIE afteleiden, zonder regtſtreeks de geloofwaardigheid of egtheid der oirkonde, ten minſten opzetlyk, aantetasten; maar nu gaat hy verder, en verklaart de geheele Christelyke leer der verlosſing niet alleen, maar de gantſche Euangelie geſchiedenis, voor een Legende, en Fabel, welke, van alle geſchiedkundige waarheid ontbloot, op eenige Hemel-verſchynſelen gebouwd en louter verçierd is. (*) Hy kan dus geene de minſte achting voor de boeken des N. Test. hebben, gelyk hy voor die des Ouden voorgaf; zyn ſtelzel is met alle geloof aan de geſchiedkundige waarheid des N. Test. onbeſtaan-

(*) P. 155 en volgende.

ſtaanbaar. Alles moet immers in Fabel-leer verdwynen, zal men van CRISTUS de Zon, van de Apostelen de 12 Zodiacs tekens of Genii, van *Maria* het geſternte van de Maagd, en, met één woord, van de Euangelien Mithraſche boeken, en een kunſtig verzonnen Aſtronomiſchen Roman, maaken. Nimmer beſtond 'er volgends hem een JESUS, zo min als zyne Moeder of de twaalf Apostelen; alles is verzonnen door tyrannen of listige priesters: en (dit zyn zyne eigene woorden) men heeft even weinig reden om te geloven, dat 'er immer een CHRISTUS geleefd heeft, als dat wy de Fabelen van OSIRIS, ADONIS, of BACCHUS voor waare geſchiedenisſen zouden moeten opvatten. —— Wel verre dan dat, gelyk DUPUIS voorgeeft, zyn nieuw godsdienst-ſtelzel niets met de geſchiedenis zoude te doen hebben, en dus een geheel nieuwen weg tot de omverwerping van het Christendom inſlaan, onderſtelt hy veel eer allerwege, dat alle pogingen der vorige Deisten en beſtryders van den Christelyken Godsdienst volkomen geſlaagd zyn; daar het ſteeds hun hoofd bedoeling was, de geſchiedkundige waarheid des N. Testaments te keer te gaan. Hy bouwd dan veel eer op de vermeende overwinning zyner voorgangeren; terwyl men zyn ſtelzel, zelfs niet als mogelyk, kan in aanmerking neemen, voor en aleer men de verdediging van de egtheid en geloofwaardigheid des Nieuwe Testaments door LELAND, LARDNER, LESZ

en

en andere, tegens de ſchriften van TINDAL BOLLINGBROKE en andere beſtryders derzelve, ongenoegzaam en ontoereikende verklaard heeft. Dan, en niet eer, kan men de vraag opperen, of men deeze verdigte ſchriften ook als eene Sterrekundige allegorie zoude kunnen opneemen? De verdediging van de waarheid van den Christelyken Godsdienst, of, 't welk hier op herzelve uitkomt, der egtheid en volkomene Geloofwaardigheid van de ſchriften des N. Teſtements, blyft dan tegen het ſamenſtel van DUPUIS, even als tegen dat der voorige Deisten, de hoofdzaak, welke in de eerſte plaats moet behandeld worden. — Is dit eenmaal wel bewezen, dan kan men veilig alle de verklaaringen van DUPUIS, welken den Christelyken Godsdienst met die van OSIRIS, BACCHUS en andere Heidenſche Godsdienſten, als Natuur-dienst, moeten voorſtellen, voor verniste ſchynredenen houden, welke, hoe groot deeze overeenkomst dan ook ſchynen moge, met de geſchiedkundige waarheid onbeſtaanbaar zyn, en dus niet gelden kunnen.

Het bewys van de egtheid en geloofwaardigheid des Nieuwen Teſtaments ſtrekt meer regtſtreeks, dan dat van *Gen.* II, tot omverwerping van het ſtelzel van DUPUIS; wy behoeven ons by het zelve in geen breedvoerig onderzoek nopens byzondere boeken, of de leerſtukken in dezelve vervat, intelaaten; het is genoeg, zo wy ſlegts aantoonen, dat de berig-

rigten van JESUS leven, ons in de Euangelien gegeven, eenvoudig waar, en deeze boeken niet verdigt of ondergeſchoyene ſtukken zyn, Dit aangetoond hebbende, kan, volgends DUPUIS, JESUS niet voor BACCHUS of de Zon doorgaan; hy heeft geleeft, en zyne lotgevallen zyn, even als die van SOCRATES, PLATO, en andere, uit geſchiedkundige berigten, en niet uit de Astronomie, afteleiden. Dit bewys der egtheid en geloofwaardigheid des Nieuwen Testaments in 't gemeen, en dat der Euangelien in 't byzonder, is door veele voornaame mannen zo treflyk en uitvoerig geleverd; zonder door iemand met grond wederlegd te zyn, dat ik veel beter den leezer naar hunne ſchriften verwyzen, dan het zelve hier ter neer kan ſtellen; zo dat 'er voorzeeker geen ſtuk der oudheid is, omtrent het welk men betere en meer voldoende berigten heeft opgezameld, dan 't geen de Euangelie Geſchiedenis betreft. Om nogthands, zo veel de aart van dit geſchrift, 't welk geen uitgewikkeld vertoog hier over vordert, kan gedoogen, van dit bewys by te brengen, zal ik eene korte ſchets van de onwraakbaare gronden, op welke de egtheid en geloofwaardigheid des N. Test. berust, opgeeven; terwyl ik hem, die de zaak opzetlyk wil onderzoeken, tot de ſchriften van LARDNER en LELAND of wel van LESZ, in zyn betoog der waarheid van den Christelyken Godsdienst, wyze. — By dit bewys heeft men geen' anderen re-

regelen in agt te nemen, dan by de ſtrengſte beoordeeling van alle andere ſchriften. Voor eerst moet de geloofwaardigheid van het boek, dan van deszelfs opſteller, worden aangetoond. Men heeft dus ten opzigt van het N. Testament te bewyzen: 1ſte dat het zelve door tydgenoten van JESUS, of byna XVIII Eeuwen geleeden, is opgeſteld; 2de dat hetzelve onvervalscht tot onze tyden gekomen is; 3de dat deszelfs opſtellers allezins geloofwaardig zyn. — Een ieder, welke in de geſchiedenis der Letterkunde eenigzins bedreven is, kan zig ontwyffelbaar laaten overtuigen, dat de bundel ſchriften, onder den naam van het N. Testament by ons bekend, reeds voor XV Eeuwen, aldus verzameld, aanwezig geweest is; trouwens, van onzen tyd aanvangende, vinden wy denzelven in hetzelfde getal, en met denzelfden inhoud, door eene menigte van ſchryvers in elke Eeuw aangehaald, uitgelegd, en opgegeven tot op de tyden van ORIGENES, of de drie eerſte Eeuwen van onze tydrekening (*). Het is dan alleen in dit laatſte tydvak, waarin wy onze naſpooringen op eene andere wyze moeten inrigten. Hy, die enigzins in de oordeelkunde ervaren, en inſtaat is, kenmerkende trekken voor den ouderdom der ſchriften, uit den geest en toon hunner ſchryvers, optemaaken, moet by het leezen der boeken des N. Tetament erkennen, dat dezelve het werk

(*) *Gerh. van Maastricht* Can. Eccles. *Lesz.* bew. der w. &c. p. 102.

werk van een bedrieger niet zyn kunnen; ook is de taal van het N. Testament juist zo, als men in een tyd, wanneer het Grieksch algemeen geſproken wierd, van lieden, welke geene Grieken, maar Jooden, waren, verwagten moet. Maar zonder dit inwendig bewys verder voorttezetten, bepaal ik my tot het uitwendige. Voor eerst dan is het blykbaar, dat *de boeken des N. Test.* XVIII *Eeuwen voor onzen tyd door Euangelisten en Apostelen, die voor derzelver ſchryvers nog heden door gaan, zyn opgeſteld.* Offchoon men uit de eerſte Eeuw van het Christendom wel geene uitdrukkelyke bewyzen hier voor heeft, zyn nogthans de aanhalingen van dezelve door CLEMENS, BARNABAS, POLYCARPUS en IGNATIUS, en de overeenkomst van deeze ſchriften met den ſtyl en inhoud der boeken des N. Testament, tevens met de fragmenten van andere gelyktydige ſchriften, zo veele proeven, dat die boeken reeds toen aanwezig waren (*). In de tweede Eeuw hebben wy veele uitrekzels van onderſcheidene ſchriften des N. Testament, en derzelver auteurs; gelyk wy die aan 't hoofd dier boeken lezen (†). AMMONIUS ſchreef, in den aanvang der III. Eeuw, eene Harmonie der Euangelisten, en de Romein CAJUS haalde in dien tyd alle de brieven van Paulus (die van de Hebreen uitgezonderd) als eg-

(*) Zie de auct. aangeh. door *Lenz*, bew. der waarh. van de Christ. Godsd. § 3—6

(†) dezelfde § 8

egte werken van dien Apostel aan. Hierop volgt terſtond ORIGENES en kort na hem EUSEBIUS, welke ons een volledige lyst der ſchriften, die het N. Test. uitmaaken, overleveren. Een ieder, welke de opgenoemde ſchriften wil raadpleegen, zal zig verwonderen, over de ſtoutheid van hun, welke de boeken des N. Test., als niet voor het Concilie van Laodicea (*) bekend, hebben durven ten toon ſtellen. Zo veele berigten der ſchryvers uit de I., II. en IIIde Eeuw, welke omtrent de egtheid des N. Test. overeenſtemmen, zyn onwraakbaare bewyzen, dat de boeken des N. Testaments in den tyd, in welken men voorgeeft, dat is voor byna 18 Eeuwen, door dezelfde ſchryvers zyn opgeſteld. — Maar, men zegt veelligt zyn deeze oude ſchriften al lang verlooren gegaan, en, die wy thands bezitten, ſlegts de opſtellen van eenige bedriegers, welken den naam der oude ſchryvers misbruikt hebben? Men heeft derhalven in de tweede plaats aantetoonen: dat de *ſchriften des N. Testaments onvervalscht tot onze tyden gekomen zyn.* Dit blykt voor eerst uit derzelver inhoud. De inhoud der Euangelien en handelingen der Apostelen, alle leer — en geloofſtukken, in de ſchriften des N. Test. voorhanden, zyn door de Christenen der twee eerſte Eeuwen algemeen erkend en aangenomen; vooral zyn de gewigtigſte by-

(*) Dit Concilie wierd in 't Jaar 364 gehouden.

een ſchyn van bewys aantevoeren; maar hy verraadt als Menichaeër, dat zy deeze vervalſching ſlechts voorgaven, om hunne byzondere begrippen nopens de perſoon van JESUS ſtaande te houden; terwyl zy zodanige plaatſen des N. Test. in welke geſprekken of daaden van JESUS voorkomen, die met hun ſtelzel niet ſtrydig waren, met andere Christenen voor egt keurden, zonder eenig verder bewys hier voor te verlangen (*) AUGUSTINUS heeft deezen FAUSTUS voortreffelyk tegengeſprooken: „welke ſchriften (zegt hy) kunt gy als egt aanneemen, indien gy die der Euangelisten en Apostelen verwerpt? wy zyn van derzelver egtheid even zeer overtuigd als van die van PLATO, CICERO en VARRO; hoe kan men zo onverſtandig zyn, de ſchriften der eerstgenoemde te verwerpen, daar de Kerk, van de tyden der Apostelen aan, zo veele getuignisſen voor derzelver egtheid in handen heeft." (†)

De

(*) *Æquiſſimum judicaſimus* (dus ſpreekt FAUSTUS by AUGUSTINUS *contra Faustum* lib. 22 Cap 2) *utilibus acceptis ex iisdem* (hy ſpreekt van de ſchriften des N. Testaments) *id est iis, quae fidem nostram aedificant, et Christi Domini ejusque Patris omnipotentis dei propagent gloriam accipere, caetera repudiare.*

(†) *August.* loc. laud. Men zie wyders het betoog dat de Boeken, welk men in den bundel des N. Test. heeft zoeken onder te ſchuiven, de egtheid en waarde des Nieuwen Testaments kragtdadig bevestigen. BEAUSOBRE in eene verhand. op het Iſte D. van zyne *Traité ſur le Manichæisme.*

ſchriften der Kerkvaders bevestigen de onvervalschte waarheid der boeken, die den bundel des N. T. uitmaaken. Wy mogen derhalven vry beſluiten, *dat de boeken des N. T.* zo wy op eenige geſchied- of oordeelkunde mogen ſtaat maaken, *de onvervalschte ſchriften der Euangelisten en Apostelen uitmaaken.* — Eindelyk hebben wy alle reden, om *de ſchryvers van het N. T. allezins geloofwaardig te keuren, en op de verhaalen, welke zy doen, volkomen ſtaat te maaken.* — Zy leefden in een tyd en ter plaats, waar die gebeurnisſen voorvielen, en waren niet zo onbedreven, dat zy de eenvoudige waarheid of valschheid van dezelve, als onder hun oog zynde, niet konden onderzoeken; hun eerlykheid ſtraalt allerwege door, en niets konde hen wederhouden der waarheid getrouw te zyn; zy beriepen zig op het getuigenis hunner landgenoten en vyanden zelve, 't welk hun niet geweigerd wierd; zy wierden van veelen hunner tydgenoten, zelfs met verlies van goed en bloed, geloofd, en kreegen aanhang van veele geleerde en agtingswaardige mannen, welke, hunnen Godsdienst verlatende, tot het Christendom overgingen. Hier by komt de ſpoedige uitbreiding van den Christelyken Godsdienst door de geheele waereld, welke men, de omſtandigheden, die geheel tegen dezelve waren, onder het oog houdende, tog wel als een treffend blyk van haare innerlyke baarblyk-

blyklykheid mag aanneemen. Behalven deeze bewyzen voor de egtheid en waarheid van het N. T. in 't gemeen, zyn 'er nog verſcheidene byzondere ter bevestiging van de voornaamſte gebeurtenisſen en zaaken, op welke het Christendom berust; maar daar myn oogmerk, nog de vraag van TEYLERS Genoodſchap, een opzetlyk bewys voor de waarheid van den Christelyken Godsdienst vordert, zal ik dit niet uitbreiden. De gegevene ſchets agt ik genoegzaam, voor eene proeve der egtheid en geloofwaardigheid des N. T. Ik meen dan met grond te mogen vaſtſtellen, dat, daar het N. T. in 't gemeen, en in 't byzonder de geſchiedenis van JESUS en zyne Apostelen, alle blyken van waarheid met zig voeren, ook het gevoelen van DUPUIS, als veronderſtellende, dat dezelve louter Fabelen, of verſierde Aſtronomie, behelzen, onaanneemlyk is, en lynregt tegen de geſchiedenis en alle oordeelkunde inloopt. Ondertusſchen gaat DUPUIS in zyne beſtryding van het Christendom verder, dan zy, die bloot de egtheid des N. T. logenden, zo als FAUSTUS, of de Deisten. Hy wil niet gelooven, dat hetzelve enige de minſte waarheid behelze; alles moet het opſtel van looze priesters en tyrannen zyn: —— maar welke bewyzen brengt hy hier voor by? Wanneer is die verzameling van boeken aan zoo veele duizenden opgedrongen? Waar is zulks geſchiedt? Wie zyn de lieden, die

die dit onderſtonden? dat de H. DUPUIS ons dezelve ſlegts aanwees, of zeide in welke Eeuw dat alles geſchiedde; dan, ſchoon zyn werk vry uitvoerig is, verkiest hy hier van geen woord te reppen.

Intusſchen ſpreeken de bewyzen voor de egtheid dier boeken allerſterkst, en het ſchynt my ten minſten onbezonnen, eene zo ſtoute onderſtelling, zonder eenigen ſchyn van bewys, den menſchen te willen opdringen, en hen te noodzaken, afſtand te doen van het geloof aan boeken, wier egtheid en gezag door veele bewyzen eeuwen lang is aangenomen, en zulks op een bloot vermoeden, of liever zonder eenige dugtige reden. In der daad, het ſchynt by deeze beſtryders van het Christendom in gebruik te zyn, uit de geſchiedenis ſlegts dat gene uit te kippen, het welk met het ontworpen ſamenſtel inſtemt; al het andere voor onwaar te verklaren of niet in agt te neemen, en de geſchiedenis op het ſamenſtel te bouwen, 't welk zig alleen na dezelve konde rigten.

Na dat ik dus de Geſchiedenis en Critiek in de zaak des Christendoms, zo ik meen, ten voordeele van het zelve heb aangevoerd, ga ik over, om de verklaring, welke DUPUIS van den Christelyken Godsdienst en deszelfs gronden geeft, te toetſen.

My dunkt (dit zyn DUP.'s eigene woorden) (*) *dat de Christenen geene andere gronden hebben, dan hun geloof aan deeze twee Gebeurtenisſen, de Geboorte van hun-*

(*) *l' Orig. des toutes les Cultes.* v. p. 159

des Christendoms, te onderzoeken, of de inwendige bewyzen, door DUPUIS uit den aart van den Christelyken Godsdienst zelve bygebragt, de proeve konnen doorſtaan?

Voor eerst moet ik doen opmerken de vreemdheid van DUPUIS onderſtelling, dat alleen de Geboorte en Opſtanding van Jeſus, als feiten (ſchoon, gelyk nader blyken zal, ſlegts verbloemde Astronomie) kunnen worden aangemerkt, en al het andere verzonnen is. Ik wilde DUPUIS hier vragen: waar van daan het toch gekomen zy, dat men zulk een eenvoudig verhaal van het leven van JESUS gegeven heeft, als ons in het N. T. voorkomt? waarom heeft men van hem een geringen timmermans zoon, geen Held of Overwinnaar, gelyk BACCHUS, of OSIRIS, gemaakt? hoe komt het, dat deeze verçierde Geſchiedenis zo naauw met de geſteldheid van zaaken, perſonen en omſtandigheden, juist in dien tyd, waar in men voorgeeft dezelve te zyn voorgevallen, verbonden is? — Dan, behalven dit alles, indien 'er ſlechts twee puncten zyn, de Geboorte en Opſtanding van JESUS, welken ten grondſlagen der verçiering gelegd zyn, en 'er dus, uit den aart der zaak, zo als DUPUIS zelve zegt, duizende levensgeſchiedenisſen van JESUS even moogelyk zyn, en met dezelfde waarſchynlykheid konden verſpreid worden; hoe is het dan te verklaaren, dat men, gedurende XVIII Eeuwen, juist die ééne geſchiedenis, welke ons de Euangelien thans nog opgeeven, by alle Oosterſche,

re byeenkomst der Christenen op elken eerſten dag der weeke kan wel voor een heilige oeffening, maar niet voor een eigenlyk gezegd Feest, gehouden worden. PAULUS zegt uitdruklyk, dat het onderhouden of plegtig vieren van gezette dagen geheel vry is, en het van de Christenen afhangt, dezelve naar hunne byzondere gevoelens te regelen, zonder elkander hier om te moeten veroordeelen, als min getrouw aan de leer des Christendoms; ook ſtemmen de kerkvaders der I en IIde Eeuw hier in overeen, dat JESUS of de Apostelen geene bepaalde feesten hebben ingeſteld. (*) De waare en eenvoudige Godsdienst van JESUS en zyne Apostelen heeft dan van alle redenen, die DUPUIS in 't vervolg moge bybrengen, niets te vreezen; zy is, gelyk wy by het eerſte Hoofdſtuk in 't gemeen aantoonden, boven deszelfs aanval verheven, daarzy geenerlei feesten kent, en de plegtigheden van Doop en Avondmaal, als aan geene bepaalde tyden verbonden, hier niet in aanmerking kunnen komen.

Maar DUPUIS verwart hier, even als door geheel zyn

(*) Ik breng hier alleen uit veele het getuigenis van SOCRATES by: hy zegt *Hist. Ecc.* L V. C. 22. „ Nergens hebben de Euangelisten of Apos„ telen ons een jok der dienstbaarheid opgelegd, of by hunne prediking „ gevoegd; het Paasch-Feest, dat van Pinxter, zo wel als alle andere „ Feesten, is door de Christenen zelve zo ter uitſpanning, als ter herin„ nering van den verzoenenden dood des Verlosſers, na bloot gebruiken in„ geſteld; want nog Christus nog zyne Apostelen hebben hier van eenig „ bevel gegeven.

ten gevierd. De Egyptenaaren hielden op denzelven het Feest van *Harpocration*, of van de Zon, die zig vernieuwt; de Romeinen vierden de *Brumalia* of het feest van den korſten dag, ook wierden de *Natales Solis Invicti* door hun gehouden; welke laatſte plegtigheid waarſchynlyk uit den dienst van MITRA was overgenomen. Wat is nu meer waarſchynlyk, vraagt DUPUIS, dan dat de Christenen, juist op deezen dag, het geboorte Feest van hunnen JESUS vierende, even als alle volken, ſymbolisch de Zon vereerd hebben, offchoon de eenvoudigen onder hen aan hunnen JESUS, even gelyk die van andere volken, aan OSRIS of BACCHUS, dagten. — Of en in hoe verre de Godsdienſtige plegtigheden der verſchillende volkeren ſtrekken kunnen ter verklaaring van den Christelyken Godsdienst, zal ik in 't vervolg nader overweegen, wanneer ik den invloed, dien de Heidenſche Godsdienſten op den Christelyken gehad hebben, opzettelyk behandelen zal. Hier zal het voldoende zyn, om het gevoelen van DUPUIS allen grond te benemen, indien ik met ontwyffelbaare bewyzen aantoone, dat de Christenen het Geboorte-Feest van JESUS niet voor de IVde Eeuw, op den 25ſten December, gevierd hebben. Dit geſchiedkundig bewys, wel ingerigt zynde, kan het gevoelen van DUPUIS niet langer worden ſtaande gehouden; daar, hoe men dan ook de Christelyke leer na dien tyd moge begrepen hebben, althans in de drie eer-

ningen der Christenen hier omtrent, in zynen tyd, zeer verdeeld waren. Zommigen meenden, dat JESUS op den 25ſten der Egyptiſche maand *Pachon* [den 20ſten Mai]: anderen, dat hy den 24 of 25ſten *Pharmuthi* [19 of 20ſten April] geboren waare: hy zelve durft dit geſchil niet beſliſſen, doch zegt wyders, dat de Baſilidiaanen deezen dag op den 11 *Tybi* [10 of 6 January] ſtelden. Het eerſte Feest, 't welk men, behalven dat van Paasſchen en Pinxter, in de Christelyke Kerk vierde, was dat van den Doop van JESUS; men noemde dit Επιφανια (Openbaring), buiten twyffel van het openbaar leven van Jeſus, 't welk met zynen doop eenen aanvang had genomen; men vierde dit Feest op den 6 January. — Het Kersfeest wierdt, ten minſten in het oosten, niet voor het jaar 220, of ten tyde van CLEMENS de Alexandrier, en wel op denzelfden dag, als de Επιφανια, gevierd. (*) Ondertusſchen ſchynen de Schryvers van deezen tyd de Επιφανια niet van het Kersfeest te onderſcheiden, zelfs is het berigt van den moord der Christenen by NICEPHORUS, ten deezen opzigte, niet bepaald (†); dat van de Galliers onzeker. Na dat dit Feest reeds algemeen was geworden, ſchynt men, op het zelve, aan de komst des Verlosſers in 't gemeen, en in 't byzonder aan zyn doop,

(*) NICEPHORUS VIII cap. 6.

(†) *Breviarium Pontific.* in Julio No. XI ſeq. apud Pagi.

doop, gedagt te hebben, waar om het zelve ook φως en φωτισμα genoemd wierdt. Wat betreft de gewoonte om het Kersfeest op den 25ſten December te vieren, dezelve is niet voor de IVde Eeuw algemeen geworden (*); in het Oosten is dezelve niet voor *Chrytosſthomus* aangenomen (†), en ook is zy in de Westerſche Kerk, nimmer, gelyk het feest van Paasſchen of Pinxter, als van eene inzetting der eerſte Kerk gevierd (§). DUPUIS beweert, in tegendeel, dat het zelve algemeen, van de eerſte tyden af, op den 25ſten dier maand gehouden zy. Zo veel ik heb kunnen nagaan, is BARONIUS de eerſte, die aanleiding tot deeze meening gegeven heeft: hy zegt (§) dat de Oosterſche, zo wel als de Westerſche, Christenen geloofden, dat JESUS op den 25ſten December geboren is: dan, hoe zeer dit tegen alle Kerklyke Geſchiedenis inloopt, kan men uit BEAUSOBRE, BINGHAM, CAVE en andere Geſchiedſchryvers, als mede uit de door ons bygebragte bewyzen, opmaaken. Offchoon men de rede, welke de Westerſche Christenen hadden, om het Feest der Geboorte, lang voor de Oosterſche, op den 25ſten December te vieren, in den tyd, waar op aan Priester ZACHARIAS de geboorte van JOHANNES beloofd wierd, mag vinden,

(*) BEAUSOBRE p. 695.
(†) Epist. ad Januarium 118.
(§) in Critic. append n. 121.

den, is hier door de oorzaak, waarom men juist in de IVde Eeuw, algemeen, den 25ſten December verkozen heeft, nog niet zeker. 'Er ſchynen my intusſchen twee redenen hier voor geweest te zyn; voor eerst de geneigdheid, welke men ten deezen tyde, en vervolgens, by de Christenen beſpeurde, om hunne Feesten zo veel mogelyk naar die der Heidenen, onder welke zy woonden, te regelen: nu had men, gelyk wy zagen, op dien dag de *Brumalia*, en de *Natales ſolis invicti* by de Romeinen, naar welke men zich waarſchynlyk hier ſchikte: ten anderen de ſmaak voor verbloemde en zinnebeeldige uitdrukkingen en verklaaringen, by de Christenen van dien tyd heerſchende.

De Zaligmaker had zig zelven menigwerf de Zon der Geregtigheid, het Ligt der waereld, genoemd; de Zon hieldt men dus voor een Zinnebeeld van den Verlosſer, en dit te meer, dewyl men, in alle Oosterſche taalen, licht voor het beeld der volkomenheid, duisternis daarentegen voor dat der ellende en boosheid, hieldt. Daar nu uit de Kerkelyke Geſchienis duidlyk blykt, dat de Christenen in de eerſte en tweede Eeuw het Geboorte-Feest van JESUS op geen bepaalden dag vierden, en het zelve op verſchillende tyden by de Oost- en Westerſche Christenen tot de IVde Eeuw toe gevierd, en niet voor het eind derzelve algemeen op den 25ſten December bepaald, is geworden, volgt het ook, dat de eerſte

Christenen by hetzelve geen Feest der Zon vierden, gelyk DUPUIS wil. Maar behalven dit alles, al ware de gewoonte om het Kersfeest op den 25ſten te vieren van ouds in de Christenkerk gemeen geweest, konde men hetzelve daarom nog niet als een Feest der Zonvernieuwing aanmerken, daar de Winter-Zonneſtand op den 21ſten, en niet op den 25ſten, invalt. In de oudſte tyden, mag men veelligt, uit onkunde in den loop der Zon en bepaling des jaars, by zommige volken dit verſchil niet in aanmerking genomen hebben; maar, na de tyd van AUGUSTUS, en vooral na het Concilie van *Nicea*, kan deeze onkunde geene rede hier voor meer opleveren; weshalven van dien tyd af, ten minſten het Kersfeest, op den 21 of 22ſten, en niet op den 25ſten, moest zyn bepaald geworden, indien men by het zelve aan eene ſymboliſche vereering der Zon immer gedagt hadt. — Uit dit alles blykt dan, dat de Christenen op Kersmis geen Zonnenfeest hielden, gelyk DUPUIS meent; maar, even als by het Advondmaal JESUS verzoenenden dood, by het Pinxter de plegtige inweiding van hunnen Godsdienst, thans zyne eerſte komst op deeze waereld, zig dankbaar herinnerden.

Het ander Feest, waar uit DUPUIS den vermeenden Zonnedienst der Christenen afleidt, is dat van *Paaſchen*. Gelyk op het Kersfeest, volgens DUPUIS, by de Christenen de geboorte der Zon, of haare komst

in

in de ryzende tekens, als de aanvang der vernieuwde natuur, gevierd werd, zo was het Feest van den overgang der Zon uit de benedenſte tot de bovenſte tekens, of dat van haare komst benoorden de Evenagtslyn, het begin der Lente, en wierd dus door de Christenen omtrent deezen tyd plegtig gevierd: DUPUIS grondt dus zyn geheel bewys op de onderſtelling, dat het Paaschfeest op den dag der voorjaars nagtevening gevierd wierd (*).

Hy konde met even veel, ja veelligt met meer, gronds beweerd hebben, dat men op Paasſchen de herleving of triomph van de Maan vierde, en dus Christus de Maan was; want het oude Paasſchen was aan de *volle Maan*, zo als wy ſtraks nader zien zullen, verbonden.

Hy bemerkte, naar het my toeſchynt, zelve de zwarigheden in zyn gevoelen, te weten, dat, indien de Christenen op hun Paasſchen een Feest der Lentiſneede vierden, het zelve als dan op den 1ſten Niſan en niet op den 14den dier maand door de Joden zelve moest gehouden zyn; hy poogt (†) deeze zwarigheid op te ruimen, door aantemerken, dat het Paasſchen altoos op een Zondag gehouden wierd en

(*) *Or*, zegt hy, pag. 161 *C'est préciſément a l' Equinoxce de Printemps, que le Christ triomphe; car il triomphe a Pâques, et la Pâques des Crétiens est fixée neceſſairement à l'Equinoxe.*

(†) pag. 165.

en dat de Zon altyd nog in het eerſte teken zyn moest; maar, behalven dat men by de oude Christengemeenten, vooral in het Oosten, het Paasſchen als Feest der Opſtanding niet algemeen tot den Zondag bepaald had, was dit nog geene voldoende reden, om dit Feest niet op den dag der voorjaars nagtevening, maar meest al 14 dagen laater (op den 14den Niſan) te vieren; ook dit gevoelde DUPUIS; maar meent nu op eenmaal alle verdere bedenking afteſnyden, door te ſtellen, dat men in de oudſte Christenkerk het Paaschfeest algemeen op den 1ſten Niſan gevierd heeft. 'Er zyn, zo ver ik kan nagaan, in de geheele Kerkelyke Geſchiedenis ſlegts twee bewyzen, welken men voor dit aller vreemdst gevoelen met eenigen ſchyn zoude kunnen by brengen.

Het een is dat van EPIPHANIUS (*), welke zegt, dat zommigen van de Secte der *Quartadecemaners* in *Cappadocien* het Paasſchen op den 1ſten Niſan, of VIII ante Kal. Apr. vierden, welke gewoonte zy grondden, op de zogenoemde Handelingen van PILATUS, volgens welke JESUS op dien dag was ter dood gebragt: maar EPIPHANIUS laat 'er op volgen, dat hy, in andere handſchriften van dit zelfde werk, niet VIII maar XVI ante Kalend. Aprilis, 't welk agt dagen vroeger is, zelve geleezen heeft. Een yder ziet dus, van hoe weinig belang dit bewys zy; daar en boven zyn dee-

(*) EPIPH. *contra Haeres. haer.* L. No. XI.

deeze *Acta Pilati*, zonder twyffel, onegt en ondergeſchoven (*). Het ander bewys moet dat van *Beda* zyn (†), volgens het welk de Galliërs het Paasſchen op den VIII ante Kal. Apr., wanneer dezelve ook inviel, als den dag van JESUS opſtanding vierden. Maar, volgens het berigt van (§) IRENAEUS, vierden de Galliërs hun Paasſchen op geen bepaalden dag. Daar nu deeze IRENAEUS Biſchop der Galliërs of te Lyon, en, volgens het gevoelen van LAUNOI, een der geleerdſte Franſche Kerkelyk-Geſchiedkundigen, onder de eerſte Predikers van het Euangelie aldaar, geweest, en eindelyk een agting waardig ſchryver der IIde Eeuw is, komt my deszelfs berigt veel aanneemlyker voor, dan dat van BEDA.

'Er is in tegendeel een menigte aller duidelykſte bewyzen, dat de Christenen, van de oudſte tyden af, het Paaschfeest nimmer voor, maar wel na, den 14den Niſan vierden. De Christenen der Iſte en IIde Eeuw hielden op den 14den Niſan algemeen hun Paasſchen: (**) en nogthans ſchynt de dag, waar op men het Feest der opſtanding vierde, niet vast bepaald te zyn geweest (††), voor dat Paus PIUS denzelven, in het jaar 147, op den eerſten Zondag

(*) vid. BINGHAM. Orig. Eccles.
(†) BEDA de ratione temporum c. XLV.
(§) IRENAEUS
(**) POLYCARP. apud Euſeb. Hiſt. Eccl. lib. V Cap. 26
(††) SOCRATES Hist, Eccl. L. V Cap. 22.

dag na den 14den van Niſan vaſtſtelde. Geen geſchil in de Kerkelyke Geſchiedenis is met meer hevigheid gevoerd, dan dat van den tyd, waar op men het Paasſchen moest vieren. Het gemeen gevoelen is, dat daar omtrent drieërlei gevoelens onder de Christenen plaats hadden. De Aſiatiſche of Oosterſche Christenen vierden het Paasſchen, gelyk de Joden, op den 14den Niſan, of wel het Feest der Opſtanding, op den derden dag na het Joodſche Paaſchen; andere, of in 't gemeen de Westerſche, Christenen wilden het Paasſchen op den eerſten Zondag na de volle Maan in Niſan gehouden hebben.

Hoe bekend dit geſchil in de Kerkelyke Geſchiedenisſen ook zyn moge, is nogthans deszelfs waare aart, niet voor in onze Eeuw, met de nodige juistheid aan den dag gelegd. De geleerde Jeſuit GABRIEL DANIEL, HEUMAN, WHISTON en vooral MOSHEIM, hebben ons hier omtrent het eerst ingelicht. — Het is namentlyk zeer te bevreemden, hoe 'er geſchil onder de Christenen ontſtaan konde, of JESUS op den dag, waar op de Joden hun Paaſchen hielden, al of niet was opgeſtaan; JESUS toch vierde met zyne Apostelen dit Paaschfeest met de Joden, en ſtond niet voor drie dagen daarna weder ten leven op; hoe konde men dan in twist geraaken, of het Feest der opſtanding op het Paaſchen der Joden (den 14den Niſan) al of niet moest gevierd worden? De waare reden van dit geſchil is dan ergens anders te zoeken.

Men

Men was het wel onderling eens, dat *Christus* niet op den 14den Niſan was opgeſtaan, en dus de gedagtenis deezer opſtanding niet op dien dag moest gehouden worden; maar de vraag was, of men niet in navolging van *Christus* en zyne Apostelen eene Paaschmaaltyd moest houden? dit nu moest dan op den 14den Niſan zyn; gelyk door de Oosterſche Christenen tegen de Westerſche ſtaande wierd gehouden. De oudſten verſtonden door Paasſchen de Maaltyd, welke JESUS met zyne Apostelen kort voor zyn dood gehouden heeft, op denzelfden tyd als de Joden hun Paasſchen vierden; zy hielden dan plegtige gedagtenis van zyn lyden ('t welk op denzelven aanving) en van zyn verzoenenden dood, als meede die der inſtelling van het Avondmaal: PAULUS doelt op deeze gewoonte (*), en, behalven de aangehaalde bewyzen van POLYCARPUS by EUSEBIUS, vinden wy zulks door TERTULLIANUS en *anderen* bevestigd (†). Op den derden dag hier na vierde men de gedagtenis der Opſtanding van JESUS. Zodanig was de Oudſte gewoonte der Christenen. De Aſiatiſchen bleven den Joodſchen Paaschdag in naarvolging van CHRISTUS vieren; maar de Westerſchen wilden geenerhande overeenkomst met de Joodſche gebruiken hier in dulden

(*) *Ons Paasſchen* zegt hy, 1 Cor. 5. 7 *is voor ons geſlacht.*

(†) TETRULLIANUS de orat. 14 de Jejuniis 14. en het Chronicon Paschale in Corp. Byzantino.

blykt uit de *Conſtitutiones Apostolicae*, waar in de Christenen vermaand worden, het Paasſchen niet voor de Lente nagtevening te vieren, om geene andere reden, dan dat zy hier door niet zoms, tweemaal in één jaar, dit Feest vieren mogten. Het Christelyk Paaschfeest was dan alleen een navolging van het Joodſche, 't welk Jeſus met zyne Apostelen hieldt, en op het welk hy het Avondmaal inſtelde; en, ſchoon het in vervolg van tyd met het Feest der opſtanding vereenigd, en tot den Zondag bepaald wierd, is 'er geene de minſte reden om hetzelve voor een Feest der Nagtevening te houden.

Meer agt ik niet nodig, om den opmerkzaamen leezer de ongerymdheid des gevoelens van DUPUIS, in de afleiding van beide Feesten uit de Sterrekunde, te doen zien; terwyl ik my niet weerhouden kan, myne uiterſte verwondering te betuigen, hoe DUPUIS den Christelyken Godsdienst uit *twee* plegtigheden heeft willen afleiden, welke ten allen tyde door de Christenen, even als alle andere plegtigheden, voor geene wezentlyke deelen van hunnen Godsdienst gehouden zyn.

Na dus de beide hoofdbewyzen, waarop DUPUIS de afleiding van den Christelyken Godsdienst uit de Sterrekunde grondt, overwogen en, zo ik meen, wederlegd te hebben, ga ik over, om de overéenkomst, welke DUPUIS in de leer der Christenen en hunne plegtigheden met die der andere Volken vindt,

te toetſen. Hier toe zal ik de voornaamſte dier ou de Godsdiensten, uit welke, volgens DUPUIS, de Christelyke moet worden afgeleid, tevens met zyne aanmerkingen, overweegen. Hy behandelt de overeenkomst der Feesten van andere Volken met der Christenen Kersmis en Paaſchen elk afzonderlyk, als beide den grondſlag van het geheel Christelyk leerſtelzel uitmakende. Ik zal hem hier, even als in het Iſte hoofdſtuk, ſtap voor ſtap pogen te volgen, en eerst van het Kersfeest, vervolgens van het Paaſchen, ſpreeken. Vooraf dient men hier wel in het oog te houden, dat, alhoewel het Kersfeest en Paaſchen, naar de tegenwoordige viering by de Roomsch-Catholyken, als door de bepalingen der Kerk gewettigd, voor wezentlyke deelen van den Godsdienst gehouden worden, zulks nogthans by de Proteſtanten geen plaats heeft, als welke zig alleen aan de leer des N. T. houden, waar by deeze Feesten nergens geboden worden. Indien 'er dan al eens zodanige overeenkomst tusſchen deeze Feesten en die der andere Volken, als DUPUIS wil, mogte plaats hebben, was hier uit geenerhand bewys voor de afleiding van den algemeenen Christelyken Godsdienst uit dezelve optemaaken, als geene deezer Feesten voorſchryvende (*).

Maar laat ons, dit daar latende, overwegen, hoedanig

(*) Zie boven pag. 125.

danig een verband en overkomst 'er plaats hebbe tusſchen deeze Feesten, en dan zal ik, uit den aart en inhoud dier Feesten, tragten aantetoonen, dat dezelve met die van andere Volken, door DUPUIS bygebragt, geene overeenkomst altoos hebben.

Voor eerst dan, in alles wat deeze Schryver voor de overeenkomst van 't Kersfeest met eenige Feesten van andere Volken bybrengt, wil ik hem gaarne dit toeſtemmen, dat by alle beſchaafde Volken der oudheid, de Nachteveningen en Zonneſtanden door groote Feesten plegtig gevierd wierden (*): maar de toepaſſing deezer Feesten op het Kersmis der Christenen ſchynt my van allen grond ontbloot te zyn. Hy voert, in de eerſte plaats, den Godsdienst der oude Egyptenaaren ten bewyze aan (†). Op een tempel te Sais, in Egypte gelegen, vondt men onder anderen het opſchrift: *de Vrugt, welke ik gebaard heb, is de Zon.* De Zon wierd by de Egyptenaren, (ten minſten in laatere tyden (§) na de 14de Eeuw voor onze tydrekening) onder den naam OSIRIS (**) vereerd; doch men gaf deezen naam insgelyks aan den GENIUS van de rivier de Nyl (††), en beiden worden in de Fabelagtige Godsdienst-leer der Egyptenaaren onder een

(*) JABLONSKY *Panth. aeg. prolog.* LXXV.
(†) Pag. 114.
(§) JABLONSKY libr. laud. prolog. Cap. II.
(**) Lib. II cap. I. § 4.
(††) Idem. eodem lib. &c. § 4.

midlyk gewrogt der geheele Natuur (*), even dit zelfde was ook de Nyl voor Egypte.

Van de Egyptenaaren komt DUPUIS op de Romeinen, by welken het Feest van den kortſten dag of der Brumalia opden 25ſten December gevierd wierd. Hy zegt, dat FAUSTUS de Manichaeer, den Christenen reeds verweten heeft, dat zy hun Kersfeest hier van ontleend hebben: hoe ongegrond deeze beſchuldiging zy, is, uit het geen ik nopens de viering van dit Feest onder de Christenen reeds heb bygebragt, afteneemen: maar DUPUIS beroept zig op BEAUSOBRE, welke men zeggen zoude insgelyks dit beweerd te hebben, indien men alleen DUPUIS inziet (†); ſchoon BEAUSOBRE, in de aangehaalde plaats (§) en elders, uitdruklyk zegt, van meening zyn, dat, zelfs in het Westen, het Kersfeest, niet voor 't midden der 4de Eeuw, algemeen op den 25ſten December bepaald is geworden.

De *Natales ſolis invicti* zyn insgelyks een Zonnefeest, door de Romeinen in laater tyd overgenomen. Zy behooren tot den dienst van *Mithra;* de ſpelingen, welke PETAVIUS op JESUS als de onverwin-

(*) JABLONSKY. I L. I C. III § 8.

(†) Ce ſont là ſans doute les ſolſtices, que Fauste Manichéen reproche aux Catholiques de célebrer: BEAUSOBRE prétend, que cet Manichéen en veut indirectement a la fête du Christ, fixée au 25 Décember dans tous l'occident. pag 118.

(§) Tom. 2 pag 691.

winlyke Zon, wiens Feest de Romeinen te gelyker tyd vierden, maakt, doen hier weinig ter zaak (*), om te bewyzen dat het Kersfeest uit dezelve is afgeleid. Wat het oud gedenkſtuk betreft, uit het welk DUPUIS den Christelyken Godsdienst in 't gemeen uit dien van MITHRA poogt afteleiden, ik zal hier over, by het einde van dit hoofddeel, nader handelen; my thans alleen bepalende tot dat geene, welk het Kerkfeest aangaat. DUPUIS meent wyders, het verhaal van Matth. II. vs. 1 &c. uit de Sterrekunde te kunnen verklaren: de Ster, welke de Wyzen in het oosten zagen, was, volgens hem, het geſternte van de Maagd, het welk op den 21ſten December des nagts om 12 uuren boven den Horizon in het Oosten opkomt; het geen hy dus voor de Horoskoop van JESUS houdt. Maar, om thans niet te herhaalen, 't geen wy nergens vinden, dat JESUS op den 21ſten, even min als op den 25ſten geboren is; heeft DUPUIS, zo het my voorkomt, hier de gewoonte der oude Chaldaeërs, om den Horoskoop te trekken, geheel ten onregt gebruikt. SEXTUS (†) verhaalt ons, dat de Chaldeeuwſche Sterrewichelaars gewoon waren, den Horóskoop op deeze wyze te trekken. Een van hun plaatſte zig op eene hoogte „ om waarteneemen, welke ſterren op„ kwamen; terwyl een ander, by de kraamvrouw zyn„ de,

(*) pag 131 dezer verhand.
(†) apud WEIDL, Hist. astr. III. XVI.

„ de, hem het oogenblik der geboorte te kennen „ gaf: het waargenomen hemelteken, was de horos- „ coop van den Jonggeborenen." Het horoscoop-trekken hing dus van de geboorte af, en dezelve konde eerst na de geboorte des kinds worden opgemaakt. DUPUIS kan hier niet tegen inbrengen, dat de Geboorte van den Mesſias verwagt, en in het Oosten te voren voorzegd was; en dus door de Oosterſchen Wyzen, als vooraf bekend, konde verçierd worden; want, de zaak van deezen kant beſchouwd, is de verſchyning van het geſternte, als ieder jaar op denzelfden tyd wederkomende, geen kenmerk van de geboorte des Mesſias, maar moest het *domus fortunae*, den *promisſor*, en andere Aſtrologiſche kenmerken, aangegeven, en den ſtand der Zon, Maan en Planeten bepaald, worden. Doch het verhaal by Mattheus kan, volgens deeze Astrologiſche gronden, niet verklaard worden: de Ster ging den Wyzen voor, tot dat zy aan Bethlehem kwamen, en bleef boven de plaats, waar het kind JESUS was, ſtaan: dit kan, dunkt my, niet aſtrologisch opgelost worden. — DUPUIS brengt nog een bewys by voor den aſtronomiſchen oorſprong van het verhaal van JESUS geboorte uit het Planiſpheer der Perſiaanen, in het welk, in de eerſte Decan van het teken der Maagd, een Vrouw word afgebeeld, welke een kind aan hare borsten zoogt, en een koornhalm in elke hand houdt. Hy voegt hier by de verklaring

ring van ALBUMASAR, een beroemd Sterrewichelaar, der Xde Eeuw, welke zegt dat dit kind JESUS of CHRISTUS is, en de plaats, in welke die maagd zig bevindt, *Hebraea* heet. Hier meent DUPUIS nu een ſterk bewys voor zyn gevoelen te hebben. Het Perſisch Planiſpheer, op het welk hy zig beroept, is door ABEN ESRA uit Arabiſche monumenten te gelyk met een ander Planiſpheer der Indiaanen, en een derde 't welk hy Barbarica noemt en den Egyptenaren behoort, opgemaakt, en door SCALIGER uitgegeven (*). De geheel vreemde en verſchillende afbeeldingen in deeze Planiſpheeren, met die der laatere Grieken, zo wel als onderling, laaten, dunkt my, niet veel met zekerheid hier in beſluiten. Het is waar, gelyk DUPUIS zegt, dat, in de eerſte Decan van de Maagd, een Vrouw, een Kind zogende, word afgebeeld; maar in de eerſte Decan van de Stier komt in het Indiſche Planiſpheer insgelyks een Vrouw met een Kind voor; in de tweede Decan van de Kreeft, ſtaat in het eerſte Planiſpheer een ſchoone Maagd; en over 't geheel zyn de meeste beelden in ieder Decan dier Planiſpheeren voor ons, na het my toeſchynt, niet meer verklaarbaar. —— Maar, dit alles daarlatende, kan het gevolg, 't welk hy uit die afbeelding trekt, tog nimmer worden aangenomen. Het is immers ten uiterſten vreemd, dat wy,

(*) SCALIGER in Manil. Notae in ſphaeram Barbaricam.

wy, alleen in het Perſiſche Planiſpheer, zodanige afbeelding van de Maagd vinden; en welke mag hier van wel de reden zyn? (*) HYDE, over de Sibyllen handelende, toondt met zo veel oordeel als geleerdheid, dat alles, wat men van dezelve by de Romeinen en andere Volken verhaalde, en 't welk door zommige der oude Christenen gretig geloofd wierd, alleen tot het zodiacaal beeld der Maagd moet gebragt worden; 't berigt van ALBUMASAR en ABEN ESRA, uit de Arabiſche geſchriften, nopens het Perſiſche Planiſpheer opgemaakt, is, wat de oudheid van dit Planiſpheer betreft, onzeker (†). 'Er is dan geene reden, waarom wy hetzelve, zo niet geheel, ten minſten gedeeltelyk, na Christus geboorte opgeſteld mogen aannemen; en, dit zo zynde, is de zonderlinge afbeelding der Maagd zeer gemaklyk te verklaaren. Hy, die uit de Kerkelyke Geſchiedenisſen weet, hoe zeer de zugt tot zinnebeeldige voorſtellingen den Christenen van de IIde Eeuw af bezielde, en voor al de algemeene agting, waar mede men de Aſtrologiſche Wetenſchappen bleef vereeren, zal zig niet verwonderen, dat deeze of geene Perſiſche Sterrewichelaar, het Christendom omhelsd hebbende, dien

Chris-

(*) De rel. vet. pers. cap. 32.

(†) ALBUMASAR leefde in 10de, ABEN ESRA in de 12de Eeuw. Geen van beide berigt ons, hoe oud de Planiſpheeren zyn, welke zy opgeven, en of dezelve geene verandering ondergaan hebben.

openen, en de voormaalige gelukzaligheid aan de waereld wedergeven zoude; deezen meen ik, op grond van het geen ik by het Iſte hoofddeel, nopens de oudheid der oirkonde van Gen. II. en deszels verſpreiding en overneming by verſchillende Godsdiensten gezegd heb, zo wel als uit de algemeene zugt naar eenen beeteren toeſtand der waereld, gereedlyk te kunnen verklaaren. Vooral ſchynt my de belofte in Gen. II., dat het zaad der Vrouwe eenmaal de heerſchappy der ſlang verbreken zoude, hier toe aanleiding gegeven te hebben. De Godsdienst, wiens zinnebeelden uit de ſterrekunde gehaald wierden, ontleende hier ook uit het geſternte van de Maagd, van waar de Aſtronomisch Theologiſche verhaalen der Sibyllen insgelyks ontſtonden, en het welk zelfs aanleiding tot het Perſisch Planiſpheer kan gegeven hebben; ſchoon wy dit ook op een andere wyze verklaarden. — Alles heeft, in de overleveringen der andere Volkeren, dezelfde blyken van fragmenten, en afleidingen, welke wy boven in de verhaalen nopens den oorſprong des kwaads aanwezen, en ik zie nergens genoegzaame reden, welke DUPUIS zoude kunnen aanvoeren, om de geſchiedenis van JESUS geboorte hier uit te verklaaren.

Maar hoe hy het Feest, 't welk de Joden den 25ſten *Chiſleu* vierden, by de Zonnefeesten wil vergeleken hebben; beken ik niet te begrypen. JOSEPHUS (*) zegt

(*) JOSEPH. A. Jud. l. 12 cap. 11.

de. Zeer veel verſchillen de zeven dagen, gedurende welke de Perſianen dit Feest met gastmaalen en vrolykheid doorbragten, van de ſtille byeenkomſten der Christenen, welke den dood van hunnen besten vriend en heer in alle deszelfs omſtandigheden bepeinsden. Na het Concilie van Nicea hield men wel meer het Paasſchen, dan het Feest der Opſtanding zelve; doch zulks geſchiedde niet, dan na gemeene overeenkomst, waar by het oude Paasſchen afgeſchaft, of liever met het Feest der Opſtanding vereenigd, wierd; maar even daarom vierde men de veertigdaagſche Vasten tot een bewys, dat men de zaak zelve, die op het Paaſchen moest gedagt worden, den dood van JESUS namentlyk, niet uit het oog verloren, maar den dag der viering om verſcheidene redenen veranderd, hadt (*). — Doch byaldien de Christelyke Godsdienst ſlegts Zonnedienst zy, dan moest het Paaſchen of het Feest, waarop men aan den dood der vergoodde Zon gedagt, niet in Maart, maar omſtreeks den 21ſten December, by den laagſten ſtand der Zon, gevierd worden; en de Opſtanding eenige dagen daar na, wanneer de Zon weder begint te ryzen. Waarom heeft men dan dit niet op zulke wyze geſchikt? Jammer is het, dat DUPUIS niet beweerd heeft, dat de oude Christenen het Paaschfeest in het midden van den winter vierden;

(*) SOCRATES H. E. V cap. 22. SOSOMEN. 7 cap. 19.

den; want de vernieuwing der geheele Natuur by de Lente is volmaakt ſtrydig met het geen men op Paasſchen vierde, byaldien de Christelyke Godsdienst de Zon en haaren invloed op de Natuur ten grondſlag heeft. Hoe duidelyk dit ondertusſchen ook moge wezen, zal veelligt de overeenkomst, welke 'er tusſchen de benaaming van het eerſte Zodiacaal teken by de Perſianen en JESUS, als het Lam Gods, is, aan zommigen eenig vermoeden van afleiding geeven, ten minſten twyffel verwekken. Waar van daan toch komt het, dus vraagt men, dat JESUS juist denzelfden naam draagt, als het eerſte teken in den Perſiaanſchen Zodiac? Ik antwoorde hierop, om dat de Perſiaanſche Godsdienst met dien der Joden, en dus ook met den Christlyken, in verband ſtaat. — Het is inderdaad zonderling, dat de Perſiaanen in hunne Planiſpheeren alleen een Lam hebben, daar op alle andere een Ram gevonden word: welke mag tog wel de reden van dit verſchil zyn? DUPUIS verklaart dit, zo ver ik weet nergens; laat ons het zelve beproeven. Ik verzoek den leezer het Iſte Hoofdſtuk deezer Verhandeling zig te herinneren, waar in ik meen te hebben aangetoond, dat, indien niet het geheele Oude Testament een verdigtzel zy, hetzelve noodzakelyk ouder, dan de leer van ZOROASTER, zyn moet; als meede dat alle de berigten in de *Zenda*, nopens den oorſprong van 't kwaad, uit de oirkonde van Gen. II ſchynen afgeleid te wezen. Voegen wy hier

tusſchen de geſchiedenis van BACCHUS, ADONIS, OSIRIS en andere Goden, welke even als JESUS geboren wierden, ſtierven, en weder opſtonden; en vindt dezelve, meest al zeer gegrond, Allegorien op de Zon te zyn; maar hoe veel oude Godsdienſten hy ook moge aanvoeren, wat is 'er, alleen hier uit, dat hunne Goden zo wel als JESUS geboren wierden, ſtierven en opſtonden, tog voor de afleiding van den Christelyken Godsdienst optemaaken? De Christen zal hem deeze overeenkomst toeſtaan; maar nimmer zal men, daarom, het gevoelen van DUPUIS kunnen overneemen, zo lang het verſchil tusſchen de verhaalen dier Goden, en die van JESUS leven, dood en opſtanding, in de Euangelien, niet is weggenomen, en de eerſte alle blyken van eene Allegorie, de laatſte die van een onlogenbaar waare geſchiedenis, draagen. Ik zal ondertusſchen, om de zaak te voldingen, eenige trekken van overeenkomst, welke zig in de levensgeſchiedenis der Goden van andere Volken met die van JESUS opdoen, en door DUPUS, als blyken van den gemeenen Oorſprong worden opgegeven, overweegen. Hy voert hier eerst den Godsdienst der Perſiaanen aan. MITRA was by deezen in een Grot vereerd, en zelfs geboren; zo was ook JESUS in de kribbe gelegt en door de wyzen van het oosten aangebeden. Nopens deeze grot van MITRA geeft ons PORPHYRIUS (*) een

(*) In libro de ntro Nympharum. Zie ook HYDE pag. 116.

een keurig berigt, doch te groot, om hier geheel uitteſchryven: het komt hoofdzaakelyk hier op uit. De grot, door ZOROASTER en zyne Dicipelen ter Godsvereering geſchikt, was geheel zonder eenige verçierzelen, buiten die, welke de aandagt tot dit groote werk bepaalden. Daar nu de Zon als het zinnebeeld der Godheid, waarin meer luister en grootheid, dan in eenig ander deel der natuur, uitblonk, door hun vereerd wierd, pleegen zy de afbeeldingen van haaren loop door den Dierenriem, wiskundig of liever ſterrekundig, aan de wanden van dit grot aftebeelden; ten einde daar door opgeleid te worden tot de vereering des eeuwigen Gods, welke de oorzaak van dit alles was. De grot, in welke men in laatere tyden den plegtigen dienst van MITRA by de Romeinen verrigtte, was, gelyk uit een der gedenkſtukken, door DUPUIS uit MONTFAUCON by gebragt, blykt, met geheel andere verçierſelen en Zinnebeelden opgetooid; gelyk dan ook de geheele dienst van MITRA door de Romeinen, door byvoeging van plechtigheden, die haar oorſprongelyk vreemd waren, misvormd was. (*)

Deeze laatſte nu was, ten tyde van JUSTINUS den Martelaar en TERTULLIANUS, zeer in zwang, en het is deeze verbasterde, niet de aloude, Godsdienst van MITHRA, waarop zy in hunne ſchriften doelen.

Tot

(*) HYDE pag 109

Tot denzelven behoorden de tagtig beproevingen, welke de Krygsknegten of ingewyden moesten doorſtaan; het teken, waar meede zy aan hunne voorhoofden gemerkt wierden; als ook het gewyde brood; de zalving en andere plegtigheden, die in den ouden Godsdienst geheel vreemd waaren. JUSTINUS de Martelaar en TERTULLIANUS ſchreven zulks, volgens de begrippen van hun tyd, aan den Duivel toe, die de Christenen nabootſte; maar HYDE (*) berigt ons, dat de Heidenen dezelve, in navolging der Christenen en van hunne geheimnisſen, hadden ingeſteld. — Wyders zyn het niet deeze trekken van overeenkomst tusſchen den Godsdienst van MITHRA en die der Christenen, welke, naar DUPUIS, (†) den geleerden HYDE eene byzondere voorzienigheid Gods in dezelve doen eerbiedigen; nademaal hy dezelve, gelyk wy reeds aanmerkten, voor loutere verdigtſelen houdt: ik agt my des verpligt, deezen grooten man van ligtgeloovigheid vry te pleiten, daar de zaak eenvoudig deeze is: HYDE, (§) zegt, dat de komst der *Magi* uit het Oosten, om JESUS te zien, niet zonder eene byzondere voorzienigheid Gods verklaarbaar is, en neemt zulks des te gereeder aan, daar de discipelen van ZOROASTER, boven andere, in deugd

(*) HYDE. pag. 111
(†) Orig. d. t. l. c. p. 254
(§) HYDE. Pag. 385.

deugd en Godsvrugt ſteeds uitgeblonken hebben, en (*) dus eener Godlyke openbaaring niet geheel onwaardig waaren. Ik mag my doorgaans op het geleerde werk van HYDE, zo ik meen, met meer regt, dan DUP. beroepen, en den leezer naar hetzelverwyzen, daar ik verzederd ben, dat een ieder, aan de eene zyde, veel meer achting voor de leer van ZOROASTER en zyne navolgers verkrygen zal, door de berigten, welke HYDE ons van derzelver verheven zedekunde, en den dienst van den Eenigen God, verzameld heeft, dan door het geſchrift van DUP., die hunne leer tot een blooten zonnedienst maakt, maar tevens, ter andere zyde, zo veel verſchil tuſſchen haar en den Christelyken Godsdienst ontdekken zal, dat hy, zo niet geheel vooringenomen, den laatſten, nimmer, uit de eerſte zal zoeken afteleiden.

Dus meen ik het gevoelen van onzen ſchryver nopens den fabelachtigen inhoud van den Christelyken en Joodſchen Godsdienst op verſchillende wyze getoetst en de redenen, welke hy voor denzelven aanvoert, overwogen te hebben; en durve nu, na onderzoek van den geſchiedkundigen grond der leere, in deeze twee hoofdſtukken overwogen, vryelyk opmaaken, dat dezelve, uit geene verbloeming des Sterrenhemels of vereering der Zon, kan worden afgeleid.

Maar

(*) HYDE Hoofdſt. 31.

Maar is dan de Christelyke Godsdienst, zal veelligt iemand vraagen, van haaren oorſprong af, ſteeds even zuiver en getrouw aan de eerſte leer van JESUS en de Apostelen gebleven? zyn 'er niet veele bewyzen in de Kerkelyke Geſchiedenis daadelyk voorhanden, dat dezelve met andere Godsdienſten zo niet vermengd geworden is, ten minſten veel uit dezelve ontleend en overgenomen heeft? Niemand, die ſlegts een weinig in de Kerkelyke Geſchiedenis ervaren is, zal dit durven te ontkennen; ieder Eeuw, van de uitbreiding des Christendoms in de II en IIIde Eeuw af, tot op onzen tyd, levert meer dan een bewys hier van op. Maar, wel verre dat zulks door weldenkende Christenen gelochend is, zyn deeze verbasteringen des Christendoms door hun zelve veel eer ontdekt, en bekend gemaakt: terwyl de braaven van alle Eeuwen de kerkelyke leer en tugt in derzelver voorige eenvoudigheid en zuiverheid ſteeds poogden te herſtellen. Offchoon deeze Verhandeling wel geene uitvoerige opgaaf van de verbasteringen des Christendoms toelaat, vordert dezelve nogthans, dat ik dit onderwerp behandele, als regtſtreeks op het geſchil met DUPUIS zyne betrekking hebbende. Ik zal zulks tragten te doen, na dat ik alvorens de zwaarigheden, welke DUP. tegen het, door hem genoemd, *beſchouwend* gedeelte der Christelyke leer opgeeft, zal overwogen hebben; waaromtrent de meeste zyner bedenkingen en redenen

Wy moeten dit intusſchen aan DUPUIS niet zo zeer ten kwade duiden, als die, de leer der Roomſche Kerk alleen voor Christelyk ſchynende te houden, ook het gezag dier Kerk nevens, ja boven, dat des Bybels, in zaaken den Godsdienst betreffende, houden moest. Maar by het bepalen, wat waarheid zy in den Christelyken Godsdienst, kan alleen de uitſpraak des Bybels gelden: welken vorm van Eerdienst, welke leer, ook door de Christenen moge zyn aangenomen, doet niets ter zaak, vermits daar van de leer, door Jeſus en de Apostelen eenmaal verkondigd, niet afhangt. — Van de Hervorming af kenmerkten zig de Proteſtanten door deeze grondſtelling in den Godsdienst aanteneemen, en het is deeze Vryheid, welke het character van dit Christelyk Genootſchap uitmaakt. De Proteſtant raadpleegt alleen den Bybel; Oudheid-Letter- en Geſchied-kunde, met gezond oordeel gebruikt, houdt hy voor de onfeilbare hulpmiddelen om den zin dier gewyde ſchriften opteſporen, wier gezag in den godsdienst hy onbepaald eerbiedigt, maar buiten welke hy geene banden, geene uitſpraak, dan die der zuivere rede kent.

Gelyk wy dit nu ſteeds by het beoordeelen, wat waarheid in den Christelyken Godsdienst zy, moeten onder het oog houden, ten einde wy nimmer byzondere meeningen en gevoelens als deszelfs leerſtellingen behandelen, is zulks vooral noodzakelyk in leerſtukken, omtrent welke de natuurlyke aan-

leg van het menſchelyk vernuft tot de wydluftigſte naſporingen en fynstgeſponne redeneringen heenenvoert, naſporingen, welke, overeenkomſtig de verſchillende oogmerken, leeftyd, vermogens en geest- aanleg der menſchen, op verſchillende begrippen en ſtelzels moeten uitloopen. Welk onderwerp nu hieldt den geest der menſchen van alle Eeuwen meer bezig dan de natuur der Godheid? Dit is het punct, uit het welk alle denkbeelden hunnen aanvang ſchynen te neemen, en 't welk alle in zig bevat; het groot vraagſtuk der wysgeerte in voorleedene en volgende Eeuwen. Het kind, naauwlyks tot het gebruik der rede gekomen, vraagt naar den oorſprong van het geen hy ziet; de wysgeer beſteedt zyn geheel leven, om allerwege de kenmerken van dit eerſte wezen opteſpooren. Met dit al is het aanzyn van het hoogſte wezen, als eene eerſte waarheid (axioma) voor alle onbevooroordeelde verſtanden ontwyffelbaar zeker; ook is men even algemeen overtuigd, dat het zelve alle volmaaktheden in zig moet bevatten. Het geloof aan de oppermagtige en volmaakte oorzaak van het geheelal is dat der menscheid; en, alhoewel het zelve door twyffelingen verzwakt, door het geweld des onverſtands of zinlykheid byna verdoofd, of door een valſche voorſtelling van looze of eigenzinnige lieden ontaard zyn kan, houdt het zelve nogthands niet op, het gemeen begrip des menſchen, en het eerst en onmidlyk reſultaat der verſtandige gewaarwordingen te zyn.

De

De meeningen en onderſcheidene gevoelens der menſchen verwyderen zig van elkander, naar maate men ieder afzonderlyk en op zyne wyze over eenig onderwerp nadenkt, en in het zelve poogt intedringen. Nu is het by den duizendvormigen aanleg en geestvermogens der menſchen ook niet anders mogelyk, dan dat die geene, welke hunne naſporingen over de Godheid, buiten deeze eenvoudige en algemeene kennis, verder dan het gros der menſchen willen doorzetten, ook talloos verſchillende famenſtelzels van Godgeleerde denkbeelden vormen moeten. — De mensch, door reden en vernuft oneindig ver boven al het levende rondſom hem verheven, is nogthands ook hier in bepaald: maar hy overſchreidt vaak de grenzen, binnen welke hy blyven moest, zal zyn vernuft in haare vinding, of zyn verſtand in het beoordeelen, die juistheid behouden, zonder welke al zyne kennis herſchenſchimmig is. — Hy poogde de natuur des hoogſten wezens uittevinden, door de bepaalde voorſtellingen, en onvolledige denkbeelden, die hy zig konde vormen over een wezen, het welk hy vooronderſtellen moest, ver boven zyn begrip verheven zyn. Hy meende, door ontkennende of afgetrokkene denkbeelden, die zoms met de duidlyker denkbeelden, welke hy had, geheel ſtrydig waren, het vak zyner kennis uittebreiden: maar hy bedroog zig, en ontwierp eene Theorie over de Godlyke natuur, in haar zelve zo wel gebrekkig, als

zy tegen andere deelen zyner zekere kennis inliep. — Alle de Godgeleerde ſamenſtelzels der wysgeeren van alle eeuwen bevestigen dit; het ſcherpst vernuft ſchiet te kort om de Natuur des Hoogſten uittevinden; en men is, na het doorloopen der duistere kronkelpaden, eindelyk genoodzaakt, tot het eenvoudig gezond verſtand te rug te keeren. Maar 'er is nog eene andere weg, die ons, door bewyzen van een geheel verſchillenden aart, tot duidlyker kennis, niet van de Natuurlyke, maar Zedelyke, eigenſchappen des hoogſten wezens opleidt. Het zedelyk redevermogen brengt ons, met vermyding van alle onzekerheid en twyffelingen, welke wy in onze onderzoekingen nopens de natuurlyke eigenſchappen van God niet ontgaan konden, onmidlyk tot het ideaal van het hoogſte goed; wy worden vervolgens overtuigd van de natuurlyke eigenſchappen der Godheid, om dat dezelve vereischten des Hoogſten wezens zyn, zonder welke het Ideaal des hoogſten goeds niet beſtaan kan.

Maar ik keer tot myn onderwerp te rug. De wysgeeren, zeide ik, vormden zig talloos verſchillende ſamenſtelzels van godgeleerdheid, welke alle berusten op een deezer twee grondſtellingen: De eerſte grond der dingen is iets werktuiglyks zonder redelyke werkzaamheid; of dezelve is een verſtandig wezen. Op een van deeze beginſelen loopen alle ſamenſtellen uit. Het gezond verſtand beſluit het laat-

laatſte, en denkt zig eenen levendigen God; weshalven ook, naar alle waarſchynlykheid, die ſamenſtellen der wysgeeren welke de natuur der Godheid voor redelyk en verſtandig houden, de oudſten zyn. — Ik kan derhalven DUPUIS geenzins toeſtaan, dat men, in de eerſte tyden, algemeen, de Natuur, als God, zoude vereerd en zig geen wezen gedagt hebben, het welk, het zy dan in of buiten de waereld, ſtoflyk of onſtoflyk, voor de verſtandige oorzaak van alles moet gehouden worden. Dezelve reden toch, waarom men de Zon of eenig ander deel der natuur als oorzaak van den groei en het leven vereert, doet ons naar eene oorzaak van de Zon en der byzondere deelen, welke de Natuur uitmaaken, vragen; en men moet het naarvorſchend vernuft even zeer verwringen, om de Zon voor de oorzaak des geheelals te houden, als wanneer men het kleinſte deeltje des zelven, een enkel ſtofje, voor zodanige oorzaak erkennen wilde.

Wat den anderen grond der wysgeerige ſamenſtelſels betreft, by welke men zig een bloot werktuiglyke oorzaak dagt; zulks mag het gevoelen van zommige wysgeeren geweest zyn, maar het heeft nimmer den algemeenen byval kunnen erlangen.

Het gezond verſtand kan zig geene redenlooze oorzaak van de ſchoone en ordenvolle waereld, zo min als van zig zelven, als zig zyner eigene redelykheid, het kenmerkende zyns geſlagts, bewust, immer denken.

Het ſchynt over het algemeen by de meeste wysgeeren te zyn uitgemaakt geweest, dat de Godheid een volmaakt verſtandig wezen is. Die grenzen, welke ons verſtand beperken, kunnen dan, naar dit beginſel, by God geen plaats hebben; men dagt zig het hoogſte wezen, als de volmaakſte mensch, gelyk deeze als een redelyk wezen beſtaat. Men verwyderde hier van alles, wat niet alleen onze kennis bepaalt, maar ook, daar alle onvermogen met de volmaaktheid onbeſtaanbaar is, alles wat onze magt begrenzen kan; en zo maakte men zig, uit onze eigene natuur en werkzaamheden, het begrip van God op. Volgens deeze analogie tusſchen God en den mensch ſchynt my het ſamenſtel der meeste wysgeeren te zyn opgemaakt. De Eenheid des hoogſten wezens is, zo al niet door de meeste beſchaafdere volken, ten minſten door veele wysgeeren, erkend (*), en als eene hoofdleer aangenomen: en dit, niet tegenſtaande zommige eene meerderheid in het godlyk wezen ſtellen, 't welk my uit de analogie, boven als grondſlag der verſchillende ſamenſtelzels gelegd, niet moeilyk te verklaaren voorkomt, naar mate wy de menſchelyke natuur van verſchillende zyden beſchouwen. De mensch denkt en handelt; een onzigtbaar beginzel in hem is de bron zy-

(*) BATTEUX *Meinungen der alte philoſophen. uber die urſache der dingen.* C II §. 4.

zyner gedagten en werkzaamheid, welke zig naar buiten door handelingen openbaart.

Hier naar was het denkbeeld dier wysgeeren nopens de Godheid, welke zig God als de ziel der waereld voorſtelden, geſchoeid. Hy bezielde en regeerde het ſtoflyk Heelal, gelyk de mensch zyn ligchaam en deszelfs ledemaaten. Dit eenvoudig denkbeeld wierd weldra door andere wysgeeren meer ontwikkeld. Niet alle deelen der natuur waren even voortreflyk; de ſtof en de weinig georganiſeerde wezens ſcheenen minder door den algemeenen waereldgeest bezield te zyn, dan de meer voornaame, zo als de Zon, Maan en Sterren, wier pragt, invloed en onveranderlyke luister hun ver den voorrang gaven. Gelyk men nu de menſchelyke ziel, van de oudſte tyden af, niet, als door het geheele ligchaam verſpreid en op alle deelen gelyken invloed hebbende, zig voorſtelde, maar derzelver zitplaats in het hoofd algemeen wierd aangenomen, zo beſchouwde men ook den Hemel met deszelfs grootſche ligchaamen, als het *Senſorium* of de zitplaats der Godheid; terwyl de Aarde, gelyk de andere leden van het ligchaam, door den invloed der Godheid niet zo onmidlyk, als de Hemel, bezield wierden. By de grootere vorderingen der wysgeerte in de kennis der menſchelyke Natuur, ontwikkelde men meer en meer de onſcheidene vermogens van den geest, en rangſchikte dezelve in byzondere klaſſen; men dagt geregeld

over

der waereld zo veel fraaiheid, gaf, en met het geheel zo ſchoon deedt overeenſtemmen; terwyl men, by het onderzoek der bepalingen en ſchynbaare onvolmaaktheden, ontdekt, dat dezelve ſteeds ter volmaking van het geheel dienen moeten, en dus de byzondere deelen zo volkomen zyn, als derzelver aart toelaat. Deeze waereld wierd dan, dagten de Wysgeeren, door God naar een allervolmaakst plan ontworpen, in het welk de hoogstmogelyke volkomenheid, zo wel der byzondere deelen, als des geheels, bedoeld was. Dit volmaakt plan ſtelde zig PLATO, afgetrokken van 't godlyk weezen, voor als ideäal der volkomenheid van alle dingen. Het is het Αρχετυπος, λογος en Ιδεα in zyne Wysgeerte. Naar dit plan ſchiep God deeze waereld; maar de ſtof, (welke PLATO en andere Wysgeeren eeuwig ſtelden) waar uit dezelve beſtaan moest, gedoogde deezen hoogſten trap van volkomenheid niet. God ſchikte zig hier naar, en gaf aan de byzondere deelen ſlegts zo veele volmaaktheid, als dezelve ter bereiking van de hoogſte volkomenheid des geheels, 't welk God zig voor alles voorſtelde, hebben konden. Deeze volmaaktheid in de Natuur, offchoon niet onbegrensd, is dan het onmidlyk gewrogt der wyze eerſte oorzaak aller dingen. God is in de Natuur kenbaar, en de bron van alle leven en gelukzaligheid der levende wezens; de *anima mundi* in het ſamenſtel der *Platoniſche* Wysgeerte. PLATO, naar

de gewoonte der wysgeeren, bepaalde zig tot deeze afgetrokkene begrippen, om het wezen der Godheid voorteſtellen; de ziel der waereld leidde hem tot den volmaakten λογος; terwyl beide even zeer tot het aanzyn en werkzaamheid der Godheid behoorden. Maar hoe nu dit wezen, 't welk de tegenwoordige waereld naar dit volmaakte plan ontwierp, op zig zelve beſtaat, dit bekende hy, zo wel als andere Wysgeeren, voor den mensch doorgrondelyk en verborgen te zyn. Het *unum bonum* bleef voor het eindig verſtand onbekend; maar deszelfs eeuwige wysheid had zig in het plan, zyne regeering en magt in het ſcheppen en aanzyn der dingen verheerlykt, en aan den menſchen geopenbaard.

Deeze ſchynt my de geest der oude Theorie van PLATO en andere Westerſche Wysgeeren over de Godheid geweest te zyn. Intusſchen wil ik my hier door niet vermeeten, derzelver ſamenſtel in alle deelen te verſtaan, 't welk door de (*) geleerdſten en oordeelkundigſten te vergeefsch beproefd is. Myn oogmerk was alleen om aantetonen, hoe de wysgeeren waarſchynlyk op het denkbeeld der meerderheid in de Godheid gekomen zyn, als mede dat hunne theorien hier over bloote afgetrokkene begrippen zyn van de eigenſchappen der Godlyke natuur, onder perſoons-verbeelding voorgeſteld. Merkten wy nu aan

(*) MOSHEIM apud *Cudworth*. Syst. Intell. paſſim.

aan, dat alle beſpiegeling over de natuur der Godheid zig vergeefsch boven het gemeen begrip zoekt te verheffen, zo volgt hier ook uit, dat deeze theorie voor niets meer, dan mogelyke onderſtellingen, kunne gehouden worden, wier waarheid, voor zo ver dezelve boven de eerſte beginſelen onzer kennis gaan, onbewysbaar is. Dit valt, naar het my toeſchynt, algemeen op de theorie der wysgeeren, nopens de natuur der Godheid, aantemerken; zy bevatten veele ſchrandere onderſtellingen, die den geest des wysgeers oeffenen, maar zyn zo min voor hem, als voor andere, van eenige practicaale nuttigheid. Een geheel andere leer aangaande de Godheid is in de ſchriften des N. Test. voorhanden; doorlees den Bybel en gy zult nergends zodanige redeneeringen, als die der Wysgeeren, vinden. De leer van God is in dezelve geheel anders voorgeſteld en ontwikkeld. — Maar men moet deeze leer des Bybels, met die van eenige gezindheden onder de Christenen, niet verwarren: de eerſte is eenvoudig, niet ingerigt naar een boven natuurkundigen leertrant, alleen en geheel zedelyk, en naar de vatbaarheid van elk geſchikt; terwyl zommige onder de Christenen deeze eenvoudige leer naar hunne beginſelen geſchoeid, of ten minſten dezelve met hunne eige begrippen vermengd, hebben. Ik zal des, om de eigenlyke Christelyke leer nopens God, met die der wysgeeren, door DUP. opgegeeven, te vergelyken, de leer des Bybels in

alles (en dit is vooral characteristiek) heeft invloed op het hart, en maakt het Opperwezen, niet alleen in magt en invloed, maar tevens in zedelyke eigenſchappen, oneindig boven al het ſchepzel verheven. — Dit alles nu wordt in de leer, welke ons de Bybel van God, Vader, Zoon en Geest geeft, nog veel duidlyker. — De oneindige volmaakte God, in een byzonderen zin de Vader van Jeſus Christus, de Heer der Christenen, is de Vader van allen; zyn zorg en liefde ſtrekt zig over alles uit; Hy doedt zyn zon opgaan over bozen en goeden, en is de eenige oorzaak van alle genoegen en geluk, 't welk wy immer ſmaakten. Jeſus Christus, wiens leven en dood voor elk onpartydigen menſchen-kenner het toppunt van zedelyke volkomenheid, 't welk de mensch bereiken kan, affchetst en voorſtelt, was met de Godheid onbegrypelyk naauw verbonden; in hem zag men het affchynſel van Gods Heerlykheid; Hy was Gods zoon, in den volſten zin. In deeze verheevene natuur van Christus eerbiedigt de Christen alle de volmaaktheden van God; hy vereert Hem dan met dezelfde achting en vertrouwen, welke hy in den Schepper en Onderhouder van alles aanbidt (*), en, daar hy Jeſus voor zynen

(*) In het 1 hoofd. van JOHANNES Euangelie, 't welk DUPUIS den eenigen grondſlag der Christelyke Theologie noemt, ſpreekt de Apostel meermaalen van Hgt, leven, waarheid; in 't byzonder noemt hy Jeſus den λογος: waar uit DUPUIS redenen ontleent, om de leer der Christenen uit die

nen verlosser erkent, vereenigen zig in hem de diepſte vereering der Godlyke volmaaktheden met het warmſte gevoel van dankbaarheid, jegens den oneindigen Almagtigen.

Al het goede, het welk in deeze waereld zyn mag; de kragt, waar door de vriend der deugd zig tegen de

die der Zendavesta, in welke deeze uitdrukkingen ingelyks voorkomen, afteleiden. — Onder meerdere verklaaringen van dit begin van JOHANNES Euangelie ſchynt my deeze verre de verkieslykſte, waar in men aanneemt, dat de Euangelist zig van deeze woorden met een bepaald oogmerk bediende, en wel tegen eene ſecte, by welke dezelve zeer bekend en in gebruik waren. WALCHIUS meende reeds, dat de Euangelist de Sabaeërs in het oog had: en zulks ſchynt buiten twyffel, naar het berigt, ons onlangs door NORDBERG nopens deeze, nog aanwezig zynde, ſecte gegeven. Naar eenige fragmenten aangaande hunne Godsdienst-leere, zyn deeze lieden navolgers van JOHANNES den Dooper, welken zy als den Meſſias vereeren: waarſchynlyk Joden van afkomst, gebruikten zy de bovengemelde woorden, die onder de Joden vooral in de tyden van Jeſus niet vreemd waren, in denzelfden overdragtigen zin, als de andere Oosterlingen, (men zie pag. 124,) en pasten de voortreflyke eigenſchappen, door dezelve bedoeld, op JOHANNES den Dooper toe. Alſchoon JOHANNES in het begin zyns Euangeliums wel niet uitdruklyk zegt, dat hy het zelve tegens deeze lieden, of tegen eenige andere, inrigtte, is het eerſte nogthands niet onwaarſchynlyk. JOHANNES hieldt zig langen tyd te *Epheſus* op, alwaar veele deezer lieden waaren (*); ook waaren dezelve in andere landen onder de Christenen der eerſte tyden vry algemeen: indien wy nu het begin van het Euangelium tegen hun geſchreeven houden, dan laat zich zeer gemaklyk verklaren, ja dan is het noodzakelyk, dat, daar JOHANNES hen van de meerdere voortreflykheid van Jeſus wilde overtuigen, hy aantoonde, dat die eernaamen, welke zy aan den Dooper pleegen te geeven, veel meer en alleen op Jeſus Christus toepaslyk zyn. (Men zie de verhandel. de voce φως et σοφια *in fyll dis. Muntingbei auct. Krauſe*).

(*) Handel. der Apos II. XIX. vs. 1. &c.

de verleiding der driften en begeertens verzet, en de edele beginſelen van waare Godsvereering en menſchen liefde, leveren ook kenmerken van een hoogeren oorſprong op. De bybel leert, dat zy het gewrogt van God zelve zyn; God, die dezelve werkt, draagt den naam ven Heiligen Geest; Hy is de Geest des Vaders en des Zoons, en tevens die der verbeterde menſchen, welke door dezelve der Godlyke Natuur deelachtig worden.

Dit is de leer der Christenen nopends God. Ik beken, dat dezelve niet uitvoerig of in alles volledig is opgegeeven; maar, wilde ik dezelve verder uitbreiden, zoude ik veelligt het oogmerk deezer verhandeling, welke een verdediging van de leer des Christendoms in 't gemeen vordert, niet kunnen bereiken; daar ik my in byzonderheden zoude moeten inlaaten, omtrent welke alle Christenen niet overeenkomen. Ik meen intusſchen voor den onpartydigen en onbevooroordeelden genoeg gezegd te hebben, om het groot verſchil tusſchen de leer der Wysgeeren nopens de eenheid en meerderheid des godlyken wezens, en die des Bybels van God, Vader, Zoon, en Geest, aan te tonen. Geen eigenſchap der Godheid word in de laatſte op een bloot beſpiegelenden trant betoogd, of uit een denkbeeldig ſtelzel afgeleid; maar alle ontdekkingen nopens God, welke de Bybel geeft, zyn, zo wel naar het gemeen begrip, als naar de gemeene behoefte der men-

dige bedenkingen hier eenigen klem behouden, daar, gelyk wy reeds aanmerkten, het einde aller naſporingen nopends de natuur der Godheid hier op uit komt, dat dezelve voor het menſchelyk verſtand verborgen en onbegrypelyk is (*). De leer des Bybels nopends God rust op geene beſpiegelende gronden; zy is eenvoudig verheven, doch vooral met de zedelykheid en gelukzaligheid der menſchen geheel overeenſtemmende. Daar wy nu, om, door de Wysgeerte, van God gepaste begrippen, te erlangen, eerst deszelfs zedelyke natuur moeten tragten te kennen, en daarop deszelfs natuurlyke eigenſchappen, als vereischten, gronden kunnen, zo blykt het, dat, overmits de leer des Bybels nopends God, met de zedelyke natuur des hoogſten wezens en onze zedelykheid, ten juisten overeenkomt, ook alle andere bedenkingen, welke de natuur der Godheid op haar zelve, in haare verhevene, niet zedelyke, eigenſchappen, betreffen, als voor den menſch verborgen zynde, weinig klem hebben kunnen.

Intuſschen zyn, behalven dit alles, veele zwarigheden, welke DUPUIS tegen het Kerkelyk leerſtelzel der

(*) Loin de rien decider de cet Etre ſuprême.
Gardons en l'adorant un ſilence profond.
Sa Nature est inmenſe et l'esprit s'y confond,
Pour ſçavoir ce qu'il est, il faut etre lui même.
Poemes de DE L'ISLE.

men aan, de eenvoudige leer des Bybels op den Wysgeerigen trant te behandelen en vooral de leer deezer Wysgeerte nopends de drie beſtaanlykheden (ὑποστάσεις) in het Godlyk wezen, met het geen de Bybel van den eenigen God, Vader, Zoon, en Geest leert, door fyn geſponnen redeneeringen te vereenigen, en de laatſte, zo wel als de eerſte, tot een Wysgeerig ſamenſtel te brengen: men wilde Wysgeerig verklaren, het geen de oude Christenen door het bezef der zedelyke waarheid zonder beſpiegelende bewyzen erkenden; en gaf dus het eerst den Christelyken Godsdienst, welke geheel tot het het hart ſpreekt, en niet boven de eenvoudige grondleer des gezonden verſtands gaat, een geheel vreemd Wysgeerig aanzien, ſtrydig met deszelfs inhoud en de waardy eener Godlyke Openbaring (*).

Dit agte ik genoegzaam, om tegen D. aan te toonen, dat de leer des Bybels aangaande God, Vader, Zoon en Geest, uit de *Platonifche* Wysgeerte is afgeleid. — De zwarigheden, welke hy dan ook tegen dezelve, als zodanig, inbrengt, moeten nu van zelve vervallen. Behalven dat, kunnen geene overnatuurkundige

(*) Dat zodanig de oorſprong der verbasteringen in de leer des Bybels geweest is, leert ons de Kerk. Geſchiedenis. Men zie in 't breede hier over MOSHEIM *de turbata per recentiores Platonices Eccleſia, ad ſyst. intellect.* CUDWORTHI *tom* II.

Als meede *Diſſertat. ad Hist. Eccl. pertinentes, tom* II.

Uber das Platonisme der Kirchenvater, en andere ſchriften.

doch ik zeide, dat deeze leere en plegtigheden niet in de ſchriften des N. T. voorhanden, of by de Christenen der eerſte Eeuw aangenomen, waren, maar alleen, by de verbasteringen des Christendoms, in volgende tyden, ontſtaan zyn.

Om zig verder te overtuigen, dat zodanige verbasteringen plaats gehad hebben, behoeve men de aangehaalde ſchriften, en vooral de ſchets van het eerſte Christendom door CAVE opgemaakt, met den toeſtand der Kerk in laatere tyden, ſlegts te vergelyken. Ik zal my hier bepaalen tot eenige voornaame oorzaaken, welke de laatere Christenen van de leer van van Jeſus en zyne Apostelen deeden ontaarten. —— Wy hebben hier alleen van zodanige verbasteringen te gewagen, waar door het Christendom, in zommige leerſtukken en plegtigheden, met den Godsdienst van andere Volken eenige overeenkomst verkreeg.

Eene der voornaamſte oorzaken dier verbastering is in *den toeſtand en geſteldheid van die geene, welke het Christendom eerst aannamen, zelve te zoeken.* Zy, die tot het Christendom overkwamen, waren zelden vry van alle gehegtheid aan zommige ſtukken van hunnen ouden Godsdienst. De ondervinding leert, dat begrippen, welke men ons van kindsbeen aan inprent, zig doorgaands zo vast in den geest wortelen, dat men derzelver invloed, ook na eene geheele verandering in denkwys en gevoelens, nog altyd

tyd blyft ontwaar worden. Het is dan niet vreemd, dat men, reeds in de eerſte Eeuwen, verſcheidene Feesten en Plegtigheden uit andere Godsdiensten in het Christendom poogde intevoeren: zo leezen wy, dat, in (*) de tyden der Apostelen reeds, de Joden, die het Christendom omhelsd hadden, nogthands de oude Beſnydenis van MOSES, in den nieuwen Godsdienst, wilden behouden; voor al poogden die geene, welke te voren de Oosterſche Wysgeerte (of leer der twee Beginzelen) waren toegedaan, veel verandering in te voeren. De Secten der Baſilidianen, Valentianen en die van CERINTHUS, wilden de leer des Christendoms na deeze Wysgeerte ſchikken. Maar het eigenlyk tydperk der vermenging van Wysgeerte met den Christelyken Godsdienst vangt by het einde der IIde Eeuw met AMMONIUS SACCAS aan: hy bragt (zo als wy zagen (†)), door zyn Wysgeerigen leertrant en beginſelen, het meest hier toe by, en wierd door veele andere hier in vervangen.

Een andere algemeene oorzaak der overeenkomst, welker 'er in den Godsdienst der Christenen met die van andere Volken zyn moge, is in den *uitwendigen bloei der Kerk, in laatere tyden, te vinden.* — Toen de leer van JESUS die der Priesters en Wysgee-

(*) Hand. der Ap. XV vs. 5. en onderſcheidene Brieven van PAULUS.
(†) Pag. 176.

geeren vervong, en tot de troonen der Keizers zelve was doorgedrongen, zogt men ook, aan het ſtatelyke van den ouden Godsdienst gelegt, het eenvoudige Christendom met den luister van feesten en plegtigheden op te ſchikken. Dus leert ons ook de Kerkelyke Geſchiedenis, dat, van CONSTANTYN *den groote* in de IVde Eeuw af, het aantal derzelve verbazend ſnel begon toetenemen, en, met de magt der Roomſche Biſchoppen, tevens de zwier, en het omſlagtige in den Godsdienst aanwies.

Eene derde oorzaak vinden wy in de *overdreevene zugt der Christenen om het aantal belyders tot hunnen Godsdienst te vermeerderen.* Men ſchikte zig wel naar zommige gebruiken der Joden of Heidenen in de Apoſtoliſche Kerk zelve, maar ſlechts waneer dezelve op zig zelve onverſchillig waren, ten einde de mingeoeffenden of bevooroordeelden niet te ergeren, of van het omhelzen der Christelyken leer afteſchrikken. — Maar, in vervolg van tyd, verloor men hier by den geest des Christendoms; willigde alles onbepaald in, en zogt zelfs den Heidenſchen of wysgeerigen Godsdienst met den Christelyken te vereenigen. Men nam van den eenen iets af; deedt by den anderen iets by, of plaatſte de leerſtukken des Nieuwen Testaments in een geheel ander verband; men voerde, in navolging van andere Godsdienſten, geheimniſſen, en een rang van gewyden, in, onder welke men het kunſtig en wysgeerig Christelyk ſamenſtel uitvondt, en behieldt. Ein-

Eindelyk was de *geneigdheid tot het maken van ſaamenſtelzels* (Eſprit de Syſteme) *en fyngeſponnen redeneeringen* eene byzondere oorzaak der verbasteringen in het Christendom, welke het zelve den vorm van andere Godsdienſten deedt gelyken. — Niet alleen een begeerte, om de leer des Christendoms naar die van den ouden Godsdienst of der wysgeerte, welke men was toegedaan, te vormen, bezielde veele voornaame Christenen der II Eeuw en vervolgens, maar eene byzondere zugt voor afgetrokkene redeneeringen kenmerkt den geest derzelve. Men wilde de leer des Bybels, even als die van ARISTOTELES, PLATO en AMMONIUS SACCAS, in een ſamenſtel brengen; al wat zig niet liet vereffenen, moest dan weggelaten worden, of een anderen zin erlangen; de gaapingen, welke, naer hunne meening, hier en daar waren, moesten door redeneeringen aangevuld worden, en op die wyze ontwierp men een kunſtig ſamenſtel uit de leer des Bybels, even als dat der Wysgeeren, en Theogonien van andere Godsdienſten.

By deeze meest voornaame oorzaaken zoude ik nu nog wel andere kunnen voegen, indien ik zulks niet overtollig rekende, als ten overvloede aan ieder, die in de kerkelyke geſchiedenis eenigſints bedreeven is, bekend. — Maar, even gelyk de Christenen veel van de Heidenen in laatere tyden hebben overgenomen, het welk oorſpronglyk in hunnen Godsdienst vreemd was, hebben de andere Godsdienſten we-

wederkeerig, van den Christelyken, het een en ander ontleend. Een ieder, die de verbazende ſnelheid, waarmeede de Christelyke Godsdient alle andere Godsdienſten, ſchoon eeuwen lang gevestigd, verdrong, uit de Kerkelyke Geſchiedenis opmaakt, moet van zelve vermoeden, dat de aanklevers dier Godsdienſten, en vooral de Priesters, alle middelen in 't werk geſteld hebben, om hunnen Godsdienst ſtaande te houden. En inderdaad leevert ons de geſchiedenis der eerſte eeuwe een zwart tafereel op van wreedheden, en tomeloze woede, met welke men de Christenen vervolgde, en hunnen Godsdienst zogt uitterooien. Dan dit alles was te vergeefsch: het Christendom wies, aan, naar mate men het zelve verdrukte: in het einde der IIIde Eeuw, was het zelve de meest algemeene Godsdienst der waereld geworden, en ging alle andere in aantal en vermogen van deszelfs belyders te boven. Wat wonder dan, dat die geene, welke voorſtanders van den ouden Godsdienst gebleven waaren, thans eenen anderen weg infloegen, en door list zogten te verkrygen, het geen geweld niet meer vermogt. De Christenen, dagt men veelligt, hebben den voorſpoed hunnes Godsdiensts veel aan die gematigheid en inſchiklykheid, waar mede zy zig naar andere Godsdienſten voegden; te danken; dat men dan den zelven weg inſla, (dus voer men voort) en eenige plechtigheden en leerſtukken der Christenen onder onze gewyden invoe-

re,

re, om, langs dien weg, de Christenen tot ons te rug te brengen, en de weinige voorſtanders van onzen Godsdienst te behouden. Ik beroepe my hier thans alleen op de over ſchoone loffpraak den Christenen door Keizer JULIAAN gegeven (*), om te toonen, hoe ver men zig in zeden en gewoonten naar de Christenen wilde ſchikken. Wat de leerſtukken aangaat; poogde AMMONIUS SACCAS de begrippen der voornaamſte Heidenſche Wysgeeren met de leer der Christenen te vereenigen, en hier door de grootſte inſchiklykheid voor dezelve aan den dag te leggen.

Tot een bewys, hoe de Heidenen, in latere tyden, uit den Christelyke Godsdienst zommige zaaken overnamen, breng ik hier by de *plechtigheden van* MITHRA welke in de III en IV Eeuw zeer beroemd waaren. DUP. meent uit dezelve juist het tegenovergeſtelde te bewyzen: en inderdaad een van beide moet waar zyn, dezelve zyn uit den Christelyken Godsdienst afgeleid, of deeze is naar geene, ten deezen opzichte, geſchoeid. Laat ons dit poogen te beſliſſen. JUSTINUS de Martelaar, TERTULLIANUS en andere ſchryvers uit de IIIde Eeuw gewagen zeer veel van de geheimnisſen van MITHRA, en haare plegtigheden, ten dien tyde by de Heidenen zeer in zwang gaande: zy erken-

(*) Deeze Loffpraak vindt men in een brief van JULIANUS aan URSACIUS, opperpriester in Galatien. Zie over denzelven ANT. VAN DALEN, *Diſſert. de Taurobolis.* cap. I

kennen tevens, dat dezelve zeer veele overeenkomst hebben met zommige inſtellingen der Christenen; maar, voegen 'er by, dat zy, alleen uit nabootzing, en om de Christenen te verleiden, door den Duivel verzonnen zyn. Hoe weinig voldoende deeze reden ook zy, ligt, in dit gevoelen der kerkvaders, nogthans een ſterk bewys, zo het my voorkomt, dat deeze plegtigheden van den ouden Godsdienst van MITHRA by de Perſiaanen aanmerklyk verſchilden. Immers waren de kerkvaders deezer Eeuw reeds zeer geneigd, om het verband tusſchen de leer der wysgeeren en de oude Godsdienſten der Volken met den Christelyken Godsdienst aanteneemen, zy zamelden ook de ſlaauwſte trekken van overeenſtemmig tusſchen de oude Godsdienſten voor Christus onder de volken met den Christelyken Godsdienst op, en gebruikten dezelve als bewyzen van de waarheid des Christendoms, als zynde door deeze te voren reeds aangeduid. Hadden nu JUSTINUS en TERTULLIANUS, tydgenooten deezer *Mitraiſche* plegtigheden, maar eenigzins vermoedt, dat dezelve tot den ouden Godsdienst van MITHRA behoorden; dan zouden zy dezelven niet aan den Duivel hebben toegeſchreven, maar als bewyzen der godlyke voorzienigheid en waarheid des Euangeliums hebben aangevoerd (*). Het monument, door DUPUIS uit MONT-

FAU-

(*) Vergel. pag. 157.

FAUCON bygebragt, verbeeldt een Perſiaansch Koning, een ſtier ſlagtende; het zelve behoort tot de Feesten van BACCHUS of liever tot de *Taurobolia*, welke in den laateren Heidenſchen Godsdienst zo veel gerugts maakten. ANT. VAN DAALEN (*) verzekert, dat men van dit Feest geene ſpooren vindt voor de IVde Eeuw onzer tydrekening. Men ſlagtte op het zelve een ſtier; het bloed wierd zorgvuldig opgevangen; allen, die in de geheimnisſen waren ingewyd, beſtreken zig met het zelve, en meenden hier door byzonderlyk geheiligd te zyn. Waar nu kan men den oorſprong van deezo plechtigheid, die in den ouden Godsdienst van MITHRA, zo wel als in eenigen anderen der Heidenen, geheel vreemd was, duidlyker, dan in de Christelyke leer, of liever in het verkeerd begrip van dezelve vinden? Meermaalen worden, in de ſchriften des N. T. de Christenen gezegd, gewaſſchen (†), gereinigd te zyn door het bloed van Christus; zinſpeelende veelligt op het joodſche offerlam, welks bloed weleer aan de deuren der Israëliten moest geſtreken worden, ten teken dat de verdervende Engel het beſprengde huis moest voorbygaan. Wat wonder nu, dat de Heidenen deeze verzoening door Jeſus ook in hunnen Godsdienst, door die plechtigheid,

(*) *Diſſert. de Taurobolis*

(†) 1 Corinth. 6 v. 11. Apoc. 1 v. 5. 1 Joh. 1 v. 7. en andere plaatſen des N. T.

alle Godsdienſten, waarin wasſchingen voorkwamen, van den Perſiaanſchen moeten ontleend, of uit denzelven ontſtaan, zyn.

Ten laatſten, meent DUPUIS een bewys voor deeze afleiding van den Christelyken Godsdienst te vinden, in het gelyk gebruik van de woorden *licht* en *duisternis*, in de ſchriften des N. T. en de *Zenda*. Het is namenlyk zeker, dat, in de *Zenda*, zo wel als in het N. T. licht en duisternis, niet alleen voor geluk of rampen genomen worden, maar dat God zelve en de kennis van den Godsdienst licht genoemd worden; terwyl onkunde en boosheid onder de benaming van duiſternis voortkomen; maar of dit nu als een bewys kan worden aangemerkt, dat het N. T. uit de *Zenda* zoude zyn afgeleid, dit verdient nader getoetst te worden. Ik zal hier niet herhaalen, dat, daar ESRA de verzamelaar des O. T. gelyktydig met ZOROASTER leefde, alle de ſchriften des O. T. noodzakelyk door hem moesten verdigt zyn, indien men zodanige afleiding als mogelyk kan beſchouwen (*); maar alleen aanmerken, dat die woorden, by de Joden en in de Griekſche overzetting des O. T. in dezelfde betekenis gebruikt worden. (†) Daarenboven hebben dezelven in alle taalen meer of min iets van deze gemeene betekenis; ſchoon DUP. daarom toch die

(*) Boven pag. 42

(†) [illegible] in vocib. TROMMIUS Concordi. gr. in vocib.

die alle juist niet uit de voor onzen tyd onbekende boeken van ZOROASTER zoude willen afleiden. — Veel gemaklyker, ſchynt my, dit gebruik der woorden menschkundig en uit den aart der taal zelve te kunnen verklaard worden. De taal der eerſte menſchen was buiten twyffel zeer zinlyk en ontbloot van alle die woorden, door welke wy thans gewoon zyn onze afgetrokkene en algemeene denkbeelden uitdrukken. By eene meerdere ontwikkeling der vermogens ondervondt men dan weldra, dat men zig van eene leenſpreukige betekenis der woorden bedienen moest, wilde men de niet zinnelyke zaaken onder benaamingen brengen. — Men verkoos dan, buiten twyffel, voor die byzondere zaaken, zodanige woorden, welke van dingen gebruikt wierden, die eenige overeenkomst in de allegorie met het afgetrokken denkbeeld aanduiden. — Was het dus niet natuurlyk, dat men het denkbeeld van genoegen, vrede, geluk, verſtand, deugd, ja het hoogſte wezen zelve, den naam van licht gaf, daar dit het zuiverſte, algemeenſte en meest vervrolykende is van alles, dat onder de zinnen valt; en dat men even zo, by tegenoverſtelling, boosheid, onkunde en rampzaligheid, en dezelver beginzel, duiſternis noemde? Deeze afleiding ſchynt my ten minſten veel eenvoudiger, dan die van DUPUIS, welke deeze betekenis algemeen uit de *Zenda* ontleent; terwyl in de *Zenda* niet het Licht, als allegoriſche benaming van God, maar omgekeerd het

denk

denkbeeld van God zelve als een allegorie des Lichts, naar zyn gevoelen, moet gehouden worden.

Dus heb ik de leer des Christendoms van de bedenkingen, door DUPUIS tegen dezelve ingebragt, zo ik meen, verdedigd, en de waarheid der grondslagen, op welke dezelve berust, getragt te betoogen. Ik heb my nogthans alleen bepaald tot die leerstukken, welke door deezen schryver bestreden worden, en niet de waarheid en voortreffelykheid van den Christelyken Godsdienst uitvoerig en in alle deelen aangetoondt. Hoe gaarn zoude ik dit overschoon en waardig onderwerp breeder behandelt hebben, vooral, daar, na de omverwerping van het stelzel van DUPUIS, zulk eene uitvoerige en duidlyke opgaaf van de leer des Bybels eene wezenlyke behoefte geworden is: maar de Leeden van TEYLERS *Godgeleerd Genootschap* verlangden alleen een toets van het samenstel van DUPUIS nevens eene beoordeeling, of men den Christelyken Godsdienst uit Mythologie of Astronomie &c. konde afleiden. Ik wensch dan, dat, eerlang, de eene of andere bekwaame Christen - schryver deeze taak moge opvatten, en dusdanig eene volledige opgaaf en betoog van de leer des Bybels, als het beste tegengift en herstelmiddel zynde van de afbreuk, welke DUPUIS en VOLNEY door hunne schriften aan de zaak des Christendoms pogen toetebrengen, in 't licht moge geven; terwyl ik, na de gevoelens en beweringen dier beiden bestryders, volko-

komen, zo ik vertrouw, wederlegd te hebben, aan de belangen der zuivere en opgeklaarde Godsvereering, en daarmede te gelyk aan de, zo naauw met deeze verbonden, Gelukzaligheid der menſchen iets hoope te hebben toegebragt.

Vitam impendere Vero

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

form 42